੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ
ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥

ਆਤਮ ਦਰਸ਼ਨ

ਕਰਤਾ

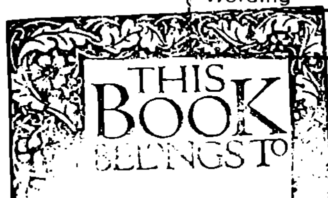
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ., ਡੀ. ਸੀ. ਐਫ. ਕਸ਼ਮੀਰ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ

18.3.89

BE SATGURU'S TRUE GURSIKH
BE TRUTHFUL, FAITHFUL
BE NON-VIOLENT, TOLERANT, MERCIFUL
BE VEGETARIAN - ORGANIC
BE PEACE-LOVER - PEACEFUL RESPECT WORLD PEACE

"CONGRATULATIONS"
ON BLISSFUL AUSPICIOUS PARKASH DIWAS
OF:-
H.H. SHRI SATGURU JAGJIT SINGH JEE

FROM:-
S. S. JEET

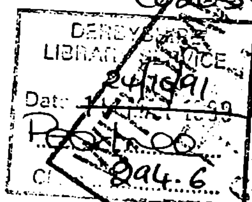
H.H. Shri Satguru Jagjit Singh Ji Library
36 Margery Park Road
Forest Gate, London E7 9JY

ਆਤਮ ਦਰਸ਼ਨ

ਭਾਗ ੧

ਲੇਖਕ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ
੨, ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਮਾਰਕੀਟ, (ਨੇੜੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮਾ)
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ । ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ
2, ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਮਾਰਕੀਟ,
(ਨੇੜੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮਾ)
ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਪ੍ਰਿੰਟਰ । ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਐਮ, ਏ.
ਲਾਹੌਰ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ,
ਕਾਲਜ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਤਤਕਰਾ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੋਜਦੇ
ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥

੧.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾ ਨਾਮ

"ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ !" ਹਾਂ ਜੀ ਪਾਇਆ ! ਆਹ ! ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਅਨਭਵੀ ਬਾਨੀ ਹੈ ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਿਹੜੀ 'ਅਨੰਦ' ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪੂਰਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ; ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਲਮ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ--ਭਾਵੇਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰੀ, ਭਾਵੇਂ ਜੰਗਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟਿੰਗ (Broadcasting) ਬੇ-ਤਾਰ ਬਰਕੀ-ਸਾਡੀ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-ਉਮਰ ਦਾ ਵੀ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਜਿਹੜਾ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਖਰਚ ਕੇ ਵੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਇਸ ਇਲਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਜੁ ਤੁਸਾਂ ਅਜੇ ਊੜਾ-ਐੜਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ; ਅਸਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗੀ ! ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਭੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚ । ਪਰ ਰੱਬੀ ਵਿੱਦਿਆ, ਅਰਸ਼ੀ ਇਲਮ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਵਕਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤ-ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡੇ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਲਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਉਮਰ ਸੁਖ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮ-ਉੱਨਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ;

ਨਾਲੇ ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਗੁਰੁ ਸੇਵਉ ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰਿ । ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮੰਗਲਚਾਰਿ ॥
ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮਹਾ ਆਨੰਦ । ਚਿੰਤ ਲਥੀ ਭੇਟੇ ਗੋਬਿੰਦ ॥ ੧ ॥
ਆਜੁ ਹਾਮਰੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸੰਤ । ਗੁਨ ਗਾਏ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮ ਬੇਅੰਤ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਆਜੁ ਹਮਾਰੇ ਬਨੇ ਫਾਗ । ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ ॥
ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ । ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ॥ ੨ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਮਉਲਿਓ ਅਤਿ ਅਨੂਪ । ਸੂਕੈ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਧੂਪ ॥
ਸਗਲੀ ਰੂਤੀ ਹਰਿਆ ਹੋਇ । ਸਦ ਬਸੰਤ ਗੁਰ ਮਿਲੇ ਦੇਵ ॥੩॥
ਬਿਰਖ ਜਮਿਓ ਹੈ ਪਾਰਜਾਤ[1] ॥ ਫੂਲ ਲਗੇ ਫਲ ਰਤਨ ਭਾਂਤਿ ॥
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਨੇ ਹਰਿ ਗੁਣਹ ਗਾਇ । ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹਰਿ
ਹਰਿ ਧਿਆਇ । ੪ । (ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ਅਰਸ਼ੀ ਇਲਮ–ਅਧਿਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ–ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗਾ 'ਅਤਿ ਲਾਲ' ਹੋਵ ਰੰਗ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਕੇ ਉਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਸਗਲੀਆਂ ਰੁਤਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਬਗੀਚਿਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਖਿਜ਼ਾਂ (ਪਤ-ਝੜ) ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਆਤਮਕ-ਬਗੀਚੇ ਨੂੰ 'ਸਦ-ਬਸੰਤ' ਦੀ ਹੀ ਬਹਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਸੰਦਲ ਦਾ ਘਣਾ-ਬਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਗੰਧੀ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੀਮਤੀ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਕੀ ਸਿਰਫ ਪੰਜ-ਮਿੰਟ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ? ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਵਿਹਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਖਚਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜੁ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਵੀ ਪਰਮਾਰਥ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦੀਰਘ ਗਲਤ-ਫਹਿੱਮੀ (ਭੁੱਲ) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਸਚੇ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀਏ ਜੁ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ! ਆਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਗੁੜ ਪਾਓ ਉਤਨਾ ਹੀ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮ ਅਤੇ ਕੀ ਪਰਮਾਰਥਕ

1 ਪਾਰਜਾਤ ਇੱਕ ਕਲਪਤ ਬਿਰਛ ਹੈ ਜੋ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਮੰਗੀਏ ਸੋ ਲਭਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਜਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਯਥਾ—
'ਪਾਰਜਾਤ ਇਹੁ ਹਰਿਕੋ ਨਾਮ ॥ ਕਾਮ ਧੇਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਮ ॥' (ਸੁਖਮਨੀ)

ਜਿਤਨੀ ਮਿਹਨਤ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਓਨਾਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕਪਾਟ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦੇ (ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਕਰਨ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ) ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅਰਸ਼ੀ- ਖਜ਼ਾਨੇ ਸਾਡੇ ਆਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਝਟ-ਪਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣ। ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਮਾਈ ਵਿਹਾਰਕ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਘੋਲਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਐਸੀ ਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ—

ਜਦ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਬੜੇ ਹਸਮੁਖ ਤੇ ਚੰਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਆਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗ ਜੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਹ ਝਟ-ਪਟ ਯਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ? ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਕੱਲ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਬਕ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਬਕ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਜੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ! ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, ਜੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਇਹ ਸਬਕ ਦੇ ਦਿਓ। ਪਰ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਕੱਲ੍ਹ ਦਸ ਬਜੇ ਇਹ ਸਬਕ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ।' ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਖਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਬਜੇ ਦਾ ਟਾਈਮ ਨਾ ਬਦਲਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਫਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜੁ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹ ਸਬਕ ਲੈ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ ਦੀ ਰਾਤ ਵੀ ਸਾਲ ਜਿੱਡੀ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਸੇ ਪਰਤਦੇ ਨੂੰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ, ਕਪੜੇ ਪਾ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਸਬਕ ਦਿਓ। ਪਰ ਅਜੇ ਅੱਠ ਹੀ ਬਜੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਦੇ ? ਟਾਈਮ ਪੂਰੇ ਦਸ ਬਜੇ ਦਾ ਸੀ ! ਖੈਰ, ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕਰਕੇ ਦਸ ਵੱਜਣ ਦੇ ਕੋਲ ਘੜੀ ਦੀ ਸੂਈ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਨੇ ਟਣ ਟਣ ਕਰਕੇ ਦਸ ਬਜਾਏ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕਲਮ ਤੇ ਦਵਾਤ ਲੈ ਆਓ। ਮੈਂ ਝੱਟ ਦੌੜ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਬਕ ਲਿਖ ਲਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ।' ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਾਨੀ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਹੀ ਸਨ ਪਕੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਛੁਪਾਕੇ ਸਬਕ ਲਿਖਿਆ, ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਗਜ ਠੱਪਿਆ ਤੇ ਠੱਪ ਕੇ ਗੋਲ-ਮੋਲ ਕਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਫੜਾਕੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਸਬਕ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੇ ਸੋਚ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਸਾਰੀ ਅੰਗਰਜ਼ੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਸਾਰੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਤੇ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ (Shakespeare) ਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵੀ ਸਭ ਆ ਜਾਣਗੇ ? ਉਨ੍ਹਾ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਡੀਕ ਨਾਲ ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਉਛਲਦਾ ਤੇ ਧੜਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤੱਕਿਆ ਜੁ ਕਾਗਜ਼ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ A. B. C... ਨਿੱਕੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਸ ਇਤਨਾ ਹੀ! ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨਗੀ ਤੇ ਕੁਝ ਪਸ਼ੇਮਾਨਗੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਅਜੇ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਹੀ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਆਤਮ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਸਾਰੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ (ਕੋਸ਼) ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ, ਘੱਟ ਯਾ ਵੱਧ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ (੨੬) ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਹੈ ! ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਦੋ ਅਸਰ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਕੋਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਖਣ ਨਾਲ ਝਟ ਪਟ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੰਠ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਠਨ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਹੀ ਤੈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜੋ ਹੁਣ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸਾਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਸਾਰਾ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ (Shakespeare) ਇਸ A. B. C. ਵਿਚ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਤੇ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ A. B. C. ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੀਜ ਵਾਂਙਣ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ-ਜੋਤ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੈ. ਪਰ ਬੀਜ ਵਾਂਙਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਆਰ ਯਾ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਬੂਟਾ ਆਪਣੇ ਬੀਜ ਵਿੱਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ! ਹੁਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕੰਠ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਈ ਸਾਲ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ,ਨਾਲੇ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਘੋਲਕੇ ਅੰਦਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ! ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਦੂਰ ਕਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚੂੰਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਇਸ ਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਤਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬਾਣੀ ਆਸਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਸਾਨ ਹੋਕੇ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੁ 'ਸਮਝ' ਆ ਗਈ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਗੁੜ੍ਹਨਾ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ! ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪਉੜੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ !

ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਹੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਓਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇੱਕ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਘਰੋਂ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ (Philosopher's Stone) ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਪਾਰਸ ਉਹ ਅਮੋਲਕ ਨਾਯਾਬ ਪੱਥਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਛੁਹਣ ਕਰਕੇ ਹਾ ਦੂਜਾ ਪੱਥਰ ਵੀ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਕੀਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਯਾ ਰੰਗ ਹੈ। ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਬੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਢੂੰਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਕੀਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਗੀਟ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਪਣੀ ਤਸਬੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਦਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤਸਬੀ ਦਾ ਰਗ ਬਦਲਿਆ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਸੋਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਾਲ ਇਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ, ਪਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾ ਲੱਭਾ, ਤੇ ਤਸਬੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਫਕੀਰ ਦੀ ਹੁਣ ਇਹ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜੁ ਪੱਥਰ ਜਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤਸਬੀ ਨਾਲ ਰਗੜਨਾ ਤੇ ਬਿਨ ਦੇਖੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਛੱਡਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫ਼ਕੀਰ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆ ਜਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਙਣ ਮਾਲਾ ਉਤਰ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਟੰਗਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਤੱਕੇ ਜੁ ਤਸਬੀ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੈ ! ਤਸਬੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਨ ! ਫਕੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਉਛਲਣ ਤੇ ਧੜਕਣ ਲਗ ਪਿਆ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਆਖਰਕਾਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਤਸਬੀ ਛੂ ਗਈ ! ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕਿਹੜਾ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫਕੀਰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੇਖੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਸੁੱਟ ਛੱਡਦਾ ਸੀ ! ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਯਕੀਨ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਕਿਧਰ ਹੈ, ਕੀ ਰੰਗ ਹੈ–ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਹਾ ਦੇ ਉਹਾ ਰਹੇ !

ਜੋ ਹਾਲਤ ਪਾਰਸ ਢੂੰਡਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਤੁਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਾਂ; ਇਸ ਮਹਾਂ-ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਆ ਕੇ ਰਾਣਾ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਡਿਗ ਰੰਕ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ; ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਉੱਤਮ-ਪਦ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਸੁਧ-ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਯੋਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਭੂਏਂ ਖਾਕ ਵਿੱਚ ਖਾਕ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ। ਹਾ ਜੀ ਫਿਰ ਉਸ ਰੱਬੀ-ਰਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਕਾਗ ਹੰਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਸਿੱਖ 'ਖਾਲਸਾ' ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਵਾ

ਲੱਖ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ :—

ਊਠਤ ਸੁਖੀਆ ਬੈਠਤ ਸੁਖੀਆ ।
ਭਉ ਨਹੀਂ ਲਾਗੈ ਜਾਂ ਐਸੇ[1] ਬੁਝੀਆ ।
ਰਾਖਾ ਏਕੁ ਹਮਾਰਾ ਸੁਆਮੀ ।
ਸਗਲ ਘਟਾ ਕਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਸੋਇ ਅਚਿੰਤਾ ਜਾਗਿ ਅਚਿੰਤਾ ।
ਜਹਾ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੂੰ ਵਰਤੰਤਾ ॥੨॥
ਘਰਿ ਸੁਖਿ ਵਸਿਆ ਬਾਹਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ॥੩॥

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫)

ਘਰ ਸੁਖ, ਬਾਹਰ ਸੁਖ, ਅੰਦਰ ਸੁਖ; ਬਾਹਰ ਸੁਖ; ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲਾ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਮੁੜ ਉਸੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ।

1. (ਐਸੇ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੁਆਰਾ, ਦਿਬਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ', ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਬਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ।

੨.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਖੋਜ

ਪਿਛੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੁ 'ਪੇਟ-ਪੂਜਾ' ਲਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਮਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਰਮਾਰਥ ਵੱਲ ਅਵੱਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਕਤ ਦੇਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਉਤੇ ਐਤੇ ਜਿਤਨਾ ਹੀ ਆਤਮ-ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ—ਇੱਕ ਇਹ ਜੁ ਪੱਛਮੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਐਸਾ ਬਿਮੋਹਤ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਇੰਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵੀ ਮੰਨਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗ-ਮਰਮਰੀ ਮੰਦਰ ਉਪਰ ਹੀ ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਜੁ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬਾਹਰਲੇ ਭੇਖੀ-ਗੁਰੂਆਂ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਮਨ ਕੇ ਅੰਧੇ ਆਪਿ ਨ ਬੂਝਹੁ ਕਾਹਿ ਬੁਝਾਵਹੁ ਭਾਈ।
ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਬਿਦਿਆ ਬੇਚਹੁ ਜਨਮੁ ਅਬਿਰਥਾ ਜਾਈ।'

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਸ ਲਈ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਕੁੰਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਦ ਤੋੜੀ ਆਤਮਮੰਦਰ ਦੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦੇ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਦੁਰਾਡੇ ਰੱਖੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਹੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ' ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ।
ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਤਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਵਉ।
ਸਿਮਰਉ ਜਾਸੁ ਬਿਸੁੰਭਰ ਏਕੈ।
ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਅਗਨਤ ਅਨੇਕੈ।
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ 'ਸੁਧਾਖੵਰ।
ਕੀਨੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਇਕ ਆਖੵਰ।
ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ।
ਤਾਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨ ਆਵੈ।"

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

1, ਸੁਧਾ+ਅੱਖਰ=ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ ਭਾਵ ਅਕਹਿ ਨਾਮ।

ਮੁਢਲੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖੀਰਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਸਗਲ ਮਤਾਂਤ ਕੇਵਲ ਹਰਿਨਾਮ"

ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਿਆਂ ਮਤਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹਰਿਨਾਮ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ (Focus) ਤੇ ਸਾਂਝੀ-ਟਿੱਪਣੀ (Meeting Point) ਹੈ, ਅਰਸ਼ੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕੁੰਜੀ ਹੈ; ਲੁਕਵੀਂ ਸੀੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਦਮੀ ਸਿੱਧਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਪਰੇ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਜਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਿਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਧਿ-ਵਿਆਧਿ ਦੇ ਦੇ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਤੁੱਕ ਹੈ :—

"ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ।
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ
ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ।"

ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਤੱਤ ਯਾ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਜਪੁ' ਯਾ 'ਸਿਮਰਨ' ਜੋ ਸਿਰਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਰਸ਼ੀ-ਨੁਸਖਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਨੁਸਖੇ ਉਪਰ ਜੋ ਅਮਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਚਮੁਚ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਰੋਗੀ ਵਰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਕੀਮਾਂ ਕੋਲ ਅਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਕੀਮ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਸਖ ਉਪਰ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕੁਨੈਨ ਖਾਓ। ਮਰੀਜ਼ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੜੀ ਘੜੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਕੁਨੈਨ ਖਾਓ' ਪਰ ਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ 'ਜਪੁ' ਹੈ, ਪਰ ਜਪੁ (ਸਿਮਰਨ) ਹੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਪੁ ਯਾ ਸਿਮਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਫਿਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਜਪੁ' ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ, ਵੱਡਾ ਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਅਸੂਲ ਹੈ।

ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਨ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾ 'ਆਬਹਿਆਤ' ਬਾਬਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਯਾ ਸੁਣਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀਆ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੱਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਉਸ ਔਖਧੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਢੂੰਡਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬੁੱਢਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਆਨ, ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਤੇ ਚਿਰੰਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿ, ਅਨੀਲ, ਅਨਾਦ, ਅਨਾਹਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸੋਮ-ਰਸ (Soma) ਬਾਬਤ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਆਬ-ਹਿਆਤ' ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਹੀ ਪਹਿਲੋਂ ੨ ਪੱਛਮੀ ਵਿੱਦਵਾਨ (Scholar) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵੱਲ ਝੁਕੇ ਸਨ। ਮੈਕਸ-ਮੂਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸੋਮ-ਰਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡਕੇ ਹਾਰ ਗਏ, ਨਾ ਲੱਭਾ ਪਰ ਨਾ ਲੱਭਾ! ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਪੱਛਮੀ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਸੋਮਾ' ਇੱਕ ਦੁਧੇਲੀ ਅੱਕ ਵਰਗੀ (Asclepia) ਬੂਟੀ ਹੈ ਪਰ ਬੂਟੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਦੇ ਸੱਭੇ

ਬੂਟੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਮਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ 'ਦੁਧੈਲੀ-ਬੂਟੀ' ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀ ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੱਛਮੀ ਬੂਟੇ-ਦਾਨ (Botanist) ਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹਾਰਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਹਕੀਮ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਬਾਬਤ ਕਦੀ ਕਦੀ ਛਾਪ ਛੱਡਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਛਪਣ ਉਪਰ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਜੀਵਨੀ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਾਯਾਬ ਰੱਬੀ ਬੂਟੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਜ਼ਾਰ ਅਤ ਕੈਸਰ ਅਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ਬੂਟੀ ਹਕੀਮਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ।

ਪਰ ਇੱਕ 'ਹਕੀਮ' ਅਸਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੁ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਅਫ਼ਲਾਤੂਨ' (P ato) ਹੈ ਜੋ ਯਸੂਹ-ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਯੂਨਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਫ਼ਲਾਤੂਨ ਬ ਬਤ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਦ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਹੋਏ। ਇਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸੱਜਨ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੁ ਅਗਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ 'ਹਕੀਮ' ਲੁਕਮਾਨ ਤੇ ਅਫਲਾਤੂਨ ਵਰਗੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਸਾ ਥੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਹਕੀਮਾਂ' ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਰ ਲਗਾਉ (Sustained effort) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਅਫ਼ਲਾਤੂਨ ਸਚਮੁਚ 'ਮੁਰਦ' ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਬਾਈਬਲ (Bible) ਵਿੱਚ ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਡਾਢੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਆਪ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠੇ ਹੋਏ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਬਤ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਾਜ਼ਰਸ (Lazarus) ਮਰੀਅਮ (Mary) ਦਾ ਭਰਾ। ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਾਉਣਾ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਯਾ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਖਧੀ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਬਹਿਆਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ 'ਗ਼ਾਰ' (Cave) ਵਾਲੇ ਸੂਰੇ ਵਿੱਚ ਮੂਸਾ ਅਤੇ ਖ੍ਵਾਜਾ-ਖਿਜ਼ਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ

ਹੈ। ਖ੍ਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਓਹ ਵੱਡਾ ਪੀਰ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਪੀਰ ਹਨ। ਕਵੀ ਫਰਦੋਸੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਖ੍ਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ (Alexander) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੁਆਦਲਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਕੋਹ-ਕਾਫ਼' ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਦੀਆਂ ਹੂਰਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਮ-ਕੁੰਡ ਯਾ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਪਰੀਆਂ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਹੀਆਂ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਇੱਕ ਐਸੀ ਜਗਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁੜ ਗੁੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਥੱਕ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਉਪਰ ਲੇਟਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਫਨਾ ਆਇਆ ਜੁ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਚੁਣ ਲਓ, ਪਰ ਜੋ ਪੱਥਰ ਚੁਣੇਗਾ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਚੁਣੇਗਾ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਵੇਗਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਪੱਥਰ ਉਸ ਜਗਾ ਦੇ ਚੁੱਕ ਲਏ ਤੇ ਜਦ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਜਦ ਅੱਗੇ ਪੜਾ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਆਪਣੀ ਬੁਚਕੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜੁ ਪੱਥਰ ਕੀ ਸਨ ਉਹ ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਜਿਹੜੇ ਪੱਥਰ ਚੁਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਏ ਸਨ ਉਹ ਪਛਤਾਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪੱਥਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਹੋਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਲਚ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਮੁੜ ਉਸੇ ਜਗਾ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਅੰਧਕਾਰ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਰਸਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੜਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਵਜੀਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਵਾਇਤ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

"ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਢੂੰਡੇ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਨੂੰ।
ਫਿਰਦਾ ਵਿੱਚ ਉਜਾੜੀਂ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ।
ਕਦੀ ਨਾ ਪੀਤੋਸੁ ਪਿਆਲਾ ਅਪਣੇ ਦਸਤ ਭਰ।
ਵਜੀਦਾ ਕੌਣ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਆਖੇ ਐਂਵ ਨਹੀਂ ਐਂਵ ਕਰ!"

ਹਾਂ ਜੀ, ਕੌਣ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਐਂਵ ਨਹੀਂ ਐਂਵ ਕਰ! ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਵਾਸਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵੀ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਹਾਲ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਉਤਪਤੀ 'ਖੀਰ-ਸਮੁੰਦਰ' ਦੇ ਮਥਨ (ਰਿੜਕਣ) ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਪੁਰਾਨ ਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹੋਰ

ਕਈ ਪਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਨ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੁਆਦਲੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਸਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਉਂ ਹੈ :—

"ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ ਤੇ ਦੇਵ ਦੈਂਤ ਉਪਾਏ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਦੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਢੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੁ ਅਸੀਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੈਂਤ ਵੀ ਤਮਸੀ ਤਪਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਵ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪਾਸ ਅਮਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਆਖਰਕਾਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਤੇ ਅਸੁਰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ 'ਖੀਰ-ਸਮੁੰਦਰ' ਰਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕਣ ਵੇਲੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਰਬਤ ਮਧਾਣਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤ ਬਾਸਕ ਨਾਗ ਰਿੜਕਣ ਦੀ ਰੱਸੀ ਬਣਿਆ। ਇਕ ਪਾਸਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਫੜਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਅਸੁਰਾਂ ਨੇ। ਰਿੜਕਣ ਤੇ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਚਦਾ ਰਤਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹੀਂ ਰਿੜਕਣ ਤੇ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਦਾਂ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰ (ਚੌਦਾਂ) 'ਰਤਨ' ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਲਖਸ਼ਮੀ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਦੀਵ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਬਿਖ ਵੀ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਪੀ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਲ-ਕੰਠ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ 'ਨੀਲ ਕੰਠ ਨਰਹਰਿ ਨਾਰਾਇਣ ਨੀਲ ਬਸਨ ਬਨਵਾਰੀ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)"। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੁਰ ਤਾਂ ਲਖਸ਼ਮੀ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਉਪਰ ਮੋਹਤ ਰਹੇ, ਤੇ ਸੁਰ (ਦੇਵਤੇ) ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ।"

ਇਹ ਹੈ ਪੁਰਾਣਿਕ ਕਥਾ ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ (Mythology) ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਸਚਤ ਗੱਲ ਇਹ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਤ ਦੀ ਖੋਜ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਪੀਰ, ਔਲੀਆ ਤੇ ਭਗਤ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਅਰਸ਼ੀ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਵੀ ਇਸ 'ਗੁਪਤ-ਗੰਗਾ' ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਯਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਉਹ

ਮਾਨੋਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ਪਿੱਤਲ ਹੈ। ਦੂਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪਿੱਤਲ ਪਿੱਤਲ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਉਪਰ ਵੀ ਇਸੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕਿਰਨਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੂਰਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਗੁਰੂ–'ਗ੍ਰੰਥ' ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਪਰਦੇ ਤੇ ਘੁੰਡ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਰ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸਭ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਪਰਖ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਸਾਰ ਸੋਈ ਜਾਣੇ ਜਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਪਾਰੀ ਜੀਉ। (ਮਾ: ਮ; ੧)
ਸਾਕਤ ਪੁਰਸ਼ ਭਾਗ-ਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:–
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ ਮੀਠੀ। ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ।
ਕੂੜਿ ਕਪਟੁ ਅਹੰਕਾਰਿ ਰੀਝਾਨਾ। ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਜਨੁ ਬਿਛੂਅ ਡਸਾਨ।'
(ਰਾ: ਮ: ੫)

੩.

ਬਬੀਹਾ-ਅਵਸਥਾ !

ਅੱਜ ਤੋਂ ਨੌਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਮੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਬਦਲ ਰਾਮਬਨ (ਜੰਮੂ) ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ (Working Plan) ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਕਾਨਜ਼ਰਵੇਟਰ ਲੈਂਬਰਟ (Lembert) ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਰਮਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਡਾਢਾ ਸੁਹਾਉਣਾ ਸਮਾਂ ਸੀ; ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਪਰ ਬਰਫ਼ਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਗਲਣ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਬੂਟੇ 'ਵੱਡੀ ਨਿੱਦਰਾ ਤੋਂ ਉਠ ਅੱਖਾਂ ਪਏ ਮਲਦੇ ਸਨ। ਚੇਤ ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਫੱਗਣ ਦੇ ਫਗਵਾੜੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਫੁੱਟ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਪੱਤੀਆਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੇਤ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਰ੍ਹਿਓਂ ਦੇ ਖੇਤ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਧਰ ਦੇਖੋ ਮਾਨੋ ਸਾਵੀ-ਪੀਲੀ ਮਖਮਲ ਹੀ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਪਰ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ ਲਲਾਰੀਆਂ ਵਾਂਙਣ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ ੨ ਰੰਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ²ਕਕੜਸਿੰਙੀ ਦੇ ਲਾਲ-ਪੱਤਰ ਬਦਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਜੁ ਸਾਡੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ। ਖੈੜ ਅਤੇ ਬਨਖੋੜੀ ਦੇ ਬਿਰਛ ਫੁਰ ਸਾਵੇ-ਪੀਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ³ਗੁਲਾਨਾਰ (Rhododendron Arboreum) ਦੇ ਖਿੜਨ ਕਰਕੇ ਮਾਨੋਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਲ ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਲੀ ਹੋਈ ਬਨਸਪਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਦਿਲ ਖੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਇੱਕ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਟਹਿਣੀ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਛੈਲ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਬਣ-ਕੋਇਲਾਂ⁴ ਮਸਤ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਰੀਲੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਸੰਤੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਣਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਮਾਨੋ ਸਾਰੇ ਅੰਬਰੀ-ਤਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਭੱਜ ਆਏ ਹਨ। ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਸੁਗੰਧ-ਸਾਰੇ ਪਾਸ ਖਿੱਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਪੀਲੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਪਿਆ ਹਸਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਲਬੇਲੇ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਦਿਆਰ-ਅਨੰਦਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਅੱਟਾ-ਸੱਟਾ (Estimate) ਲਾਉਂਦੇ ਸਾਂ ਜੁ ਇੱਕ ਨਾਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾਢੀ ਖਿੱਚਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼

੧. ਸਿਆਲ। ੨. ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਕੜਸਿੰਙੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਤਰ ਡਾਢੇ ਲਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੩. ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਫੂਲ ਗੁਲਾਨਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੪. ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਕੋਇਲ ਹੈ।

ਬੜੀ ਹੀ ਚੁਭਵੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਨੇੜ ਗਏ ਹੋਰ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਦੀ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪੀੜ ਸੀ ਮਾਨੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਰੋਣ ਨਾਲ ਫੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਚੀਖ-ਪੁਕਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ, ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਥਰ ੨ ਕੰਬਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚੀਕ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਠੀਕ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨਣਾ ਹਵੇ ਤਾਂ ਵਿਲਲਾਂਦੀ ਦਰੋਪਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਓ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

'ਅੰਦਰ ਸਭਾ ਦੁਸਾਸਨੇ ਮਥੇ ਵਾਲ ਦਰੋਪਤੀ ਆਂਦੀ।
ਦੂਤਾਂ ਨੋ ਫੁਰਮਾਇਆ ਨੰਗੀ ਕਰਹੁ ਪੰਚਾਲੀ ਬਾਂਦੀ।
ਪੰਜੇ ਪਾਂਡੋ ਵੇਖਦੇ ਅਉਘਟ ਰੁਧੀ ਨਾਰਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ।
ਅੱਖੀਂ ਮੀਟ ਧਿਆਨ ਧਰ ਹਾ ਹਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰੇ ਵਿਲਲਾਂਦੀ।'

ਇਹ ਵੈਣ ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਬਸ ਦਰੋਪਤੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਚੀਕ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੀਕ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਚੀਕ। ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ੜੇ ਤੀਰ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਮੇਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਘੜਾ ਝਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ੨ ਘੜਾ ਖੁਰਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ੨ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਕਾਂ ਦੇ ਸੱਲ ਕੌਣ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਜੁ ਆਪਣਾ ਛਾਨਣੀ ਵਰਗਾ ਹਿਰਦਾ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਣਦੇ ੨ ਜਦ ਅਸੀਂ ਨਾਲੇ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਉਡਾਰੂ-ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਹਨ! ਲੈਂਬਰਟ ਸਾਹਿਬ ਬੂਟੇ ਤੇ ਪੰਛੀ ਪਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਕੁਰਲਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਜੁ ਇਸ ਅਣੋਖੇ ਪੰਛੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਉੱਚੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲੇ ਪੰਛੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਪੁੱਛਣ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ੨ ਕੇ ਰੋਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਤਾਂ 'ਬਬੀਹਾ' (ਪਪੀਹਾ)[1] ਹੈ। ਹੁਣ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ

1. ਕਈ ਲੋਕ ਬਬੀਹੇ ਨੂੰ ਬੀਂਡਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਾਵਣ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੀਂਡਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕਾ ਕੀੜਾ ਹੈ ਤੇ ਬਬੀਹਾ ਵੱਡਾ ਜਿੱਡਾ ਪੰਛੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ!

ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਚੀਕ ਪੁਕਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ। ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਕੁਰਲਾਣਾ ਉਹੋ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰਵਣਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪੰਛੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੁਭੀ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਂ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਮੌਲੀ ਹੋਈ ਬਨਸਪਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੈਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਭਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰੇ। ਸੱਚਮੁਚ ਇਸ ਦੀ ਚੀਕ ਕਰਦ ਵਾਂਗ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਬਾਵਰਾ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਾਗਲ ਪੰਛੀ (Brain fever bird or Hawk Cuckoo) ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਉਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਹੁਣ ਤੋੜੀ ਮੈਂ ਮਰਮਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਤ੍ਰਬਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹਾ ਹੀ ਨਕਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

* * * *

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ 'ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਮਲਾਰ ਵਾਰ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਆਇਆ :—

"ਬਬੀਹਾ ਨਾ ਬਿਲਲਾਇ ਨਾ ਤਰਸਾਇ
ਏਹੁ ਮਨੁ ਖਸਮ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿ।
ਨਾਨਕੁ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ।
ਚੜੈ ਚਲਗਲਿ ਵੰਨੁ।

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩)

'ਬਾਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ, ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ।
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ।
ਜਲ ਥਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋ ਥਾਉ ਨਾਹਿ।
ਏਤੈ ਜਲਿ ਵਰਸਦੈ ਤਿਖ ਮਰਹਿ, ਭਾਗ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਨਾਹਿ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ ਸੋਝੀ ਪਈ ਜਿਨਿ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹਿ।'
ਬਾਬੀਹਾ ਇਵ ਤੇਰੀ ਤਿਖਾ ਨਾ ਉਤਰੈ, ਜੇ ਸਉ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰ।
ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਈਐ ਨਦਰੀ ਉਪਜੈ ਪਿਆਰੁ।
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਵਿਚਹੁ ਜਾਹਿ ਵਿਕਾਰ। (ਮ: ੩)

ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣਾ ਆਦਮੀ ਸੱਚ ਮੁਚ ਬਬੀਹੇ ਵਾਂਙ ਵਿਲਲਾਂਦਾ ਤੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੁ ਛੱਪੜਾਂ ਬਲਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ

ਪਿਆਰ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਿਉ ਪ੍ਰਿਉ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਸਚ ਮੁਚ ਉਸ ਸਿਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਪਣੇ ਪਤੀ—ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਾਲੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਚਕੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਚੰਨ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨੀ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਕੋਰ ਤਾਂ ਚਹਿ-ਚਹਿ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਗਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਜਿੰਦੜੀ ਤਾਂ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ (ਉਦਾਹਰਨਾਂ) ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਦਾਂ :

ਲੈਲਾ ਮਜਨੂ ਆਸ਼ਕੀ ਚਹੁ ਚੱਕੀਂ ਜਾਤੀ।'

ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਸੀ-ਪੁਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਂਵਾਲ, ਹੀਰ-ਰਾਂਝਾ, ਭਵਰਾ ਫੁੱਲ, ਮਿਰਗ-ਨਾਦ ਦੀਵਾ-ਪਤੰਗ, ਚੰਦ-ਚਕੋਰ, ਚਕਵੀ-ਸੂਰਜ, ਜਲ-ਕੰਵਲ, ਬੱਦਲ-ਮੋਰ ਨਾਦ-ਭਤਾਰ ਆਦਿ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁੜ ੨ ਬਬੀਹੇ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਵੈਣ ਹੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਛਾਨਣੀ ਵਰਗਾ ਹਿਰਦਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਦੀਸੑਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਮਿਸਾਲ ਘੱਟ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿੱਬ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਨਿਜ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹਾ ਘਨਹਰ-ਬੂੰਦ ਵਾਸਤੇ ਵਿਲਲਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੀਅ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਸਿਕਦਾ ਤੇ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮੇਘ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾ ਪੀਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਨਾਮ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਬਰਖਾ ਨਾ ਵਸੇ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

"ਇਹੁ ਬਾਬੀਹਾ[1] ਪਸੂ ਹੈ ਇਸਨੋ ਬੂਝਣੁ ਨਾਹਿ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨਿ ਬਹੁੜੀ ਨ ਲਾਗੀ ਆਇ।"
(ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

"ਬਾਬੀਹਾ ਜਿਸਨੋ ਤੂੰ ਪੂਕਾਰਦਾ ਜਿਸਨੋ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਈ।
ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿਕੈ ਵਸਿਸੀ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣੁ ਹਰਿਆ ਹੋਇ।
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈਐ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ।
ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਨਿਤ ਧਿਆਇਐ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੋਇ।
ਨਾਨਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦ ਹੀ ਵਰਸਦਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਵੈ ਹਰਿ ਸੋਇ।"

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋਚ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਸਤੂ ਹੈ—'ਨਾਮ'। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤਾਂ

੧. ਬਬੀਹਾ=ਨਾਮ-ਵਿਹੂਣਾ ਪੁਰਸ਼, ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ।

ਸਦਾ ਹੀ ਵਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ ਤਦ 'ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ' 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵੱਡੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਬੱਜਰ-ਕਪਾਟ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਪਰ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲਿਖਦੀ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਣ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉੱਕਰਦਾ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਜੀਭਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦੱਸਦੀ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੱਥ, ਕਲਮ, ਕਾਗਤ ਤਾਂ ਸਭੇ ਨਿਰ-ਸ਼ਕਤ ਹਨ—

'ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ। ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ।
[1]ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ।'
(ਜਪੁਜੀ

ਹਾਂ ਜੀ ਹੱਥ, ਕਲਮ ਤੇ ਕਾਗਤ ਤਾਂ ਸਭ ਅੰਤਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਪਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੈਆਂ ਹਨ, ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹਨ, ਅੰਜਨ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਮ ਤਾਂ [2]ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਆਰ ਪਾਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਅਪਰੰਪਰ ਹੈ ਗਮਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਅਗਮ ਹੈ, ਲਖਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਅਲਖ ਹੈ। 'ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ?' ਬਸ ਇਹੋ ਘੁੰਡੀ ਹੈ , ਬਿਖਮ ਗਾਂਠ' (Sphinx-riddle) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਊਚ ਤੋਂ ਊਚਾ, ਮੂਚ ਤੋਂ ਮੂਚਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰ, ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਖੋਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਣ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ (The Word that is no Word)।

[3]ਐਸੋ ਰੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਮੀਠਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਡੀਠਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਨਾਮ। ਪੀਵਤ ਅਮਰ ਭਏ ਨਿਹਕਾਮ ॥
ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ। ਅਨਦ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੰਸਾਰੀ ॥੨॥
ਕਿਆ ਦੇਵਉ ਜਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ। ਸਦ ਬਲਿਹਾਰਿ ਜਾਉ ਲਖ ਬੇਰਾ ॥
ਤਨੁ ਮਨੁ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਦੇ ਸਾਜਿਆ। ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਨੀਚੁ ਨਿਵਾਜਿਆ ॥
ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਇਆ। ਜੈਸਾ ਸਾ ਤੈਸਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਭੁ ਪੜਦਾ ਤੂਟਾ। ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂ ਮੈ ਮਨਿ ਵੂਠਾ ॥
[ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫]

੧. ਐਸਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਅਜਿਹੀ ਅਕਹਿ ਵਸਤੂ ਨਾਮ ਹੈ; ਜੋ ਜਿਹਵਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੨. ਅੰਜਨ=ਕਾਲਖ, ਸੁਰਮਾਂ, ਮਾਇਆ। ਨਿਰੰਜਨ=ਨਿਰ+ਅੰਜਨ=ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ।
੩. ਅਜਿਹਾ ਜੁ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਹੈ ? ਅਮੋਲ ! ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀ ਦੇਣਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ' ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਿੱਥੇ ਢੂੰਡਣਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਵਥੁ ਘਰ ਹੀ ਹੋਵੇ ! ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਬੱਜਰ ਕਪਾਟ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਿਜ ਮਹਲ' ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਇਹੋ ਹੀ ਸੁਆਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾਂ ਢੂੰਡਿਆ ਪਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵਰਨਣ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਿਆ । ਮੋਟਾ ਭਾਵ ਇਕ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਤਾਂ ਤੁਕ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਪਈ ਹੈ ਪਰ ਥੋੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਨਾਮ' ਉਪਰ ਮੂੰਹ-ਦੁਮੂੰਹੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ । ਇਹ ਸਾਖੀ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰ-ਣਨ ਸਭੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਦੱਖਣ ਵਾਲੀ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਮਿੱਠਨਕੋਟ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੁਸਲ-ਮਾਨ 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ' ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ । ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਪਰੀਪੂਰਨਤਾ ਬਾਬਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪੀਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਜੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਪ੍ਰਜ੍ਵਲਤ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਚਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੰਗੇ ਫ਼ਕੀਰ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਦਾਂ ਨਚੋੜ ਲਵਾਂਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਬੂ ਨਚੋੜੀਆ ਹੈ । ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲਾਈ ਉਤਾਰ ਲਵਾਂਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਧ ਉਤੋਂ ਉਤਾਰੀਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਨ, ਘਟ ਘਟ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਜਦ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੋਸ਼ਟ 'ਨਬੀ ਯਾ ਰਸੂਲ ਦੀ ਲੋੜ' ਉਪਰ ਚੱਲੀ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਆਖਣ ਲੱਗਾ 'ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜੇ ਨਬੀ ਰਸੂਲ (Prophet) ਨੂੰ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕਬੂਲ ਹੋਉਗੇ' ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰਸੂਲ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ, ਜੇ ਨੀਯਤ ਰਾਸ ਕਰੇਂ, ਤਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਨਾਲ ਵਸਲ (ਮੇਲ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।' ਤਾਂ ਮੀਏਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਆਖਿਆ,'ਬਿਨੁ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉਂ ਜਲੈ ?' ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਭਗਤੀ ਵਾਲਾ ਤੇਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਦੀਵਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲੇਗਾ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜੁ 'ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿੱਤਿਆਂ ਨਹੀ ਲੱਭਦੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਪਰ ਧੁਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾਣ ਨਾਲ ਤੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

'ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ। ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ।
ਸਚੁ ਬੂਝਣੁ ਆਣਿ ਜਲਾਈਐ ॥੧॥ ਇਹੁ ਤੇਲੁ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ ॥
ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਘਰ ੫ ॥

ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚਰਚਾ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਚੱਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ! ਸੱਚੇ 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾ ਉਸ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ।"

'ਨਾਮ' ਦੀ ਚਰਚਾ ਢੇਰ ਚਿਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਨਾਮ ਦਾ ਇਨੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹ, ਦੱਸੋ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ ?' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ, 'ਉਸ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਦੇ ਕਿਨ ਪਾਈ ਹੈ ?' ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਮੇਹਰ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਖੈਰ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਪਾਓ ਤੇ ਸਮਝਾਓ।' ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।' ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, 'ਮਹਾਰਾਜ! ਜਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਪਤ ਵਸਤੂ ਦੱਸੋ।' ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ! ਕੰਨ ਧਰ ਕੇ ਸੁਣ। ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ ?' ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਜੀ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਪਕੜੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਏ, ਤੇ ਆਤਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦਾਮਨਿਕ ਜੁਆਲਾ ਉਸ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ! ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ?' ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਠਾ (ਪੁੱਤਰ) ਸਿੱਖ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ ਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਇਕ ਫ਼ੋਰ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਭੋਗ ਆਇਆ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ 'ਕਿ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ?' ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਹੇ ਦੀਨਾਨਾਥ, ਪਤਿਤ-ਉਧਾਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੰਝ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਅਤੁੱਟ-ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਅਕਹਿ ਹੀ ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਨਬੀ ਤੇ ਰਸੂਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਜਿਉੜਾ ਆਪੇ ਹੀ ਨਬੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ!' ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਅਤੁੱਟ ਲਹਿਰਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ! ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਧੁਰ ਤੇ ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਝਰਨਾਹਟ ਤਾਣੇ-ਪੇਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰੋ ਬਾਹਰੋਂ, ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ !!!

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ। (ਸਿੱਧ ਗੋਸਟ ੨੭)
ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਉਚਰੈ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਹਰਿ ਸੋਈ। (ਵਾਰ ਸ ਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪)
ਮੁਖਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਕਰੈ ਵਿਰਲੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਨਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ ਮੋਖ ਮੁਕਤਿ ਤਿਨ ਪਾਇਆ।
(ਵਡ: ਮ: ੩ ਅ: ੨)

ਇਹ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸਾਖੀ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਈ; 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸਮਝ ਕੁਝ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ, ਪਰ ਅਜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੂਰ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂਆਂ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, 'ਜੜ੍ਹ-ਵਸਤੂ' (Dead things) ਵੀ।

"ਸਿਮਰਹਿ ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਗੁਣਤਾਸਾ॥
ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਸਿਮਰਹਿ ਸਿਮਰੈ ਸਗਲ ਉਪਾਰਜਨਾ ॥੧॥
ਸਿਮਰਹਿ ਖੰਡ ਦੀਪ ਸਭ ਲੋਆ॥ ਸਿਮਰਹਿ ਪਾਤਾਲ ਪੁਰੀਆ ਸਚੁ ਸੋਆ॥
ਸਿਮਰਹਿ ਖਾਣੀ ਸਿਮਰਹਿ ਬਾਣੀ ਸਿਮਰਹਿ ਸਗਲੇ ਹਰਿ ਜਨਾ ॥੨॥
ਸਿਮਰਹਿ ਬ੍ਰਹਮੇ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵਤੇ ਕੋੜ ਤੇਤੀਸਾ ॥
ਸਿਮਰਹਿ ਜਖ੍ਹਿ ਦੈਤ ਸਭ ਸਿਮਰਹਿ ਅਗਨਤੁ ਨ ਜਾਈ ਜਸੁ ਗਨਾ ॥੩॥
ਸਿਮਰਹਿ ਪਸੁ ਪਖੀ ਸਭਿ ਭੂਤਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਬਨ ਪਰਬਤ ਅਉਧੂਤਾ ॥
ਲਤਾ ਬਲੀ ਸਾਖ ਸਭ ਸਿਮਰਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਮਨਾ ॥੪॥
ਸਿਮਰਹਿ ਥੂਲ ਸੂਖਮ ਸਭਿ ਜੰਤਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਹਰਿ ਮੰਤਾ॥
ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿਮਰਹਿ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕਾ ਪ੍ਰਭ ਧਨਾ ॥੫॥
ਸਿਮਰਹਿ ਨਰ ਨਾਰੀ ਆਸਰਮਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਜਾਤਿ ਜੋਤਿ ਸਭਿ ਵਰਨਾ॥
ਸਿਮਰਹਿ ਗੁਣੀ ਚਤੁਰ ਸਭਿ ਬੇਤੇ ਸਿਮਰਹਿ ਰੈਣੀ ਅਰੁ ਦਿਨਾ ॥੬॥
ਸਿਮਰਹਿ ਘੜੀ ਮੂਰਤ ਪਲ ਨਿਮਖਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਕਾਲੁ ਅਕਾਲੁ ਸੁਚਿ ਸੋਚਾ॥
ਸਿਮਰਹਿ ਸਉਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੰਜੋਗਾ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖੀਐ ਇਕੁ ਖਿਨਾ ॥੭॥
ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਸੁਆਮੀ। ਸਗਲ ਘਟਾ ਕੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥
ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਭਗਤੀ ਲਾਵਹੁ ਜਨਮ ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਜਿਨਾਂ ॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਚੰਭਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਇੰਸ (Scienee) ਤਾਂ ਇਹ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਮੁਰਦਾ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਓਂ ਹੈ, ਤੇ ਜੀਭ ਯਾ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕੌਣ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਰੱਬੀ ਫੁਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜੁ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਭੇ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖਾਣੀ ਬਾਣੀ, ਧਰਤੀ-ਅਕਾਸ਼; ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ, ਬਨ-ਪਰਬਤ ਅਥੱਕ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਦਿਨ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਦਿਲੋਂ ਡੂੰਘੇ ਸੁਆਲ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੀ ?

(ੳ) ਜੇ ਜੜ੍ਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜਿਹਵਾ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?

(ਅ) ਜੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਹ ਧੁਨੀ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਕਿਆ ਰਸ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦਿਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਕਲ ਬੇਤਾਰ ਬਰਕੀ

(Broadcasting) ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਗਾਣ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇ ਨਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਰਾਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤੋਟੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਸਿੱਖ ਢੂੰਡਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ—

ਤਖਤਿ ਸਲਾਮੁ ਹੋਵੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ।
ਇਹੁ ਸਾਚੁ ਵਡਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਵ ਜਾਤੀ।
ਨਾਨਕ ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਤਰੁ ਤਾਰੀ
ਹਰਿ ਅੰਤ ਸਖਾਈ ਪਾਇਆ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਉਸ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸਲਾਮੀ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ–

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਜਾਕਉ ਆਰਾਧਹਿ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ॥
ਨਖਿਅਤ੍ਰ ਸਸੀਅਰ ਸੂਰ ਧਿਆਵਹਿ ਬਸੁਧ ਗਗਨਾ ਗਾਵਏ ॥
ਸਗਲ ਖਾਣੀ ਸਗਲ ਬਾਣੀ ਸਦਾ ਸਦਾ ਧਿਆਵਏ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

੪.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਿਲਾਪ

ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਹਾਲਤ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਯਾ 'ਸਾਰੰਗ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸ ਸੁਹਾਉਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜਲ ਕੋਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ :—

Water water everywhere,
But not a drop to drink.

ਅਰਥਾਤ ਆਰ ਪਾਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖਾਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਪੀਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲਤ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਬੀਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ॥
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ॥
ਜਲ ਥਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋ ਥਾਉ ਨਾਹਿ॥
ਏਤੈ ਜਲਿ ਵਰਸਦੈ ਤਿਖ ਮਰਹਿ ਭਾਗ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ ਸੋਝੀ ਪਈ ਜਿਨ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹਿ।'

(ਵਾਰ ਮਲ ਰ ਮ: ੧)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਜੁ ਬਬੀਹਾ ਉਸ ਲਿਵ-ਹੀਣ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਕਥਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਸਰੋਵਰ ਦ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ਼ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਗਰੁੜ' ਪੰਖੀ ਦਾ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਹੈ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ-ਲਛਮਣ ਕੈਰੋ ਪਾਂਡੋ, ਚੰਨ-ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹੇ ਅਤੇ ਗਰੁੜ ਦੀ ਵੀ ਜੋੜੀ ਹੈ।

ਕੌਣ ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਰੁੜ ਦਾ ਨਾਂਉਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ ? ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਰੜ ਬਾਬਤ ਖਾਸ ਰਿਆਇਤ (ਅਖੌਤ) ਹੈ ਜੁ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜੇ ਗਰੁੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਰਲਾਂ ਛਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਗਰੁੜ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ ਤੇ ਮੁਕਟ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਕਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੇ ਗਰੁੜ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਗਰੁੜ ਵਿਖਾਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀ ਬੜਾ ਪਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨੀਲੀ-ਲਾਲ-ਪੀਲੀ ਬਰਦੀ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੱਕ ਕਾਸਣੀ ਕਨਾਵੇਜ਼ ! ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਗਰੁੜ ਨੂੰ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਥੱਕ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਤੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਗਰੁੜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨੀਲ ਕੰਠ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ Roller ਯਾ Blue jay ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਛੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੁਸਹਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਸ ਦਾ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਕਰਨਾਂ ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੁ ਗਰੁੜ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਗਿਣਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਅਸਾਂ ਲੱਭਣਾ ਹੈ।

ਜਦ ਅੰਞਾਣ ਅਵਸਥਾ ਲੰਘੀ ਤੇ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਸੁਰਤ ਆਈ ਤਾਂ ਧ੍ਰੂਹ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣੀ। ਧ੍ਰੂਹ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪੈ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੌਂਡ ਤੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਛੱਡ ਲਾਲ ਮੋਤੀਆਂ ਜਿੱਡੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਞਾਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਲ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਲੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਕਲੱਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਮਤ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਕਹਿਆ ਹੈ—

'ਧ੍ਰੂ ਕਉ ਮਿਲਿਓ ਹਰਿ ਨਿਸੰਗ।'

ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਕੰਠ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਧ੍ਰੂ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ, ਤੋਂ ਦੁਖਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁਦਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਡਸਕੋਰੇ ਭਰਦਾ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਇਆ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਰਦਮੁਨੀ ਅਤੇ ਸਪਤ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਪਿਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲਕ ਨੇ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ

ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਜੁ ਇੰਦਰ, ਕੁਬੇਰ ਆਦਿਕ ਦਵਤ ਵੀ ਦੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਧ੍ਰੂ ਦੀ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਬੱਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋਏ ਜੁ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸਧ ਬੁਧ ਨਾ ਰਹੀ। ਜਦ ਧ੍ਰੂ ਨੇ ਦੀਨ-ਬੰਧੂ ਜੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਗਤ-ਵਛਲ ਵਾਸਦੇਵ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਾਖਿਆਤ ਆਏ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਅਕਾਸ, ਪਤਾਲ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਦੀ ਝਨਕਾਰ ਹੋਈ ਮਾਨੋ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਪੱਛਰਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਟੁਰ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣ ਜੀ ਗਰੁੜ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ 'ਸੰਖ' ਹੈ। ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੇਖਕੇ ਝੱਟ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਉਪਰ ਗਿਰ ਪਏ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੰਦ-ਰਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਵੇਗ ਪਿਆ ਭਗਵਾਨ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਹੇ ਧ੍ਰੂ, "ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਅਨੰਦ ਭਗਤੀ ਉਪਰ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਯਾਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਵਰ ਮੰਗ। ਰਾਜ, ਮਿਲਖ; ਜੋਬਨ- ਜੋ ਤੂੰ ਮੰਗੇਂਗਾ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ।" ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਐਸੋ ਸੁਨ ਕਰ ਧ੍ਰੂ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਵਾਕ ਕੋ, ਪੁਨਾ ਦੋਨੋਂ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕਰ ਦੀਨ-ਬੰਧੂ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾਰਬਿੰਦ ਮੈਂ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਤਾ ਭਇਆ, 'ਹੇ ਦੀਨ-ਨਾਥ, ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੋਤੇ ਹੋ ਤਿਸਕੋ ਸਰਬ ਬਾਤ ਸੁਲਭ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਕਾਈ ਦੁਰਲਭ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਯਦੀ ਆਪ ਮੇਰੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੁਏ ਹੋ ਤਾਂ ਮੁਝੇ ਇਹੋ ਹੀ ਵਰ ਦਿਓ ਜੁ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਨਾ ਭੁੱਲੇ। ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਇਹੋ ਹੀ ਯਾਦ ਆਵੇ।" ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ—"ਪੁੱਤਰ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਗਾ, ਤੂੰ ਮਾਲਾ ਕੇ ਮੇਰ ਵਤ ਸਰਬ ਕਾ ਸਿਰੋਮਨ ਹੂਆ, ਸਰਬ ਦੇਵਤਾ ਤੇਰੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰੇਂਗੇ, ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਟੱਲ ਰਹੇਂਗਾ। "ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਧ੍ਰੂ—ਤਾਰੇ (Pole Star) ਵਾਲੀ ਮਿਲੀ। ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ,ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ? ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੋਇਆ! ਸ੍ਰੀ ਵਾਸਦੇਵ ਭਗਵਾਨ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹੇ? ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹੇ? ਅਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਵੀ ਯਾ ਨਹੀਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹੇ? ਇਹ ਤਿੰਨ ਐਸੇ ਸੁਆਲ ਸਨ ਜੇੜ੍ਹੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਘੇਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੁੱਝੇ?

ਅਜੇ ਇਹ ਤਾਣਾ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤਣਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣਿਓਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗਊ ਜਿਵਾਣ ਦਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਤੁਗਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਭਗਤ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਊ ਰੱਖਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ :—

'ਸੁਲਤਾਨੁ ਪੂਛੈ ਸੁਨ ਬੇ ਨਾਮਾ ਦੇਖਉ ਰਾਮ ਤੁਮਾਰੇ ਕਾਮਾ ॥ ੧ ॥
ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ਬਾਧਿਲਾ ; ਦੇਖਹੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿ [1]ਬੀਠੁਲਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
[2]ਬਿਸਮਿਲਿ ਗਊ ਦੇਹੁ ਜੀਵਾਇ। ਨਾਤਰੁ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰਉ ਠਾਇ ॥੨॥'

ਅਰਥਾਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਊ ਜਿਵਾ ਦਿਓ ਤਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੱਚਾ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤਹਾਡਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੋਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ :-

ਬਾਦਿਸਾਹ ਐਸੀ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥ ਬਿਸਮਿਲਿ ਕੀਆ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥੩॥
ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੂ ਨ ਹੋਇ ॥ ਕਰਿ ਹੈ ਰਾਮੁ ਹੋਇ ਹੈ ਸੋਇ" ॥੪॥

ਇਸ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨਾਮਦੇਵ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੋਲੀ ਮਾਈ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਜੁ 'ਰਾਮ' ਛੱਡ 'ਖ਼ੁਦਾ' ਨੂੰ ਚਾ ਸਿਮਰ, ਤਾਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਜਿੰਦ ਖ਼ਾਲਾਸ ਹੋਵੇ :—

"ਬਾਦਿਸਾਹੁ ਚੜ੍ਹਿਓ ਅਹੰਕਾਰਿ।
ਗਜ ਹਸਤੀ ਦੀਨੋ ਚਮਕਾਰਿ ॥੫॥
ਰੁਦਨੁ ਕਰੈ ਨਾਮੇ ਕੀ ਮਾਇ।
ਛੋਡਿ ਰਾਮ ਕੀ ਨ ਭਜਹਿ ਖੁਦਾਇ" ॥੬॥

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਈ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਕ ਨਿਕਲਣਗੇ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਾਈ ਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਗਾਵਾਂਗਾ :—

'ਨ ਹਉ ਤੇਰਾ [3]ਪੂੰਗੜਾ ਨ ਤੂ ਮੇਰੀ ਮਾਇ।
[4]ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ।
[5]ਕਰੇ ਗਜਿੰਦੁ ਸੁੰਡ ਕੀ ਚੋਟ।
ਨਾਮਾ ਉਬਰੈ ਹਰਿ ਕੀ ਓਟ।

੧. ਬੀਠੁਲਾ ਮਰਹਟੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਬੀਠਲਾ ਯਾ ਵਿਠਲ ਹੈ।
੨. ਬਿਸਮਿਲ— ਜ਼ਖਮੀ, ਇਥੇ ਮੋਈ ਗਊ।
੩. ਪੂੰਗੜਾ – ਮੁੰਡਾ, ਲੜਕਾ। ੪. ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ - ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ। ੫. ਗਜਿੰਦ— ਹਾਥੀ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਉਂ ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨਾਮ-ਦੇਵ ਜੀ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਅੱਗੇ ਉਭਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਪਾਸ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ (Machine guns) ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਿਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਾਮਦਵ ਜਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਵੀ ਦੇਣ ਬਾਬਤ ਆਖਿਆ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨਾ ਘਬਰਾਏ ਸਗੋਂ ਹੱਥਾ ਨਾਲ ਤਾਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਗਾਉਣ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਜੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਧ੍ਰਿਗ ਸਿਧੀ ਧ੍ਰਿਗ ਕਰਾਮਾਤ।' ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੱਸਣਾ ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਅਰਥਾਤ ਫੋਕਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦੱਸਣੀ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਈ ਆਪ ਚਮਤਕਾਰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਦੱਸ ਵੀ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ, ਭਾਵ ਬਗੈਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ (Spontaneously)। ਚੁਨਾਂਚਿ ਇਹੋ ਹੀ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਬੀਤੀ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਪਇਆਂ ਸੱਤ ਘੜੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਘੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਭਗਤਵਛਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸਾਖਿਆਤ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਊ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

'ਸਾਤ ਘੜੀ ਜਬ ਬੀਤੀ ਸੁਣੀ।
ਅਜਹੁ ਨ ਆਇਓ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਕੇ ਧਣੀ ॥੧੪॥
[2]ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ।
ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਲਾ ॥੧੫॥
ਅਪਨੇ ਭਗਤਿ ਪਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ।
ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਆਏ ਗੋਪਾਲ ॥੧੬॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘਰ ੨)

ਹਾਂ ਜੀ ! 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਪੰਖਾਂ (Wings ਖੰਭਾਂ, ਫਗਾਂ) ਨਾਲ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਆ ਗਏ। ਅਪਣੇ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ !! ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਯਕੀਨ ਹੋਇਆ ਜੁ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ। ਜਦ ਕਿਰਪਾ-ਨਿਧਾਨ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਅਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਲ ਖੰਭਾਂ (ਫੰਗਾਂ) ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਦਭੁਤ ਵਾਜੇ ਵਜਦੇ ਹਨ।

2 ਅਪਣੇ ਪੰਖਾ (ਖੰਭਾਂ) ਨਾਲ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ 'ਗਰੁੜ' ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦੇ ਆ ਗਏ।

ਆਹ ! ਮੈਂਡੇ ਵਾਜੇ
ਵਜਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ¡ ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀਆਂ ਝਰਨਾਟਾਂ
ਵਗਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਅਨੰਦ ਦੀਆ ਲਹਿਰਾਂ
ਝੁਲਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ
ਲਿਸ਼ਕਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ
ਵਰਸਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਨਾਮ ਮਹਾਂਰਸ ਨਾਲ
ਮਨ ਮੋਹਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਨਾਮ ਦੀ ਝਿਮ੍ਹ-ਝਿਮ ਬਰਖਾ
ਬਰਸਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਪਾਰਜਾਤ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ੨ ਫਲ
ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਲੱਗੀਆ
ਤੋੜ ਨਿਭਾਣ ਵਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਆ, ਨੀਲੇ
ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁਆਰ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਸੇਲੀ ਵਾਲਿਆ, ਸੋਹਣੇ
ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ
ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਤਪਤ ਕੜਾਹੇ ਨੂੰ ਸੀਤਲ
ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਕਾਲੇ ਕੋਇਲ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਠੰਢ ਪ ਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
ਆਹ ! ਪਾਖੰਤਣ ਵਾਜੇ
ਵਜਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !

ਕੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵਗਾ ਜਦ ਇਸ ਸੁੱਕੇ ਸੜ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਠੰਢ ਪਵੇਗੀ ? ਇਹ ਸਨ ਖਿਆਲ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦ ਮੈਂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਸ-ਭਰੀ, ਮਨ-ਮੋਹਣੀ, ਆਪ-ਬੀਤੀ ਮੁਠ-ਭੇੜ ਤੁਗਲਕ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਕੋਈ ਨੀਲਕੰਠ ਪੰਖੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਵਸਤੂ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਸੁਆਲ ਅਜੇ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਚੁਭਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਔਖੇ ਵਾਕ ਯਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾ ਆਵ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਕੋਸ਼ (Dictionary) ਕਢਕੇ ਦੇਖਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਇਕ ਚੰਗੇ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਕਢਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਲੰਮੀ ਕਥਾ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣਕ (Puranic) ਕਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਚਿੰਨ੍ਹ (Outline) ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਥਾਂ ਦਾ ਅੰਜੀਲ (Bible) ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਰੱਖਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਰਿਆ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਦੌੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਜ-ਘਰ ਇੱਕ ਹੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਗਰੁੜ' ਦੀ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਵੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲਿਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਬਿਨੈ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਟਾ (ਅਰਤ) ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਕਾਸ਼-ਵੇਲ ਵਾਂਙਣ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਛਡਦੀਆ ਹਨ।

ਗਰੁੜ (ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਅਰੁਣ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵਿਨਾਤਾ ਨਾਮੇ ਇਕ ਪੰਛੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਇਕ ਅੰਡਾ (Egg) ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਗਰਮਾਕੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਅੰਡਾ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੰਛੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਰੁਣ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਛੀ ਪਹਿਲੋਂ-ਜਮੌਂਦਰੂ (Premature) ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰੁਣ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਨਾ ਬਣੀਆਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵਿ-ਪੱਦ (ਬੇ-ਪੈਰਾ) ਵੀ ਹੈ। ਕਥਾ ਹੈ ਜੁ ਅਰੁਣ ਨੇ ਅੰਗ-ਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜੁ ਤੇਰੀ ਵੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗਰੂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਘੱਟ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਕਦਰੂ (Kadru) ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ। ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਕਣਾਂ ਦਾ ਸਾੜਾ ਡਾਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਨਾਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੰਬ ਗਈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਾਪ ਮੋੜ। ਅਰੁਣ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਤੇਰਾ ਦੂਜਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੌਂਕਣ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜਿਹੜਾ ਵਿਨਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗਰੁੜ'

ਸੀ। ਇਹ ਸਰਪਾਂ ਦਾ ਡਾਢਾ ਵੈਰੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵਿਨਾਤਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦਰੂ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਛੁੱਟਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਜੁ ਗਰੁੜ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਲੈ ਆਵੇ ਜਿਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਨਾਤਾ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਗਰੁੜ ਉਡਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਅਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਲੈ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿਨਾਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਖੋਹਕੇ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ ਪਰ ਗਰੁੜ ਫਿਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਕਥਾ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਹੈ ਪਰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਇਕ ਪਾਸ 'ਸਰਪਾਂ' ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਰਖਯਕ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ 'ਵਾਹਨ'(carrier ਰਖਵਾਹੀ) ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਗਰੁੜ ਨੂੰ 'ਸੁਪਰਨ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਕਾਸ਼-ਪੰਛੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਰਨ ਵਰਗ ਫੰਗ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਡਾਢੇ ਅਦਭੁਤ ਵਿਸਮਾਦਕ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਗਰੁੜ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਇਉਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਮੂੰਹ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗਾ ਚਿੱਟਾ, ਫੰਗ ਲਾਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਵਾਂਙਣ, ਨੱਕ ਲੰਮਾ ਕੰਵਲ ਦੀ ਤੁਰੀ ਵਾਂਙ, ਤੇ ਬਦਨ ਸੁਅਰਨ ਵਰਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਕੀ ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕੀ ਕਵੀ, ਸਾਰੇ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦੇ। ਅੰਜੀਲ (Bible) ਨਾਲ ਗਰੁੜ ਦਾ ਇਉਂ ਤਅੱਲੁਕ (ਲਗਾਉ) ਹੈ ਜੋ ਗਰੁੜ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਹਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ, ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਤੇਬਾਂ (Old Testament) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ (Adam & eve,) ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਬੈਕੁੰਠ ਅਸਥਾਨ (Eden ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਦ ਇੱਕ ਸਰਪ (Serpent-devil) ਨੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਤੇ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਜੀਲ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ (Genisis) ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੇ ਸੱਪ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਣ ਦੀ ਠਾਣੀ। ਆਦਮ ਅਤੇ ਹੱਵਾ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜੀਆ ਜੰਤ ਉਪਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਦਮ ਅਤੇ ਹੱਵਾ ਚੰਗੇ ੨ ਫਲ ਫੁਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਂਦ ਸਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਬੀਬਿਓ, ਹੋਰ ਸਭ ਫਲ ਖਾਣੇ ਪਰ ਅਮਕੇ ਬਿਰਛ ਦਾ ਫਲ ਨਾ ਖਾਣਾ। ਆਦਮ ਤੇ ਹਵਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਤੇ ਰੱਖ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਸੁਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਦਮ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੱਵਾ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਦੇਖੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਮਕੇ ਬੂਟੇ ਦਾ

ਮਿੱਠਾ ਫਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵਰਜਿਤ Forbidden Fruit ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।' ਹੱਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਧੁਰ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਹੈ।' ਸਰਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਨ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ ? ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਿੱਥੇ ਵਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਓਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਉਹ ਕੀ ? ਤਾਂ ਸਰਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ-ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਇੱਲਮ' ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਸਭ ਗੁਪਤ ਹਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੱਵਾ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਸੀ, ਸਰਪ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਹਰ-ਚੰਦਉਰੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ। ਆਪ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਧਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਆਦਮ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਇਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਲੀਨ-ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨੰਗੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਰਮਾਕੇ ਦੋਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ ਤੇ ਕੇਲੇ ਵਰਗਿਆਂ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਨੰਗੇਜ ਛੁਪਾਇਆਂ, ਨਾਲੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠ ਰਹੇ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਜਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਅਦਨ (Aden) ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਆਏ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਦੋਵੇਂ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਗੱਜਕੇ ਬੁਲਾਇਆ, ਪਰ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੌਣ ਬੋਲੇ ? ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾ ਲਿਆ ? ਤਾਂ ਆਦਮ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਸਹਿਮ ਕੇ ਬੋਲਿਆ 'ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਵਾ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਖੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੱਪ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਖੁਆਇਆ ਹੈ।' ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ–ਅਦੂਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਆਦਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਪਰ ਤੂੰ ਹੁਕਮ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ (ਕਲੇਸ਼) ਹੋਵੇਗੀ ਜੁ ਤੂੰ ਪ੍ਰਸੀਨੇ ਦੀ ਗਾੜ੍ਹ ਕਮਾਈ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁਆਂ ਵਾਲੀ ਕਿਰਤ ਕਰੇ ਬਗੈਰ ਹੁਣ ਤੂੰ ਪੇਟ ਨਹੀਂ ਪਾਲੇਂਗਾ। ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਆਦਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇਗੀ, ਨਾਲੇ ਮਜ਼ੂਰੀ ਨਾਲ ਖਾਵੇਗੀ। ਤੇ ਸਰਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੁ ਤੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨ (Devil) ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੂੰ ਟੰਗਾਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਢਿੱਡ ਦੇ ਭਾਰ ਟੁਰੇਗਾ ਤੇ ਤੇਰੀ ਅਤੇ ਆਦਮ–ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਹੇਗੀ; ਸੱਪ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੱਟੇਗਾ ਤੇ ਆਦਮੀ ਸੱਪ ਦੀ ਸਿਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕਚਲੇਗਾ......।'

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਆਦਮੀ 'ਹੁਕਮ' ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮਾਨੋ ਬੈਕੁੰਠ ਰੂਪੀ ਅਦਨ (Eden) ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਤੁਛ ਅਕਲ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਸਭੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ

ਟੁਰੀਏ। ਪਰ ਜਦ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਯਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਚਲ ਯਾ ਚਤੁਰਾਈ ਦੇ ਵਰਜਿਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਡਾਢੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਆਦਮੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਬਿਆਕੁਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ ਸਨ ਜਦ ਉਹ ਝਾੜੀਆ ਵਿਚ ਛੁਪ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਪ ਕੀ ਹੈ ? 'ਮਾਇਆ' ਮੋਹਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀ ਹੈ ? ਗਰੁੜ, ਜਿਹੜਾ ਸੱਪਾਂ (ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ) ਦਾ ਹਾਂਡੀ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰਖਯਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ 'ਗਰੁੜ' ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ 'ਗਰੁੜ' ਦਾ ਹਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਭੋਜਨ ਦਾ' ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

---

1 ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗਮੁ ਸਰਪੁ ਹੈ, ਜਗੁ ਘੇਰਿਆ ਬਿਖ ਮਾਇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

'ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ ॥
ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸਹੀ ਨੋ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:)

੫.

ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਬਿਰਛ ਬੂਟ ਬੂਟੀਆਂ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਤੋੜੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਵੇ ਸਾਫ਼ ਮੈਦਾਨ ਡਾਢਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਡੱਲ ਅਤੇ ਵੂਲਰ Wular ਫ਼ਰੋਜ਼ੀ ਨਗੀਨਿਆਂ (ਥੇਵਿਆਂ) ਵਾਂਙ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਬਰਫ਼-ਲੱਦੇ ਚਿੱਟੇ ਪਹਾੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਕੇ ਹਸਦੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਵੱਧ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੀ ਹੈ-ਕੀ ਗੁਲਮਰਗ ਜਿੱਥੇ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਖੇਸ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕੀ ਪਹਿਲਗਾਮ ਜਿੱਥੇਂ ਦੇ ਬਿਰਛ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਕੀ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਜੋ ਸਚ ਮੁਚ ਸਚਖੰਡ ਦੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ—ਪਰ ਜੋ ਖੂਬੀ ਵੈਰੀਨਾਗ Verinag ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ—ਹੱਥ, ਕਲਮ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਇਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚਣ ਤੋਂ ਕੰਬਦੇ ਹਨ। ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦਾ ਮੰਬਾ (ਮੂੰਹ) ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਪਾਣੀ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਬਾਹਰ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਬਨਿਹਾਲ ਗਲੀ ਤੋਂ ਲੰਘ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਪਹਾੜ (Pir Panjal Range) ਦੀ ਉੱਤਰੀ ਢਾਲ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਹਾੜ ਚੂਨੇ Limestone ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਚਸ਼ਮਾ ਬੜਾ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ—ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਫ਼ੁੱਟ। ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੁ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਧਰਤੀ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਤਾਲ ਦੇਸ ਤੋਂ ਉਮਲ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਚਸ਼ਮੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਉਥੇ ਹੀ ਵਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਰਨ ਜਿਥੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਢਕੀ ਰਹੇ; ਬਰਫ਼ ਦੇ ਢਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੇਠਲੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵੀ ਸੁੱਕ-ਸੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ

ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਬਨਿਹਾਲ ਗਲੀ (Banihal Pass) ਦੀਆਂ ਬਰਫ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਵਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਤੇ ਬਨਿਹਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾ ਜੋੜ (Connection) ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬਨਿਹਾਲ ਪਹਾੜ ਸੱਖਣਾ ਅਤੇ ਰੰਡ-ਮਰੋਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਰਫ ਇੱਕ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪਹਾੜੀ-ਨਾਗ ਵਿਚੋਂ ਕਰੋੜਾਂ-ਮਣਾਂ ਪਾਣੀ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਪਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਮਸ਼ੀਨ ਹੇਠਾਂ ਛੁਪੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵੈਰੀਨਾਗ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਮੌਸਮੀ ਚਸ਼ਮਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਦੀਵ-ਚਲਾਊ ਨਾਗ (Permanent Spring) ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ (Synclines) ਯਾ ਪਤਾਲ-ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਮ੍ਹਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੈਰੀਨਾਗ ਤੋਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੈਰੀ-ਨਾਗ ਕੀ ਹੈ ਮਾਨੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਉਂਦੀ (Vital) ਚੀਜ਼ ਦਿਲ (Heart) ਹੈ ਉਸੇਤਰਾਂ ਵੈਰੀਨਾਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਧੜਕਦਾ ਦਿਲ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਨਾਗ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੁੱਕੀ-ਸੜੀ ਤੇ ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਰੀਨਾਗ ਰੂਹ ਹੈ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਧੜ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੁਨ-ਮਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਵੈਰੀਨਾਗ ਕੀ ਹੈ ? ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਣੀ ਦਾ ਨੱਕ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਹੈ! ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ੨ ਮਹੱਲ ਤੇ ਬਗੀਚੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਣਵਾਏ ਉਸੇ ਰੰਗੀਲੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਨਾਗ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਅੱਠ-ਅੰਗਾ (Octagonal) ਥੜਾ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਹ ਥੜਾ ਕਾਲੇ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਡਾਢਾ ਪਾਲਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਅੱਜ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਾ ਸੀਤਲ ਜਲ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਭਰ-ਸੁਭਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਨਾਗ ਸਾਰੇ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਚਸ਼ਮੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਹਿਰਾਬਦਾਰ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਨਹਿਰਾਂ ਲਬਾ-ਲਬ ਭਰੀਆਂ ਚਸ਼ਮੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਛੱਲਕਦੇ ਤੇ ਡਲ੍ਹਕਦੇ ਤਾਰੇ। ਨਾਗ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਿਸ਼ਾਤ-ਬਾਗ ਵਾਂਗ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ (Terace) ਤੋਂ ਉਤਰ ਪਾਣੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਤੀਜੀ ਵੱਲ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਅਖੀਰ ਜਿਹਲਮ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆ ਛੁਪਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਲਿਸ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਦੀ

ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਵੈਰੀਨਾਗ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲੀ ਨਾਗਣੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗ (ਸੱਪਣੀ) ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੀਤਲ-ਨਾਗ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਸਚ ਮੁਚ ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਮੋਹਣਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਦੇਖਣ-ਯੋਗ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਨਾਗ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨ ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵਾਂ, ਮੈਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵੇਰੀ ਇਸ 'ਨਾਗਣੀ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੁੰਬਕ-ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਇਹ ਨਾਗਣੀ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਖੂਬੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ । ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਿਰੀਨਗਰ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਵਾਂਗ ਏਥੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਯਾਤਰੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਭਾਂਵੇਂ ਏਥੇ ਲਾਰੀਆਂ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵੈਰੀਨਾਗ ਵਿਚ ਇਕਾਂਤ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਆਦਮੀ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਡਾਢਾ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੀ ਖੂਬੀ ਇਸ ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਹੈ;—ਵਡੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ, ਚਿੱਟੀਆਂ-ਪੀਲੀਆਂ, ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਵਲੇ ਯਾਤਰੂ ਆਕੇ ਚਾਉਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰੁਣਝੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਮੋਹਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਜਿਤਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਰੀਨਾਗ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਨੂੰ ਇਹ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਛਡਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ । ਚਾਉਲਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਖਿੱਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਮੱਛੀਆਂ ਤਰ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੂਰ੨ ਤੋੜੀ ਨਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰਕੇ ਮੁੜ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੁੜ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਛੁਪਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜੁ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਡੀ ਕਾਂਟੇ ਤੋਂ ਬਦਲ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਲਾਈਨ ਛੱਡ, ਦੂਜੀ ਪਟੜੀ ਉਪਰ ਚਲੀ ਗਈ । ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਵਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੁ ਦੇਖੋ ਮੱਛੀਆਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਤਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ੨ ਵੇਲੇ ਚਾਉਲਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਮੁੜ-ਤੁੜ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਕੇ ਅਪਣੇ ਘਰ (ਵੈਰੀਨਾਗ) ਵਿਚ ਆ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਹਿਣ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ-ਹੀ ਰੁੜ੍ਹ

ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਪਉੜੀ (Terrace) ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਢਹਿਣ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਣ—

ਇਸ ਰੇਲ ਦੀ ਪਟੜੀ ਉਪਰ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਅੱਖਾਂ ਟੁਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਕਈ ਕਾਂਟੇ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੁ ਜਕਾ-ਯਕ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਿਨ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਚੰਨ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉਠਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਡਾਢਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ—

[1]ਸੂਰ ਸਰੁ ਸੋਸਿ ਲੈ। ਸੋਮਸਰੁ ਪੋਖਿ ਲੈ
ਜੁਗਤੀ ਕਰਿ ਮਰਤੁ ਸੁ ਸਨਬੰਧੁ ਕੀਜੈ ॥
[2]ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
[3]ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੧॥
ਮੂੜੇ ਕਾਇਚੇ ਭਰਮ ਭੂਲਾ
ਨਹ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦ ਬੈਰਾਗੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
[4]ਅਜਰ ਗਹੁ ਜਾਰੀ ਲੈ, ਅਮਰ ਗਹੁ ਮਾਰੀ ਲੈ
[5]ਭ੍ਰਾਤਿ ਤਜਿ ਛੋਡਿ ਤਉ ਅਪਿਉ ਪੀਜੈ ॥
ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੨॥
[6]ਭਣਤਿ ਨਾਨਕ ਜਨੋ ਰਵੈ ਜੇ ਹਰਿਮਨੋ
ਮਨ ਪਵਨ ਸਿਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ ॥
ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤੀ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੩॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩)

1 ਚਿੰਤਾ ਯਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਲਾ ਸੁਕਾ ਲੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਰ ਢੂੰਡ ਲੈ।

2 ਮੱਛੀ ਵਾਙ ਪੁਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਥੰਨ੍ਹ ਰੱਖੀਏ

3 ਤਦ ਆਤਮਾ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦੀ ਯਾ ਗਲਦੀ।

4 ਜਿਹੜੀ ਜਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟ (ਪਕੜ) ਲੈ ਭਾਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਲੈ।

5 ਭਰਮ, ਹਉਮੈ ਛੱਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ।

6 ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇ ਉਹ ਪਵਨ (ਹਵਾ) ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਪੀਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ—ਕਈ ਸੱਜਨ 'ਸੂਰ ਸਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੂਰਜ ਵਾਲੀ ਸੁਰ (ਨਾਸਕਾ) ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗਲਤ ਹੈ। ਸੂਰ ਸਰ ਤੇ ਸੋਮ 'ਵਿਚ ਸਰ' ਸਰੋਵਰ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੁੜਕ 'ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਇਹ ਜੁਕਤੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ

ਹਾਂ ਜੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰਾਂ ਪੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ (ਨਿਜਘਰ) ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਜਿਸਤਰਾਂ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦਾਉਲ ਖਾ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਸਰੋਵਰ) ਵਿੱਚ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੱਛੀਆਂ ਪੁੱਠੀ ਟੋਰ ਟੁਰਕੇ ਟੁਰਕੇ ਉਧਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ । ਸੋਮਸਰ ਕੀ ਹੈ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਮ" (Soma) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਅ-ਮਰ ਵੱਥ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸਨ, ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਸੜਦੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ (ਸੂਰ-ਸਰ) ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਨੂੰ ਸੁਕਾਣ ਲਈ ਬੱਸ ਇਕੋ ਹੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ । ਓਹ ਕੀ? ਮੱਛੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਵਾਂਙਣ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰ ਅਪਣੇ ਨਿਜ ਘਰ ਵੈਰੀਨਾਗ—ਵਿਚ ਜਾਣਾ । ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਾਂਗ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਥਾਉਂ ਯਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸ਼ ਅੰਧਾ ਧੁੰਦ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਾਉ ਵਿਚ ਨਹੀ ਵਹੇ ਜਾਂਦੇ; ਕਈ ਗੁਰਮਖ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸਤਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਯਾ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ (Introversion) ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਬੱਸ ਇਹੋ ਗੁਰਮੁਖ ਅਪਣੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਣਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਮਨ ਰੂਪੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਪਾਕੇ ਰੱਖੀਏ । ਹੁਣ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਨਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮਨ ਦਹਿ-ਦਿਸਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜ ਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਸਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸਨੂੰ ਨਿਹਚਲ-ਥਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਸੱਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਵਜਲ ਨੂੰ ਉਹ ਟੱਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੀ ਨਾਉ (ਬੇੜੀ) ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਉਲਟੀ ਟੋਰੇ:—

ਸਾਇਰ ਸਪਤ ਭਰੇ ਜਲ ਨਿਰਮਲਿ 'ਉਲਟੀ ਨਾਵ' ਤਰਾਵੈ ।
ਬਾਹਰਿ ਜਾਤੌ ਠਾਕਿ ਰਹਾਵੈ ਗੁਰਮਖੀ ਸਹਿਜਿ ਸਮਾਵੈ ।'

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ, ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਬਿਰਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗ

ਖਿੱਚਕੇ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ । ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਗਊ ਜਿਵਾਣ ਦੀ ਭੀੜਾ ਆ ਬਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ 'ਉਲਟ' ਚਾਲ ਚੱਲਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਯਾ ਬਾਹਰ ਵਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ ਕਰਕ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜਕੇ ਸਥਿਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ' ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ 'ਉਲਟਾ' ਲਿਆ ਸੀ:—

'ਗਗ ਜਮੁਨ ਜਉ 'ਉਲਟੀ' ਬਹੈ । ਤਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਰਹੈ ।'

(ਭੈਰਉ ਨਾਮ ਦੇਉ ਜੀ)

ਭਾਵ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਗਾਂ-ਜਮਨਾ ਉਲਟ ਕੇ ਹਿਮਾਲਾ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪੈਣ । ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਸੂਲ ਹੈ । ਕੀ ? ਮੀਨ (ਮੱਛੀ) ਵਾਂਙ ਪੁੱਠਾ ਤਰਨਾ, ਉਲਟੀ ਨਾਉ ਚਲਾਣਾ, ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਹੋੜ ਕੇ, ਵਸਗਤ ਕਰਕੇ, ਨਿਜ ਘਰ ਵੱਲ ਖੜਨਾ ।

ਆਓ ਹੁਣ ਆਤਮ-ਲੜੀ ਨੂੰ ਜੋੜੀਏ ਤੇ ਵੱਡੇ ੨ ਮਣਕੇ ਲੱਭੀਏ :—

(੧) ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸਾਖੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕਿਸ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ; ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਦੀ ਅਤੁੱਟ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ-

'ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਕਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ਨਾਮੁ ਲਹੈ ।'

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

(੨) ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਾਖੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਾਉਣਾ ਉਮਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲਿਵ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਦਰਸ਼ਨ "ਗਰੁੜ" ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । 'ਗਰੁੜ' ਦਾ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਡਾਢਾ ਵੈਰ ਹੈ—

ਨਦੀ ਉਪਕੰਠਿ ਜੈਸੇ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ ਸਰਪਨਿ ਘਰੁ ਘਰਮਾਹੀ ।
ਉਲਟੀ ਨਦੀ ਕਹਾਂ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ ਸਰਪਨਿ ਡਸੈ ਦੂਜਾ ਮਨ ਮਾਂਹੀ ॥੫॥
ਗਾਰੜੂ ਗੁਰ-ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਬਿਖਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਰੀ ।
'ਮਨ ਤਨ ਹੰਵ[1] ਭਏ ਸਚੁ ਪਾਇਆ, ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਰੀ' ॥੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧)

ਇਸ "ਗਰੁੜ" ਨੂੰ ਅਜੇ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ ।

(੩) ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਵੈਰਾਗ-ਭਰੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸੀ—

'ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ ।'

੧. ਠੰਢੇ ।

ਭਾਵ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਨਦੀ ਤਰਨ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

੪. 'ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ'' ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਢੂਡਣਾ ਕੋਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਾਂ ਸਿਰ–ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾ ਬਿਖਮ-ਮਾਰਗ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲੇ ੨ ਹੀ ਤੈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ' ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕੰਚਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ।

''ਰਾਮ ਗੁਰੁ ਪਾਰਸੁ ਪਰਸੁ ਕਰੀਜੈ ।
ਹਮ ਨਿਰਗੁਨੀ ਮਨੂਰ ਅਤਿ ਫੀਕੇ
ਮਿਲਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਰਸੁ ਕੀਜੈ ॥''
(ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੪)

੫. ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਦੁਖ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਬੀਹੇ ਵਰਗੀ ਤੜਪ ਹੋਵੇ । ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹਾ ਘਨਹਰ ਬੂੰਦ ਵਾਸਤੇ ਤੜਫਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮਹੀਣ ਨਾਮ ਵਾਸਤੇ ਵਿਲਕਦਾ ਹੈ । ਚ੍ਰਿਕ ਵਰਗੀ ਸਿੱਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :—

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੋਚੈ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਤਾਈ ।
ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਕੀ ਨਿਆਈ ॥
(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫)

''ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਤੂ ਨ ਜਾਣਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਧੁ ਵਿਚਿ ਤਿਖਾ ਹੈ ਕਿਤੁ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥
ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਭਰੰਮਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਲੈ ਨ ਪਾਇ ।
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥
(ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਚੀਖ–ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਠੰਢਾ ਹਿਰਦਾ- ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਖੱਪੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਿਆ ਜਾਵੇ ? ਇਹ ਖੱਪਾ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ੨ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ । ਵੇਦ ਉਪ-ਨਿਸ਼ਦ, ਪੁਰਾਨ, ਇਜੀਲ, ਕੁਰਾਨ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਵਧ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮਤਾਂ ਮਾਂਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਨਿਕਲਿਆ :—

''ਬਹੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬਹੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ, ਪੇਖੇ ਸਰਬ ਢੰਢੋਲਿ ।
ਪੂਜਸਿ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਹਰ, ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਅਮੋਲ ।''

ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਤਦ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

1 ਬਹੁਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੋਲਕੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਰਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੁੱਲ ਕੋਈ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ।

ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਗਿਆ ਜਿੱਦਾ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਿਜ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਦਾਹਵੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚੀਰਿਆ ਜਾਵ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਕਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲਾਇਤ ਦੀ ਰਾਣੀ ਮੇਰੀ (Queen Mary ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ 'ਕੈਲੈਂ' (Calais) ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੋਤੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਵਲ ਉਲਟ ਕੇ ਤਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਫਟ ਫੁਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਰੜਾਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਗਾਵਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪੌੜੀ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤ ਪਕੜੀ। ਇਹ ਸੀ ਓਹ ਸਾਧਨ[2] ਜਿਸ ਨੇ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਆਂਦਾ। ਹੁਣ ਏਥ ਪਾਠਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹਇਆ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਟੱਪਕੇ ਅੱਗ ਟੁਰਦਾ ਹਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦੱਸੀ ਜਾਵਗੀ।

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਬ੍ਰਾੜੀ ਬੀਜੀ ਹੋਈ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰੱਖੇ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ 'ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਵੀ ਤਾਜ਼ਮਹੱਲ ਲਈ ਖਿੱਚ' ਨੇ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅਜਿਹੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਜੋ ਅਜ ਤੋੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਈ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦਾਤ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪਣੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਪਰ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਮੰਗ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ ਜਿੱਥੋਂ ਓਹ ਮਰਣ ਤੋੜੀ ਅਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਇਸ ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੈਂ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਤੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਆਗਰੇ

2 ਤਰੀਕਾ, ਜੁਗਤੀ।

ਦੇ ਸੰਮਨ-ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਅਪਣੀ ਬੀਵੀ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰੀਤੀ,' ਉਹੋ ਸ਼ਿੱਕ, ਉਹੋ ਉਹ ਤੜਪ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਬਸ ਇੱਕੋ ਯਤਨ ਹੈ—

ਸਿਮਰਨ ![1]

ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਉਹ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਉਲਟੀ ਨਾਵ' ਤਰਾਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੱਛੀ ਵਾਙਣ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ, ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੌੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਰ ਨੂੰ ਫੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਲੇ ਵਾਲਾ ਮੱਖੀਮਾਰ (Spider) ਅਪਣੀ ਤਾਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਨਾਲ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ Mignifying Lens ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪਰਾ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਬਗੈਰ ਜੋ ਆਦਮੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜਲ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਪਉੜੀ ਬਗੈਰ ਛੱਤ ਉਪਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ—

---

1 ਵੇਖੋ ਕਾਂਡ ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ; ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬਾਬਤ ਅਫਲਾਤੂਨ (Plato) ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

Plato—the Symposium or Suppsr—"We have been describing love's gifts instead of praising love himself—*of all the gods the happiest the most execllent the most beautiful*. He is the most beautifull of all. for he is the yonngest of all and the swiftest, since he outstrips in light old age, which is hateful to him......of old, necessity ruled among the gods......but when love was born all blessing came with him. He brings peace among men, calm upon the sea, repose & sleep in sadness......He who would love rightly must from the beginning seek to hold intercourse with beautiful forms......Thus he would be led to the contemplation of universal beauty. The beauty thus revealed is enternal. Such a one is at last in contact not with shadows but with the ultimate reality, and if immortality be at all given to human beings, he ts thereby become immortal"

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੀ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਤੇ ਵਰਗਾ ਰਟਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ, ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂਘ ਦੀ ਕਾਂਗ (ਲਹਿਰ) ਹੈ; ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ।

'ਅਵਰਿ ਸਭਿ ਭੂਲੇ ਭ੍ਰਮਤ ਨ ਜਾਨਿਆ ।
ਏਕੁ ਸੁਧਾਖਰੁ[1] ਜਾ ਕੇ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ
ਤਿਨਿ ਬੇਦਹਿ ਤਤੁ[2] ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
[3]ਪਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਹੋਈਐ
ਤੇਤਾ ਲੋਗ ਪਚਾਰਾ ।
( )ਜਉ ਲਉ ਰਿਦੈ ਨਹੀਂ ਪਰਗਾਸਾ
ਤਉ ਲਉ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰਾ ।
ਜੈਸੇ ਧਰਤੀ ਸਾਧੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ
ਬਿਨੁ ਬੀਜੈ ਨਹੀ ਜਾਮੈ ।
ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ਹੈ,
ਤੂਟੈ ਨਾਹੀ ਅਭਿਮਾਨੈ ॥੨॥
ਨੀਰੁ ਬਿਲੋਵੈ[ ] ਅਤਿ ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ
ਨੈਨੂ[3] ਕੈਸੇ ਰੀਸੈ ।
ਬਿਨ ਗੁਰ ਭੇਟ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕਾਹੂ
ਮਿਲਤ ਨਹੀ ਜਗਦੀਸੈ ॥੩॥
ਖੋਜਤ ਖਜਤ ਇਹੈ ਬਿਚਾਰਿਓ
ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਹਰਿਨਾਮਾ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ
ਜਾ ਕੈ ਲੇਖੁ ਮਥਾਮਾ ॥੪॥੧੧ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਵੇਦਾਂ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ 'ਤੱਤ' ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਪਉੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰਾ ਤਾ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ Like Jacob ladder । ਸੱਚ ਮੁਚ ਸਿਮਰਨ ਇਕ ਸੂਖਮ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਇੰਦਰ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਲੋਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਸੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਸੀ, ਹਲ ਵਾਹੁਣਾ ਸੀ, ਬੀਜ ਸੁਟਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਜੁ ਇਕ ਭਾਗੋ ਭਰੇ ਸੁਲੱਖਣੇ ਦਿਨ, ਇਕ ਸੁਹਾਉਣੀ ਘੜੀ, ਇਕ ਛਬੀਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਟੁਟ ਲਹਿਰ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ, ਰਗ-ਰਗ ਵਿੱਚੋਂ, ਵਾਲ ਵਾਲ ਵਿੱਚੋ, ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠ ਨਿਕਲੀ

1 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਭਾਵ ਅਕਹਿ ਨਾਮ । 2 ਸਾਰ । 3 ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ।
() ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਰਦ ਤੱਕ ਹਨੇਰਾ ਹੈ । [] ਪਾਣੀ ਰਿੜਕੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ਼ ਪਰ ਮਖਣ ਕਿਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ । ? +ਮਖਣ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਮਲ ਉਮਲ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ! ਹਾਂ ਜੀ. ਨਾਮ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਨਿਜ-ਘਰ ਦੀ ਸੀਤਲ ਪਉਣ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਦੁਧਲੀ ਫੁਹਾਰ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰੇ ! ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਗੰਧਿਤ ਲਹਿਰ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਗਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋ ਟੁਰੇ ! ਨਾਮ ਦੀ ਚਾਉ ਭਰੀ ਪਰਸ ਜੋ ਕਾਠ ਵਰਗੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਕਰੇ ! ਨਾਮ ਦੀ ਅਮਿਟਵੀਂ ਛੋਹ ! ਨਾਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ! ਅਗੰਮਵੀਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਸ਼ੀ ਲਿਸਕ ! ਨਾਮ ਦੀ ਮਸਤੀ ! ਨਾਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ! ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਰੂ ! ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਦੂ ! ਨਾਮ ਦਾ ਉਛਾਲ ! ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ! ਨਾਮ ਦੀ ਮਜੀਠ ! ਨਾਮ ਦਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ! ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚਲੂਲਾ ! ਨਾਮ ਦੀ ਝੋਲਵੀਂ ਝੁਕ ! ਨਾਮ ਦੀ ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵੀਂ ਚੁੰਮ ! ਨਾਮ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ! ਨਾਮ ਦੀ ਸਿਜ ! ਨਾਮ ਦੀ ਸੇਜ ! ਨਾਮ ਦੀ ਪੀਂਘ ! ਨਾਮ ਦੇ ਝੂਲਾਰੇ ! ਨਾਮ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ! ਨਾਮ ਦਾ ਮਹਾਂਰਸ ਨਾਮ ਦੀ ਬਸੰਤ ! ਨਾਮ ਦੀ ਲਡਿਕੀ ਲਾਲੜੀ ! ਨਾਮ ਦਾ ਚੋਆ ! ਨਾਮ ਦਾ ਚੰਦਨ ਨਾਮ ਦਾ ਕੁੰਗੂ ! ਨਾਮ ਦਾ ਕੇਸਰ ! ਨਾਮ ਦੀ ਜੋਤ ! ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ! ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ! ਨਾ.........ਮ......! ਵਾਹ ! ਗੁਰੂ !! ਨਾ...ਮ !!

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਅਨੂਪ ਵਸਤੂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਅਸਰ ਇਸ ਦਿਲ ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ (Ineffable) ਵਸਤੂ ਹੈ ਪਰ ਫਲ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਨਾਮ-ਪੂਰਿਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਪਣੇ ਆਪ ਹੁਲਾਰੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲੇ :—

'ਹਉ ਵਾਰੀ ਵੰਞਾ ਘੋਲੀ ਵੰਞਾ ਤੂ ਪਰਬਤੁ ਮੇਰਾ ਓਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ॥
ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ਲਖ ਲਖ ਲਖ ਬਰੀਆ ਜਿਨਿ ਭ੍ਰਮੁ ਪਰਦਾ ਖੋਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ॥
ਮਿਟੇ ਅੰਧਾਰੇ ਤਜੇ ਬਿਕਾਰੇ[1] ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਮਨ [2]ਮਾਨਾ ॥
ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਭਾਣੀ ਭਈ ਨਿਕਾਣੀ ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਪਰਵਾਨਾ ॥
ਭਈ ਅਮੋਲੀ ਭਾਰਾ ਤੋਲੀ ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਦਰੁ ਖੋਲ੍ਹਾ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਹਉ ਹੋਈ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰਾ ਓਲ੍ਹਾ' ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਸੀ। ਲਿਖਕੇ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਜੁ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਨਵੀਂ-ਉੱਠੀ ਲਹਿਰ ਵਗ ਟੁਰੀ। ਇਹ ਰਾਗਨੀ ਮੁੜ ੨ ਕੰਨਾਂ ਵਲ ਆਉਂਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿੱਠੜੇ-ਵਾਕ ਸਨ : 'ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਈ ਲਖ ਲਖ ਲਖ ਬਰੀਆ।' ਲਖ ਲਖ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜ

1 ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਛੱਡੇ। 2 ਦਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਣ ਦੀ।

ਵਾਰੀ ! ਅਰਬ ਖਰਬ ਅਸੰਖਾਂ ਵਾਰੀ !! ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਵਿਚੋਂ ਗੂੰਜ (Echo) ਵਾਂਙ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਟੁਰਦੇ—ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ, ਇਧਰ-ਉਧਰ ਅਮਿਟ ਲਹਿਰ ਵਾਂਙ, ਅਟੁੱਟ ਪਰਵਾਹ ਵਾਂਙ (Like recurring decimal, ad infinitum) । ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਇਸ ਰਾਗਨੀ ਨਾਲ ਅੰਬਰੀ ਤਾਰ ਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਨਚਦ, ਰੁਮਕਣ ਵਾਲੀ ਪਉਣ ਝਾਂਜਰਾਂ ਪਾਕੇ ਨਾਲ ਟਪਦੀ ਤੇ ਲਹੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਰ-ਭਾਟੇ (Tide) ਦੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਹਾਂ ਜੀ, ਹੁਣ ਤੋਲ ਵਧ ਗਿਆ ('ਭਾਰਾ—ਤੋਲੀ')' ਮੁੱਲ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ('ਭਈ ਅਮੋਲੀ') ! ਨਾਲੇ ਦੂਰ ਪਰ ਨੇੜੇ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ (ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹਾ) !

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰਾਂ ਅਪਣੇ ਦਾਮਨਕ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

[1]ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਤ ਹੀ ਸੁਧ ਕੀ ਨ ਸੁਧ ਰਹੀ,
ਬੁਧ ਕੀ ਨ ਬੁਧ ਰਹੀ ਮਤ ਮੈਂ ਨ ਗਤਿ ਹੈ ।
ਸੁਰਤਿ ਮੈਂ ਨ ਸੁਰਤਿ ਐ ਧਿਆਨ ਮੈਂ ਨ ਧਿਆਨ ਰਹਿਓ,
ਗਿਆਨ ਮੈਂ ਨ ਗਿਆਨ ਰਹਿਓ ਗੀਤ ਮੈਂ ਨ ਗਤਿ ਹੈ ।
ਧੀਰਜ ਕੋ ਧੀਰਜ ਗਰਬ ਕੋ ਗਰਭ ਗਯੋ,
ਰਤਿ ਮੈਂ ਨ ਰਤਿ ਰਹੀ ਪਤਿ ਰਤਿ ਪਤਿ ਹੈ ।
[2]ਅਦ ਭੁਤ ਪਰਮਦ-ਭੁਤ ਬਿਸਮੈ—ਬਿਸਮ,
ਅਸਚਰਜੈ—ਅਸਚਜ ਅਤਿ ਅਤਿ ਹੈ !!

ਧੰਨ ਹੋ ਭਾਈ ਜੀ, ਧੰਨ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਣੀ । ਸਚ-ਮੁਚ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਅਸਚਰਜੈ-ਅਸ਼ਚਰਜ ਅਤਿ ਅਤਿ ਹੈ ।' ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹਨ ਸਦੀਵ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ' ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੋਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

'ਹਰਿ ਕਾ [3]ਗ੍ਰਿਹੁ ਹਰਿ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਓ,
ਹਰਿ ਰੰਗ ਰੰਗ-ਮਹਲ ਬੇਅੰਤ ਲਾਲ ਲਾਲ ਹਰਿ ਲਾਲ ।
ਹਰਿ ਆਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਆਪਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਆਇਓ,
ਹਮ ਹਰਿ ਕੀ ਗੁਰ ਕੀਈ ਹੈ [4]ਬਸੀਠੀ,
ਹਮ ਹਰਿ ਦੇਖੇ ਭਈ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ।'
(ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਮ: ੪)

1. ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਲਿਵ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਈ । 2. ਅਤੀ ਅਸਚਰਜ ਵਿਜਮਾਦਕ ।
3. ਘਰ, ਨਿਜਘਰ । 4. ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਕੀਲੀ ।

ਧੰਨ ਹੋ ਵਡਪੁਰਖ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ। 'ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਪਣੇ ਜਾਦੂ ਭਰੇ ਮਿਠੜ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ:—

'ਫੂਟੋ ਆਂਡਾ [5]ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਓ ਪਰਗਾਸੁ।
[6]ਕਾਟੀ ਬੇਰੀ ਪਗਹਿ ਤੇ ਗੁਰਿ ਕੀਨੀ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੁ ॥੧॥
ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਰਹਿਓ।
ਤਪਤ ਕੜਾਹਾ ਬੁਝਿ ਗਇਆ ਗੁਰਿ ਸੀਤਲ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜਬ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਭਇਆ ਤਉ ਛੋਡਿ ਗਏ ਨਿਗਹਾਰ।
ਜਿਸ ਕੀ ਅਟਕ ਤਿਸਤੇ ਛੁਟੀ ਤਉ ਕਹਾ ਕਰੈ ਕੋਟਵਾਰ ॥੨॥
ਚੂਕਾ ਭਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾ ਹੋਇ ਨਿਹਕਰਮਾ।
[1]ਸਾਗਰ ਤੇ ਕੰਢੈ ਚੜੇ ਗੁਰਿ ਕੀਨੇ ਧਰਮਾ ॥ ੩ ॥
ਸਚੁ ਥਾਨੁ ਸਚੁ ਬੈਠਕਾ ਸਚੁ ਸੁਆਉ ਬਣਾਇਆ।
ਸਚੁ ਪੂੰਜੀ ਸਚ ਵਖਰੋ ਨਾਨਕ [2]ਘਰਿ ਪਾਇਆ ੪। ੫॥੧੬॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਘੋਲੀ ਘੋਲੀ ਵੰਞਾਂ, ਚੌਖੰਨੀਐ ਵੰਞਾਂ ਪਿਆਰੜੇ ਸਤਿਗੁਰਆਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਕੇ 'ਕੁਚਲ, ਕਠੋਰ ਕਪਟ, ਕਾਮੀ' ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ। ਸੱਚ ਆਖਿਆ ਜੇ ਜੁ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੰਨ੍ਹਦ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਤੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਤਪੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਨੂੰ ਸੀਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਨਿਹ-ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੂਰ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਧੰਨ ਹੋ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਤਲ ਨਾਮ ਦੇਕੇ ਸੱਚੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਵਾਸ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ 'ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ (ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਪਾਇਆ), ਠੰਡੜੀ ਹੋਈ।

ਕਿਰਪਾਲੂ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਜਿ ਰਸ ਭਿੰਨੜੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ :—

ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਏ ਸੰਤਾ। ਗੁਰ ਜਾਨੇ ਜਿਨ ਮੰਤਾ ॥
ਤਾਕੀ ਕਿਛੁ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ। ਸਾ ਕਉ ਨਾਮ ਬਡਾਈ ॥੨ ॥
ਲਾਲ ਅਮੋਲਾ ਲਾਲੋ। ਅਗਹ[3] ਅਤੋਲ ਨਾਮੋ ॥੧ ॥ਰਹਾਉ ॥
ਅਵਿਗਤ[4] ਸਿਉ ਮਾਨਿਆ ਮਾਨੋ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਤੁ॥ ਗਿਆਨੋ ॥

5. ਭਰਮ ਸੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। 6. ਪੈਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੈਦ ਦੀ ਬੇੜੀ ਕਟੀ ਗਈ। ੧. ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ੨. ਨਿਜ ਮਹਲ, ਅੰਦਰਲਾ, ਘਰ ਦਾ।

ਪੇਖਤ ਸਗਲ ਧਿਆਨੋ । ਤਜਿਓ ਮਨ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨੋ ॥੨॥
[1]ਨਿਹਚਲੁ ਤਿਨ ਕਾ ਠਾਣਾ । ਗੁਰ ਤੇ ਮਹਲੁ ਪਛਾਣਾ ॥
[2]ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਰ ਮਿਲੀ ਜਾਗੇ । ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੇ ॥੩॥
ਪੂਰਨ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਏ । ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ ਸੁਭਾਏ ॥
ਹਰਿ ਭੰਡਾਰ ਹਾਥਿ ਆਇਆ । ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਓਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਖੰਡ ਪਾਣ ਉਪਰ ਹੋਵੇ (Saturation) ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰਤ ਹੈ 'ਅਘਾਇ-ਅਵਸਥਾ,' ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਪੂਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖੰਡ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (Supersaturation) । ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰ ਅਤੋਲ ਅਮੋਲ, ਅਰੂਪ, ਸਰੂਪ ਭੰਡਾਰਾ 'ਹਥ' ਆਇਆ ਤੇ ਪਾਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ—

'ਹਮ ਧਨਵੰਤ ਭਾਗਠ ਸਚ ਨਾਇ ।
ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ।੧। ਰਹਾਉ ।
[3]ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ।
ਤਾਂ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ । ੧ ।
ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾਕਾ ਕਛੂ ਨਾ ਮੋਲੁ ।
ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ । ੨ ।
ਆਵਹਿ ਖ਼ਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ ।
ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੋ ਜਾਈ । ੩ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕ ਲੇਖੁ ਲਿਖਾਇ ।
ਸੋ ਏਤੁ ਖਜਾਨੈ ਲਇਆ ਰਲਾਇ ।੪।੩।੧੦੦।

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹੋ 'ਪਿਉ ਦਾਦੇ' ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਖਾਣ ਪੁਰ ਨਿਖੁੱਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੋਂ ਵਧਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖੁੱਟ ਭੰਡਾਰ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਮੌਜ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

'ਕਬੀਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਮਉਜ ਕੋ ਕਹਿ ਕੈਸੇ ਉਨਮਾਨ ।
ਕਹਿਬੇ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨੁ । ੧੨ ।'

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ)

---

1. ਅਸਥਿਰ । 2. ਰਾਤ ਦਿਨ । 3. ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਖਜ਼ਾਨਾ ।

ਨੋਟ:—ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਇਉਂ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੁ ਪਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੈ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । 'ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ' ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਉਹ 'ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

'ਸਬਦ ਅਖੁਟ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਖਾਹਿ ਖਰਚਿ ਧਨੁ ਮਾਲ ।'

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਓਹ ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—
ਸਬਦੁ ਅਖੁਟੁ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕਾ ਖਾਹਿ ਖਰਚਿ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ।੨੦।
(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫)

ਬੱਸ ਇਹ ਸੀ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨਾ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਭਰਿਆ ਭੰਡਾਰ ਸਾਰ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ। ਇਹ ਓਹ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਾਇਆ ਵਾਂਗ ਅਸਾਂ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਜੇ ਖਰਚਨ ਤ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤੋਟ ਨਾ ਆਵੈ ਵਧਦੋ ਜਾਈ।' ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾਤੜੀ ਨੂੰ ਖਾਵਹਿ 'ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ।'

ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬਗੈਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਤਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦਾ ਪਹੀਆਂ ਬਗੈਰ ਚਲਣਾ। ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੁੱਨੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਆਲ ਪਤਾਲ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਯਾ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਹ, ਨੱਕ, ਕੰਠ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਯਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਨ੍ਹਾਂ (ਵਰਜਿਤ) ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨ-ਹਠ ਹੈ:—

"ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਭੁਇਅੰਗਮ[1] ਭਾਠੀ ।
ਰੇਚਕ[2] ਕੁੰਭਕ[2] ਪੂਰਕ[2] ਮਨਹਾਠੀ ।
ਪਾਖੰਡ ਧਰਮੁ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀ ਹਰਿ ਸਿਉ
ਗੁਰ ਸਬਦ ਮਹਾਰਸੁ ਪਾਇਆ ।"
(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ੧)

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

'ਨ ਨੈਨੰ ਮਿਚਾਊਂ, ਨ ਡਿਭੰ ਦਿਖਾਊਂ ।
ਨ ਕੁਕਰਮੰ ਕਮਾਊਂ, ਨ ਭੇਖੀ ਕਹਾਊਂ ।'
'ਨਾਸਾ ਮੂੰਦ ਕਰੇ [3]ਪਰਨਾਮੰ ।
ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਨ [4]ਕੌਡੀ ਕਾਮੰ ।
ਆਖ ਮੂੰਦ ਕੋਊ ਡਿੰਭ ਦਿਖਾਵੈ ।
ਆਂਧਰ ਕੀ ਪਦਵੀ ਕਹ ਪਾਵੈ ।
ਆਂਖ ਮੀਚ ਮਗੁ ਸੂਝ ਨ ਜਾਈ ।
ਤਾਹਿ ਅਨੰਤ ਮਿਲੈ ਕਿਮ ਭਾਈ ।'

ਅਰਥਾਤ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਕੰਨ ਮੀਟਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਸ਼ਿਤਰਨ ਨਾਲ ਹੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ

੧. ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸਾਧਣਾ। ੨. ਇਹ—ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ, ਭਰਣਾ ਠਹਿਰਾਣ-ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੇ ਤਿਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਮਨ-ਹਠ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।
੩. ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ। ੪, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੋਹਲਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਜਾਪ ਤਾਪ ਗਿਆਨ ਸਭਿ ਧਿਆਨ ।
[1]ਖਟ ਸਾਸਤਰ ‘ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵਖਿਆਨ ॥
ਜੋਗ ਅਭਿਆਸ ਕਰਮ ਧ੍ਰਮ ਕਿਰਿਆ ।
ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਬਨ ਮਧੇ ਫਿਰਿਆ ॥
ਅਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਏ ਬਹੁ ਜਤਨਾ ।
ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਹੋਮੇ ਬਹੁ ਰਤਨਾ ॥
ਸਰੀਰੁ ਕਟਾਇ ਹੋਮੈ ਕਰਿ ਰਾਤੀ ।
ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰੈ ‘ਬਹੁ ਭਾਤੀ ॥
ਨਹੀਂ ਤੁਲੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬੀਚਾਰ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਜਪੀਐ ਇਕ ਬਾਰ ॥
ਨਉ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਫਿਰੈ ਚਿਰ ਜੀਵੈ ।
ਮਹਾ ਉਦਾਸੁ ਤਪੀਸਰੁ ਥੀਵੈ ॥
ਅਗਨੀ ਮਾਹੀ ਹੋਮਤ ਪਰਾਨ ।
ਕਨਿਕ ਅਸੂ ਹੈਵਰ ਭੂਮਿ ਦਾਨ ॥
ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰੈ ਬਹੁ ਆਸਨ ।
ਜੈਨ ਮਾਰਗ ਸੰਜਮ ਸੰਜਮ ਅਤਿ ਸਾਧਨ ॥
ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਕਰਿ ਸਰੀਰੁ ਕਟਾਵੈ ।
ਤਉ ਭੀ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਵੈ ॥
ਹਰਿਕੇ ਨਾਮ [2]ਸਮਸਰਿ ਕਛੁ ਨਾਹਿ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਗਤਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਹੋਮ, ਤਪ, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ, ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਪਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਾਧਨਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਜੁ ‘ਸਗਲ ਤਿਆਰ ਬਨ ਮਧੇ ਫਿਰਿਆ’, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤਾਂ ਹਠ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ [3]ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ [4]ਜੁਗਤਿ ॥
ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆਂ ਪੈਨੰਦਿਆਂ ਵਿਚੇ ਹੋਵ ਮੁਕਤੀ ॥

(ਗੂਜਰ ਕੀ ਵਾਰ)

ਹਾਂ ਜੀ, ਹਸਦਿਆਂ, ਖੇਡਦਿਆਂ, ਟੁਰਦਿਆਂ, ਫਿਰਦਿਆਂ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦਿਆਂ

੧. ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ੨. ਤੁਲ, ਬਰਾਬਰ। ੩. ਮਿਲਣ ਤੇ ਅਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ।
੪. ਤਰੀਕਾ (ਸਿਰਨ)।

ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਮੁਕਤ.........ਪਰ ਜੇ 'ਜੁਗਤੀ 'ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਜੁਗਤੀ ਕੀ ਹੈ ਸਿਮਰਨ' ਦੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਜੁਗਤੀ ਆ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰਸ ਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਹੋਰ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ—

ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਰਾਮ [1]ਰਸਾਇਣ ਮਾਤਾ ।
[2]ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਾ ਨਿਧਿ ਜਾਕਉ ਉਪਜੀ ਛੋਡਿ ਨ ਕਤਹੂ ਜਾਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋਵਤ ਹਰਿ ਹਰਿ [3]ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਜਨੁ ਖਾਤਾ ।
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਮਜਨ ਕੀਨੋ ਸਾਧ ਧੂਰੀ ਨਾਤਾ ॥੧॥
ਸਫਲੁ ਜਨਮੁ ਹਰਿ ਜਨ ਕਾ ਉਪਜਿਆ ਜਿਨਿ ਕੀਨੋ ਸਉਤੁ ਬਿਧਾਤਾ ।
[4]ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਲੈ ਉਧਰੇ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥੨॥੨੧॥
(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫)

੧. ਔਸ਼ਧੀ, ਦਵਾਈ, ਦਾਰੂ। ੨. ਦਿਲ ਦਾ ਰਸ, ਸੁਆਦ ੩. ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ੪. ਸਭ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਪੋਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ ।

੬

ਵਾਹ ਵਾਹ ਨਾਮ

"ਤਿਸ ਕਉ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਿ [1]ਵਾਟ ਦਿਖਾਵੈ ॥
ਤਿਸ ਕਉ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ', ਜਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਵੈ ॥
ਤਿਸ ਕਉ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਿਸ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥੬॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਤਿਸ ਕਉ ਜਿਸ ਕਾ ਇਹੁ ਜੀਉ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਥਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਉ ॥
ਨਾਮ ਵਡਾਈ ਤੁਧੁ ਭਾਣੈ ਦੀਉ ॥੭॥
ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਕਿਉ ਜੀਵਾ ਮਾਇ ॥
ਅਨ ਦਿਨੁ ਜਪਤੁ ਰਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਰਤਿ ਪਾਇ ॥੮॥੧੨॥"

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

"'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਧੀ ਭਾਲਿ ॥
"ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਬਦੇ ਉਚਰੈ 'ਵਾਹੁ' ਵਾਹੁ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲਿ ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਰਤਿਆ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਲਿ ॥
ਸੇ ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਨਕਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਿਦੈ ਸਮਾਲਿ ॥"

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

"'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨਾ ਕੋਇ॥"

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਘਰ ੨)

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰਸਿਖ ਨਿਤ ਸਭ ਕਰਹੁ
ਗੁਰ ਪੂਰੇ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਭਾਵੈ ।
ਨਾਨਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜੋ ਮਨਿ ਚਿਤ ਕਰੈ
ਤਿਸੁ ਜਮੁ ਕੰਕਰ ਨੇੜੇ ਨ ਆਵੈ ।'

'ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵਣਾ ,ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਰਹਿ ਲਿਵਲਾਇ !'

(ਵਾਰ ਗੁ: ਮ: ੩)

੧, ਰਸਤਾ ਮੁਕਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ।

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਜਾਤਾ ਸੋਇ ।
ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ।
'ਵਾਹ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਹੈ ਜਿਸ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਤੁਲਿ ਹੋਇ ।
'ਵਾਹ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਜਾਣ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰੁ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇ ਸੋਇ ।
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਿਸ ਤੇ 'ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ।'
(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੪)

[1]'ਵਾਹ ! ਵਾਹ !! ਵਾਹ !!! ਵਾਹ !!!! ਵਾਹ !!!!!.........ਹਾਂ ਜੀ, ਵਾਹ ਵਾਹ, ਵਾਹ ਵਾਹ, ਵਾਹ ਵਾਹ...........

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ।'
'ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ।'

ਹਾਂ ਜੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸਚਮੁਚ ਡਾਢਾ ਅਦਭੁਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ:—

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਜੀਉ ।'

ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ 'ਵਾ'-'ਹਿ' ਕੀ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਗਾਗਰ ਵਿੱਚ ਸਾਗਰ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ,

---

1 'ਵਾਹ ਵਾਹ' ਪਦ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਦ 'ਆਹਾ' ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਤੇ ਫਰਕ ਇਉਂ ਹੈ :

'ਆਹਾ' ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । 'ਵਾਹ' ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾ ਪੂਰਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੈ । ਇਕ ਅਕਾਲ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਵਾਚਕ । 'ਆਹਾ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'Sublime' ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਤੇ 'ਵਾਹ' Sublime ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਅਕਾਲ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । Sublime ਬਾਬਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਦਵਾਨ ਬਰਕ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

Edmund Burke : the Sublime and Beautiful :—

"The passion caused by the great and sublime in nature is "astonishment" its inferior effects are admiration, reverence and respect. No passion effectually robs of mind of all its powers of acting and reasoning as terror ; and whatever is terrible with regard to sight, is sublime........ I know that some have said , that we can contemplate the idea of God without terror or awe. If I may speak of this without impropriety, I will say that no conviction of the justice with which it is exercised, nor of the mercy with which it is tempered can wholly remove the terror that naturally arises from a force which nothing can withstand." ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ 'ਭਉ' 'ਭਾਉ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ 'ਆਹਾ' 'ਵਾਹ' ਵਿਚ ।

ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ ਨਾਮ-ਮਹਾਂਰਸ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ।

'ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਰਨਰ ਤੇ ਮੁਨਿਜਨ ਕਿਉਂ ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ ? ਨਾਮ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ-ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਨਾਮ ਖਾਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? 'ਸਰਬ-ਰੋਗ ਕਾ ਅਉਖਦ ਨਾਮ' ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? 'ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਕੀ ਬਰਤਨ ਨਾਮ' ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ?'ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਕੋਟਿ ਪਾਪ' ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ? ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਓਟ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਨੂੰ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ? 'ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਦਰਦ ਦੁਖ ਲਥਾ'- ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ? 'ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਿਛੁ ਅਵਰ ਨ ਹੋਇ'—ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਅਲਾਂ ਦਾ ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜੁਆਬ ਹੈ ਜੁ ਨਾਮ—'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ', ਅਕਹਿ-ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੌਣ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹੱਥ, ਕਲਮ, ਕਾਗਜ ਸਭੇ ਅਸ਼ਕਤ ਹਨ, ਜਿਹਵਾ ਆਖ ਆਖ ਕੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਲਟ ਪੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸ੍ਰਵਣ ਗੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਖੀਵੇ ਤੇ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਦੱਸੇ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਦੱਸੇ, ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਕੌਣ ਸੁਣੇ, ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖੇ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਕਾਗਤ ਕਲਮ ਤਾਂ ਬਲਹੀਨ, ਅਧੀਨ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਮਹਾਂਰਸ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਫੋਟੋ ਇਉਂ ਖਿਚਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

"ਉਇ ਸੁਖ ਕਾ ਸਿਉ ਬਰਨਿ ਸੁਨਾਵਤ।
ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਪੇਖਿ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸਨ ਮਨਿ ਮੰਗਲ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਬਿਸਮ ਭਈ ਪੇਖਿ ਬਿਸਮਾਦੀ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਕਿਰਪਾਵਤ।
ਪੀਓ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਕ ਜਿਉ ਚਾਖਿ ਗੂੰਗਾ ਮੁਸਕਾਵਤ।
ਜੈਸੇ ਪਵਨੁ ਬੰਧ ਕਰਿ ਰਾਖਿਓ ਬੂਝ ਨ ਆਵਤ ਜਾਵਤ।
ਜਾ ਕਉ ਰਿਦੈ ਪ੍ਰਗਾਸ ਭਇਓ ਹਰਿ ਉਆ ਕੀ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ਕਹਾਵਤ ॥੧॥
ਆਨ ਉਪਾਵ ਜੇਤੇ ਕਿਛੁ ਕਹੀਅਹਿ ਤੇਤੇ ਸੀਖੇ ਪਾਵਤ।
ਅਚਿੰਤ ਲਾਲੁ ਗ੍ਰਿਹ ਭੀਤਰਿ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਅਗਮ ਜੈਸੇ ਪਰਖਾਵਤ ॥੩॥
ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਤੁਲੋ ਤੁਲਿਓ ਨ ਜਾਵਤ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਜਰ ਜਿਨਿ ਜਰਿਆ ਤਿਸ ਹੀ ਕਉ ਬਨਿ ਆਵਤ ॥੪॥੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫)

ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਪਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਸ ਅਕਹਿ ਸੁਖ (Ineffable-Bliss) ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਰੀਏ ਵੀ ਕਿਸ ਅੱਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਵਰਗੀ ਤੜਪ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬੂੰਦ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗਿਰਕੇ ਵੀ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਕਹਿ-ਸੁਖ

ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਦੇ ਹਿੰਡੋਲੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਝੂਟੇ ਝੂਟਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਆਤਮ ਰਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਦਬੁਦਾ ਮੁੜ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਬੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਮਹਾ ਰਸ ਆਖਿਆ ਆਖਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਚਾਉ-ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੇਤੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਗੁੰਗੇ ਵਰਗੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਹਟ ਤੋਂ ਕੁਛ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਗੁਰਸਿਖ ਵੀ ਖੀਵੇ-ਪਦ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹੈ ! ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਕਸ਼ਵੱਟੀ (Touchstone) ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਜੁ ਏਹ ਅਰਸ਼ੀ-ਲਾਲ-ਰੰਗਪ ਜਦ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁੱਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹਨੇਰੀ ਅਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਤੇ, ਬਿਰਛਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਆ ਸਾਡੇ ਗੱਲ ਲੱਗੀ ਹੈ ! ਇਧਰੋਂ ਹਵਾ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਧਰੋਂ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਗਲਵੱਕੜੀਆਂ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਬੱਸ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਮਸਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੋ ਚੜ੍ਹ ਗਈ!! ਆਯੂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਵੇ, ਜੁਗ ਉਲਟ ਜਾਣ, ਪਰਬਤ ਘਸ ਜਾਣ, ਪਰ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ !!! ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਅਗੋਚਰ ਵਸਤੂ ਹੈ 'ਨਾਮ' ! ਇਸ ਦਾ ਮੋਲ ਅਮੋਲ ਤੋਲ ਅਤੋਲ ਹੈ:—

"ਅਚਰਜੁ ਕਿਛੁ ਕਹਨ ਨ ਜਾਈ। ਬਸਤੁ ਅਗੋਚਰ ਪਾਈ। ਰਹਾਉ।
ਮੋਲੁ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਕਰਣੈ ਜੋਗਾ ਕਿਆ ਕੋ ਕਹੈ ਸੁਣਾਵੈ ॥
ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਾਹੀ ਜੋ ਪੇਖੈ ਤਿਸ ਬਣਿ ਆਵੈ ।੨।
ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਕਰਣੈਹਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿਆ ਬੇਚਾਰਾ ॥
ਅਪਣੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੂਰ ਭੰਡਾਰਾ ।੩।
ਐਸਾ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮਨਿ ਚਾਖਿਆ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਰਹੇ ਆਘਾਈ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੀ ਆਸਾ ਪੂਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣਾਈ। ੪। ੪ ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਅਚਰਜ, ਵਿਸਮਾਦਕ, ਗੁਪਤ-ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੋਲਣ ਲਈ ਗੁਰਸਿਖ ਵਣਜਾਰੇ ਅਪਣੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ, ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ

'ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਾਹੀ, ਜੋ ਪੇਖੈ ਤਿਸੁ ਬਣਿ ਆਵੈ।'

ਹਾਂ ਜੀ, ਆਖਣ-ਵੇਖਣ ਕਥਨੀ-ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਇਹ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਤ-ਚਿਤ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਨਿਜ-ਰੂਪ, ਅਪਣਾ-ਆਪ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰਸ-ਗੁੱਧਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ (ਚਮਤਕਾਰ) ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਨੰਤ ਦਾ ਝਾਕਾ ਹੈ, ਆਰ-ਪਰ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਪਰੰਪਰ ਦੀ ਮੌਜ ਹੈ। ਅੰਜਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾ ਸੂਖਮ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ

ਤਾਂ 'ਅਨਭਉ-ਨਗਰ' (Kingdom of Heaven) ਦਾ ਬੇਨਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਨਗਰ ਹੈ ਜੋ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪਰਾ' (City-of no-woes.) ਆਖੀਦਾ ਹੈ:—

ਬੇਗਮਪੁਰਾ[1] ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥ ਦੂਖੁ ਅੰਦੋਹੁ[2] ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥
ਨਾਂ[3] ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸੁ ਜਵਾਲੁ ॥੧॥
[4]ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ਗਹ ਪਾਈ ॥ਊਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ਰਹਾਉ ॥੧॥
[5]ਕਾਇਮੁ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥ ਦੋਮ ਨ ਸਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ ॥
[6]ਆਬਾਦਾਨੁ ਸਦਾ ਮਸਹੂਰ ॥ਊਹਾਂ ਗਨੀ ਬਸਹਿ ਮਾਮੂਰ ॥੨॥

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਗਨੀ' ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਤਨ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਧਨੀ ਹਨ-ਨਾਮ-ਰਸੀਏ, ਮਸ਼ਤ-ਭੌਰੇ, ਮਰ-ਜੀਵੜੇ, ਜਾਗਦੀਆਂ-ਜੋਤਾਂ, ਖਾਲਸੇ !!

ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪਛਾਣ (Test) ਕੀ ਹੈ ? ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਣਾ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਣ ਝੁਲ-ਝੁਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦੀ ! ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਪਰਖ (Identification mark) 'ਨਾਮ-ਰਤਨ' ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੈ:—

"ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਨਿਰਮੋਲਕ
ਪੁੰਨਿ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ।
ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖਿਆ
ਰਤਨੁ ਨ ਛਪੈ ਛਪਾਇਆ ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਇਕੁਰ ਦਾ ਅਨਮੁੱਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਯਤਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਮਸਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਆਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਸੱਚ ਨਹੀਂ-ਜੁ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੰਮੇ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦੇ ? ਤੇ ਆਤਮ-ਚੰਨ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ -ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇੱਕੀ (੨੧) ਕੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ-੭ ਦਾਦਕੀਆਂ, ੭ ਨਾਨਕੀਆਂ, ੭ ਅਪਣੀਆਂ-ਅਗਲੀਆਂ :-

"ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੇ ਹਰਿ ਜੀਉ ਕਾਰਜ ਸਵਾਰੇ ।

੧. ਜਿਥੇ ਗ਼ਮ ਫ਼ਿਕਰ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ।
੨. ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ।
੩. ਨਾ ਇਥੇ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਦੇਣ ਦਾ ਡਰ, ਨਾ ਹਾਰਨ ਦਾ ਭੈ ।
੪. ਡਾਢਾ ਸੋਹਣਾ ਵਤਨ (ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਦੀਵ ਸੁਖ ਹੈ) ।
੫. ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਥੇ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਵਸਨੀਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ।
੬. ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਇਮ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਉਥੇ ਵਸਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਜਨ[1] ਕੇ ਇਕੀਹ-ਕੁਲ ਉਧਾਰੇ ।''

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ-ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਉਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸੀ ਹੈ:

''ਜੈਸੇ ਤੋ ਮਿਠਾਈ ਰਾਖੀਐ ਛਿਪਾਇ ਜਤਨ ਕੈ,
ਚੀਟੀ ਚਲ ਜਾਇ ਚੀਨ ਤਾਹਿ ਲਪਟਾਤੀ[2] ਹੈ ।
ਦੀਪਕ ਜਗਾਇ ਜੈਸੇ ਰਾਖੀਐ ਦੁਰਾਇ ਗ੍ਰਿਹ,
ਪ੍ਰਗਟ ਪਤੰਗ ਤਾਂ ਮੇ ਸਹਿਜ ਸਮਾਤ ਹੈ ॥
ਜੈਸੇ ਤੋ ਬਿਮਲ-ਜਲ[3] ਕਮਲ ਇਕਾਂਤ ਬਸੈ,
ਮਧੁਕਰ[4] ਮਧੁ ਅਚਵਨ ਤਹਿ ਜਾਤ ਹੈ ।
ਤੈਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਿਹ ਘਟ ਪ੍ਰਗਟਤ ਪ੍ਰੇਮ[5],
ਸਕਲ ਸੰਸਾਰ ਤਿਹ ਦੁਆਰ ਬਿਲਬਾਤ ਹੈ[6]।''

(੪੧੦ ਕਬਿਤ)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡ ਲੁਕੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕਨਸੋ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ. ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਪਕ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪਤੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਆਪੇ ਹੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਵਰਾ ਕਵਲ-ਰਸ ਨੂੰ ਢੂੰਢ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾਮ-ਰਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੀਵਾ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਬਲਦਾ ਹੈ:—

ਮਾਈ ਰੀ ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਮਤਵਾਰੋ ।
ਪੇਖਿ ਦਇਆਲ ਅਨਦ ਸੁਖ ਪੂਰਨ
ਹਰਿ ਰਸਿ ਰਪਿਓ ਖੁਮਾਰੋ ।੧। ਰਹਾਉ ।
ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਊਜਲ ਜਸੁ ਗਾਵਤ
ਬਹੁਰਿ ਨ ਹੋਵਤ ਕਾਰੋ ।
[7]ਚਰਣ ਕਮਲ ਸਿਉ ਡੋਰੀ ਰਾਚੀ
ਭੇਟਿਓ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰੋ ।੧।
ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੇ ਸਰਬਸੁ ਦੀਨੇ
[8]ਦੀਪਕ ਭਇਓ ਉਜਾਰੋ ।

੧. ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਰਗੇ ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ੨੧ ਕੁਲਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਰਦਾ ਹੈ ।
੨. ਕੀੜੀ ਖੰਡ ਨੂੰ ਅਵਸ਼ ਢੂੰਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਪਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
੩. ਨਿਰਮਲ-ਪਾਣੀ ।
੪. ਫੁੱਲ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵਾਸਤੇ ਭੌਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
੫. ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
੬. ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸ ਪਾਣ ਲਈ ਵਿਲਕਦਾ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
੭. ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦੀ ਡੋਰੀ ਜੁੜ ਗਈ ।
੮. ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੁਲ ਤਰ ਗਏ ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਸਿਕ ਬੈਰਾਗੀ
ਕੁਲ ਸਮੂਹਾਂ ਤਾਰੇ । ੨ । ੮੭ । ੧੧੦ ।

ਇਹ ਹੈ ਨਾਮ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ, ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਮਹਿਮਾਂ, ਨਾਮ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਬਰਖਾ, ਨਾਮ ਦੀ ਅਮਿਟ—ਜੋਤ !!

ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ?

'ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ ਗਲਿ ਮਿਲਹ ਅੰਕਿ ਸਹੇਲੜੀਆਹ ।
ਮਿਲ ਕੈ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਮ੍ਰਥ ਕੰਤ ਕੀਆਹ ।'

ਆਵਹੁ ਭੈਣੋ, ਗਲ ਮਿਲੀਏ ਤੇ ਵਿਛੜੇ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ । ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ (Undying Flame) ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨਾਮ ਉਪਰ ਸਾਡ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਭਰਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਟਰੈਕਟ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਟਰੈਕਟ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਮੁੱਲ ਜੇ ਅਪਣੇ ਜਿੱਡਾ ਸੋਨਾ ਵੀ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਥੋੜਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਟਰੈਕਟ ਨੂੰ ਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ ਓਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਗਾਕੇ ਪੜ੍ਹਨ । ਖ਼ਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰੀਪੂਰਨ ਸਨ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਅੰਮੀਜਾਇਆ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੋ "ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਂ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚਮੁਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ ਸਨ ਤੇ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਜਾਗੇਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸ 'ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ' ਵਾਲੇ ਟਰੈਕਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਮਰਸਨ (Emerson) ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀ, ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:—

"ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤੀ, ਅੰਦਰ ਦਾ ਚਾਨਣ ਵਿਰਲੇ ਵਿਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ-ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸੱਚੇ ਮਹਜ਼ਬੀ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਅਕਲ ਦੀ ਤੇਜੀ, ਤੀਖਣਤਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਵੇ । ਬੱਸ ਇਹੋ ਸਭਥੀਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

"ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਕਾਲਿਆਂ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਨੀਏ ਵਾਸਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਲਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੌਂਦ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਦੱਸ ਕੇ ਫਿਰ ਹਨੇਰਾ ਹੀ

੧ : ਸਾਡੀ 'ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਹਨ ।

ਹਨੇਰਾ !...ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ-ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਣ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਕੜ ਕੇ ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸੂਰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਕਸ਼ ਦੀ ਛੱਤ ਪਰ ਇਉਂ ਲਾ ਲਈਏ ਜਿੱਦਾਂ ਅਨੇਕਾ ਤਾਰੇ ਬਾਹਰਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਗਮਗ ੨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ; ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਾ ਜਾਗਦਾ ਬਲਦਾ ਅਕਾਸ਼ ਸਦਾ ਮੱਧਮ, ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ, ਤਾਰਾ-ਚਾਨਣ ਦੇਂਦਾ ਰਹੇ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਈਏ !!!

ਸੁਆਲ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਛਪਣ-ਛੋਤ ਖੇਡਦੀ ਹੈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟੁਟ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੁਆਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੇ ਸਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਧੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਉੱਚੀ ਘਾਟੀ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੈਂ ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਸਾਲ ਲਾਏ ਹੋਣਗੇ:—

"ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥
ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ।"

(ਜਪੁਜੀ)

ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ ਹਿਰਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਤਾਰਿਆਂ-ਜੜੀ ਛੱਤ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਹਾਉਣੇ ਸਮੇਂ, ਅੱਧੀ-ਰਾਤੀਂ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅਚਣਚੇਤ ਨੀਂਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਤਰ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਜੁ ਕਲਿਆਣ ਯਾ ਮੁਕਤੀ (ਸੁਅਸਤ) ਮਾਇਆ (ਆਥ) ਤੋਂ ਬੱਸ ਇਕੋ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? ਜੇ 'ਬਾਣੀ-ਬਰਮਾਉ'– ਉਸ 'ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਪਕੜੀਏ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਬਾਣੀ' ਅਟੁੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ (ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ) ਵਿਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ 'ਬਾਣੀ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ 'ਬਾਣੀ' (ਸੁਹਾਣ) ਸੁਹਣੱਪ ਸੁੰਦਰਤਾ (Beauty) ਦਾ ਪੂਰਣ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਵਸਤੂ ਸੱਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅ-ਸੱਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਿਨਸ-ਜਾਣਗੀਆਂ ਪਰ ਇਹ 'ਬਾਣੀ' ਨਹੀਂ ਬਿਨਸੇਗੀ। ਇਹ 'ਬਾਣੀ' ਕਿਹੜੀ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ-ਮਧੁਰ, ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ਸੀ—ਉਹ ਅਟੁੱਟ-ਅਬਚਲੀ ਜੋਤ, 'ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ' ਵਾਲੀ, ਜਿਹੜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ 'ਤਣੀ' ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਛੋੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦੀ, ਤੋੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦੀ– ਐਸੀ ਮਾਧੋ ਖਿੰਚ ਤਣੀ।' ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ 'ਧੁਰ-ਕੀ ਬਾਣੀ' ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ । ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ॥'
'ਬਲੇ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਭਾਣੈ । ਦਾਸੁ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥'
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ 'ਬਾਣੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ;-

'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨਤ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਦ੍ਰਵਿਆ
ਮਨੁ ਭੀਨਾ, ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਵੈਗੋ ।'
(ਕਾ: ਮ: ੪)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਇਹੋ ਹੈ:-

'ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮੀਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ।
ਜਿਨਿ ਪੀਤੀ ਤਿਸੁ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ।'
(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ 'ਬਾਣੀ' ਜਾਂ 'ਗੁਪਤ ਨਾਮ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਥੰਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ--

ਗੁਪਤਾ-ਨਾਮੁ ਵਰਤੈ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗਿ
ਘਟਿ ਘਟਿ ਹਰਿ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ।
ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਤਿਨਾ ਹਿਰਦੈ ਪ੍ਰਗਟਿਆ
ਜੋ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਇਆ ।
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੩)

ਇਹ 'ਗੁਪਤ-ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਹਿ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਤਸਵੀਰ (Mental Picture) ਖਿੱਚਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੁਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੋ ਜਿਹੜਾ ਸੁਹਾਗਣ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਦੇਰ ਦੀ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ, ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕਵੰਤ, ਨਿਸਚਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੱਪੜਨ ਉਤੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਛੱਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਅਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਵੇਖਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਉਲਟ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ੨ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਝਾਤਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਉਸ ਜੋਬਨਵੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਸੀਰ ਉਪਰ ਕੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਹੀ ਕੰਬਣੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਝਰਨਾਟ ਉਸਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਵਗ ਤੁਰਦੀ ਹੈ !! ਇਹ ਰਸ ਕੀ ਸੀ ? ਮਿਠੜੀ ਕੰਬਣੀ, ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ! ਬੱਸ ਇਹੋ ਕੁਝ ! ਜਦ ਜਦ ਮਾਂ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹੀ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ! ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨੰਨ੍ਹੇ ਬਾਲਕ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਪੀੜ ਮਿੱਠੀ

ਕੰਬਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ? ਬਸ ਓਹੋ ਮਧੁਰ ਕਬਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਓ ਜੋ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਤਾਰ ਆਉਣ ਪਰ 'ਪਾਸ' ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਲਹਿਰ (ਕੰਬਣੀ) ਉਸਦੇ ਜੁੱਸੇ ਉਪਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ! ਬੱਸ, ਇਹੋ ਹੀ ਕੰਬਣੀ, ਏਹੀ ਝਰਨਾਟ, ਏਹੋ ਹੀ ਲਰਜ਼ਸ, ਇਹੋ ਹੀ ਗਦ-ਗਦ, ਏਹੋ ਹੀ ਥਰਕੰਬਣੀ 'ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੋਣ ਉਪਰ ਹੁਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਥਰਕੰਬਣੀ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਇਕ ਥਰਥਰਾਹਟ ਹੈ, ਇਕ ਰੁਣ-ਝੁਣ ਹੈ, **ਇਕ** ਅਕਾਸ਼-ਮੰਡਲ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਮੌਜ-ਝਕੋਲਾ, ਵਾ-ਵਿਰੋਲਾ (Vibration) ਹੈ। ਜੋ ਸੱਜਨ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਸੇ ਥਰਕੰਬਣੀ (Vibration) ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ 'ਸੱਚੀ-ਟਕਸਾਲ' ਅਖੀਰਲ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਦੇਹ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਜਦ ਘੜ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਛ ਹੋਣ ਅਤੇ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਉਪਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਕੀ ਹੈ ? 'ਨਾਮ'! ਤੇ 'ਗੁਪਤ-ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ ? 'ਸ਼ਬਦ' ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੀ ਹਨ ? ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ, ਅਨੰਦ ਦੀ ਕੰਬਣੀ,ਆਤਮਾ-ਹਿੰਡੋਲਾ, ਦਾ ਝਕੋਲਾ, ਆਤਮ-ਰਸ ਦਾ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ, ਮੌਜ, ਮਸਤੀ, ਧੁਨਿ !!! ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ (ਜਪੁ) ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ 'ਸਬਦ' (ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ) ਤੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ 'ਸਬਦ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਓਹ ਦਾਮਨੀ-ਜੋਤ (Electric-light) ਹੈ ਜੋ ਅਬਚਲ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਭੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਓਹ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਚੰਦ੍ਰ, ਤਾਰਾ-ਗਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਮੂਲ-ਪ੍ਰਿਕਿਰਿਤ ਹੈ (Primeival energy) ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

"ਏਕੋ ਸਬਦੁ[2] ਏਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਵਰਤੈ
ਸਭ ਏਕਸੁ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਚਲੈ ॥"

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸੇ ਮਿਠੜੀ ਕੰਬਣੀ, ਆਤਮ-ਲਹਿਰ ਨੇ ਹੀ ਬਿਜਲੀ (Electricity) ਬਣਕੇ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਿਨ-ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਪਰਲੌ ਨਾਮ (ਸ਼ਬਦ) ਤੋਂ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ;-

---

1. ਸਲੋਕ ਜੋ ਅੰਤ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ (Review) ਹੈ।

2. ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਜਗਤ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਕਵਾਉ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥

"ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ[1] ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥......
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ ॥ ਨਾਮਕੇ ਸੰਗ ਉਧਰੇ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰਵਨਿ ॥
(ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਹ 'ਨਾਮ' ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

"ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਕਹੈ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ 'ਨਾਮੁ' ਲਹੈ ॥"

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ 'ਨਾਮ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਰਸਨਾ ਵਾਲਾ ਨਾਮੁ ਤੋਟਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਦੂਜਾ ਗੁਪਤ 'ਨਾਮ' (ਸ਼ਬਦ) ਰਾਤ-ਦਿਨ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਰੁਣ—ਝੁਣ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ:-

ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਰਹੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਏਕ ਸਬਦਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥
(ਮਲਾਰ ਮ: ੪)

ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਤਾਂ ਆਉਣ-ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ 'ਸੱਚਾ ਨੀਸਾਨ' ਹੈ—

"ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰ ਨਿਹਚਲੁ ਸਚੁ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥"
(ਕਲਿਆਣ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹ ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਟੋਰਿਆ ਸੀ:-

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ।
ਐਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਅੰਤਰਿ ਡੀਠਾ ।
ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਪੂਰਾ ਪਦੁ ਹੋਇ ।
ਨਾਨਕ ਧ੍ਰਾਪਿਓ ਤਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ।
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ, ਬਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਪਤ-ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੁਕਟ ਦੇ ਹੇਠਲਾ ਖੂਹ (ਕੂਪ) ਹੈ :-

[2]ਉਪਰਿ ਕੂਪੁ ਗਗਨ ਪਨਿਹਾਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਣਹਾਰਾ ।
ਜਿਸ ਕੀ ਰਚਨਾ ਸੋ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਵੀਚਾਰਾ ।
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਇਹ ਉਹ ਅਬਚਲੀ ਜੋਤ ਹੈ, ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਮਰਸਨ (Emerson) ਲੱਭਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਉਹ ਗੁੱਝੜਾ ਲਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਢੂੰਡਣ ਟੁਰਦੇ ਹਨ :-

'ਗੁਝੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲੁ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਥਿਆ ।
ਸੋਈ ਸੁਹਾਵਾ ਥਾਨੁ, ਜਿਥੈ ਪਿਰੀਏ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੂ ਵੁਠਿਆ ।'

੧. ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਖੜੇ ।
੨. ਸਿਰ ਵੱਲ ।

ਇਹ ਉਹ ਲਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਾਤ ਦਿਨ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਗਾਸ ਯਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ :—

'ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਚਾਨਣ ਚਾਉ ਉਪਜੈ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਨਿ ਵਸੈ ।'

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਭਾ ਬੱਸ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਹੈ :—

'ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਾਹਿ ਸੋਭਾ ਨਾਮ ਕੀ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਸੋਭ ਨ ਹੋਇ ।
ਇਹ ਮਾਇਆ ਕੀ ਸੋਭਾ ਚਾਰਿ ਦਿਹਾੜੇ, ਜਾਦੀ ਬਿਲਮ[1] ਨ ਹੋਇ ।'

ਇਹ ਉਹ ਅਟੁੱਟ, ਅਬਚਲ ਜੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ, ਇਹ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਖਿਨ ਲਈ ਚਮਕ ਕੇ ਲੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਮਬਦਮ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ! ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਊਂਘ ਭੁੱਖ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸੱਤਾ, ਇਹ ਬਿਜਲੀ, ਇਹ ਦਾਮਨੀ, ਇਹ ਬਲ, ਇਹ ਮਹਾਂ-ਸ਼ਕਤੀ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਮਿੰਟ ਸਕਿੰਟ ਰਾਤ ਦਿਨ, ਜੁਗ ਜੁਗ' ਸਦੀਵ ਜਾਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਾਗਦੀ ਪਰਮ—ਜੋਤ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ਸੱਤ ਹੈ ਜੋ 'ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਏਕੋ ਵੇਸੁ' ਹੈ ।

ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ ?

'ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ !'

(ਜਪੁਜੀ)

ਅਸੀਂ ਉਤੇ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ! ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਥਰਕੰਬਣੀ (Vibration) ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਝੀਣੀ—ਝੀਣੀ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸ ਚਿਜ਼ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ? ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ—[2]ਤਿੰਨ, ਮਨ ਤੇ ਜੀਉ ਯਾ ਆਤਮਾ । ਤਨ ਵਿੱਚ ਮਨ ਹੈ, ਤੇ ਮਨ ਜੀਉ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ ਸੁਖ—ਦੁਖ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਪਕੜਦੇ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਯਾ ਜੀਉ ਨੂੰ ਨਹੀ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਥਰਕੰਬਣੀ ਜਿਹੜੀ ਸਬਦ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਤਨ ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਪਰ ਜਾਕੇ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ-ਉਤਮ ਤੇ ਮਹਾਂ—ਸੂਖਮ ਹੈ, ਇਹ ਓਹ ਲਹਿਰਾਉ ਯਾ ਲਰਜ਼ਸ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਤੱਤ ਤੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਤਮ ਬੂੰਦ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮ—ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਸ਼ੁਧ—ਆਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਸਾਖੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲਗਾਉ ਦਾ ਰਸ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ (ਮਾਇਆ) ਦਾ ਚਮਤਕਾਰਾ

1. ਢਿੱਲ । 2. ਤਨ ਬੜਾ ਸਥੂਲ ਹੈ, ਸੂਖਮ ਹੈ, ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ ।

ਨਹੀਂ । ਕਰਮ—ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤਾਂ ਮਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ, ਤੇ ਨੌ ਗੋਲਕਾਂ ਵੀ ਤਨ ਵਿਚ ਹਨ ; ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਹੈ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸੱਜਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਘੂੰ ਘੂੰ ਯਾ ਹਵਾ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸਮਝਕੇ ਭੁਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ; ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤਾਂ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਕੋਈ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ! ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮ—ਰਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ—ਆਪ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤੀ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਅਪੜਦੀ ਹੈ ਤਦ ਅੱਖਾਂ, ਜਿਹਵਾ ਤੇ ਸ੍ਰਵਣਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ! ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦ ਕਰੋ ਭਾਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹੋ, ਜਿਹਵਾ ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਦ ਲਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਲਵੇ, ਇਹ ਇਕ—ਰਸ ਸ਼ਬਦ, ਇਹ ਆਤਮ—ਝੌਕ ਅਟੁਟ ਠਾਠਾਂ ਮਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਜਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰਨਾ, ਇਸ ਮਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਤਰਨਾ, ਇਸ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੇੜਾ ਟੋਰਨਾ, ਇਸ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ 'ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ। ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ! ਇਹ ਕਲਾ ਸੁਰਤੀ ਦੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ (ਜੀਉ) ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦੇ ਗਾਣੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ, ਕਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਨਗਮਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਤਅੱਲੁਕ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਥੱਰਾਟ, ਲਰਜ਼ਸ਼, ਮੌਜ, ਝਰਨਾਟ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਠੜੀ ਹੈ ਜੁ ਦੁਧ, ਖੰਡ, ਮਾਖਿਓਂ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ :—

ਫ਼ਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਓ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧ ॥
ਸਭੇ ਵਸਤੂ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ ॥੨੭॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਮਿਠੜੀ ਭੀਨੀ ਭੀਨੀ ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ਜੋ ਕਰੋੜਾਂ ਰਸਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੈ :—

ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋੜ[1] ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੰਗ ਬਨੇ ।
ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਭਨੇ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਇਹ ਉਹ ਬਰਖਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਜਲਨ ਨੂੰ ਬੁਝਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਿਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਚੰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—ਵੇਖੀ ਜੋਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਆਤਮ ਜੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਖੜੋਤੇ ਹਨ । ਜੇ ਇਹ ਸੱਤਾ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨਾ ਚਮਕਦਾ, ਜੇ ਇਹ ਸੱਤਾ ਚੰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਚੰਨ ਨਾ ਲਿਸ਼ਕਦਾ । ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਦਸਮ—ਪਿਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

1. ਕ੍ਰੋੜ ।

'ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ । ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ' ॥
'ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ' ॥

(ਜਾਪ)

ਏਥੇ ਨਮੋ (ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ) ਸੂਰਜ ਯਾ ਚੰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖੀ ਬਲਕਿ ਓਸ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਆਖੀ ਹੈ ਜੋ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਣ ਤੇ ਚੰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਚੰਨ।

ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਮਹਾਂ—ਬਲੀ, ਉਹ ਮਹਾਂ-ਪੂਰਨ, ਅਨਾਹਤ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ: ਅਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਜ੍ਵਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :—

'ਸਬਦੇ ਧਰਤੀ ਸਬਦ ਆਕਾਸ । ਸਬਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸ ।
ਸਗਲੀ ਸ੍ਰਿਸਟ ਸਬਦ ਕੇ ਪਾਛੇ । ਨਾਨਕ ਸਬਦ ਘਟੇ ਘਟ ਆਛੇ ।'

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ ? ਸਬਦ ਉਹ ਮੁਢਲੀ ਸੱਤਾ ਯਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨ—ਥੰਮਾਂ ਖੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦਾ ਸੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਕੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਣ ਇਸੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਬਦ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ; ਪਰ 'ਪਰਗਾਸ' ਉਸ ਅਵਸ਼ਥਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਾਉ 'ਗੱਜ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਅਟੁਟ—ਤਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਅਕਹਿ—ਲਹਿਰਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਵਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਿੱਠੀ—ਮਿੱਠੀ ਰਸਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਜਾਗਦਿਆਂ, ਟੁਰਦਿਆਂ, ਫ਼ਿਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ 'ਹਰੀਮੰਦਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਸਬਦ ਨਾ ਗੱਜੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਦੇਹੀ ਮਸਾਣ ਹੈ:—

'ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸੁਣੀਐ ਨ ਦੇਖੀਐ ਜਗੁ ਬੋਲਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਭਰਮਾਇ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਸਤਿ—ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫ਼ਿਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਦਾ ਚਾਉ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਅਟੁਟ ਤਾਰ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਟੱਪ ਮਹਾਂਕਾਲ ਯਾ ਅਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਪਉੜੀ ਸੀ, ਯਾ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੰਘਕੇ ਹੁਣ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਪਰ ਆ ਅੱਪੜਿਆ— ਇਹ ਹੋਈ ਨਾਮ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪਰ ਇੱਥ ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਧਰੂ—ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਉਡਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਖੰਭਾਂ (Wings) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ—ਨਾਮ ਤੇ ਸੇਵਾ। ਇਹ ਦੋ ਖੰਭ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਚਿੰਤ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖ

ਲਈਏ :—

'ਖੰਭ ਵਿਕਾਂਦੜੇ ਜੇ ਲਹਾਂ ਘਿੰਨਾ ਸਾਵੀ ਤੋਲਿ।
ਤੰਨਿ ਜੜਾਂਈ ਆਪਣੈ ਲਹਾਂ ਸੁ ਸਜਣੁ ਟੋਲਿ।
ਸਜਣੁ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੁ ਸਿਰਿ ਸਾਂਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੁ।
ਜਿਸ ਪਾਸਿ ਬਹਿਠਿਆ ਸੋਹੀਐ ਸਭਨਾ ਦਾ ਵੇਸਾਹੁ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂਉਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੱਜ ਪਵੇ :—

'ਸਫਲ ਜੀਵਨੁ ਸਫਲੁ ਤਾਕਾ ਸੰਗੁ।
ਜਾਕੈ ਮਨਿ ਲਾਗਾ ਹਰਿ ਰੰਗੁ।
ਜੈ ਜੇ ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦੁ ਵਾਜੈ।
ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਅਨੰਦ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਗਾਜੈ।'

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਿਖੇ ਵੀ ਪਏ ਹਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪੋਥੀਆਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਦੀ ਹੀ ਸੋਭਾ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਵੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਟੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਵਕਤੋਂ ਬੇਵਕਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ? ਪਰ ਕੀ ਮਜਾਲ ਹੈ ਜੁ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਫਰਕ ਪਵੇ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਂਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਵ ਇਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੈ ? ਆਓ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ। ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ– ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਜੀਉ। ਤਨ ਬਾਹਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਗੋਲਕਾਂ ਹਨ-ਦੋ ਅੱਖਾਂ, ਦੋ ਸੁਰਾਂ, ਇੱਕ ਮੂਹ, ਦੋ ਕੰਨ, ਲਿੰਗ, ਗੁਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਮਨ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਪਰ ਸੁਆਰ ਹੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਇਸ ਇੰਦਰੀ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਉਸ ਵੱਲ। ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਤੱਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਕੰਨਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਨ ਸੋਹਣੇ ੨ ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਗ ਸੁਣਦੇ ਹਨ; ਜਦ ਜਿਹਵਾ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਂਤ ੨ ਦੇ ਖਾਣੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਵਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜੇ ਇੰਦਰੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਮਾਨੋਂ ਉਹ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਰਿਆ (ਇੰਦਰੇ) ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਲ-ਧਾਰਾ ਰੋਕ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਮਨ ਤਦ ਤੋੜੀ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮਨ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਡੰਡਾ ਨਾ ਪਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤੋੜੀ ਖ਼ਨ

ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਜੁ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਅਧੀਨ ਵਾਇਸਰਾਏ (Viceroy) ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਮਾਲਕ (ਜੀਉ ਆਤਮਾ) ਅਸਲੀ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੀ (ਮਨ) ਵਿਚ ਜਾਣ ਉਪਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ ਰਾਮ) ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਅਤੁਟ ਲਹਿਰ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਅਤੁਟ ਲਹਿਰ ਤਕਕੇ ਮਨ ਦ੍ਰਵ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਜਕੇ ਖੀਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ, ਸਾਡੇ ਉਹ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨਿ ਨੂੰ ਸੁਣੀਏ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ, ਜਪੁ, ਧਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੀ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਓਹ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬਿਅੰਨ-ਅਖੜੀਆਂ[1] ਅਤੇ ਬਿਅੰਨ-ਕੰਨਾ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸੱਚ ਮੁਚ ਧਰਤੀ, ਵਾਯੂ, ਅਕਾਸ, ਜਲ, ਬ੍ਰਿਛ, ਚੀਟੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਾਥੀ ਤੋੜੀ, ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਟੁਟ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਣੇ-ਪੇਟੇ, ਰਗ-ਰਗ ਵਿਚ ਓਹੋ 'ਸਬਦ' ਤਾਂ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਕਹਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੁ ਹਵਾ ਵਿਚ ਖਲੋਤੀ ਰਹੇ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੁ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਅਗਨ ਨਾ ਬੁਝੇ, ਚੰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਜੁ ਵਧੇ ਘਟੇ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਏ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮ੍ਰਥਾ ਹੈ ਜੁ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਗੰਦੀ ਗੈਸ ਕੱਢਕੇ ਖਾਣ—ਬਿਨ-ਮੂੰਹੋਂ, ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵਰ ਹੈ ਜੁ ਬਿਨ-ਪੈਰਾਂ ਟੁਰੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਜੇ ਬਿਅੰਨ ਅੱਖੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਖੀਏ, ਬਿਅਨ-ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣੀਏ ਤਾਂ ਓਹਾ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨੀ ਸਾਰੇ ਪਸੇ ਗੂੰਜ ਰਹੀ:

'ਸਗਲ ਸਮਗ੍ਰੀ ਜਾਕੈ ਸੂਤਿ ਪਰੋਈ।
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਰਵਿਆ ਸੋਈ।'

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭੋ ਦੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰੋਈ ਹੋਈ ਹੈ:

'ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ ਝੁਨਕਾਰ।

ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਅਟੁਟ ਝੁਨਕਾਰ ਖੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਧਰੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਓਧਰੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸੇ ਉਪਾਉ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬਸ ਇਹ ਅਟੁਟ ਅਖੁਟ ਰਾਗਣੀ ਤੇ ਸਲਾਮੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਕਵਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਇਲ ਵਰਗਿਆਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਓਹ ਧੁਨੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਰਨਰ ਤੇ ਮੁਨਜਨ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਹੈ!

---

1. ਹੋਰ, ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀਆ ਅੱਖਾਂ, ਨਾਮ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਬਿਅੰਨ ਕੰਨ = ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕੰਨ।

ਸਬਦ ਅੰਗ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਥ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਿਹਵਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਕਹਿਣੀ ਕਥਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜੇ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜੁ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਓ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਟੁਰਕੇ ਆਖੀਏ :

ਖੂਬੁ ਖੂਬੁ ਖੂਬੁ ਖੂਬੁ ਖੂਬੁ ਤੇਰੋ ਨਾਮੁ ।
ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਦੁਨੀ ਗੁਮਾਨੁ ।
(ਭੈਰਉ ਮ: ੫)

ਪੰਚ [1]ਸਬਦ ਤਹ ਪੂਰਨ ਨਾਦ ।
ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ਅਚਰਜ [2]ਬਿਸਮਾਦ ।
[3]ਕੇਲ ਕਰਹਿ ਸੰਤ ਹਰਿ ਲੋਗ ।
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਨਿਰਜੋਗ ॥ ੧ ॥
ਸੂਖ ਸਹਜ [4]ਆਨੰਦ ਭਵਨ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਬੈਸਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ
ਤਹ ਰੋਗ ਸੋਗ ਨਹੀਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਊਹਾ ਸਿਮਰਹਿ ਕੇਵਲ ਨਾਮੁ ।
ਬਿਰਲੇ ਪਾਵਹਿ ਓਹ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ।
ਭੋਜਨੁ ਭਾਉ[5] ਕੀਰਤਨ ਆਧਾਰੁ ।
ਨਿਹਚਲੁ ਆਸਨੁ ਬੇਸੁਮਾਰੁ......... ।
ਜਾਕੇ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੁਆਦੁ ।
ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਨਾਨਕ ਬਿਸਮਾਦੁ ॥ ੪ ॥ ੯ ॥ ੨੦ ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੈ ?

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੈ ? ਅ-ਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਖਧੀ (ਦਵਾਈ) । ਇਹ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਇਹ ਹਕੀਮਾਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਯਾ ਵੈਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਮਾਹਰਾਜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਖਰੀਦਦੇ ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਪਤ-ਦਵਾ-ਘਰ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕੁੰਜੀ ਹੈ, ਲੁਕਵੀਂ ਦਵਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ-ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਕੋਠੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰ । ਤਨ—ਮਨ ਤਾਂ ਹਰ

1. ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ । 2. ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 3. ਅਨੰਦ । 4. ਅਨੰਦ ਪੁਰੀ ।
5. ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ।

ਇੱਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਤੀਜੀ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਪਰਮ ਕੋਠੜੀ ਹੈ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਗੁੱਝੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਔਖਾ ਕਠਿਨ ਤੇ ਬਿਖਮ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਅੰਦਰ ਅੰਧੇਰ ਘੁੱਪ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਜੁੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਦੀਪਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰਲੀ 'ਅਨੂਪ ਕੋਠੜੀ' ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

"ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਉਜਾਰੋ ਦੀਪਾ ।
ਬਿਨਸਿਓ ਅੰਧਕਾਰ ਤਿਹ ਮੰਦਰਿ
ਰਤਨ[1] ਕੋਠੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਨੂਪਾ ॥
੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

[2]ਬਿਸਮਨ ਬਿਸਮ ਭਏ ਜਉ ਪੇਖਿਓ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਇ ਵਡਿਆਈ ।
[3]ਮਗਨ ਭਏ ਊਹਾ ਸੰਗਿ ਮਾਤੇ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਲਪਟਾਈ ॥ ੧ ॥
ਆਲ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਕਛੂ ਜੰਜਾਰਾ ਅਹੰਬੁਧਿ ਨਹੀ ਭੋਰਾ ।
[4]ਊਚਨ-ਊਚਾ ਬੀਚੁ ਨ ਖੀਚਾ ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂੰ ਮੋਰਾ ॥ ੨ ॥
ਏਕੰਕਾਰ ਏਕੁ ਪਾਸਾਰਾ ਏਕੈ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ।
ਏਕੁ [5]ਬਿਸਥੀਰਨੁ ਏਕੁ ਸੰਪੂਰਨੁ ਏਕੈ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ॥ ੩ ॥
[6]ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਸੂਚਾ ਸੂਚੋ ਸੂਚਾ ਸੂਚੋ ਸੂਚਾ ।
ਅੰਤ ਨ ਅੰਤਾ ਸਦਾ ਬੇਅੰਤਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਊਚੋ ਊਚਾ ॥੪॥੨॥੯੨॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਇਸ ਗੁਪਤ ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਕੁੰਜੀ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਦੀਪਕ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ ਹਨ, 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਬਦਿ ਉਜਾਰੋ ਦੀਪਾ।' ਅਸੀਂ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਅਟੁਟ-ਧੁਨੀ ਯਾ ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ ਹੈ।

ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

'ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੋ 'ਸਬਦੁ' ਹੈ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ।

ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ।'
(ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹ ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਤਪਤ-ਪਰਲੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਖੜੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ 'ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ', ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਲਾ ਤੱਕੀਏ

1. ਆਤਮ-ਗੜ੍ਹ । 2. ਹੈਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ । 3. ਤਕਕੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਗਈ ।
4. ਉਰੇ ਤਲੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ । 5. ਪਸਰਿਆ ।
6. ਤੱਕੋ ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਚਾ ਪਦ ਵਰਤਕੇ ਅਤਿ Ultrapurity ਦੱਸੀ ਹੈ ।

ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਹਰ ਧਰਤ, ਅਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੇ (ਤਨ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰੀਪੂਰਨ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸਦਾ ਮਨਿ ਮੀਠਾ ਸਬਦੇ ਪਾਵੈ ਕੋਈ।'
(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ 3)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਿੜਕਣ (ਮਥਨ) ਕਰਨ ਦੀ ਕਥਾ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਾਲੀ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਰਥ ਲੱਭਣਾ ਸੀ। ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਖੀਰ (ਦੁੱਧ) ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜੇ ਬਾਹਰ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ? ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ, ਪਾਤਾਲ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ? ਮਧਾਣਾ ਪਰਬਤ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਦਸ ਚਾਰ (ਚੌਦਾਂ) ਰਤਨ ਕਿਹੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ? ਢੂੰਡਦਿਆਂ ੨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਜਿਹੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੇ ਡੂਮਿ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖੀ ਹੈ :—

"ਮਾਧਾਣਾ[1] ਪਰਬਤੁ ਕਰਿ ਨੇਤ੍ਰਿ
ਬਾਸਕੁ[2] ਸਬਦਿ ਰਿੜਕਿਓਨੁ।
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ
ਕਰਿ ਆਵਾਗਉਣੁ ਚਿਲਕਿਓਨੁ।"

ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਉ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਰਤਨ ਕੱਢੇ ;—

"ਪਿਯੂ[3] ਦਾਦੇ[4] ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤ੍ਰਾ ਪਰਵਾਣੁ।
ਜਿਨਿ ਬਾਸਕੁ ਨੇਤ੍ਰੈ ਘਤਿਆ ਕਰਿ ਨੇਹੀ ਤਾਣੁ।
ਜਿਨਿ ਸਮੁੰਦੁ ਵਿਰੋਲਿਆ ਕਰਿ ਮੇਰ ਮਧਾਣੁ।
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ ਕੀਤੋਨੁ ਚਾਨਾਣੁ॥"

ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਹੋਇਆ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਚ ਮੁਚ 'ਸਬਦ' ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਚੌਦਾਂ ਰਤਨ ਕੀ ਹਨ? ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਚਾਰ ਮਨ (੧) ਚਿਤ (੨) ਬੁਧੀ (੩) ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ (੪)। ਇਹ ਹੋਏ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰ (ਚੌਦਾਂ) ਰਤਨ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਉਤਮ ਨਾਲੇ ਗੁਪਤ ਰਤਨ ਹੈ 'ਸਬਦ' ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜੋ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਕੀ ਸੀ? ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਟੂਰੀ, ਨੇਤ੍ਰਾ ਤੇ ਮਧਾਣਾ ਇਹ ਸਨ ;—

1. ਮਧਾਣਾ=ਪ੍ਰੀਤ ਜਾਂ ਅਭਿਲਾਖਾ ਵਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ। 2. ਸੱਪ=ਸੁਆਸ।
3. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ। 4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।

"ਭਾਂਡਾ[1] ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ
ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ ।
ਦੂਧੁ ਕਰਮ ਫੁਨਿ ਸੁਰਤਿ ਸਮਾਇਣੁ[2],
ਹੋਇ ਨਿਰਾਸ ਜਮਾਵਹੁ ॥ ੧ ॥
ਜਪਹੁ ਤ ਏਕੋ ਨਾਮਾ ।
ਅਵਰਿ ਨਿਰਾਫਲ ਕਾਮਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਇਹੁ ਮਨੁ ਈਟੀ[3] ਹਾਥਿ ਕਰਹੁ
ਫੁਨਿ ਨੇਤ੍ਰਉ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ।
ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਤਬ ਮਥੀਐ
ਇਨ ਬਿਧਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਵਹੁ ।"

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਤਨ ਨੂੰ ਚਟੂਰੀ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਸਵਛ ਹੋਏ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪਾਓ, ਫਿਰ ਜਾਗ ਸੁਰਤਿ 'ਜਪੁ' ਦੀ ਲਾਓ, ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਗਣ ਨੂੰ ਨੇਤ੍ਰਾ ਯਾ ਬਾਸਕ ਨਾਗ (ਰੱਸੀ) ਬਣਾਓ, ਈਟੀਆਂ ਯਾ ਗੁੱਲੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬਣਾਓ ਤੇ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਜਾਪ ਕਰੋ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿੜਕਣ ਨਾਲ 'ਸਬਦ' ਦਾ ਅਕਹਿ ਅਗੋਚਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਹਾ ! ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸਿੱਧੀ (Direct) ਮਿਸਾਲ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਹੈ ? ਅਪਣਾ ਅੰਦਰ ਆਪ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ-ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣਾ ਨਹੀਂ, ਸੁਖੈਨ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਸੁਆਸ ਅੰਦਰ ਆਵੇ ਤਾਂ 'ਸੱਤ', ਨਾਮ ਬਾਹਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' । ਇਸ ਰਿੜਕਣੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਡਾਢੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਟੁਟ ਹੈ, ਰਸਭਿੰਨੜਾ ਹੈ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾਲਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਉਹ ਜਿਵਾਲਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੈਲ- (ਪੱਥਰ) ਅਹੱਲਿਆ ਨੂੰ ਰਾਮ-ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੌਡੇ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਜਣ ਠਗ ਨੂੰ ਠੱਗ ਲਿਆ ਸੀ । ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ :-

'ਜੀਵਤ ਮੁਏ ਮੁਏ ਸੇ ਜੀਵੇ ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਆਵਖਧੁ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵੇ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹਮ ਸਬਦਿ ਮੁਏ ਸਬਦਿ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਬਦੇਹੀ ਮੁਕਤਿ ਪਾਈ ।
ਸਬਦੇ ਮਨੁ ਤਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਆ ਹਰਿ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਈ ।

1. ਭਨ ਧੋਕੇ ਮਾਂਜੇ ਤੇ ਸਵਛ ਕਰੋ । 2. ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਜਾਗ ਲਾਓ । 3. ਗੁੱਲੀਆਂ ।

ਸਬਦੁ ਗੁਰਦਾਤਾ ਜਿਤੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ।
ਸਬਦ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸੇ ਅੰਨੇ ਬੋਲੇ ਸੇ ਕਿਤ ਆਏ ਸੰਸਾਰਾ ।
ਹਰਿ ਰਸ ਨ ਪਾਇਆ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਜੰਮਹਿ ਵਾਰੋ ਵਾਰਾ ।
ਬਿਸਟਾ ਕੇ ਕੀੜੇ ਬਿਸਟਾ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੇ ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਗੁਬਾਰਾ ।'
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਹੈ ਜੋ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਮ-ਰਸੀਆ (Spirit-born) ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਬਿਹਿਆਤ, ਸੰਜੀਵਣੀ ਬੂਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰਲੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ-ਜੋਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅਗਮ-ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਦਾ ਥਾਨ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ :—

"ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਥਾਨਾ ॥
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਨਾ ॥ ੧ ॥
ਸਹਜ ਕਥਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਟਾ[1] ॥
ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਤਿਸੁ ਲੈ ਭੁੰਚਾ[2] ।੧।ਰਹਾਉ ।
ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਥਾਨੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥
ਤਾਂਕੀ ਧੁਨਿ ਮੋਹੇ ਗੋਪਾਲਾ ॥ ੨ ॥
ਤਹ ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤਾ ॥
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸੰਗੀ ਸੰਤਾ ॥ ੩ ॥
ਹਰਖ ਅਨੰਤ ਸੋਗ ਨਹੀ ਬੀਆ ॥
ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ ॥੪॥੩੫॥
(ਗਉੜੀ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਘਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਹੈ ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਤਮ-ਰਸ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੋਮ-ਰਸ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਨਭਉ ਨਗਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

1. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਸਰ, ਤਲਾ । 2. ਵੰਡੇ ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਬਗਮਪੁਰਾ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸਬਦ-ਦੀਪਕ-ਤ੍ਰੈ-ਲੋਇ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਗਮ-ਰੂਪ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦ ਅਨਾਹਤ ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਨਹਦ ਰੂਪ ਅਨਾਹਦ ਬਾਨੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਤੁਟ ਮੌਜ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਬਚਲ ਜੋਤ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕਾਰਜ ਅਨੂਪ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਹਰਿਮੰਦਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਤਮ-ਤੀਰਥ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਬਿਹਿਆਤ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੋ-ਦਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ!ਵਾਹ! ਸੋ ਘਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੌ ਦੀਆ!ਵਾਹ ਵਾਹ!
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸਿਵ ਘਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਿਜ-ਘਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ! ਵਾਹ ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ!ਵਾਹ! ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ !ਵਾਹ!ਵਾਹ!
ਵਾਹ!ਵਾਹ! 'ਸਤਿ ਸੁਹਾਣ,ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ!' ਵਾਹ ! ਵਾਹ!

ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ, ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ ॥
ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ, ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ ॥
ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਤ ਨ੍ਰਿਤੇ, ਨਾਮੋ ਨਾਦ ਨਾਦੇ ॥
ਨਮੋ ਪਾਨ ਪਾਨੇ, ਨਮੋ ਬਾਦ ਬਾਦੇ ॥ (ਜਾਪ)

ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰੀਤੀ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਿਠੜੀ-ਮਿਹਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜ ਖੜਗਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਕਰਣੀ ਦੇ ਪੂਰੇ 'ਨਾਮ ਦਾ ਸੋਮਾ' ਇੰਦ੍ਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਹੇ ਵਿੱਚ ਚੁੰਬਕ ਰਸ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਯਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ (Electricity) । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਮ-ਰਸੀਏ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਕ-ਰਸ ਨਵੇਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਿੱਚ ਭਰਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਖੰਡੇ-ਵਾਲੀ-ਪਾਹੁਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸ੍ਰਛ ਡਿਓਢੀ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਧਾਰਨਾ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮਰਜੀਵੜਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :—

"ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ।
ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ ॥ ੧ ॥ ਮ: ੫ ॥
"ਮੁਆ ਜੀਵੰਦਾ ਪੇਖੁ ਜੀਵੰਦੇ ਮਰਿ ਜਾਨਿ ।
ਜਿਨਾ ਮੁਹਬਤਿ ਇਕ ਸਿਉ ਤੇ ਮਾਣਸ ਪਰਧਾਨ ।"

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫ ਮਾਰੂ ਵਾਰ)

"ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਹੁ ਸਦਾ ਚਿਰੁ ਜੀਵਹੁ
ਹਰਿ ਸਿਮਰਤ ਅਨਦ ਅਨੰਤਾ ।
ਰੰਗ ਤਮਾਸਾ ਪੂਰਨ ਆਸਾ
ਕਬਹਿ ਨ ਬਿਆਪੈ ਚਿੰਤਾ ।"

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫)

੭.

[1]'ਗਰੁੜ' ਕੀ ਹੈ ? ਹਉਮੈਂ ਕੀਕਣ ਮਰੇ ?

'ਗਰੁੜ' ਦਾ ਅੰਕ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ (ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਦਿਆ) ਦੀ ਚੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੀ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਜੁ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ-ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਗਰੁੜ' ਯਾ 'ਸੁਪਰਨ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ' ਆਖਦੇ ਹਨ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ 'ਗਰੁੜ' ਤੇ 'ਜੀਵ' ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬਾਦ ਹੈ । ਪਰ ਨਾ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਸਰਦਾਰ - ਪੰਛੀ ਕੀ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕਿਤਨੇ ਸਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਬਲ—ਭੂਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟਣੇ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ । ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਅਸੀਂ ਕੈਲਾਸ਼—ਪਰਬਤ ਭਾਵ ਆਤਮ-ਪਰਬਤ ਕੋਲ ਤਾਂ ਆ ਪੁੱਜੇ. ਹੁਣ ਇਸ ਪਹਾੜ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੈ । ਯਾ ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਜੁ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਟੱਪ ਧਰੂਮੰਡਲ ਦੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਹਚਲ ਥਾਨ ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਔਘਟ ਘਾਟੀ, ਇਸ ਮੰਜ਼ਲ, ਇਸ ਮਰਹਲੇ ਲਈ ਯਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੂਖਮ ਹਵਾਈ-ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਉਡਾ ਕੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਉਡਣ-ਖਟੋਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ 'ਪੰਛੀ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਉਕਾਬ (ਵੱਡੀ ਇੱਲ੍ਹ) ਵਾਂਙਣ ਉੱਚੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਦੇਵੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਤ-ਰੰਗੀ ਪੀਂਘ (Rainbow) ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਪੰਛੀ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਉਡਣ-ਪੰਖੇਰੂ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਤਮ ਪਰਬਤ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਗੁਪਤ—ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਹੋਣ ਪਰ ਵੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ

1. ਨੋਟ :—ਸਾਡੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ 'ਗਰੁੜ' ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਾਹਨ ਹੈ ; ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀਰ 'ਸੀ-ਮੁਰਗ' ਪੰਛੀ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ (ਸੁਮੇਰ) ਉਪਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ; ਤੇ ਈਸਾਈ ਭਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਰੂਹ-ਉਲ-ਕੁਦਸ (Holy ghost) 'ਘੁੱਗੀ' (Dove), ਜੋ ਮਾਸੂਮ ਪੰਛੀ ਹੈ (Innocence Personified) ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ।

ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਅਲੌਕਿਕ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖੰਭ ਵਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ (ਸੁਪਰਨ) ਦ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ 'ਹੁਮਾਂ' ਉਡਣ–ਪੰਖੇਰੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰ-ਛਾਵਾਂ, ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕੰਗਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ? ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਜੁ ਹੇ ਪਰਮ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਉਹ 'ਅਨਲ' ਪੰਛੀ ਦੱਸੋ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਅਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਡੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਲੱਭਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਾਰੂੰ ਵਰਗੇ ਗੁਪਤ–ਖਜ਼ਾਨੇ ਢੂੰਡ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਪਰਮ -ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਜੁਆਬ ਦਿਤਾ ਸੀ ਉਹ ਅੱਜ ਅਸਾਂ ਫਿਰ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਢੂੰਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਜਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਝੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਉਪਰ ਗੁੱਗੇ (ਵੱਡੇ-ਸੱਪ) ਦੀ ਰਖ-ਵਾਲੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹਕਿਹੜਾ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਖਜ਼ਨੇ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਾਡ ਹਵਾਲ ਪਰ ਦੇਂਦੇ ਹੈ ? ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਪੰਛੀ ਕਿਸ ਕਿਸ ਗੁਪਤ ਕੰਦਰਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਕ ਅਕਾਸ਼ ਪਾਤਾਲ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ :—

ਅਨਿਕ ਅਕਾਸ ਅਨਿਕ ਪਾਤਾਲ ।
ਅਨਿਕ ਮੁਖੀ ਜਪੀਐ ਗੋਪਾਲ ।

... ...

ਅਨਿਕ ਪੁਰੀਆ ਅਨਿਕ ਤਹ ਖੰਡ ।
ਅਨਿਕ ਰੂਪ ਰੰਗ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ।

... ...

ਅਨਿਕ ਜੁਗਾਦਿ ਦਿਨਸ ਅਰੁ ਰਾਤਿ ।
ਅਨਿਕ ਪਰਲਉ ਅਨਿਕ ਉਤਪਾਤਿ ।

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਜਦ ਇਕ ਆਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੱਤ ਆਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ, ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ (Nest) ਢੂੰਡਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਮੁਸਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਘਾਟੀ ਔਘਟ, ਰਸਤਾ ਬਿਖਮ ਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਗੁਰੂ–ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਛੱਡ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੱਕਣਾ ਵੀ ਡਾਢਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਨ, ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ—

"ਗੁਰੁ ਮੇਰੇ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ ।
ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਤਿਸੁ ਸਦਾ ਸਮ੍ਹਾਲੇ ।"

[ਆਸਾ ਮ:੫]

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੋਈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਦੂਜੇ ਆਕਾਸ਼ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਜੇ ਵਿੱਚ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਅਕਾਸ਼ ਟੱਪ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੱਡੇ ਦੋ–ਰਾਹੇ (Cross way) ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਇੱਥੋ ਦੋ ਰਸਤੇ ਨਿਖੜਦੇ ਸਨ ; ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਉਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੇਰ-ਫੇਰ ਪਾਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਦੋ-ਰਾਹੇ ਉਪਰ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਆ ਮਿਲੇ । ਰੱਬੀ ਰੌ ਵਿੱਚ ਮਸਤ, ਰੰਗਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ, ਨੂਰੋ ਨੂਰ । ਪਰ ਨੂਰ ਹੋਣ ਉਪਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਵੰਨੜੀ ਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਮੋਮ ਵਰਗਾ ਨਰਮ ਦਿਲ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਝਟ ਪਟ ਪੰਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛਿਆ । ਮੈਂ ਬੱਚਾ ਸਾਂ, ਬਾਲਕ ਸਾਂ, ਘਾਟੀ ਔਖੀ ਸੀ, ਪਰਮ–ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ 'ਬੱਚੀ' ਨੂੰ, ਭੁੱਲੀ ਰੂਹ (ਜਿੰਦੜੀ)ਨੂੰ ਉਂਗਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗੱਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ ਲਾ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ । ਪਰ ਬੱਚੀ ਮੈਲੀ ਕੁਚੈਲੀ ਸੀ, ਰੋਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬਿਹਬਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ।ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਘਿੱਘੀਆਂ ਬਹਿ ਗ਼ਈਆਂ ਫਿਰ ਰੋਈ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ । ਜਦ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਝੜੀ ਉਸ ਉਪਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਿਹਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਉਠਕੇ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਗੁਰਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਸ ਕੇ, ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ, ਭੁੱਲੜ ਬੱਚੀ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ । ਪਿਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਕੰਠ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗ :–

'ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਕੈ ਰੰਗਿ[1] ਰਤੀ
'ਮੁਈਏ'[2] ! ਸੋਭਾਵੰਤੀ ਨਾਰੇ ।
ਸਚੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀ 'ਮੁਈਏ' !
ਪਿਰੁ ਰਾਵੇ [3]ਭਾਇ ਪਿਆਰੇ ।
ਸਚੈ ਭਾਇ ਪਿਆਰੀ ਕੰਤਿ ਸਵਾਰੀ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਰਚਾਇਆ ।
ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ਤਾ ਪਿਰ ਪਾਇਆ
ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇਆ ।

1 ਪਿਆਰ । 2 ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਮੁਈਏ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 3 ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ।

[1]ਸਾ-ਧਨ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕਸਾਈ,
ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੀ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਧਨ ਮੇਲਿ ਲਈ ਪਿਰਿ
ਆਪੇ ਸਾਚੈ ਸਾਹਿ ਸਵਾਰੀ ।

"ਨਿਰਗੁਣ-ਵੇਤੜੀਏ"
ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ 'ਮੁਈਏ'।
ਪਿਰੁ[2] ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ !

ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਵੇਖ ਹਜੂਰੇ
ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਏਕੋ ਜਾਤਾ ।
ਧਨ ਬਾਲੀ ਭੋਲੀ ਪਿਰੁ ਸਹਜਿ ਰਾਵੈ,
ਮਿਲਿਆ ਕਰਮ ਬਿਧਾਤਾ ।
ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖਿਆ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਖਿਆ,
ਹਰਿ ਸਰਿ ਰਹੀ ਭਰਪੂਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਕਾਮਣਿ ਸਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ
ਸਬਦੇ ਰਹੈ ਹਦੂਰੇ ॥ ੨ ॥
ਸੋਹਾਗਣੀ ਜਾਇ ਪੂਛਹੁ 'ਮੁਈਏ' !
ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ।
ਪਿਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਪਾਇਓ 'ਮੁਈਏ'
ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਨ ਗਵਾਇਆ ।
ਜਿਨੀ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ਤਿਨੀ ਪਿਰੁ ਪਾਇਆ,
ਰੰਗ ਸਿਉ ਰਲੀਆ[3] ਮਾਣੇ ।
ਸਦਾ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਸਹਜੇ ਮਾਤੀ
ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਵਿਖਾਣੈ.........।
ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ 'ਮੁਈਏ' !
ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਏ !
ਹਰਿ ਵਰੁ ਰਾਵਹਿ ਸਦਾ 'ਮੁਈਏ' !
ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ ।

1. ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵ ਜਗਿਆਸੂ ਜੀਵਨ— ਰੂਹ ।
2. ਰਵਿ, ਭਾਵ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਘਟਾ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ।
3. ਅਨੰਦ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣੇ ।

ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ ਸਬਦ ਵਜਾਏ,
ਸਦਾ ਸੁਹਾਗਣਿ ਨਾਰੀ ।'

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ)

ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੀ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਚਾਬਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਚਾਬਕਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਫੱਟੜ-ਜਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉਣੀ ਸੀ । ਇਹ ਮਲ੍ਹਮ ਕਾਰੀ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਸੀ, ਜਿੱਥ ਲੱਗ ਜਾਵ ਚਮੁਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਤਦ ਉਠਦੀ ਸੀ ਜਦ ਜ਼ਖਮ ਭਰ ਜਾਵ । ਇਸ ਮਲ੍ਹਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨੁਸਖਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਤਨਾ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ 'ਮੋਈਏ' ਦਾ ਮੱਖਣ ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ-ਵੇਤੜੀਏ' ਦਾ ਬੋਰਿਕ ਪੌਡਰ (Boric-Powder) ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਚਾਬਕ ਭੋਲੀ-ਬਾਲੀ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜੁ ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਖਦੇ ਹਨ 'ਹੇ ਮੋਈਏ ! ਤੂੰ ਮਰ ਮਰ ਮਰ... ..ਪਰ ਇਹ ਮਾਰਣਾ ਜੀਵ ਯਾ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਹੀਂ,

'ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਮੁਈਏ ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਏ।'
'ਪਿਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਪਾਇਓ ਮੁਈਏ
ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਨ ਗਵਾਇਆ ।'

ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ—'ਮਈਏ' ਵਿਚ ਕੀ ਜਾਦੂ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਏਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਲਗਦੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਪੁੱਤਰੋ' ਆਖਦਾ ਹੈ—(ਗਾਛਹ ਪੁਤ੍ਰੀ ਰਾਜ-ਕੁਮਾਰਿ), ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਅਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ 'ਪਿਆਰੜੀ' ਆਖਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁਈਏ' ਡਾਢਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਰਿਆ ਵਾਕ ਸੀ । ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, 'ਹੇ ਮੁਈਏ ਤੂੰ ਮਰ ਕੇ ਜੀ ਜੀ, ਸਦਾ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ, ਇਹੋ ਰਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, 'ਮੁਈਏ' ਦਾ ਵਾਕ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਾਖਿਉਂ ਜਿੱਡਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਸੀ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਸਚ-ਮੁਚ ਜੀਵਣ-ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ ! ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ-ਵੇਤੜੀਏ' ਵੀ ਮੁੜ ੨ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਾ ਸੀ । ਕੀ ? ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਐਮ. ਏ., ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਚਾਕਰੀ ਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ. ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰਥਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ, ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧੜਿਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਰੋੜਾ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ । ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਮਾਨੋ ਤੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਹਨ, ਇਹ 'ਹਉਮੈਂ ਮਾਨੋ ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਬੇੜੀਆ ਹਨ, ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਮਾਨੋ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਡੋਬ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਤੇਰਾ ਇਤਨਾ ਗੁੱਝਾ

ਵੈਰੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਗੁੱਝੀ ਬੈਸੰਤਰ (ਅੱਗ) ਜੋ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਲੁਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣ ਵਕਤ ਉਪਰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਜੰਗਲ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਮੁਈਏ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ। ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜਨਾ, ਨਹੀਂ, ਗੁਣ ਔਗਣ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਨਿਰਗੁਣ ਵੰਤੜੀ' ਬਣਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧੁਪ-ਛਾਂ ਦੋਵੇਂ ਬੰਧਨ ਹਨ। ਔਗਣਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਈਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਬੇੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਲੋਹੇ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਟੱਪਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਪਦ 'ਭੁਈਏ' ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਮੇਰੇ ਮੱਸਿਆ ਵਰਗ ਕਾਲੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧ੍ਰੂ ਤੇ ਬੁੱਧ ਤਾਰੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਜਗਮਗ ਜਗਮਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਇਹ ਜਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਹ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਸਾਲਾਂ (Light houses) ਸਨ ਜੋ ਰਾਤ ਵਲੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਅਗਨਬੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ 'ਮੁਈਏ' ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ ਵੰਤੜੀਏ' ਦੇ ਮਿੱਠ ਮਹਾਂਵਾਕ ਮੇਰੇ ਆਗੂ (Leader) ਹੋ ਟੁਰੇ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਿਗ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਔਝੜ ਭੁੱਲੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਠੂੰਹੇਂ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਨ ਜੋ ਚੱਪੇ ੨ ਉਪਰ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੀ ਮਜਾਲ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਚੁੱਕ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਤੋਂ ਘਾਬਰਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਅਪਣੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਪਾਂ ਆਦਿ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਯਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ? ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇੱਕ 'ਗਰੁੜ' ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ! ਤਾਂ ਪਿਤਾਂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤਾ :—

'ਮਾਇਆ [1]ਭੁਇਅੰਗਮੁ ਸਰਪੁ ਹੈ ਜਗੁ ਘੇਰਿਆ ਬਿਖੁ ਮਾਇ।
ਬਿਖੁ ਕਾ ਮਾਰਣ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹੈ ਗੁਰ 'ਗਰੁੜ' 'ਸਬਦ' ਮੁਖਿ ਪਾਇ।'

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮ: ੩:)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਭੁਇਅੰਗਮ ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਗ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਭੂ) ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹਨ ਉਹ ਸਰਪਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਪਣੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਡ ਸਕਦੀ। ਇਹ

1. ਭੁਇਅੰਗਮ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਗ ਯਾ ਪੇਟ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਭੂ) ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ; ਸਰਪਣੀ ਯਾ ਮਾਇਆ।

ਤਾਂ ਮੁੜ ੨ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਹਰ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਵੀ ਇਸ ਵਾਂਗਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲਿਪਟੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ (ਆਤਮਾ) ਵੱਲ ਉਡਾਰੀ ਨਾ ਮਾਰਨ। ਇਸ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਇਕੋ ਹੀ ਬੰਦੂਕ ਹੈ, ਕੀ ? ਸਿਮਰਣ ਜਾਂ ਹਰਿਨਾਮ --ਪਰ ਹਰਿ-ਨਾਮ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਬਦ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਕਤ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ, ਰਗ ਰਗ ਵਿਚੋਂ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਧਾਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਗਰੁੜ' ਕੀ ਹੈ ? ਗਰੁੜ ਸਬਦ ਹੈ-'ਸਬਦ' ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਤੇ 'ਮੋਈਏ' 'ਯਾ ਨਿਰਗੁਣ-ਵੰਤੜੀਤੇ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਾਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਉ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜ ਮਨ ਡਾਢਾ ਚੰਚਲ ਹੈ; ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਙਨ ਸਾਨੂੰ ਦਸਾਂ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਙਣ ਸੁਆਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

'ਮਨ ਗੁਰਮਤਿ ਚਾਲ ਚਲਾਵੈਗੋ ॥
ਜਿਉ ਮੈਗਲੁ[1] ਮਸਤ ਦੀਜੈ ਤਲਿ ਕੁੰਡੇ
ਗੁਰ ਅੰਕਸੁ[2] 'ਸਬਦ' ਦ੍ਰਿੜਾਵੈਗੋ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਚਲਤੌ ਚਲੈ ਚਲੈ ਦਹ ਦਹ ਦਿਸਿ
ਗੁਰੂ ਰਾਖੈ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਵੈਗੇ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਸਬਦ' ਦੇਇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
ਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਚੁਆਵੈਗੋ ॥ ੧ ॥
ਬਿਸੀਅਰ[3] ਬਿਸੂ ਭਰ ਹੈ ਪੂਰਨ
ਗੁਰੁ 'ਗਰੁੜ' 'ਸਬਦੁ' ਮੁਖਿ ਪਾਵੈਗੋ ॥
ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗ[4] ਤਿਸੁ ਨੇੜੇ ਨ ਆਵੈ
ਬਿਖ [5]ਝਾਰਿ ਝਾਰਿ ਲਿਵ ਲਾਵੈਗੋ ॥੨॥
[6]ਸੁਆਨ ਲੋਭੁ ਨਗਰ ਮਹਿ ਸਬਲਾ
ਗੁਰੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਮਾਰਿ ਕਢਾਵੈਗੋ ॥
... ...
ਲਾਹਾ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮਤਿ ਲੈ ਚਾਲਹੁ
ਹਰਿ ਦਰਗਾਹ ਪੈਧਾ ਜਾਵੈਗੋ ॥''

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪)

ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਚ-ਮੁਚ ਗਰੁੜ ਪੰਛੀ ਜਿਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ 'ਸ਼ਬਦ'

1. ਹਾਥੀ। 2. ਲੋਹਾ (ਕੁੰਡਾ) ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, 3. ਬਹੁਤ ਵਿਸ ਵਾਲੇ ਬਿੱਛੂ। 4. ਸੱਪ। 5. ਜ਼ਹਰ ਕੱਢਕੇ ਲਿਵ ਲਾਉਣਗੇ। 6 ਕੁੱਤਾ। 7 ਤਾਕਤਵਰ। 8 ਨਫ਼ਾ।

ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ-ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੀ ਹੈ—ਪਰ ਪ੍ਰਗਾਸ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਦ ਹਉਮੈ, ਮੈਂ, 'ਤੂੰ' ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਸ, ਸਿਆਹੀ ਯਾ ਜੰਗਾਲ (rust) ਘੁਲਣ ਲਗ ਪਵੇ। ਸਬਦ (ਨਾਮ) ਓਹ ਰਸਾਇਣ ਹੈ ਜੋ ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਜਿੱਡੀ ਕਰੜੀ ਧਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਪਤ-ਪੰਛੀ ਵੀ ਸਬਦ ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਹੈ :—

'ਇਉਂ ਸਰਪਨਿ ਕੈ ਵਸਿ ਜੀਅੜਾ ਅੰਤਰਿ ਹਉਮੈ ਦੋਇ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੀਐ ਸੁਪਨਾ ਇਹੁ ਜਗ ਲੋਇ ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਅਨਦਿਨੁ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਵਿਰਲ ਕਉ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਛੂਟੈ ਜਬਦੂ ਕਮਾਇ ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਪਣਾ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ
ਸਬਦਿ ਕਸਵਟੀ ਲਾਇ ॥"
(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮਨ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕਸਵੱਟੀ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵ ਨਾਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਾਧੂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਸੇ ਪੰਛੀ ਵਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਬਹੁ ਦੂਧੁ ਪੀਆਈਐ
ਬਿਖ ਨਿਕਸੈ ਫੋਲਿ ਫੁਲੀਠਾ ॥
ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਨਿ ਮਿਲਾਹੁ ਗੁਰੁ ਸਾਧੂ
ਘਸਿ 'ਗਰੁੜ' ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਕੇ ਲਾਲੇ ਗੋਲੇ
ਲਗ ਸੰਗਤਿ ਕਰੂਆ ਮੀਠਾ ॥
(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ:੩)

ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਉੱਚ, ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਘਾਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਅੱਪੜਨ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਉੱਨਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਰੇ। ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਸਲੀ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮ ਬਹਾਦਰ ਉਹੀ ਹੈ :—

"ਜੋ [1]ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਸੂਰਾ ॥
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਪੂਰਾ ॥
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸਹਿ ਵਡਿਆਈ ॥

1 ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ।

ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕਾ ਦੂਖੁ ਜਾਈ ॥

... ...

ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕਉ ਭਉ ਨਾਹਿ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੁ ਨਾਮ ਸਮਾਹਿ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬੁਝੈ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੁ ਦਰਗਹ ਸਿਝੈ । ੨ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋ ਧਨਵੰਤਾ ।
ਜੋ ਇਸੇ ਮਾਰੇ ਸੋ ਪਤਿਵੰਤਾ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਜਤੀ ।
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸੁ ਹੋਵੇ ਗਤੀ । ੩ ।

... ...

ਇਸੁ ਮਾਰੀ ਬਿਨੁ ਥਾਇ ਨ ਪਰੈ ।
ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਜਾਪ ਤਾਪ ਕਰੈ ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਸ੍ਰੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

'ਗੁਰਿ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਕੀ ਹੈ ਮਾਰੀ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੀ ॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਓਹਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਯਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੀਚਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈਂ, ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੱਭੇ ਯਤਨ ਹਨ, ਸੱਭੇ ਜਾਤ ਤਾਪ ਹਨ । ਹਉਮੈਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕੋਈ ਮਾਰਗ ਸਿੱਧੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕੋਈ ਪੁੱਠੇ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ (Buddha) ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਹੈ ਅੱਠਾਂ ਧੁਰਾ ਵਾਲਾ ਪਹੀਆ' ਆਖਦੇ ਹਨ । (Budha's Eightfold Path or Wheel) । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਯੋਗ ਦੇ ਵੀ ਅੱਠ ਅੰਗ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਅਸ਼ਟਾਂਗ-ਯੋਗ-Patanjali's Yoga) । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਮਾਨੋਂ ਅਠਸਠ ਘਾਟੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਤਨਾਂ ਸਫ਼ਰ ਜੇ ਕੋਈ ਕਰ ਵੀ ਸਕੇ ਤਾਂ ਵੀ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਘਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ । ਪਰ 'ਸਿਮਰਨ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਸੁਖੈਨ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੈ, ਹੇਰਾਂ ਫ਼ੇਰਾਂ (Zigzags) ਨੂੰ ਛੱਡ ਇਹ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਘਾਟੀ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ— ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਹਵਾਈ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੰਚ ਇੰਚ ਕਰਕੇ ਵੱਢ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੱਪ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ, ਪਰ ਸਿਰੀ ਫੇਹਣ ਨਾਲ ਸੱਪ ਝੱਟ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਧੜ ਨਾ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਅਸਟਾਂਗ-ਯੋਗ' ਯਾ 'ਅੱਠ ਧੁਰੇ ਪਹੀਏ' ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੀ ਸਿਰੀ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਰਪਣੀ ਵਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਮਾਇਆ ਹੋਈ [1]ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ ।
ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸਹੀ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ 'ਗਾਰੜੂ'[2] ਤਿਨਿ ਮਲਿ ਦਲਿ ਲਾਈ ਪਾਇ ।
ਨਾਨਕ ਸੇਈ ਉਬਰੇ ਜਿ ਸਚਿ ਰਹੇ ਲਿਵਲਾਇ ।

ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਦਲ-ਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਖਧੀ ਗਰੁੜ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਔਖਧੀ ਲੱਭ ਗਈ ਉਸ ਦੀ ਭੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਵਚ (ਰਖ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਲਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖੀਰ ਮਿਲ ਗਈ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ (ਭੁੱਖ) ਬੁਝ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇੜੀ ਮਿਲ ਗਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਦੀਪਕ ਮਿਲ ਗਿਆ ਉਸ ਲਈ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ-ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਹ ਤੀਜੀ-ਅੱਖ ਖੁੱਲ ਗਈ ਉਹ ਮਾਨੋਂ ਮਹਾਂ-ਦੇਵ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਪਿੰਜਰਾ ਲੱਭ ਪਾਇਆ ਉਹ ਪੰਛੀ ਕਾਲ-ਬਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ—

'ਐਸੋ ਸਹਾਈ ਹਰਿ ਕੋ 'ਨਾਮ' ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥
[3]ਬੂਡਤ ਕਉ ਜੈਸੇ ਬੇੜੀ ਮਿਲਤ ।
ਬੂਝਤ ਦੀਪਕ ਮਿਲਤ [4]ਤਿਲਤ ।
ਜਲਤ ਅਗਨੀ ਮਿਲਤ ਨੀਰ ।
ਜੈਸੇ ਬਾਰਿਕ ਮੁਖਹਿ [5]ਖੀਰ ॥ ੧ ॥
ਜੈਸੇ ਰਣ ਮਹਿ ਸਖਾ ਭ੍ਰਾਤ ।
ਜੈਸੇ ਭੂਖੇ ਭੋਜਨ ਮਾਤ ।
ਜੈਸੇ [6]ਕਿਰਖਹਿ ਬਰਸ ਮੇਘ ।
ਜੈਸੇ ਪਾਲਨਸਰਨਿ ਸੇਂਘ ॥
[7]'ਗਰੁੜ' ਮੁਖਿ ਨਹੀਂ ਸਰਪ [8]ਤ੍ਰਾਸ ।
[9]ਸੂਆ ਪਿੰਜਰਿ ਨਹੀਂ ਖਾਇ ਬਿਲਾਸੁ ।[10]
... ...

1 ਸੱਪਣੀ । 2 ਗਰੁੜ 'ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਹੈ । 3 ਡੂਬਤ । 4 ਤੇਲ ।
5 ਦੁਧ ਮਾਂ ਦਾ । 6 ਗਰਮੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਮੀਂਹ । 7 ਸ਼ਬਦ । 8 ਡਰ ।
9 ਤੋਤਾ (ਜੀਵ) 10 ਬਿੱਲੀ ਭਾਵ ਕਾਲ ।

ਬਹੁਤੁ ਉਧਮਾ ਥੋਰ ਕਹੀ ।
ਹਰਿ ਅਗਮ ਅਗਮ ਅਗਾਧਿ ਤੁਹੀ ।
ਊਚ ਮੂਚੌ ਬਹੁ ਅਪਾਰ ।
ਸਿਮਰਤ ਨਾਨਕ ਤਰੇ ਸਾਰ ।

(ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ਬੱਸ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ; ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਯਾ ਰਮਤ-ਰਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ; ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗਰੁੜ-ਪੰਛੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਸਿਰ ਫਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ ।

੮

ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈ

(੧ 'ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ।')
(੨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਰੁੜ।)

[1]ਦਹਦਿਸ ਛਤ੍ਰ ਮੇਘ ਘਟਾ ਘਟ
ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਇਓ ॥
ਸੇਜ ਇਕੇਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ ਨੈਨਹ
ਪਿਰ ਪਰਦੇਸ ਸਿਧਾਇਓ ॥ ੧ ॥

ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੰਦੇਸਰੋ ਮਾਇਓ ॥
ਏਕ ਕੋਸਰੋ ਸਿਧਿ ਕਰਤ ਲਾਲੁ
ਤਬ ਚਤੁਰ ਪਾਤਰੋ ਆਇਓ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ ਇਹ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰੋ
ਸਰਬ ਗੁਣਾ ਸੁਖਦਾਇਉ ॥
ਮੰਦਰਿ ਚਰਿ ਕੈ ਪੰਥ[2] ਨਿਹਾਰਉ
ਨੈਨ ਨੀਰਿ ਭਰਿ ਆਇਓ ॥

ਹਉ ਹਉ ਭੀਤਿ[3] ਭਇਓ ਹੈ ਬੀਚੋ
ਸੁਨਤ ਦੇਸਿ ਨਿਕਟਾਇਓ ॥
[4]ਭਾਂਭੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਾਰਦੋ
ਬਿਨੁ ਪੇਖੇ ਦੂਰਾਇਉ ॥ ੩ ॥

1 ਸਭੇ ਪਾਸੇ ਬੱਦਲ ਹਨ, ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਕੇ ਡਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਪੀਆ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਦੀ ਘਟਾ ਹੈ ਤੇ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।

2 ਰਸਤਾ ਤੱਕਨੀ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਹਨ।

3 ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ।

4 ਭੰਬੀਰੀ ਤਿਤਰੀ (Butterfly) ਦੇ ਪਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਫਰਕ ਹੈ ਪਰ ਹਉਮੈਂ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਇਓ ਕਿਰਪਾਲੁ ਸਰਬ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ
ਸਗਰ ਦੂਖੁ ਮਿਟਾਇਓ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਗੁਰਿ ਖੋਈ
ਤਉ ਦਇਆਰੁ 'ਬੀਠਲੋ ਪਾਇਓ ।' ੪ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਤਿਨ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਇਕ ਦਿਨ ਉਡੀਲ (Udil) ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਦਿਆਰ ਦੇ ਬਣਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਸਣੇ ਕਟਾਈ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਮਾਰਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਕੰਮ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਸੀ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਸਾਵਨ ਦੀ ਘਟਾ–ਟੋਪ ਬਦਲੀ ਛਾ ਗਈ। ਬਿਜਲੀ ਚਮਕਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਮੀਂਹ ਮੂਸਲਾਧਾਰ ਵਰਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ ਜੁ ਮੀਂਹ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੰਮ ਫ਼ਿਰ ਕਰੀਏ, ਪਰ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਝੜੀ ਮੁਕਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੀਂਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਜੋ ਅੱਜ ਹੀ ਵਸਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੋਕੇ ਅਸੀਂ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਪੈਂਡਾ ਦੂਰ ਸੀ ਤੇ ਝੜੀ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕ ਅਸੀਂ ਆਪੋ–ਧਾਪੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦੂਜੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ। ਮੈਂ ਇਕ ਕੋਰੀ ਦੇ ਦੰਦੇ ਦੰਦੇ ਹੋ ਪਿਆ ਜੋ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਧ ਰਸਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਜੁ ਕੋਰੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਫਟ ਹੈ ਜੋ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਸ–ਬਾਰਾਂ ਫੁਟ ਡੂੰਘਾ ਹੈ; ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਚਟਾਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੌੜਦਾ ਆਦਮੀ ਰੁਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੁ ਇਸ ਫੱਟ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਜਾਵਾਂ। ਹੇਠਾਂ ਪੱਥਰ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰਨੀ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਬੂਟੇ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਨਾਲ, ਜੋ ਇਸ ਦੰਦੇ ਉਪਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਲਮਕ ਪਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਲਮਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਫੁਟ ਉਚੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜੁ ਧਰਤੀ ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਾਂ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਐਨ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੱਪ (ਜੋ ਗਜ਼ ਕੁ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇਗਾ) ਕੁੰਡਲ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਇਸ ਸੱਪ ਦੇ ਉਪਰ ਵੱਜਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ; ਜੇ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹਵਾਂ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਕੱਚੀ ਤੰਦ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤੇ ਤੁਣਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪਾਠਕ ਜਨ ਆਪ ਹੀ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਤੇ ਹਠਾਂ ਜਾਣਾ ਵੀ ਮੌਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਜੋ ਹੋਏ ਸੋ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ।' ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਵੇਂ ਹਿੱਲਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਂਘ ਤੇ ਹੁਟਾ ਲੈ ਕੇ ਪੀਂਘ ਚੜ੍ਹਾਈਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਮੈਂ ਗੜੱਮ ਸੱਪ ਕੋਲੋਂ ਵਿੱਥ ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੋਟੀ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਖੜਾਕ ਨਾਲ ਸੱਪ ਵੀ ਘਾਬਰਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਆਪ-ਬੀਤੀ ਦੁਰਗਤੀ ਵੇਖਕੇ ਪਾਠਕ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਣੀਏਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ 'ਜੜ ਭਰਤ' ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਕਿਹੜੀ ? ਕਥਾ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :—

ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਕ ਧਨਾਢ ਬਾਣੀਆ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਾਵਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ, ਪਰ ਕੰਜੂਸੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਨਾ ਲੈ ਗਿਆ। ਰਸਤਾ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਚੋਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੨ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮੀਲਾਂ ਤੋੜੀ ਕੋਈ ਬਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਰਿੱਛਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਾਣੀਏ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ ਤੇ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਠ ਗਏ। ਬਾਣੀਆ ਹੁਣ ਲੇਟਣ ਲਈ ਥਾਂ ਢੂੰਡਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਲੂਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੀ ਚੀਖ ਪੁਕਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਬਲ ਭੂਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਰ ਥਿੜਕਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਉਥੇ ਇਕ ਬੋਹੜ ਦਾ ਬੂਟਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਲਮਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਡਿਗਦੇ ਡਿਗਦੇ ਉਹ ਜੜ੍ਹ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਅਟਕ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਣ ਤੇ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਫਣ ਖਲਿਆਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਦੋ ਚੂਹੇ—ਇਕ ਕਾਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਚਿੱਟਾ——ਉਸੇ ਸ਼ਾਖ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਕੜੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਇਕ ਮਖੀਰ ਦਾ ਛੱਤਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੂੰਦ ਡਿਗਕੇ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੂੰਦ ਦੇ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਕੇ ਬਾਣੀਏਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਚੂਹਿਆਂ ਨੇ ਲੱਜ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਾਣੀਆ ਸੱਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਪਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਇਕ ਸੱਚੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? ਬਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਣਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘੱਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਾਂਭਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੋਹ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੁਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ ਆਦਿ

ਪੰਜਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਲੁੱਟ ਲਈ। ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਟਕਣਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਹੋਰ ਸੰਸਾਰ ਥੀਂ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਆਣਕੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਜਿਸ ਨਾਲ ਓਹ ਬਾਣੀਆ ਲਟਕਿਆ ਸੀ, ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੈ। ਕਾਲਾ-ਚਿੱਟਾ ਚੂਹਾ ਰਾਤ ਤੇ ਦਿਨ ਹਨ ਜੋ ਉੱਪਰ ਬੈਠਕੇ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਜੇਵੜੀ ਨੂੰ ਟੁਕ ੨ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁਟਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਲਾ ਸੱਪ ਕਾਲ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਬੂੰਦ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਮਾਇਆ ਦਾ[1] ਅਲਪ ਸੁਖ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਖਿਣ ਹੈ ਦੂਜੇ ਖਿਣ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਸੰਗ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਇਸ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਨਿਕਲ ਟੁਰੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਪੱਕੇ ਗਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਹ ! ਕਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਪਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸੱਚੀ ਫੋਟੋ ਹੈ ! ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾਲ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਰਗਤੀ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅੱਖ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਲਮਕਣ ਦੀ ਫੋਟੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸੱਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਗੋਰਖਧੰਦਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਲੰਕਾਰ (Figures of speech, Metaphors & Similies) ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਸੋ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਆਉ ਜ਼ਰਾ, 'ਹਉਮੈਂ' ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸਦਾ ਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੱਕੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਉਹ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸਿਓਂ ਤੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਮੋਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ ਦੀ ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਛੇਤੀ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀਵਾਰ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿੜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਹੈ ਜੋ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲੰਘੇ ? ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :—

1. ਖਿਣ ਭਰ ਦਾ, ਥੋੜਾ।

'ਏਕੁ ਬਗੀਚਾ ਪੇਡ ਘਨ ਕਰਿਆ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਤਹਾ ਮਹਿ ਫਲਿਆ ।
... ...
ਆਸਿ ਪਾਸਿ ਬਿਖੂਆ ਕੇ ਕੁੰਟਾ,
ਬੀਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ ਭਾਈ ਰੇ ।'

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਭਾਵ, ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਬਾਹਰ ਬਿਖ ਹੈ । ਇਸ ਬਿਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇਂ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਅੱਪੜੀਏ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਹਰਿਆਵਲਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਸਦੀਵ ਫਲਣ ਫੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੰਡੇ ਵੀ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਖੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਙਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ :—

"ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ ਮੰਝਿ ਵਿਸੂਲਾ ਬਾਗ ॥"

ਭਾਵ, ਇਸ ਸਵੰਨੜੀ ਦੇਹੀ ਵਿਚ (ਭੂਮਿ ਵਿਚ) 'ਨਾਮ' ਦੀ ਚਲੂਲੀ ਵਾੜੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਹੁ ਵਾਲੇ ਕੰਡੇ ਵੀ ਹਨ ਪਰ

"ਜੋ ਜਨ ਪੀਰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਤਿੰਨਾਂ ਅੰਚ ਨਾ ਲਾਗ ॥"

ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਝੁਲਸਦੀ । ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਿਖ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਖੇਤੀ ਵਾੜ ਸੁ ਢਿੰਗਰੀ, ਕਿਕਰ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਉ ਬਾਗੈ ॥
ਸੱਪ ਲਪੇਟੇ ਚੰਨਣੈ, ਬੂਹੈ ਜੰਦਾ ਕੁਤਾ ਜਾਗੈ ॥
ਕਵਲੇ ਕੰਡੇ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸਿਆਣਾ ਇਕ ਅੱਧ ਵਿਚ ਫਾਗੈ ॥
ਜਿਉਂ ਪਾਰਸ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ, ਮਨਿ ਮਸਤਕ ਜਿਉਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗੈ ॥
ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਦੂਤਰ ਝਾਗੈ ॥

[੨੬–੨੫]

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਚੰਦਨ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਸੱਪ ਲਿਪਟੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੁੱਤਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਡੰਡੀ ਉਪਰ ਕੰਡੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਹੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਡਰਾਣ ਲਈ ਹੋਰ ਪੱਥਰ ਬਥਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਮਣੀ ਹੈ ਪਰ ਉਤਾਰਨਾ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਕੁਰ ਹੀ ਬੜੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ, ਯਤਨ ਕਰਕੇ, ਜਫ਼ਰ ਜਾਲਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :—

1. ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਤਲਾਂ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੇ ਹੈ ।

"ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਭੁਇਅੰਗਮ (ਸਪ) ਵੇੜੀ
ਕਿਵ ਮਿਲੀਐ ਚੰਦਨੁ ਲੀਜੈ ॥"

ਭਾਵ ਚੰਦਨ ਦੀ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਉਪਰ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਈਏ ? ਕੀ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਾਕੇ ਪਾਲੀਏ ਯਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੱਢੀ ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ ਜਾਈਏ, ਯਾ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰੀਏ ? ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕਿਤਨ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਈਏ ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਪਰਚਦਾ। ਦੁੱਧ ਪੀਕੇ ਵੀ ਸੱਪ ਡੰਗ ਅਵੱਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ :—

'ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਬਹੁ ਦੂਧੁ ਪੀਆਈਐ
ਬਿਖੁ ਨਿਕਸੈ ਫੋਲਿ ਫੁਲੀਠਾ।
ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਨਿ ਮਿਲਾਵਹੁ ਗੁਰ ਸਾਧੂ
ਘਸਿ 'ਗਰੁੜ-ਸਬਦੁ' ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਕੇ ਲਾਲੇ ਗੋਲੇ
ਲਗਿ ਸੰਗਤਿ ਕਰੂਆ ਮੀਠਾ।

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੪)

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦਧ ਪਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਘਿਓ ਪਾਓ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ. ਪਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? 'ਘਸਿ ਗਰੁੜ-ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ' ਅਰਥਾਤ **'ਸਬਦ'** (ਨਾਮ) ਦੇ ਰਾਹੀਂ। 'ਨਾਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਅੱਡਰਾ ਹੋਣਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਨ ਜੋ ਅੱਡ ਹੋਕੇ ਵੀ ਸਭੇ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਹਨ। ਇਹ ਜਾਨਣ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਹੋਣਾ ਨਿਸਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਬੂੰਦ, ਇਕ ਕਤਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਭਾਵ 'ਸਬਦ-ਗਰੁੜ' ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਰੂਪੀ ਕਲੀ ਹੋਰਾਂ ਕਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋਏ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲਕੇ ਆਪਣੇ ਅੱਡਰੇ ਰੂਪ (ਹਉਮੈਂ) ਤੋਂ ਉਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਰੂਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਰੂਪ ਨਹੀਂ, 'ਸਰੂਪ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—Transfiguration ! ਗਰੁੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਤਾਰ ਹੈ ਜੋ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਹਉਮੈਂ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦੀ ਸਗੋਂ ਅਲੌਕਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਵੇਨੜੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ ਜੁ ਮਨ ਦਾ ਜ਼ੰਗਾਲ ਲਹਿਕੇ ਮਨ ਉਨ-ਮਨ, ਭਾਵ ਉਲਟ ਕੇ 'ਸਨਾਤਨ' 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ' ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ, ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. ਸੱਪ, ਜ਼ਹਿਰ [ਵਿਸ] ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਹਉਮੈਂ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹਹਿ ਅਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ।' ਮਨ ਅਪਣਾ ਮਲ (Origion) ਕਦ ਪਛਾਣੇਗਾ ? ਜਦ ਉਲਟਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ 'ਅਨੂਪ-ਕੰਣੜੀ' ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮਹਾਂਰਸ ਹੈ ਆਵੇਗਾ । ਏਥੇ ਆਕੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣ ਪਰ ਉਸਦੀ ਅੱਡਰੀ ਅਪਣੱਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ :—

ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਸਚ ਨਾਮਿ ਸੁਹੇਲਾ ।
ਆਪੁ ਗਇਆ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮੇਲਾ ।

(ਆਸਾ ਮ ੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਨਿੱਕਾ ਆਪਾ Self ਵੱਡੇ ਆਪੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਧੰਨ ਹੋ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀਉ, ਜੋ ਅਪਣੇ ਮਿੱਠੜੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਲੈਂਦੇ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਘੋਰ-ਜੰਗਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀਏਂ ਰੂਪੀਂ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਕੱਢ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ ! ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਛਕ ਲਿਆ ਉਹ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਚੀਨ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ

'ਖੋਟੇ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਨੀ ਲੈ ਅਗਨਿ ਜਲਾਈਐ ।
ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ ।
ਏਕੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖੁ ਹੈ ਫਲੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੋਈ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਜਿਨੀ ਚਾਖਿਆ ਸਚਿ ਰਹੇ ਅਘਾਈ ।
ਤਿੰਨਾ ਭਰਮੁ ਨ ਭੇਦੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰਸਨ ਰਸਾਈ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਨੂੰ 'ਗਰੁੜ' ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਰਨ ਉਪਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਛੱਡ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਰੂਪ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਕਰੜੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਣਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਲਟਕੇ ਉਨ-ਮਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਜੇ ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਸਰਪਣੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਈਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਸਰਪਣੀ ਉਹ ਕੰਮ ਦੇਵੇਗੀ ਜੋ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁੱਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰ ਠੱਗਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦਾ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਸ੍ਰਪਨੀ ਸ੍ਰਪਨੀ ਕਿਆ ਕਹਉ ਭਾਈ ।
ਜਿਨੀ ਸਾਚਿ ਪਛਾਨਿਆ ਤਿਨਿ ਸ੍ਰਪਨੀ ਖਾਈ ।"

ਭਾਵ, ਸਰਪਣੀ ਆਪੇ ਅਤੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਨਾਮ ਦੀਪਕ (ਗਰੁੜ) ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਲਦਾ ਹੈ :—

"ਇਹ ਸਰਪਨੀ ਤਾਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ॥
ਬਲੁ ਅਬਲੁ ਕਿਆ ਇਸਤੇ ਹੋਈ ।
ਇਹ ਬਸਤੀ ਤਾ ਬਸਤ ਸਰੀਰਾ ॥
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਹਜਿ ਤਰੇ ਕਬੀਰਾ ॥"

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਪ—੬)

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਸਰਪਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਬਲਾ ਹੈ, ਅਧੀਨ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਆਖ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੌਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕੇ ? ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਓਹੋ ਹੀ ਸਾੜਦੇ ਤੇ ਕਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ । ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਮਨ ਨੂੰ ਉਲਟ ਉਨਮਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਉਪਰਲੀ ਹਾਲਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੀ 'ਬਿਖ' 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਦਾਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । 'ਸਹਿਜ' ਅਵਸਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

"ਇਨ ਬਿਧਿ ਰਾਮ ਰਮਤ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥
ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਇਕੁ ਸੁਖੁ ਮਾਨਿਆ 'ਸਹਜਿ' ਮਿਲਾਇਆ ॥
ਨਿਰਮਲ 'ਬਾਣੀ' ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥
ਲਾਲ ਭਏ ਸੂਹਾ ਰੰਗੁ 'ਮਾਇਆ' ॥
ਨਦਰਿ ਭਈ 'ਬਿਖ' ਠਾਕਿ ਰਹਾਇਆ ॥੨॥
ਉਲਟ ਭਈ ਜੀਵਤ ਮਰਿ ਜਾਗਿਆ ॥
ਸਬਦਿ ਰਵੇ ਮਨੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲਾਗਿਆ ॥
ਰਸੁ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਿਖੁ ਪਰਹਰਿ ਤਿਆਗਿਆ ॥
ਭਾਇ ਬਸੇ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਭਾਗਿਆ ॥੩॥
ਸਾਦ ਰਹੇ ਬਾਦੰ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥
ਚਿਤੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਾਤਾ ਹੁਕਮਿ ਅਪਾਰਾ ॥......
ਜੋਤਿ ਭਈ ਜੋਤੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ ॥
ਲਿਖਤੁ ਮਿਟੈ ਨਹੀ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਨਾ ॥ .....
ਕਥਉ ਨ ਕਥਨੀ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਨਾ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ 'ਸਹਜਿ' ਸਮਾਨਾ ॥੮॥

ਭਾਵ, ਜਦ (ਗਰੁੜ ਰੂਪੀ) 'ਨਾਮ' ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਕੁਲੱਖਣੀ, ਕਰੂਪ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ (ਲਾਲ

ਭਏ ਸੂਹਾ ਰੰਗ ਮਾਇਆ)। ਤਦ 'ਬਿਖ' ਸੁੱਕ ਗਈ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਸੱਪ, ਇਸ ਅਜਗਰ, ਇਸ ਕਾਲੀਨਾਗ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਨੱਥਿਆ ? ਛੋਛੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਨਹੀਂ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਝੁਨਕਾਰ ਨੇ ਜੋ 'ਗਰੁੜ' ਬਣਕੇ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਬਿਖ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਸਾੜ ਛਡਦੀ ਹੈ ;—

ਹਉਮੈ-ਬਿਖੁ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ ਲਦਿਆ ਅਜਗਰ ਭਾਰੀ।
'ਗਰੁੜੁ ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਹਉਮੈਂ ਬਿਖੁ ਹਰਿ ਮਾਰੀ।'

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਾਬਣ ਨਾਲ਼ ਲਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸੂਛਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੂਛਤਾ ਨਾਲ ਸੀਤਲਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ 'ਸੂਰਜ' ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਠੰਡ ਦਾ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ' (ਸਸ) ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਯਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਜਦ ਚਿੰਤਾ ਚਿਖਾ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਬੁਝ ਜਾਵੇ ਤ ਨਾਮ ਦੀ ਠੰਡ ਪੈ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਤਦ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਝੁਲਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹਰਦਾ-ਕਮਲ ਫਿਰ ਖਿੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :-

'ਪਸਰੀ ਕਿਰਣਿ ਰਸਿ [1]ਕਮਲ ਬਿਗਾਸੇ
[2]ਸਸਿ ਘਰਿ [3]ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ।'

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਦ ਅੰਦਰ ਠਡ ਪੈ ਗਈ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਜਾਣਾ ਰਜੋਗੁਣ ਨੂੰ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਸਸੀਅਰ' ਅੰਦਰ 'ਸੂਰ' ਤਪਤ ਬੁਝਾਵਣਾ।
ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਧੂਰ ਮਸਤਕ ਲਾਵਣਾ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਮਾਨੋ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਉਦੈ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਈ, ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ ੨ ਵੀ ਚੰਨ (ਸਸਿ) ਦਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ 'ਖਾਣਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਯਾ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲਿਆ। ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

'ਚੂਕੀਅਲੋ ਮੋਹ ਮਇਆਸਾ। ਸਸਿ ਕੀਨੋ ਸੂਰ [4]ਗਿਰਾਸਾ।'

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ)

ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਕਈ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸੱਜਨ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਅਰਥ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਇੜਾ ਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਨਾੜੀਆਂ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ

1. ਹਿਰਦਾ ਖਿੜਿਆ। 2. ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਸ਼ਾਂਤੀ)। 3. ਸੂਰਜ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ।
4. ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਖਾ ਲਈ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ।

ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਖੁਲ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਇਕ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਤਮ-ਮੰਜ਼ਲ ਤੈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਲ-ਪਤਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਯਾ ਸਾਹ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ। 'ਸੂਰਜ' ਦਾ ਸਤ ਕੀ ਹੈ ? ਅਗਨੀ, ਚਿੰਤਾ ਚਿਖਾ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ। 'ਚੰਨ' ਦਾ ਸਤ ਕੀ ਹੈ ? ਠੰਡਕ, ਸੀਤਲਤਾ, ਨਾਮ-ਦੀ ਸਵਛਤਾਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ' 'ਸੂਰਜ' ਕੋਲੋਂ ਉੱਚਾ ਗਿਣਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਚਾਈ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਠੰਢਕ ਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਤਾਰਿਅ ਦੀ। ਭਾਈ 'ਬਾਲਾ' ਜੀ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਅਕਾਸ਼ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੂਰਜ' ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ'। ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਸੱਜਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਉਲਥਾ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਇੰਸ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੂ ਚੰਨ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇੱਥੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਫਾਸਲਾ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ (ਧ੍ਰੂ ਯਾ ਨਿਸਚਲਤਾ) ਵੱਲ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਭਾਵ ਆਤਮਕ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਸੂਰਜ = (ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਕੁੰਡ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਲੰਘ ਫਿਰ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ' (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ)। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ੇਨੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਇੰਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਥੇ ਵੀ 'ਚਨ' ਦੇ ਸਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਤਮਕ ਠੰਢਕ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਆਤਮ 'ਉਡਾਰੀ' ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਅਰਥ ਉਲਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ —

"ਚੰਦ ਸਤ ਭੇਦਿਆ ਨਾਦ-ਸਤ ਪੂਰਿਆ
ਸੂਰ-ਸਤ ਖੋੜਸੁ ਸਾਦਤੁ ਕੀਆ।"

(ਬਾਣੀ ਜੈ ਦੇਉ ਜੀ ਕੀ ਰਾਗ ਮਾਰੂ)

ਇੱਥੇ ਕਈ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਸਤ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਤ (੭) ਲਏ ਹਨ, ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਨ ਦੀ ਨਾੜੀ ਇੜਾ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੂਰਜ ਵਾਲੀ ਨਾੜੀ (ਪਿੰਗਲਾ) ਥਾਣੀ ਉਤਾਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਕੁੰਭਕ' 'ਰੇਚਕ' ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣਾ ਤੇ ਕੱਢਣਾ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ 'ਪੂਰਕ' ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਖੋੜਸਾ ਭਾਵ ਸੋਲਾਂ ਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ 'ਪੂਰਕ' ਲਫ਼ਜ਼ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਧਰੇ 'ਕੁੰਭਕ' ਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਰੇਚਕ' ਆਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਿਉਂ, ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ! ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਚਾਰੇ ਵੀ ਕੀ ਕਰਨ ? ਇਹ ਤਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੱਤਿ-ਪੰਖੇਰੂ ਸਾਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ

ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਕੁਰਸਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਕਰੀਏ :–

ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮ–ਦੇ੧ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਨਾਦ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ 'ਗਰੁੜ' ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਉਪਰ ਅਸਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ। 'ਨਾਦ' ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਸੂਰਜ' ਦੀ ਸੱਤਾ ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਜਲਾਣਾ ਹੈ ਤੇ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ' ਦੇ ਸਤ (ਤੱਤ) ਭਾਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀਉ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰੇ (ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ਉਹ 'ਨਾਦ (ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਦ-ਜਪੁਜੀ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਨਾਮ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਭਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵ ਜਦ ਨਾਦ ਦਾ ਸਤ (ਤੱਤ) ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੋਇਆ (ਨਾਨ ਸਤ ਪੂਰਿਆ) ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗੁੱਝਾ ਭੇਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕੀ ? ਮੈਨੂੰ ਠੰਢਕ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ ਤਦ ਚੰਦ ਦੇ ਸੀਤਲ–ਸਤ [ਤੱਤ] ਦਾ ਭੇਦ ਲੱਭਾ (ਚਦ–ਸਤ ਭੇਦਿਆ)। ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਬਲਦੀ ਸੀ ਉਸ ਚਿੰਤਾ–ਚਿਖਾ ਦੇ 'ਸੂਰਜ' ਦਾ ਘਰ ਖੋੜ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਸ ਆਗਿਆ। ਭਾਵ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧ ਕੇ ਸਿਧਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੂਰ-ਸਤ-ਖੋੜ ਸਾਦਤ ਕੀਆ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀਉ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਅਜਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਰਿਆ, ਅਘੜ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਅਪਿਓ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੀਤਾ ਅਪਿਓ ਪੀਆ। ਪਰ ਕਈ ਸੱਜਨ ਆਖਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜੁ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਖੋੜਸਾ ੧੬ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਦਤ ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ। ਸੋ ਠੀਕ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਦੇ ਖੋੜ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾਦਤ ਸੋਧਿਆ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖੋੜ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ —

"ਖਖਾ ਇਹੈ ਖੋੜਿ੧ ਮਨ ਆਵਾ।
ਖੋੜੇ ਛਾਡਿ ਨਾ ਦਹਦਿਸ ਧਾਵਾ।'

ਭਾਵ ਜਦ ਮਨ ਬਾਹਰ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਛੱਡ 'ਅਨੂਪਮ-ਕੋਠੜੀ ਖੋੜ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਖੀਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸੀਤਲ ਕੁੰਡ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ 'ਸੋਮ-ਸਰ' ਆਖ ਆਏ ਹਾਂ (ਸੋਮ-ਸਰ ਪੇਖਿ ਲੈ), ਛੱਡਕੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਹਾਂ ਰਸ ਗੁਗੇ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਵਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਧੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ; ਓਹੀ ਸੱਜਨ ਮਨ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉਨ-ਮਨ ਰਥ, ਭਾਵ ਆਤਮ–ਰਥ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ :–

"ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਜਨ ਪੁਰਖੁ ਵਡ ਪਾਇਆ
ਹਰਿ ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਫਲ ਪਾਇਬਾ।
ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗ ਗ੍ਰਸਿਓ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣੀ

1. ਘਰ।

ਗੁਰਬਚਨੀ ¹ਬਸੁ ਹਰਿ ਕਾਢਿਬਾ ।
ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰਸਿ ਲਾਗਿਬਾ ।
ਹਰਿ ਕੀਏ ਪਤਿਤ ਪਵਤ੍ਰਿ ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਗੁਰ
ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖਿਬਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਧਨੁ ਧਨੁ ਵਡਭਾਗ ਮਿਲਓ ਗੁਰ ਸਾਧੂ
ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਲਿਵ 'ਉਨਮਨਿ' ਲਾਗਿਬਾ ।
ਤ੍ਰਿਸਨਾ-ਅਗਨਿ ਬੁਝੀ ਸਾਂਤਿ ਪਾਈ
ਹਰਿ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਗੁਨ ਗਾਇਬਾ ।

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ ੪)

ਭਾਵ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ 'ਸੂਰਜ' (ਸੂਰ-ਰਰ ਸੋਖਿ ਲੈ) ਯਾ ਅਗਨ-ਕੁੰਡ ਤਦ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਰਸ ਅੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਇਸ ਨਵੇਂ ਘਰ (ਖੇਤ੍ਰ) ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ 'ਘਰ' ਵਿਚ ਵੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਿਆ ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀਉ ਉਪਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਔਘਟ ਘਾਟੀ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦੋ-ਰਾਹਾ (Cross way) ਹੈ । ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੱਜਨ ਅਤੇ ਪਤੰਜਲੀ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਯੋਗ ਰਚਿਆ ਹੈ ਲਖਕ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਜੁ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਵੱਲ ਆਓ; ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੌੜ ਕੇ ਭੁੱਲੜ ਜਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਕੰਠ ਲਾਕੇ ਆਖਦੇ ਸਨ, 'ਪੂਰਕ ਰੇਚਕ ਕੁੰਭਕ ਮਨ-ਹਾਠੀ', ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣੇ ਮਨ-ਹਠ ਹੈ । ਸੁਆਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਮਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜੇ ਖਿੱਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ-ਤਾਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚੋ:—

"ਮਨਹਠਿ' ਜੇ ਕਮਾਵੈ ਤਿਲ ਨ ਲੇਖੈ ਪਾਵੈ
ਬਗਲ² ਜਿਉ ਧਿਆਨ ਲਾਵੈ ਮਾਇਆ ਰੇ ਧਾਰੀ ॥
ਕੋਈ ਐਸੋ ਰੇ ਸੁਖਹਦਾਈ, ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਨਾਈ,
ਤਿਸੁ ਭੇਟੇ ਗਤਿ ਹੋਇ ਹਮਾਰੀ ॥
ਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੋਪਾਲ ਰਾਇ, ਕਾਟੈ ਰੇ ਬੰਧਨ ਮਾਇ,
ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਮੇਰਾ ਮਨ ਰਾਤਾ ॥
ਸਦਾ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ, ਭੇਟਿਓ ਨਿਰਭੈ ਗੋਬਿੰਦੁ,
ਸੁਖ ਨਾਨਕ ਲਾਧੇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਪਰਾਤਾ ॥

1. ਜ਼ਹਿਰ ਸੱਪ ਦੀ ਕੱਢੀ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ । 2. ਬਗਲਾ।

ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਾਈ ਸਫਰ ਜਾਤ੍ਰਾ[1] ॥
ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥"
(ਧਨਾਸ ਰੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ ਸੀ । ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੱਖਣ ਕੱਢਣਾ ਹੈ । ਜਦ ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀਉ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਅਰਥ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀਉ "ਗੀਤਾ-ਗੋਵਿੰਦ', ਜੋ ਇਕ ਨਾਯਾਬ ਅਮੋਲਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਾ ਤੱਕ ਕੇ ਮਨ ਖੀਵਾ ਹੋਇਆ । ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਰੱਖ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ 'ਗਰੁੜ' ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਜਾ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ:—

'ਚਹੁੰਦਿਸ ਫੂਲਿ ਰਹੀ ਬਿਖਿਆ ਬਿਖੁ
ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਮੁਖਿ 'ਗਰੁੜਾਰੀ' ।
ਹਾਥ ਦੇਇ ਰਾਖਿਓ ਕਰ ਅਪੁਨਾ
ਜਿਉ ਜਲ ਕਮਲਾ ਅਲਿਪਾਰੀ ।
(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਜਦ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਸ੍ਰੇਛ ਮੰਤਰ ਰੋਗਾਂ-ਘਾਣ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਹਉਮੈਂ-ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਵਾਸੀਕਾਰਕ ਹੋਇਆ, ਜਦ 'ਨਾਮ' ਅੰਦਰ ਗੱਜ ਖੜੋਤਾ, ਤਦ ਮਨ ਦੀ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਛੱਪਰੀ ਆਤਮ-ਬੇਦੀ ਨੇ ਫਿਰ ਛਾ ਲਈ; ਤਦ ਆਪਣੀ ਵਾਟੜੀ ਛੱਡ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਦੱਸੇ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

'ਜਬ ਲਗੁ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰੈ । ਤਬ ਲਗੁ ਕਾਜੁ ਏਕੁ ਨਹੀ ਸਰੈ ॥
ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ । ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਹਿ ਆਇ ॥"
(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ)

ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖੜਗ ਸੀ, ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ, ਕਟਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਸਪਣੀ ਮਾਰਨੀ ਸੀ :—

'ਨਾਨਕ ਆਪਨ ਕਟਾਰੀ[2] ਆਪਸ ਕਉ ਲਈ ਮਨੁ ਅਪਨਾ ਕੀਨੋ ਫਾਟ ।'
'(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਉੱਚਾ ਆਤਮਕ ਮਾਰਤਬਾ ਹੈ । ਜਦ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀਉ ਪੁਜੇ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿਲ ਮਾਤਰ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵ,

1. ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਮਨੁਖਾ ਦੇਹੀ ਸਫ਼ਲ ਹੋਈ ।
2. ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਕਟਾਰੀ, ਕਿਰਪਾਨ ।

'ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੂ ਨ ਹਇ। ਕਰਿ ਹੈ ਰਾਮ ਹੋਇ ਹੈ ਸੋਇ।'

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀਉ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ 'ਗਰੁੜ' ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ, ਭਾਵ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਨੂਪਮ ਝੁਨਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ :—

'ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ, 'ਗਰੁੜ' ਚੜੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਲਾ।'

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਵੀ ਇਕ ਐਸੀ ਹੀ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ 'ਸੰਖ' ਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਉਪਰਲੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਲਹਿਰ ਇਸ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਰੋਮ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਲਹਿਰਾਂ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦ ਸੋਮ-ਰਸ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਰਗ ਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਅਦਭੁਤ ਰਾਗ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਪਰੀਆ' 'ਸਬਦ' ਗਾਉਣ ਲਈ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯਥਾ

'ਰਾਗ-ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ 'ਪਰੀਆ' 'ਸਬਦ' ਗਾਵਣ ਆਈਆ।'

(ਅਨੰਦ)

ਹਾਂ ਜੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਸਣੇ ਅਰਸ਼ੀ-ਪਰੀਆਂ, ਗਣ ਅਤੇ ਗੰਧਰਬ, ਅਪੱਠਰਾਂ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਹਾ ! ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੁਹਾਉਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਹ ਫ਼ਰਸ਼ ਵੀ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਝਲਕਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਮਨ ਉਨਮਨ-ਰਥ ਵਿਚ ਸੁਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸਚ-ਖੰਡ ਨੂੰ ਧਾਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੱਖ ਦਾ ਜੀਉੜਾ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਆਢ ਦਾਮ ਕੋ ਛੀਪਰੋ ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ।' ਧੰਨ ਹਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ, ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਜੋੜਨ ਵਾਲ, ਕਲਗੀਆਂ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ, ਉਚ-ਦਮਾਲੜੇ ਸੌਂਪਣ ਵਾਲੇ ! ਇਸ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਹੀ 'ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ' ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੂਰਨ ਵਰਗੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ, ਪੰਖਾਂ ਨਾਲ 'ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ' (ਨਾਮ) ਦੀ ਅਰਸ਼ੀ ਧੁਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ—

'ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਨ ਦੁਇ ਏਕ ਹੈਂ ਬਿਬ ਬਿਚਾਰ' ਕਿਛ ਨ ਹਿ।
ਜਲ ਤੇ ਉਪਜ ਤਰੰਗ ਜਿਉਂ ਜਲ ਹੀ ਬਿਖੈ ਸਮਾਹਿ।'

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

'ਗਰੁੜ' ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਨਾਮ ਦੀ ਉਸ ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਦ ਹਰਿ ਤੇ ਹਰਿਜਨ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਪੰਨ ਹੋਕੇ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਛਾਈ ਸਨ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਰਿਨਰ ਤੇ ਤੇ ਮੁਨਿਜਨ ਲੋਚਦੇ ਹਨ--ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਵਤਾਰ ਵੀ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ

1. ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹਨ।

ਰ ਵਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਘਟਨਾ ਐਸੀ ਆਈ ਜਦ ਮੇਘਨਾਦ ਜੀ ਜੋ ਬੜੇ ਤਪੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬ ਪ ਰਾਵਣ ਕਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਗ ਫਾਂਸ ਨਾਲ ਲਛਮਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜੁ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਘ ਬਰ ਗਏ ! ਇਹ 'ਨਾਗ-ਫਾਂਸ' ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਸੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਤਦ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਹੱਥ ਜੋੜ ਜੋਦੜੀ ਕੀਤੀ ਤੇ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਫਿਰ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਨੇ ਆਣ ਕੇ 'ਨਾਗ-ਫਾਸ' ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ! ਇਹ ਭੀੜਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਈ ਉਸਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਜੁ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ 'ਭਾਗ-ਫਾਸ' ਕਿਉਂ ! ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਜੁ 'ਨਾਗ' ਪਦ 'ਹਉਮੈ-ਸਰਪਣੀ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਕੀਕਣ ? ਇਹ ਗੱਲ ਰਤੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ––ਇਕ ਤਾਂ ਸਥੂਲ ਯਾ ਠੁੱਲੀ (Crude) ਜੋ ਸਭ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਹੈ; ਤੇ ਦੂਜੀ ਓਹ ਜੋ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ ਇਤਨੇ ਦੇਵ ਪਾਨ, ਯੱਗ ਹੋਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਹਉਮੈ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਯਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖੋ ਜੁ ਹਉਮੈ ਤਾਂ ਰਜੋ-ਗੁਣੀ ਹੈ ਜੇੜ੍ਹੀ ਕਿ ਰਾਵਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਤੋ ਗੁਣੀ।

ਜਦ ਆਦਮੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਙ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਉਸ ਦ ਮਗਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਸਤ-ਵਾਦੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਜਾਂਚ ਯਾ ਪੜਤਾਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਲਛਮਣ ਸਮੇਤ ਨਾਗ-ਫਾਂਸ ਵਿਚ ਫਸਣਾ ਉਸੇ ਸਤੋਗੁਣੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਸਚਿੱਤਰ ਫੋਟੋ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈਂ–––ਰਜੋਗੁਣੀ ਤੇ ਸਤੋਗੁਣੀ–––ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਹੈ 'ਨਾਮ', ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਗਰੁੜ', ਭਾਵ ਗੱਜਣ ਵਾਲਾ 'ਮਾਨ', ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਪਰ ਰਾਮ-ਲਛਮਣ ਦਾ ਮੇਘਨਾਦ ਵਾਲੀ ਨਾਗ ਫਾਂਸ ਤੋਂ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ; ਇਹੋ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਅੰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀਉ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ :—

'ਅਪਨੇ ਭਗਤ ਪਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ।
ਗਰੁੜ ਚੜੇ ਆਏ ਗੋਪਾਲ।'

ਇਸੇ ਹੀ ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਧ੍ਰੂ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਕਿਸ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ? ਹਉਮੈਂ ਤੋੜਕ ਨਾਮ ਉਪਰ, ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ, ਛਣ-ਛਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਉਪਰ, ਭਾਵ ਜੋ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਠਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ––ਜਿੱਦਾਂ ਕੋਈ ਪੰਖੀ ਖੰਭ ਫੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ––(ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ)। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ 'ਨਾਮ' ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੈਲ–ਰਜੋਗੁਣੀ ਭਾਵੇਂ ਸਤੋਗੁਣੀ–ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :—

ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹ । ਪਾਣੀ ਧੋਤੈ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹ ।
ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ । ਦੇ ਸਾਬੂਣ ਲਈਐ ਓਹ ਧੋਇ ।
ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ । ਓਹੁ ਧੋਪੈ 'ਨਾਵੈ' ਕੈ ਰੰਗਿ ।
(ਜਪੁਜੀ)

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਣ ਕਪੜੇ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਦਾਰੂ ਹਉਮੈਂ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਕੇ ਸ੍ਵਛ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਨਾਮ' ਅੰਦਰ ਦੀ ਮਾਲਾ ਹੈ——ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਮਾਲਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਬਾਹਰ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਾਰ ਆਪੇ ਵੱਜ ਪਈ :—

'ਹਰਿ-ਮਾਲਾ [1]ਉਰ ਅੰਤਰਿ ਧਾਰੈ ।
ਜਨਮ ਮਰਣ ਕਾ ਦੂਖੁ ਨਿਵਾਰੈ ।
'ਨਾਮੁ' ਨਿਧਾਨੁ ਜਾਕੇ ਮਨ ਮਾਹਿ ।
ਤਿਸ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਸੁਪਨੈ ਨਾਹਿ ।'
(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਕਈ ਸੱਜਨ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਨਾ ਕਰੀਏ. ਹੋਰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਕੰਮ ਬੇਸ਼ਕ ਕਰੀਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ, ਚੰਚਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਔਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਧਨ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹਿਰਦੇ-ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਨੁ ਦੇਣਾ ਹੈ ਜੋ ਔਖਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਚੰਗੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ, ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਨੂੰ ਨਾ ਪਕੜੀਏ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਉਹ ਕੱਲੀਆਂ ਸਾਡਾ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀਆਂ :—

'ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਛਾਡਿ ਪਰਮਗਤਿ ਚਾਹੈ ।
ਮੂਲ ਬਿਨਾ ਸਾਖਾ ਕਤ ਆਹੈ ।'
(ਭੈਰਉ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ 'ਸੂਰ-ਸਰ' ਤੋਂ ਬਚਾਕੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਹਾ-ਮਾਇਆ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਛਾਇਆ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਵੀ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛਡਦੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਵਸਥਾ 'ਸੂਰਜ' ਦੀ ਨਹੀਂ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸਤੋਗੁਣ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਠੰਢਕ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਰਾਹੂ' 'ਚੰਨ' ਨੂੰ ਆਣ ਗ੍ਰਸਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਚਨ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆ ਲਗਦਾ

1. ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ।

ਹੈ । ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਤਪਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸੂਰਜ' ਭਾਵ ਰਜ ਗੁਣ ਹੈ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ 'ਨਾਗ-ਫਾਂਸ' ਹਉਮੈਂ ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਮਾਨੋ ਅਖੀਰਲਾ ਡੰਗ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਹੈ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਭਾਵ ਤਾਰਕ-ਨਾਮ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਆਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ? ਇਹ 'ਨਾਮ', ਭਾਵ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਰਣਾ ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਨਾਮ' ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਆਦਮੀ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਅਜੇ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਵਸਤੂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਜਦ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਮੂਹਰਾਂ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ; ਜਦ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਲ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸੇਜਾਂ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਮਖਮਲ ਉਪਰ ਲੇਟਕੇ ਵੀ ਦੁਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੁ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲੈਣ ਉਪਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਵੈਰਾਗਮਈ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ 'ਗਰੁੜ ਰੂਪੀ ਨਾਮ' ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇੱਕ ਨਕਸ਼ਾ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜਦ ਪਾਂਡੂਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੌਰੋਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਵੱਡੇ ਕੌਰੋਂ-ਕਰਣ, ਦ੍ਰੋਣਾਂ ਆਦਿ-ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਪਾਂਡੋ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਇਸ ਅਖੀਰਲ ਜਿੱਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਜੁ ਕੌਰੋਆਂ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ? ਕਿਸ ਲਈ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ? ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੌ ਕੌਰੋਂ ਭਰਾ ਹੀ ਸਨ ! ਉਸ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਵੀਟਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਜੇ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਜੁ ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅੱਜ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਜਿੱਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵ ਐਨ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਮੋਏ ਹੋਏ ਸੱਭੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਮੇਰੀ ਜਿੱਤ ਕਿਸ ਕੰਮ ! ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਜਿਵਾਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗਰੁੜ ਯਾ 'ਨਾਮ' ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚ ਆਵੇ ਜੁ ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਾਇਕੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਰਥਾਂ ਮੋਟਰਾਂ ਹੈਵਰ-ਗੈਵਰ ਕਨਕ-ਕਾਮਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ 'ਦਾਤਾਰ' ਕਰਤੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਉਪਰ ਹੈ । ਪਰ ਓਹ ਦਾਤਾਰ ਤਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਮਿਲਣ ਦੀ ਡਾਢੀ ਲੋਚਾ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਡਾਢੀ ਬਿਰਹੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠੇ :—

'ਨੈਣੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਨੈਣੀ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ
ਕਿਨੈ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਡਿਠੜਾ ਨੈਣੀ ਜੀਉ ।
ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਬਹੁਤੁ ਬੈਰਾਗਿਆ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ

ਹਰਿ ਬਾਝਹੁ ਧਨ ਕੁਮਲੈਣੀ ਜੀਉ ।'
'ਮੈ ਮੇਲਹੁ ਸੰਤ ਮੇਰੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਜਣ
ਮੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਭੁਖ ਲਗਾਈਆ ਜੀਉ ।
ਹਉ ਰਹਿ ਨ ਸਕਉ ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ
ਮੈ ਅੰਤਰ ਬਿਰਹੁ ਹਰਿ ਲਾਈਆ ਜੀਉ ।'

[ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪]

ਲੋੜ ਹੈ, ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ, ਇਸ ਸਿੱਕ ਦੀ, ਇਸ ਵੇਦਨ ਦੀ, ਇਸ ਪੀੜਾ ਦੀ, ਇਸ ਖੱਪੇ (Vacuum) ਦੀ ਜੋ ਸਭੋ ਕੁਝ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਾਂਙਣ ਘਿਉ-ਖਿਚੜੀ ਭਾਵ ਮਿਲਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਪੀੜਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਸਭ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਵੈਰਾਗਮਈ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ। ਇਹ ਪੀੜਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਾਸ ਸਭੋ ਕੁਝ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅੰਦਰ ਪੀੜਾ ਸੀ ਇਸ ਵੈਰਾਗ ਹਰਖ ਵਾਲੇ, ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤਦ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਧਰੇ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ। ਪਾਠਕ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਕੌਰਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਵਰ ਸੀ ਜੁ ਤੂੰ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਮਰੇਂਗਾਂ ਜਦ ਤੋੜੀ ਤੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀਂ (ਹਰਖ ਸੋਗ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਵੇਲੇ) ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਜ਼ਖਮੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਭੁੰਵੇ ਰਣ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਵੀ ਪਿਆ-ਧੁੜਕੀਆਂ, ਸੂਈਆਂ ਦੀ ਸੇਜਾਂ ਉਪਰ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੱਲਾ ਦੁਖ ਹੈ। ਮੌਤ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਗਮੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਇੱਕੋ ਵਕਤ ਪੁਰ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਘੜੀ ਵੀ ਆਈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੰਜੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪਾਂਡੋਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਕੌਰੋਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ। ਪਹਿਲੇਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਪਾਂਡੋਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਸੀ; ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜੁ ਇਹ ਸਿਰ ਪਾਡੋਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਠੀਕ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਪੰਜ ਪਾਂਡੋ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ, ਉਸੇ ਘੜੀ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਇਕ ਵਕਤ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਹੋਣ ਉਪਰ ਦੁਰ-ਯੋਧਨ ਮਨੁਖ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਕੁਝ ਕੁਝ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ-ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਖ਼ੁਸੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਭਾਵ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਕੌਰੋਂ ਕਿਉਂ ਮੋਏ ? ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਾਲੀ ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਰਯੋਧਨ ਦੀ ਮੌਤ ਵਲ ! ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇੱਕ 'ਇੱਕ' ਤੇ ਦੋ 'ਯਾਰਾਂ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ '+ ੧' ਅਤੇ

'—੧' ਜੁੜਕੇ ਸਿਫ਼ਰ, ਬਿੰਦੀ (੦) ਬਣਦੀ ਹੈ । ਪਰ, ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਅ ਖਾਂਗੇ, ਕਿਉਂ ? ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਉਹ ਘੜੀ ਹੈ ਜਦ ਉਸਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਪੂਰਣ ਹੋਣ ਉਪਰ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਓਹ ਅੱਗ ਸੀ ਜੋ ਕਪਟ ਦੇ ਰੂੰ ਨੂੰ ਇੱਕੱਠਾ ਹੀ ਸਾੜਕੇ ਆਪ ਵੀ ਫ਼ੌਰਨ ਹੀ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਮੌਤ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੱਜਨ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੁੱਚਾ–ਅਣੂ (Positive electron) ਕੁੱਚੇ ਅਣੂ (Negative electron) ਨਾਲ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਟਿੱਬਾ ਭਾਵ ਗੋਲਾਈ ਟੋਏ ਜਾਂ ਖੱਪੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਖਰੀ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਗਮੀ ਗ਼ਮੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਆਪੁ (Self) ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਵੱਡੇ ਆਪੁ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ । ਭਾਵ 'ਮਨ, ਛੱਡ 'ਉਨ-ਮਨ' ਹੋਣਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਸੁਖ' ਤੇ 'ਦੁਖ' ਮਿਲਣ ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਲਹਿਰ (wave) ਦੂਜੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟੀ (Reinforcement) ਦੇਂਦੇ ਹੈ । ਦੁਰਯੋਧਨ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਕ੍ਰੀੜਾ ਭਾਵ (+) ਤੇ (—) ਸਿਫ਼ਰ (੦) ਵੱਲ, ਖੜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁਰਮੁਖ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਅਨੰਦ ਵੱਲ ਕਿਉਂਕਿ'ਅਨੰਦ' ਉਸ ਅਵ-ਸਥਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਦ ਆਦਮੀ ਹਰਖ–ਸੋਗ, ਸੁਖ ਦੁੱਖ, ਪੀੜਾ ਕ੍ਰੀੜਾ ਤੋਂ ਟੱਪਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਨੰਦ ਬੇਅੰਤਤਾਈ ਹੈ ਤੇ ਸਿਫ਼ਰ ਦੀ ਐਨ ਉਲਟ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੂਜਾ ਅੰਕ ਹੈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਸੰਜੁਗਤ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਮੌਤ ਵਲ ਖੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ, ਅਨੰਦ ਵਲ । ਇਹ ਉਪਰਲੀ ਅਵਸਥਾ 'ਸਹਿਜ' ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਹੈ । ਸਹਿਜ ਦੀ ਫੋਟੋ ਇਹ ਹੈ :—

'ਐਸੇ ਪਰਚਉ ਪਾਇਓ ।
ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਇਆਲ '[1]ਬੀਠੁਲੈ
ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਝਹਿ ਬਤਾਇਓ । ਰਹਾਉ ।
ਜਤ ਕਤ ਪੇਖਉ ਤਤ ਤਤ ਤੁਮਰੀ
ਮੋਹਿ ਇਹੁ ਬਿਸੁਆਸੁ ਹੋਇ ਆਇਓ ।
ਕੈ ਪਹਿ ਕਰਉ ਅਰਦਾਸਿ ਬੇਨਤੀ
ਜਉ ਸੁਨਤੋ ਹੈ ਰਘੁਰਾਇਓ ।
ਲਹਿਓ ਸਹਸਾ ਬੰਧਨ ਗੁਰਿ ਤੋਰੇ
ਤਾ ਸਦਾ 'ਸਹਜ' ਸੁਖ ਪਾਇਓ ।

੧ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ।

ਹੋਣਾ ਸਾ ਸੋਈ ਫੁਨਿ[1] ਹੋਸੀ
ਸੁਖੁ-ਦੁਖੁ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ ।
ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਾ ਏਕੋ ਠਾਣਾ
ਗੁਰਿ ਪਰਦਾ ਖੋਲਿ ਦਿਖਾਇਓ ।
ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਇਕ ਠਾਈ,
ਤਉ ਬਾਹਰਿ ਕੈਠੈ[2] ਜਾਇਓ ।
ਏਕੈ ਕਨਿਕ[3] ਅਨਿਕ ਭਾਤਿ ਸਾਜੀ
ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ ਰਚਾਇਓ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਰਮੁ ਗੁਰਿ ਖੋਈ ਹੈ
ਇਵ ਤਤੈ ਤਤੁ ਮਿਲਾਇਓ ॥੪॥੨॥੧੨੩॥ ਗਉੜੀ ਮः ੫॥

'ਇਹ ਬਿਸੁਆਸੁ ਹੋਇ ਆਇਓ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਇਹ ਗੱਲ ਤਦ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਜਦ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਵੇ, ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਕਿਰਪਾਲ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਕੇ ਦੁਖ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਿਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੁਖ 'ਸਹਿਜ' ਆ ਗਿਆ ; ਇੱਥੇ 'ਸੁਖ ਦੁਖ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ' ? ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੇ ; ਜੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਹ ਉਚ-ਨੀਚ ਕਿੱਥੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਤਾਂ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਨ, ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ ।

'ਅਨਦੋ ਅਨਦੁ ਘਣਾ ਮੈ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਡੀਠਾ ਰਾਮ ।
[4]ਚਾਖਿਅੜਾ ਚਾਖਿਅੜਾ ਮੈ ਹਰਿ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ਰਾਮ ।'
(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਅਨਦੋ ਅਨਦ (ਪਰਮਾਨੰਦ) ਦੀ ਉੱਚੀ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਸੱਜਨ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ 'ਉਹ ਰਸ' ਮਹਾਂ—ਰਸ ਚੱਖਿਆ ਹੈ ਜੋ 'ਗੁਰੂ—ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ' ਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਨੰਦ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹੋ ਹੀ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਜੁ 'ਗਰੁੜ—ਅਨੰਦ—ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਲੰਘਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਮ—ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਏ, ਜਿੱਥੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਲੇਸ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਅਬਨਾਸੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਹੈ, ਇਹ ਧ੍ਰੂ ਦਾ ਨਿਸਚਲ ਆਸਣ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਕਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ;—

੧ ਫਿਰ । ੨ ਕਿਧਰ । ੩ ਸੋਨਾ ਭਾਵ ਜਿਥੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤਪਤ ਹੋਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ੈ (ਸੁਪਰਨ) ।
੪ ਚਖਿਆ ।

ਦੂਖ ਰੋਗ ਭਏ ਗਤੁ[1] ਤਨ ਤੇ
ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ।
ਭਏ ਅਨੰਦ ਮਿਲੀ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ
'ਅਬ' ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਕਤਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥੧॥
ਤਪਤਿ ਬੁਝੀ ਗੁਰ—ਸ਼ਬਦੀ[2] ਮਾਇ।
ਬਿਨਸਿ ਗਇਓ ਤਾਪ ਸਭ ਸਹਸਾ[3]
ਗੁਰੂ ਸੀਤਲੁ ਮਿਲਿਓ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
[4]ਧਾਵਤ ਰਹੇ ਏਕੁ ਇਕੁ ਬੂਝਿਆ
ਆਇ ਬਸੇ ਅਬ 'ਨਿਹਚਲੁ ਥਾਇ'। (ਆਸਾ ਮ: ੫)

'ਅਬ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਤਹੀ ਨ ਜਾਇ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਉਪਰਲੀ ਗਰੁੜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮਨ ਸਥਿਰ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਕਾਰੂੰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਾ ਲਿਆ, ਜਦ ਅਲਾ—ਦੀਨ ਦਾ ਲਖਦਾਤਾ ਲੈਂਪ ਇਸਨੂੰ ਲੱਭ ਪਿਆ; ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਕੀ ਕਰੇ ? ਕਦ ? 'ਅਬ' ਹੁਣ, ਭਾਵ ਜਦ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਕੇ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਵਛ ਹੋਕੇ 'ਗਰੁੜ' ਵਾਂਗ ਆਤਮਕ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਇਹ ਹੈ ਗਰੁੜ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਅਨੰਦ—ਪੁਰੀ ਅਵਸਥਾ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਓਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦ ਸੇਵਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

'ਸਫਲ ਜੀਵਨੁ ਸਰਲੁ ਤਾਕਾ ਸੰਗੁ ॥
ਜਾਕੈ ਮਨਿ ਲਾਗਾ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ॥
ਜੈ ਜੈ[5] ਸ਼ਬਦੁ ਅਨਾਹਦੁ ਵਾਜੈ ॥
ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਅਨੰਦ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਗਾਜੈ ॥
ਮਿਟਿ ਗਏ ਬੈਰ ਭਏ ਸਭ ਰੇਨ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਲੈਨ ॥
ਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਗੁਰਦੇਵ ॥
ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਸੇਵਕ ਕੀ ਸੇਵ ॥
(ਸੁਖਮਨੀ

ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੁਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਵੱਡਾ ਊਠ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸਹਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਹੈ ? ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੁਝਾਰਤ ਵਿਸਥਾਰ

੧ ਨੱਸ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ। ੨ ਨਾਮ ਰਮਣ ਵਾਲਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ। ੩ ਸੰਸੇ ਫ਼ਿਕਰ। ੪ ਨਸਦਾ ਮਨ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ੫ ਜੈ ਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋਇਆ।

ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਮਨ ਮੈਗਲ, ਭਾਵ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੂਖਮ ਸ਼ੈ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ:—

ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁੜਾ ਰਾਈ[1] ਦਸਵੈ ਭਾਇ।
ਮਨ ਤਉ ਮੈਗਲੁ[2] ਹੋਇ ਰਹਾ ਨਿਕਸਿਆ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਇ
ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤੁਠਾ ਕਰੇ ਪਸਾਉ।
ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਮੋਕਲਾ ਸਹਜੇ ਆਵਉ ਜਾਉ।

ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਤੀ ਸੌੜਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜਿਸਨੇ ਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਮੋਟਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਰਪਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਲੰਘੇ ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਉ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਮੁਕਤ ਦੁਆਰਾ ਸੌੜਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਆਪੇ ਹੀ ਮੋਕਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਮਾਰੀਏ :-

"ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ ਨੀਕਾ ਨਾਨਾ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਇ।
ਹਉਮੈ ਮਨੁ ਅਸਥੂਲੁ ਹੈ [3]ਕਿਉ ਕਰਿ ਵਿਚੁ ਦੇ ਜਾਇ।
ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਹਉਮੈ ਗਈ ਜੋਤਿ[4] ਰਹਿ ਸਭ ਆਇ।
ਇਹੁ ਜੀਉ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ ਸਹਿਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ।" ...
"ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਬੁਝਿ ਸਚਿ ਸਮੀਤਾ।"

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩)

੧ ਤੰਗ ਹੈ ਰਈ ਦੇ ਦਾਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ। ੨ ਹਾਥੀ। ੩ ਭਾਵ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ੪ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਨਾਮ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

—:o:—

ਅ

ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਾ ਬਰੀ ਹਾਲਤ !

———

ਕਾਂਡ ੯—੧੨

ਜਦ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਵਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਏਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੀ ਕਿ ਖੋਤ—ਚੜ੍ਹੇ, ਕਾਲੇ ਮੂੰਹੇਂ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਦਮੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਕੋਲੇ, ਕਾਲ—ਗ੍ਰਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਪੁਰਾਣਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਕ (Mythological) ਵਿਅਕਤੀਆਂ (Personalities) ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡੀ ਰੂਪ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਵੇ :—

(੧) 'ਮਨ'	ਦਾ ਤੀਬਰ —ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਹੈ		'ਅਰੁਣ' !
(੨) ਮਤ (ਬੁੱਧੀ)	,,	,,	'ਕੁਬਜਾਂ' !
(੩) ਅਹੰਕਾਰ	,,	,,	'ਕੰਸ ਯਾ ਰਾਵਣ' !
(੪) ਕਾਲ (Time)	,,	,,	'ਜਮ' ਯਾ ਮੁਗਲ !
(੫) ਮਾਇਆ	,,	,,	ਦ੍ਰੋਪਦੀ !

ਆਓ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਲਈਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਆਪ ਵੇਖੀਏ !!

੯

ਅਰੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ !

'ਕਰਮ ਕਰਿ ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਰੀ'

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ)

ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨ 'ਬੌਲਾ' ਤੇ 'ਪਿੰਗਲਾ' ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ—ਦੋ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਹੋਣ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪੱਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰੁਣ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤ੍ਰਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਅਰੁਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਬਿਸੁ ਕਾ ਦੀਪਕੁ ਸਵਾਮੀ [1]ਤਾਚੇ ਰੇ ਸਾਰਥੀ
ਪੰਖੀ ਰਾਇ "ਗਰੁੜ" ਤਾਚੇ [2]ਬਾਧਵਾ
ਕਰਮ ਕਰਿ 'ਅਰੁਣ' ਪਿੰਗੁਲਾ ਰੀ।'

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਅਰੁਣ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੀਵੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ-ਵਾਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਕਾ ਭਾਈ 'ਗਰੁੜ' ਸਾਰੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਕੇ ਵੀ ਉਹ (ਅਰੁਣ) ਲੂਲਾ ਪਿੰਗਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਮਨ—ਮੁਖ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਅਰਥ ਵੇਖਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਉਹ ਨਾ ਲੱਭੇ, ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਰੁਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪਾਠਕ ਸੱਜਨ 'ਗਰੁੜ' ਤੇ 'ਅਰੁਣ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਇਉਂ ਹੈ ਜੁ ਕਸ਼ਪ ਰਿਖੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ—ਇਕ ਕੱਦ੍ਰ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸੱਪ ਜੰਮੇ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਨਾਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰੁਣ ਤੇ 'ਗਰੁੜ' ਪੰਛੀ ਹੋਏ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ? ਵਿਨਾਤਾ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚੀ ਸੀ; ਪਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਾਲੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ, ਕਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਜਿੱਤ ਲਈ—ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਪੁੱਤਰੋ ! ਜਾਓ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲੱਤਣ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਓ ਤਾ ਜੁ ਦੂਰੋਂ ਸੂਰਜ ਕਾਲਾ ਹੀ ਦਿੱਸੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਪਰ ਅਰੁਣ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਰ ਗਈ ਤੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀਂ ਮਾਂ ਦੇ ਵਸ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਕਦ੍ਰੂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲਿਆ ਦਿਓ ਤਾਂ ਛੱਡਾਂਗੀ। ਗਰੁੜ ਜੀ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਕੇ ਸੋਮ

---

੧ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਭਾਵ ਸੂਰਜ। ੨ ਭਰਾ, ਭਾਈ।

ਲੈ ਆਇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਜੁ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਸਮਾ ਪੁੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਂਡਾ ਤੋੜ ਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੀਆਂ ਗਰੁੜ ਵੀ ਵਿਨਾਤਾ ਦਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਅੰਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ; ਅਰੁਣ ਵੇਲੇ ਛੇਤੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿੰਗਲਾ ਰਿਹਾ । ਉਨ੍ਹਾ ਹੀ ਦਿਨਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਰਾਹੂ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ 'ਅਰੁਣ' (ਜੋ ਨੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ) ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਓਹਲੇ ਰਾਹੂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰੁਣ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥਵਾਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਕਥਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੁ ਸੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਪਤਾ ਲੱਗਣ । ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਖੋਹਲੀਆਂ ਹੋਦੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ । ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲੇ ਜੋ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਉਹ ਉਚਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਾਮ—ਤਿੰਨੇ ਮਣੀਆਂ ਇੱਕੋ ਸੂਤ ਵਿਚ ਪਰੋਈਆਂ ਹਨ । ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭਗਤੀ ਹੈ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਨੀ ਸੇਵਾ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗ ਹਨ । ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਅਰੁਣ' ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਯਾ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਜੇ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਭੇਦ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਛੱਡੇ ਹਨ ; ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ । ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਅਰੁਣ ਰਥਵਾਹੀ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਖੋਲ੍ਹੀਏ ।

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ 'ਸਸਿ ਕੀਨੋ ਸਰ ਗਿਰਾਸਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਹਉਮੈਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਗ੍ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਅਰੁਣ ਕੀ ਹੋਈਆ ਜੋ ਰਥਵਾਹੀ ਬਣਕੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ 'ਮਨ' ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਹਨ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਮਨ ਪਿੰਗਲਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟੰਗਾਂ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਾਉ' 'ਗਿਆਨ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਦੀਆਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ । ਜਦ ਲਗਣਗੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਇਸ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਸੂਰਜ' ਦੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਭੱਜਕੇ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਤੇ ਸੁੱਗੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੇ ਘਰ ਭਾਵ 'ਚੰਦਰਮਾਂ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੇ ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ ਚਲਦਾ ਹੈ ? ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਦੋ ਮਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਵਿਕਲਪ, ਇਹ ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਦਬਾ-ਸਟ ਧੌਣ-ਤੋੜ੍ਹ ਦੌੜ (berakn cck speed)

ਤੇ ਰਥ ਨੂੰ ਭਜਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਭਜਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਹ ਮਨ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰਥ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਹਿੱਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਭੈ ਭਾਓ ਸੰਜੁਕਤ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਦ ਤੋੜੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਭੱਜਕੇ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਪਰ 'ਗਰੁੜ' ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦਾ ਸਕਾ ਭਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੈ (ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੁ) ਤੇ 'ਸੂਰਜ' ਭਾਵ 'ਅਹੰਕਾਰ' ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਵਛ ਚਿੱਟਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਰਪਣੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ (ਕਾਮ ਕਰੋਧ, ਆਦਿ) ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦੀ ਮਾਂ ਜੀਵ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਿਸ ਪਾਸ ? (ਕਦਰੂ) ਸੱਪਨੀ, ਮਾਇਆ ਪਾਸ। ਹੁਣ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁੱਟੇ ? ਜੇ 'ਗਰੁੜ' ਭਾਵ ਨਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜੰਮੇ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜੰਮੇ ? ਜਦ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਭੈ ਅਤੇ ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਅਰੁਣ ਰੂਪੀ ਮਨ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਮਨ ਅਰੁਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾਂ ਛੱਡ ਗਰੁੜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਤਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ, ਭਾਵ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਅੰਤਿਹਕਰਣ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕੈਦੀ ਮਾਂ ਭਾਵ ਜੀਵ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। 'ਗਰੁੜ' ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦਾ ਭਰਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ। ਜੁ ਇਹ ਮਨ ਉਸੇ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਮਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭੈ ਤੇ ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ ਟੁਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮਨ ਸਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸਨਾਤਨ' ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ-ਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ! ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਰਥ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ :—

ਇਨ—ਮਨੁ ਲੇ ਜਉ ਉਨ-ਮਨ ਰਹੈ ॥
ਤਉ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ ਬਾਤੈਂ ਕਹੈ ॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਹੁਣ ਜਦ ਭੈ-ਭਾਉ ਦੇ ਪਰਾਂ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਬਣ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ 'ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ' ਤਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਵਲ ਮੁੜਨ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਨ-ਮਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਤਮ-ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸਥਿਤ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਉਪਰ ਮਨ ਅੱਪੜਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਮਾਇਆ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕ--ਬਾਲਕ—ਦੇ ਖੇਡਣ ਲਈ ਇਕ ਗੇਂਦ ਬਣ ਗਈ। ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ :—

'ਧਨਿ ਧਨਿ ਬਨ—ਖੰਡ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨਾ ।
ਜਹ ਖਲੈ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣਾ ।'

ਭਾਵ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ ਇਹ ਧਰਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਨੇ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਪਾਏ ਸਨ । ਧੰਨ ਹੋਈ ਇਹ ਅਨੰਦ-ਪੁਰੀ ਜਿਥੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਚੋਜ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਧੰਨ ਹੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਜਿਥੇ ਨ੍ਹਾ ਕਾਗ ਹੰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ 'ਪਰਗਾਸ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । 'ਪਰਗਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ, ਲੂੰ ਲੂੰ ਰਗ ਰਗ, ਵਾਲ ਵਾਲ, ਉਤੇ ਤਲੇ ਓਹੋ ਓਹੋ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :—

"ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਮੁ ਰਵਿ ਰਹੇ ਰਮੁ ਰਾਮੋ ਰਾਮੁ ਰਮੀਤਿ ।
ਘਟਿ ਘਟਿ ਆਤਮਰਾਮੁ[1] ਹੈ ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਕੀਓ ਰੰਗਿ ਰੀਤਿ ॥
ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਵਸੈ ਜਗਜੀਵਨਾ 'ਪਰਗਾਸੁ' ਕੀਓ ਗੁਰਮੀਤਿ ॥
ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਨ ਮਿਲੇ ਜਿਨਿ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ 'ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ' ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਜਪਿਓ ਮਨਿ ਚੀਤਿ ॥
ਸਲੋਕ ਮ: ੪ ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ ਮ. ੪

ਜਿਸ ਨੇ ਭੈ-ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨਾਲ ਲਾ ਲਈਆਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਮ-ਨਾਮ-ਰਸਾਇਣ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੋੜ੍ਹ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਲੋਹ ਮਨ ਨੇ ਪਾਰਸ ਦੀ ਪਰਸ ਪਾ ਲਈ ਜਿਸ ਨਿੰਮ ਮਨ ਨੇ ਚੰਦਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੁਗੰਧਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ, ਜਿਸ ਸੂਰਜ ਮਨ ਨੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਮੰਨ ਲਈ, ਜਿਸ ਸਰਪ ਮਨ ਨੇ ਗਰੁੜ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਮੰਨ ਲਈ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹੋ ਦਿਨ, ਇਹੋ ਘੜੀ ਇਹੋ ਬਰਸ ਸਰਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਵ–ਨਵੇਲਾ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ :—

'ਬਰਸੁ ਸਰਸੁ [2]ਆਗਿਆ ਹੋਇ ਆਨੰਦ ਸਗਲ ਭਾਗ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਸੰਤ ਸੰਗੇ ਮਨੁ [3]ਪਰਫੜੈ ਮਿਲਿ ਮੇਘ ਧਰ ਸੁਹਾਗ ॥੧॥
ਘਨ ਘੋਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੋਰ । ਚਿਤੁ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਬੂੰਦ ਓਰ ॥
ਐਸੋ ਹਰਿ ਸੰਗੇ ਮਨ ਮੋਹ । ਤਿਆਗਿ ਮਾਇਆ ਧੋਹ ॥
ਮਿਲੀ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ਜਾਗਿਆ ॥ ੨ ॥ ੫ ॥ ੨੭ ॥
(ਮਲਾਰ ਮ. ੫

ਹਾਂ ਜੀ, ਜਿਉਂ ਮੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬੱਦਲ ਵੇਖਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੁਆਂਤੀ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਰਿਦਾ-ਕਮਲ ਵਿਗਸਿਆ, ਵਿਸਮਾਦ ਦੇ ਹੂਟੇ ਝੂਲਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਪਰ ਮਨਮੁਖ ਅਜੇ ਹਉਮੈਂ

੧ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ 'ਪਰਗਾਸ' ਵੇਲੇ ਰਮਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ । ੨ ਚੰਗਾ, ਸੁਵੰਨੜਾ ।
੩ ਖਿੜ ਪਿਆ, ਵਿਗਸਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਬੱਦਲ (ਮੇਘ) ਵੱਸਣ ਲਗ ਪਏ ।

ਵਿੱਚ ਬੱਧਾ ਹੈ :—

ਅਹੋ ਅਹੋ ਅਹੋ ਅਵਰ ਮੂੜ ਮੂੜ ਮੂੜ ¹ਬਵਰਈ ॥
ਜਤਿ ਜਾਤ ਜਾਤ ਜਾਤ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਕਾਲ ਹਈ ॥
(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫)

ਇਹ ਮਨਮੁਖ ਅਵੱਸ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਰਹੇਗਾ ।

ਭੁੱਲੜ ਜਿੰਦੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਸ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁੱਜੀ ਪਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਨਾਮ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਧ੍ਰ-ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਉਚੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ 'ਕਾਨੜਾ' ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਤਪਤ-ਕੜਾਹ ਨੂੰ ਬੁਝਾਣ ਵਾਲਾ, ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੰਗਾਂ ਲਾਣ ਵਾਲਾ ਅਲਾਪ ਰਹੇ ਹਨ :-

'ਤਿਖ² ਬੂਝਿ ਗਈ ਗਈ ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਜਨਾ ॥
ਪੰਚ ਭਾਗੇ ਚੋਰ ਸਹਜੇ ਸੁਖੈਨੋ ਹਰੇ ਗੁਨ ਗਾਵਤੀ
ਗਾਵਤੀ ਗਾਵਤੀ ਦਰਸ ਪਿਆਰਿ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜੈਸੀ ਕਰੀ ਪ੍ਰਭ ਮੋ ਸਿਉ ਮੋ ਸਿਉ ਐਸੀ ਹਉ ਕੈਸੇ ਕਰਉ ॥
ਹੀਉ ਤੁਮਾਰੇ ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਗਈ ॥ ੧ ॥
ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ॥ ੨ ॥ ੧ ॥ ੩੭ ॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬੁਝੀ । 'ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ—ਧੀਰ—ਰਸ ਆਇਆ' ਇਹ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ । ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੱਤ ਸੱਤ ਹੈ :—

'ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਗੁਰਦੇਵ ।
ਝੂਠ ਝੂਠ ਝੂਠ ਝੂਠ ਆਨ ਸਭ ਸੇਵ ।'
(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ

ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਓ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀਉ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ । ਚੌਖੰਨੀਏ ਵੰਞੋ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਨਦਰ ਨਾਲ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਪਿਆਸ ਮਿਟਾਈ ! ਘੋਲੀਘੋਲੀ ਵੰਞ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ । ਘੋਲ ਘੁਸਾਈਆਂ ਜੀਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਤਲ ਚੰਨਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਪਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ । ਹਾਂ ਜੀ 'ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਬਲੇ' ਵੰਞੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ।

'ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ।' ਗਾਵੋ ਗਾਵੋ ਇਹ ਸੋਹਿਲੜਾ: —

੧ ਬਾਵਰਾ, ਪਾਗਲ । ੨ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ।

"[1]ਮਨੂਰੇ ਤੇ ਕੰਚਨ ਭਏ ਭਾਈ
ਗੁਰੁ ਪਾਰਸੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ ।
ਆਪੁ ਛੋਡਿ 'ਨਾਉ' ਮਨ ਵਾਸਿਆ ਭਾਈ
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ।
ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਭਾਈ
ਸਤਿਗੁਰ ਕਉ ਸਦ[2] ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ।
ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ[3] ਜਿਨਾ ਦਿਤਾ ਭਾਈ
ਗੁਰਮਤਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਉ ।"

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩)

ਇਹ ਸੀ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸੀ ਪਿੰਗਲੇ ਪੰਛੀ ਮਨ ਦਾ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਪੰਛੀ 'ਗਰੁੜ' ਬਣਨਾ । ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ ਤਾਂ ਅਰੁਣ ਹੈਸੀ ਪਰ ਭੈ ਭਾਉ ਦੇ ਖੰਭ ਲਾਕੇ ਇਹ ਮਨ 'ਗਰੁੜ' ਬਣ ਗਿਆ । ਤਦ ਇਹੋ ਮਨ 'ਉਨਮਨ' ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਰੂਪ ਹੈ-'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤ-ਸਰੂਪ ਹੈ ।' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਝੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਜਗ ਪਈਆਂ ਉਹ ਸੱਪਣੀ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਗਏ, ਉਹ ਸਰਵਨ ਪੁੱਤਰ ਬਣ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਿਧਰੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਹੈ, ਸੂਖਮ ਹੈ ; ਪਰ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ, ਮਰਜੀਵੜੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਰਾਮ ਭਾਵ 'ਗਰੁੜ' ਆਪ ਤਾਂ ਧ੍ਰੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਡੇ ਭਾਵ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਹਨ।

੧ ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਸੋਨਾ ਹੋਏ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਨਾਲ, ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ।

੨ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰੀ । ੩ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖੁੱਟ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ, ਭੰਡਾਰ ।

੧੦

ਕੁਬਜ਼ਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਦੁਰਮਤਿ

'ਕੁਬਜ਼ਾ ਉਧਰੀ ਅੰਗੁਸਟ ਧਾਰ'

(ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫)

'ਕੁੱਬੀ' ਦੇ ਸੁਧਰਣ ਵਾਲਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੋਚਦਾ ਸਾ ਜੁ ਇਹ 'ਕੁੱਬੀ' ਕਿਹੜੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਗਾਥਾ ਵਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੁੱਬੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਥਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਜੁ 'ਕੁਬਜਾ' (ਇਕ ਮਾਲਣ ਸੀ ਜੁ ਵੱਡੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜੁਆਨ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁੱਬੀ ਸੀ) ਹੱਥ ਚੰਦਨ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ ਕੰਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧੀ ਲਾਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਅ ਜੁ ਮੈਂ ਕੰਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਚੰਦਨ ਰਗੜ ਕੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਲਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਚੰਦਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ–ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਮੁਸ਼ਕ-ਕਾਫ਼ੂਰ ਆਦਿ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਚੰਦਨ ਸਾਨੂੰ ਲਾਵੇਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵਿੰਗ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧ ਜਾਵੇ। ਕੁੱਬੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹਦੇ ਇੱਕ ਪੈਰ ਪਰ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਠੋਡੀ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਖਿੱਚਕੇ ਕੁੱਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਜਬ ਕੁਬੜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਬ ਅੰਗ ਸੂਧੇ ਦੇਖੇ ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਮਾਂਗ ਕਰ ਤਿਸ ਹੀ ਕੇ ਚਰਨੋਂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੀ ਭਈ। ਕੈਸੇ, ਜੈਸੇ ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਬਹੁਤ ਬਿਛੜਨ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੀ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੇਰੀ ਖੁਸਖੁਸੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਜੁ ਇਹ ਕੁੱਬੀ' ਕੌਣ ਹੈ। ਪਰ ਸੋਚਣ ਨਾਲ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਇਸ ਕਥਾ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣੀ ਸੁਰੂ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰਥ ਜੀਉ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠੋਂ ਅਜਿਹੇ ਗੁਜ਼ਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਞ ਭਾਸਿਆ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਉਤਰ, ਦੱਖਣ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰਨੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ-ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਜੋ 'ਕਰੂਪ ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਸ਼ਕਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਭਾਗ ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ 'ਕੁੱਬ'' 'ਕੁਚਲਤਾ' ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰੂਪਤਾ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਹਾਗਣ ਭਾਵ 'ਦੁਰਮਤ' ਦੀ ਫ਼ੋਟੋ ਇਉਂ ਖਿੱਚੀ ਹੈ :—

'ਕੁਚਿਲ ਕੁਰੂਪਿ ਕੁਨਾਰਿ ਕੁਲਖਨੀ
ਪਿਰ ਕਾ ਸਹਜੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥
ਹਰਿ ਰਸ ਰੰਗਿ ਰਸਨ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ
[2]ਦੁਰਮਤਿ' ਦੂਖ ਸਮਾਨਿਆ ॥
(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੧

ਇਹ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਜੁ ਜੀਵ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਜਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਥੀਂ ਉਲਟਕੇ ਦੁਹਾਗਣ, ਤੇ ਸਰੂਪ (ਸੋਹਣੀ) ਤੋਂ ਕੋਝੀ ਤੇ ਕਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ,ਦੁਰਮਤਿ ਬੁੱਧੀ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ? ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਕਦੀ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਦੂਜੀ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ ਪਹਿਲੀ ਉਪਰ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਸਿਆਣੀ ਹੋਵੇ ; ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਛਡਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਸਿਖ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੋ 'ਵਹੁਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆ ਹਨ—ਇਕ ਦੁਰਮਤਿ ਦੂਜੀ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਭਾਵ ਮੰਦੀ ਤੇ ਚੰਗੀ। ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੁਲੱਖਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਹੁਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਰੂਪ ਕੁਲਖਣੀ ਹੈ ਪਰ ਮੂੰਹ-ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਤੇਰਾ ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੈੜੀ ਨਾਰਕੀ ਸਹੁਰੇ ਪੇਕੇ ਦੋਵੇਂ ਥਾਂ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਟਿਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣ ਦੇਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਙਣ ਖਸਮ ਨੂੰ ਨਾਚ ਨਚਾਵੇਂ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਇਧਰ ਤੇ ਕਦੇ ਔਧਰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ; ਕਦੀ ਥੀਏਟਰ, ਕਦੀ ਸਿਨਮੇ, ਕਦੀ ਚੋਰੀ ਠੱਗੀ, ਕਦੀ ਹੰਕਾਰ, ਕਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਂਦਰ-ਚਾਲਾਂ ਹਨ। ਤਦ ਤੋੜੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ੂਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੰਗਲ ਚੌਰਾਸੀ ਦਾ ਹੈ ਚਕਰ। ਪਰ ਜਦ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਨੂੰ ਪਕੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕਰੂਪਤਾ ਛੱਡ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਜਾਤ ਤੋਂ ਸੁਜਾਤ ਤੇ ਕੁਲੱਖਣੇ ਤੋਂ ਸੁਲੱਖਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਉਲਟਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

ਪਹਿਲੀ ਕਰੂਪਿ ਕੁਜਾਤਿ ਕੁਲੱਖਣੀ
ਸਾਹੁਰੈ[3] ਪੇਈਐ[4] ਬੁਰੀ ।

੧ ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ੨ ਕਰੂਪ ਬੁੱਧੀ। ੩ ਲੋਕ। ੪ ਪ੍ਰਲੋਕ।

ਅਬ ਕੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜਾਨਿ ਸੁਲੱਖਣੀ
ਸਹਜੈ ਉਦਰਿ ਧਰੀ ॥ ੧ ॥
ਭਲੀ ਸਰੀ ਮੁਈ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰੀ।
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਜੀਵਉ ਮੇਰੀ
ਅਬ ਕੀ ਧਰੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਭਾਵ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਪਹਿਲੋਂ ਕਰੂਪ, ਭੈੜੀ, ਜਾਤ ਵਾਲੀ, ਕੁਲਖਣੀ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਵਹੁਟੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਤੋਂ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਸੁਜਾਨ, ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੋਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਗਈ ਹੈ; ਮਾਨੋ ਮੇਰੇ ਉਦਰ (ਢਿੱਡ) ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਜੁ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਹੁਟੀ ਦੁਰਮਤਿ ਮੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਚੰਗੀ, ਗੁਣਕਾਰੀ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵਾਂਗਾ। ਜਿਉਂ ੨ ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ ਗੁਰ-ਮਤਿ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਈ ਤਿਉ ੨ ਵੱਡੀ (ਜੇਠੀ) ਵਹੁਟੀ ਭਾਵ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਦਾ ਮਾਣ ਘਟਿਆ। ਇਹ ਨਿਕੀ ਲਹੁਰੀ (ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ) ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ—ਰਸ ਆਇਆ ਹੈ :—

'ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਬ [1]ਲਹੁਰੀ ਆਈ
[2]ਬਡੀ ਕਾ ਸੁਹਾਗ [3]ਟਰਿਓ ।
ਲਹੁਰੀ ਸੰਗਿ ਭਈ ਅਬ ਮੇਰੈ
[4]ਜੇਠੀ ਅਉਰੁ ਧਰਿਓ ।

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਗੁਰਮਤ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਲਹੁਰੀ (ਨਿੱਕੀ) ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਝਟਪਟ ਨਹੀਂ। ਆਦਮੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਣ ਤੱਕ ਵੱਡੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵ ਦੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹੀ ਵਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਛ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕੀਕਣ ਹੋਇਆ ? ਦੁਰਮਤਿ ਕੀਕਣ ਦੂਰ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਿਵੇਂ ਆਈ ?—

ਬੁਧਿ ਪ੍ਰਗਾਸ ਭਈ ਮਤਿ ਪੂਰੀ।
ਤਾਤੇ ਬਿਨਸੀ ਦੁਰਮਤਿ ਦੂਰੀ।
ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈਅਲੇ।

--- ਗੁਰਮਤ (ਨਿੱਕੀ)। ੨ ਦੁਰਮਤ (ਵੱਡੀ) ੩ ਅਸਰ ਘਟ ਗਿਆ।

ਬੂਡਤ ਘੋਰ ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਿ ਨਿਕਸਿਓ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਰੇ ।

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ, ਇਹ ਪਲਟਾ ਕੀਕਣ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦੱਦੇ ਹਨ :—

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਬਨਾਵਹੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ।
ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਸੰਚਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ।
ਊਤਮ ਮਤਿ ਮੇਰੈ ਹਿਦੈ ਤੂੰ ਆਉ ।
ਧਿਆਵਉ ਗਾਵਉ ਗੁਣ ਗੋਵਿੰਦਾ ।
ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੋਹਿ ਲਾਗੈ ਨਾਉ । ਰਹਾਉ ।
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਵਨੁ ਸਾਚੈ ਨਾਇ ।
ਅਠਸਠਿ ਮਜਨੁ ਸੰਤ ਧੂਰਾਇ । ੨ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਜਾਨਉ ਕਰਤਾ ਏਕ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕ । ੩ ।
ਦਾਸ ਸਗਲ ਕਾ ਛੋਡਿ ਅਭਿਮਾਨੁ ।
ਨਾਨਕ ਕਉ ਗੁਰਿ ਕੀਨੋ ਦਾਨੁ । ੪ ।

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਵ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਤਦ ਆਇਆ ਜਦ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਲੱਗੀ ਜਦ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਹਰੀ—ਰਸ ਦੀਆਂ ਠਾਠਾਂ ਵੱਜੀਆਂ ਜਦ ਹਰਿ—ਰਸ ਵਿੱਚ ਇਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੀ ਕਾਲਖ ਦੂਰ ਹੋਈ, ਜਦ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ਇਹ ਉਹ ਸੁਆਦ ਤੇ ਰਸ ਹੈ ਜੋ

'ਲਾਖ ਕਰੋਰੀ ਮਿਲੈ ਨ ਕੇਹ ।
ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਤਿਸ ਹੀ ਦੇਹਿ ।

ਸੱਚੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ'-ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ । ਜਦ ਇਹ ਰਸ ਪੀਣ ਨਲ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਲਮਸਤ ਮਤਵਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਪਣੇ ਸਭ ਵਿੰਗ ਟਿੰਗ ਕੱਢਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਾਨੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਉਹ ਚੰਡਾਲ ਸੀ ਹੁਣ ਸਾਧੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਹਿਲੋਂ ਸੂਦਰ ਸੀ ਹੁਣ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ' ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸੇ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਸੂਦਰ ਦਾ ਭੇਸ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਆਣਕੇ ਮਲੀਨਤਾ ਦਾ ਗੰਦ ਹੂੰਝਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬ੍ਰਾਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ (Fundamental change) ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੋਹਣੀ ਖਿੱਚੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕੀ ਨੂੰ ? ਪਹਿਲੋਂ, ਅਗਿਆਨ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਜੀਵ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਡੱਰ ਹੈ)

ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬੱਕਰੀ (ਅਜ) ਕੋਲੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਬੱਕਰੀ ਕੋਲੋਂ ਡਰੇ ! ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ :—

[1]ਅਧਮ ਚੰਡਾਲੀ ਭਈ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਸੂਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸਟਾਈ ਰੇ ।
ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਸਖਨੀ ਲਹਬਰ ਬੂਝੀ ਖਾਈ ਰੇ ।

ਭਾਵ ਇਸ (ਅਧਮ) ਡਾਢੀ ਚੰਡਾਲ ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਸੂਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ (ਗੁਰਮਤ) ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਬੜੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ; ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਪਾਕੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਲਾਟ ਬੁਝ ਗਈ ਹੈ; ਉਸ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਇਹ 'ਅਧਮ ਚੰਡਾਲੀ ਭਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ' ਵਾਲਾ ਮਿੱਠਾ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਜੁ ਉਹ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਪਹਿਲੋਂ 'ਕੁਬਜਾ' ਸੀ ਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਬਣਕੇ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਲਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਭਾਵ ਹਉਮੈ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਖਿਆ (ਖਿੱਚਿਆ), ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਇਹ ਕੁੱਬੀ, ਬੁੱਧੀ ਸਰੂਪ ਹੋਇ– "ਕੁਬਜਾ ਉਧਰੀ 'ਅੰਗੁਸ਼ਟ ਧਾਰ।' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ 'ਕੰਸ' ਅੱਗੇ ਖਾਸ ਕੋਈ ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ। ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਹੰਕਾਰੀ ਕੰਸ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰਖਣ ਵਾਲੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਬੁੱਧੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਕਰੂਪ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰਮਤ ਰੂਪੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਲਟ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਅਭਮਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ਤੇ ਆਖੇ ਜੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ, ਇਤਨੇ ਗੁਣ, ਇਤਨੇ ਵਦ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕੁਬਜਾਂ ਕਰੂਪ ਨਾਰੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਬਿਚੱਖਣ ਹੈ :—

ਸਭਿ ਰੂਪ ਸਭਿ ਸੁਖ ਬਨੇ [2]ਸੁਹਾਗਨਿ,
ਅਤਿ ਸੁੰਦਰਿ ਬਿਚਖਨਿ ਤੂੰ......।
ਪ੍ਰਿਥਮੇ [2]ਤੇਰੀ ਨੀਕੀ ਜਾਤਿ ।
ਦੁਤੀਆ ਤੇਰੀ ਮਨੀਐ ਪਾਤਿ ।
ਤ੍ਰਿਤਿਆ ਤੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਥਾਨੁ ।

੧. ਡਾਢੀ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਸੂਦਰ ਹੁਣ ਵੱਡੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ।
੨. ਬੁਧੀ ਜਦ ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਵੇ ਤਕ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵ ਹੇ ਬੁੱਧੀ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਜਾਤ ਉਚੀ ਹੈ' ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਸਚ ਝੂਠ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਪਤ ਆਬਰੂ ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ; ਤੇਰਾ ਥਾਨ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੈਠੀ ਹੈਂ, ਹਿਰਦੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਪਰ ਹੇ ਬੁੱਧੀ ! ਜਦ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਭਿਮਾਨ ਰੂਪੀ ਕੰਸ ਦੇ ਵਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ :—

ਅਤਿ ਗਰਬੈ ਮੋਹਿ ਫਾਕੀ ਤੂੰ ।

ਤਦ ਤੂੰ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜੰਜਲ ਵਿਚ ਫਸਦੀ ਹੈਂ, ਤੇ ਉੱਚੀ ਸੁਚੀ ਧਰਮਸਾਲ, ਆਤਮਾ ਵਾਲੀ ਪਾਕਸਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡੀ ਗੰਦੀਆਂ ਮੋਹ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈਂ, ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਕੁੱਤੇ ਤੇਰ ਮਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਚੰਡਾਲ ਤੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਬਿਚੱਖਣ (ਚੰਗੀ) ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਲਟੀ ਉਲੱਖਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਅਤਿ ਸੂਚੀ ਤੇਰੀ ਪਾਕਸਾਲ ॥
ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਪੂਜਾ ਤਿਲਕੁ ਲਾਲ[1]॥
ਗਲੀ ਗਰਬਹਿ[2] ਮੁਖਿ ਗੋਵਹਿ ਗਿਆਨ ॥
ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਖੋਈ ਲੋਭਿ ਸੁਆਨ ॥
ਕਾਪਰ ਪਹਿਰਹਿ ਭੋਗਹਿ ਭੋਗ ॥
ਆਚਾਰ ਕਰਹਿ ਸੋਭਾ ਮਹਿ ਲੋਗ ॥
ਚੋਆ ਚੰਦਨ ਸੁਗੰਧ ਬਿਸਥਾਰ ॥
ਸੰਗੀ ਖੋਟਾ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲ ॥
ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਾਨਹਾਰੀ ॥
ਇਸ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥
ਸੁਇਨਾ ਰੂਪਾ ਤੁਝ ਪਹਿ ਦਾਮ ॥
ਸੀਲੁ ਬਿਗਾਰਿਓ ਤੇਰਾ ਕਾਮ ॥

ਭਾਵ ਹਰ ਜੂਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਨੌਕਰ ਹਨ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾ-ਲੀਆਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਸਭ ਦੀ ਰਾਣੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੋਨਾ ਰੁੱਪਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਮਰਾਤਬਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਤੂੰ ਗਰਬ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੀ ਹੋਈ ਹੈਂ ; ਤੇਰੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਅਤਰ ਫੁਲੇਲ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ— ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ

੧ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਤਿਲਕ। ੨ ਗਰਬ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹ ਰਾਮ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਗਿਆਨ ਚੁੰਚ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ, ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ ।

ਮਤਿ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਛੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਇਸ ਦਾ 'ਕੁੱਬ' ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟਦੀ ਹੈ :–

ਜਾਕਉ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਮਾਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ ।
ਸਾ ਬੰਦੀ ਤੇ ਲਈ ਛਡਾਇ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਹਰਿ-ਰਸੁ ਪਾਇਆ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਫ਼ਲ ਓਹ ਕਾਇਆ ।
(ਆਸਾ ਮ. ੫)

ਉਹ ਸਰੀਰ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਦੁਰਮਤਿ ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਹ !......
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੁਲੱਖਣੀ ਬੁਧ(ਸਿੱਧੀ)ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਕੁਲੱਖਣੀ ਬੁੱਧ ਕੁਬਜਾਂ ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰ ਹ !......

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਠੇ ਵਾਕਾਂ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਭਰਮ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਢੀਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜਕੇ ਝੰਝੂੜਿਆ । ਦੁਰਮਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਬੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਲੜਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ : 'ਦੁਰਮਤ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਲਤਾੜੀ ਵੀ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੰਸ ਹਾਂ, ਵੱਡੀ ਜਠੇਠੀ ਸਰਦਾਰ ਹਾਂ । ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਹੁਣ ਵੱਡੀ ਕੀ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਕੀ, ਜੇਠੀ ਕੀ ਤੇ ਲਹੁਰੀ ਕੀ, ਦੂਤ ਕੀ ਤੇ ਸੱਜਨ ਕੀ, ਸਭ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ । ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਹਦੀ ? ਸਰਦਾਰੀ ਤਾਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਸਰਦਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਏਕਤਾ ਆਈ, ਸਭੋ ਇਕ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ।' ਤਦ ਦਿਲ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਗੁਰਮਤ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜ ਸਰਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ? ਤਾਂ 'ਗੁਰਮਤ' ਨੇ ਦੱਸਿਆ—ਭਾਈ । ਭਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕੰਗਾਲ, ਇਕ ਤੱਤ-ਵੇਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅਗਿਆਨੀ ਪਰ ਭਰਾ ਭਰਾ ਹੀ ਹਨ ; ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ ।. ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਪੰਜੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਇਕ ਚੀਚੀ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਭੇ ਇਕ ਹਨ । ਇਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਇਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਤੇ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ, ਇਕੋ ਜਾਤ ਇਕੋ ਪਾਤ । ਇਸ ਉਚਮ-ਊਚੀ, ਸੂਚਮ-ਸੂਚੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਾਈ' ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਪਦਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਪਰ

ਇਹ ਦਰਜਾ ਫਿਰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਇਸਰਾਇ ਚੰਗਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਭਾਈ ਪਦ ਤਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰੋਂ ਚਵੇ ਤੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ—ਆਪਣੇ ਬਾਹਰ, ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਵਿਚ, ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਵਿਚ। ਫਿਰ ਵੈਰੀ ਮਿੱਤ੍ਰ ਕੀ ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਕੋ ਇਕ ਪਸਾਰਾ ਵਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਨਾ ਕੋ ਮੇਰਾ ਦੁਸਮਨੁ ਰਹਿਆ
ਨਾ ਹਮ ਕਿਸ ਕੇ ਬੈਰਾਈ।
ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਸਾਰੁ ਪਸਾਰਿਓ ਭੀਤਰਿ
ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ।
ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ
ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ ।
ਦੂਰਿ ਪਰਾਇਓ ਮਨ ਕਾ ਬਿਰਹਾ
ਤਾ ਮਲ ਕੀਓ ਮੇਰੈ ਰਾਜਨ' ।
ਬਿਨਸਿਓ ਢੀਠਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੂਠਾ
'ਸਬਦੁ' ਲਗੋ ਗੁਰ ਮੀਠਾ ।
ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ
ਨਾਨਕ "ਰਮਈਆ ਡੀਠਾ ।"

(ਧਨਸਰੀ ਮ: ੫)

ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਹੁ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਮਾਨੋਂ 'ਕੁੱਬੇ' ਹਨ। ਸਿਧੇ ਤਾਂ ਤਦ ਹੋਣ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਅਪਿਉ' ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਹ ਔਸ਼ਧੀ ਜੋ ਇਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਅੰਦਰਲੀ ਲਿਵ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਪੀਣ : ਤਾਹੀਂ ਇਸ ਅਪਿਉ ਪੀਣ ਨੂੰ 'ਅਚਰ ਦਾ ਚਰਨਾ' ਆਖਿਆ ਹੈ :—

'ਅਚਰੁ ਚਰੈ ਤਾ ਸਿਧਿ ਹੋਈ ਸਿਧੀ ਤੇ ਬੁਧਿ ਪਾਈ।'

(ਸੋਰਠੀ ਮ: ੪)

ਭਾਵ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਬੁੱਧੀ ਪੁੱਠੀ ਹੈ, ਕੁੱਬੀ ਹੈ, ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ । ਸਿੱਧੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੋਵੇ ਜੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵੇ। ਇਹ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਪੁੱਠੀ ਬੁੱਧੀ 'ਸਿੱਧੀ, ਹੋਈ, ਕੁੱਬੀ ਦਾ ਕੁੱਬ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਫਿਰ 'ਪੁਰਖ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ। 'ਭਾਈ' ਪਦ ਤੇ

ਪਹੁੰਚਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲ 'ਪੁਰਖ' ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ।

ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਤਮ ਮਰਹਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਭਾਈ' ਪਦਵੀ ਮਹਾਨ ਉਚੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੁਣ ਅਸੀਂ 'ਸਰਦਾਰੀ' ਵਲ ਭਜਦੇ ਹਾਂ, 'ਭਾਈ' ਅਖਵਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਕੁਬਜਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ।

੧੧

ਮੁਗ਼ਲ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕਾਲ !

ਜਦ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨਾਮ-ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਸਵਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅੱਧੀ-ਰਾਤੀਂ ਸਹੰਸਰ-ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇ ਭਗਤੀ ਫੁੱਲ ਸੀ ਤਾਂ 'ਗੁਰਮਤ ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਫਲ ਪੱਕ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਬ੍ਰਹਮ—ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਹੈ :-

'ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਦਰਸੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਈਐ ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਉ ਖੋਜਹਿ ਮਹੇਸੁਰ ।
ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ।'
(ਸੁਖਮਨੀ)

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪ ਪਰਮੇਸਰ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ! ਇਤਨਾ ਉਚਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ! ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਵੀ ਆਪ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸਚ-ਮੁਚ ਆਦ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਹੈ :—

"ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ 'ਕਰਤਾ'।
ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦ ਜੀਵੈ ਨਹੀਂ ਮਰਤਾ।"

ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਜੁਗ ਜੁਗ, ਕੋਟਾਨ ਜੁਗ, ਅਰਬਦ-ਨਰਬਦ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਇਹ ਮੁਰਾਤਬਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਫਲਾਸਫੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੀ ? ਜੇ 'ਨਾਰਦ' ਜੀ ਦੇ "ਭਗਤੀ-ਸੂਤਰ"[1] ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਭਗਤ ਲਈ ਅਨੇਕ ਫ਼ਲ ਲਿਖੇ ਹਨ; ਸਵਰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ! ਪਰ ਇੱਥੇ ਪੁੱਜਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਬਣਨ ਦਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਭਗਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਵੀ ਭਗਤ-ਅੰਕ[2] ਉਪਰ ਆਕੇ ਇਹੋ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਪਨੇ ਸਪੁੱਤਰ

੧ ਇਹ ਭਗਤੀ ਉਪਰ ਇਕ ਪਰਮਾਣੀਕ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜੋ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਹੈ

੨ ਤੱਕੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਜੋਗ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ।

'ਖਾਲਸੇ' ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਉੱਚਾ, ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ? ਕੀ ? ਇਹ ਜੁ ਪੂਰਨ ਖਾਲਸਾ ਬ੍ਰਹਮ–ਵੇਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਸਗੋਂ ਉਹ 'ਪਰਮੇਸਰ' ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਵੇਗਾ ਅਭੇਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ 'ਕਰਤਾ–ਪੁਰਖ' ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ; ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਸਿਖਰ ਪਦਵੀ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਖਾਲਸਾ ਨਿੰਰਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ;—

"ਬ੍ਰਹਮ–ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਗਲ ਅਕਾਰੁ ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।"
(ਸੁਖਮਨੀ

ਸਖੀ—ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਘੋਲੀ ਘੋਲੀ ਵੰਞੇ ਗੁਰੂ–ਬਾਬੇ ਜੀ ਦਿਆਂ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪਦਵੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਹੈ ਜਿਥੇ 'ਨਾਰਦ' ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ।

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ! ਧੰਨ ਧੰਨ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ! ਧੰਨ ਧੰਨ !

ਖਾਲਸਾ–ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਪਣਾ ਸਾਜਿਆ ਨਿਵਾਜਿਆ ਪੰਥ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਤਾਲ ਨੂੰ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਕੀ ਹੈ ? ਖਾਲਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਹੀਰ ਹੈ, ਫ਼ੌਜ ਹੈ, ਪਲਟਨ ਹੈ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਰੈਡ—ਕ੍ਰਾਸ ਫੌਜ (Red cross army) ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਵਜਲ ਤੋਂ ਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ-ਡੋਰੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਤ—ਲੋਕ ਨੂੰ ਸੁਰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ 'ਸੱਚ-ਖੰਡ' ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ, 'ਅਨਭਉ ਨਗਰੀ' ਦੇ ਗਾਹਕ ਹਨ, । ਬੇਗਮ–ਪੁਰੇ' ਦੇ ਵਨਜਾਰੇ ਹਨ । ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਸਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ 'ਨਿਜ-ਰੂਪ' (ਅਸਲ–ਰੂਪ) ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਪਰ 'ਖਾਲਸਾ' ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ਬਾਰਾਂ-ਵੰਨੀ ਸੁੱਧਕੰਚਨ ਹੋਵੇ ; ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੌ ਵੰਨੀ ਸੋਨਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਚਤ ਭਰ ਵੀ ਮੈਲ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ; ਜਿਸਦਾ ਤਨ ਤੇ ਮਨ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਸੱਚੀ–ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲਕੇ ਸਵਛ, ਲਾਲੋਂ-ਲਾਲ ਚਲੂਨੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । 'ਨਾਮ' ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਔਖਧੀ ਸੀ, ਸਾਬਣ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸਾਡੀ ਕਾਲਖ ਧੋਤੀ, ਤੇ 'ਕਾਂ' ਰੂਪੀ ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ 'ਹੰਸ—ਰੂਪੀ ਗੁਰਮੁਖ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਕੁਟਲ–ਗੰਠ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਦੁਰਮਤ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੜਦਿਆਂ (੧) ਮਨ, (੨) ਚਿੱਤ, (੩) ਬੁੱਧੀ, ਤੇ (੪) ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਕੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਹੈ ?

ਨਹੀਂ, ਅਜੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰਆਂ ਗਿਲਾਫਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਬੜਾ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੀਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਆਂਦਾ ਗਿਆ,

ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਉਸ ਦੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਦ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨਿਰਾਸ ਹੋਕੇ ਆਤੁਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਉਤਾਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸਦਾ ਨਾ ਅੰਤ, ਆਦਿ ! ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਉਂਗਲਾਂ ਰੱਖਕੇ ਸੋਚਦੇ ਸਨ :—

'ਸਾਰੀ ਬੀਚ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਬੀਚ ਸਾਰੀ ਹੈ,
ਕਿ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੀ ਕੀ ਸਾਰੀ ਹੈ।'

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ 'ਸਾੜ੍ਹੀ' ਉਹ ਪੰਜਵਾਂ-ਪੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਹ—ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪਿਛਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਤਿ-ਸੂਖਮ ਹੈ ਤੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ 'ਪੜਦਾ' ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ' ਦੀ ਲੱਜਾ ਰੱਖੀ ? ਹਾਂ ਜੀ ਅਸਾਂ ਇਸ ਆਤਮ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੋ ਕੰਮ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੋ ਉਹ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ ! ਪਰ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਔਖ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ ਇਸ 'ਗੁੰਝਲ' ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਤਕਦੇ ਹਾਂ।

... ...

ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਅਪਣੀ ਬਾਲਗਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਈ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਸਿੱਖੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਗਾਥਾ ਕੰਨੀਂ ਪਈ ਜੋ ਅੱਜ ਹਿਰਦੇ ਦਿਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੁਣ ਬੈਠੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਜੋ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ? ਇਹ ਗਾਥਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਣ ਭਗਤ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਆਰਕਾ-ਨਗਰੀ ਵਲ ਚੱਲੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਜੁ ਕਿਹੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਜੇ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਈਏ। ਭਾਵ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਘੋੜੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਗਾਥਾ ਵਾਲੇ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਤਨੇ ਹੀ ਵਿਚ ਇਕ 'ਮੁਗਲ- ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸੁਆਰ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਕੋਲ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਲਾ ਹੈ, ਮੰਗੀ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪਰ ਲੱਭੀ ਹੈ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵੀਰ ਇਹ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸੁਆਸ ਹੋਇਆ ਜੁ ਇਹ ਮੁਗਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ, ਭਾਵੇ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਇਉ ਹੈ :—

"ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਖੁਸਿਖਬਰੀ ।
ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ।
ਨੀਕੀ ਤੇਰੀ 'ਬਿਗਾਰੀ' ਆਲੇ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ।੧। ਰਹਉ ।
ਕੁਜਾ ਆਮਦ, ਕੁਜਾ ਰਫਤੀ, ਕੁਜਾ ਮੇਰਵੀ !
ਦਵਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਰਾਸਿ ਬੁਗੋਈ ੨ ।
ਖੂਬੁ ਤੇਰੀ ਪਗਰੀ ਮੀਠੇ ਤੇਰੇ ਬੋਲ ।
ਦਵਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ! ੨ ।
ਚੰਦੀ ਹਜਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾ ।
ਹਮ ਚਿਨੀ ਪਾਤਸਾਹ ਸਾਂਵਲੇ ਬਰਨਾ । ੩ ।
ਅਸਪਤਿ ਗਜਪਤਿ ਨਰਹ-ਨਰਿੰਦ ।
ਨਾਮੇ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਮੀਰ ਮੁਕੰਦ । ੪ । ੨ । ੩ ।'
(ਤਿਲੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ))

ਜੋ ਭਰਾ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਇਥੇ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੁ 'ਆਲ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮੁਗਲ ਦਾ ਨਾਮ ਆਲੇ-ਬੇਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਗਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪਕੜਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਹੈ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾਣ ਵੀ ਹੈ, 'ਵਾਹ ਪੁਠੀਆ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆ, ਮੰਗੀ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ, ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ।' ਜੇ ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਹਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਾਲ—ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗਾਥਾ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕਰਦੀ । ਪਰ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਇਕ, ਦੋ ਪੰਜ, ਦਸ ... ...ਵੀਹਾ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, 'ਦੁਰਮਤਿ' ਉਪਰ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਿਰਣ ਪੈਂਣ ਲੱਗੀ । ਹੁਣ ਜਦ ਅਖੀਆਂ ਉਘੇੜਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ੰਕਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਖਾਲਸਾ-ਵੀਰ 'ਅਕਾਲ—ਪੁਰਖ' ਜੀ ਦੇ ਪੂਜਕ ਹਾਂ ਭਾਵ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ । ਫਿਰ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸਰ-ਗੁਣ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਿਉਂ ? ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਜੇ ਦੂਰ ਹੀ ਰਖਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਣਗੇ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਦ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਰਮਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ 'ਮੁਗਲ' ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਭੇ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਾਥੀ ਤੱਕ, ਤ੍ਰਿਣ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਵਣ ਤੱਕ ਉਹੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ । ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਤ੍ਵ-ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ; ਭਾਵ, ਅਕਾਲ—ਪੁਰਖ ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਮੇਰੀ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਰਲੀ ਗਾਥਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਜਦ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਲਿਖੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ

ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਫੋਟੋ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਫੋਟੋ ਵਿਚ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪੜਦੇ ਚੀਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅਸਲ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

'ਐਸੋ ਰਾਮ—ਰਾਇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ।
ਜੈਸੇ ਦਰਪਨ ਮਾਹਿ ਬਦਨ ਪਰਵਾਨੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਬਸੈ ਘਟਾ ਘਟ ਲੀਪ ਨ ਛੀਪੈ ।
ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਾ ਜਾਤੁ ਨ ਦੀਸੈ ॥ ੧ ॥
ਪਾਨੀ ਮਾਹਿ ਦੇਖੁ ਮੁਖੁ ਜੈਸਾ ।
ਨਾਮੇ ਕੋ ਸੁਆਮੀ 'ਬੀਠਲੁ' ਐਸਾ ॥ ੨ ॥"
(ਕਾਨੜਾ)

ਭਾਵ, ਨਾਮੇ ਦਾ ਸੁਆਮੀ 'ਬੀਠਲ' ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ? ਤਾਂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਹ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਕੈਸਾ ? ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਅਕਸ (ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਦ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਇਸ ਅਕਸ (Image) ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਕੜੀਏ ਤਾਂ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂਜੀ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਸੂਖਮ-ਰੂਪ ਹਨ, ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ, ਅਗੋਚਰ ਹਨ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ। ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ ਜੁ ਅਕਾਰ-ਰਹਿਤ ਹਨ, ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਹੈ। ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਰਿੰਕਾਰੀ—ਨਾਮ' ਦੇ ਰੱਥ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਜੜ੍ਹ—ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿਚਿਤ-ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ;—

"ਆਪੇ [1]ਪੇਡੁ ਬਿਸਥਾਰੀ ਸਾਖ ॥
ਅਪਨੀ [2]ਖੇਤੀ ਆਪੇ ਰਾਖ ॥
ਜਤ ਕਤ ਪੇਖਉ ਏਕੈ ਓਹੀ ॥
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਆਪੇ ਸੋਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ
ਆਪੇ [3]ਸੂਰੁ ਕਿਰਣਿ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥
ਸੋਈ ਗੁਪਤੁ ਸੋਈ [2]ਆਕਾਰੁ ॥ ੨ ॥
ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਥਾਪੈ ਨਾਉ ॥

੧ ਦਰਖਤ ਦਾ ਤਨਾ। ੨ ਕੁਦਰਤ। ੩ ਸੂਰਜ।

ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਕੀਨੋ ਠਾਉ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਖੋਇਆ ॥
ਅਨਦ-ਰੂਪੁ ਸਭ ਨੈਨ ਅਲੋਇਆ ॥ ੪ ॥ ੧ ॥

(ਆਸਾ ਮ ੫)

ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਉਹ ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ । ਪਰ 'ਰਾਉ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੁ ਬਾਹਰ ਦਰਸ਼ਨ ਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਜ-ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ । ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨਿਰਗੁਣ-ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼ਕਲ ਦੇ । ਇਹ ਦਰਸਕ ਤਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ' ਭਾਵ 'ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ' ਯਾ 'ਸੱਚ ਖੰਡ' ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ ? ਆਤਮਾ ਹਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਖ (ਖਿੱਚ) ਕੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਆਤਮਾ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ? ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਜਿਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੁ ਦੁਆਰਕਾ ਨਗਰੀ ਮਾਨੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਵਸਦੀ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਆਪ ਚੌਥੇ ਪਦ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾ ਹਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਵ ਆਤਮਾ-ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ । ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਵਾ-ਵਿਰੋਲਾ, ਕਾਵਾਂ-ਰੌਲੀ ਹੈ :-

ਤ੍ਰੈ[1]-ਗੁਣਾ ਰੇਵਹਿ ਨੀਤਾ ਨੀਤ ॥
ਦੂਖੁ ਸੂਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸਹਜਿ ਸੁਚੀਤ ॥
ਤਨ ਮਨੁ ਸਉਪਉ [2]ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰੀਤ ।"

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ=ਸਚ-ਖੰਡ=ਦਵਾਰਕਾ—ਨਗਰੀ=ਅਨੁਭਉ ਨਗਰੀ=ਬੇਗਮ-ਪੁਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਕੀ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ :—

ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ?

'ਮਗੋਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਭੈੜੀਆਂ ਕਰਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭੈੜੇ ਲਹਜੇ (Bad Sence) ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ, ਜੋ ਮਨ ਮੋਹਣ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

1 ਰਾਜੋ, ਸਤੋ ਤਮੋ । 2 ਆਤਮਾ ।

ਆਪੇ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲ ਚੜਾਇਆ ।
(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ 'ਮੁਗਲ' ਰੂਪੀ–ਜਮ ਤੋਂ ਦੁਆਈ ਗਈ। ਤਾਂ 'ਮੁਗਲ' ਕੀ ਹੈ ? ਮੁਗਲ ਕਾਲ–ਰੂਪੀ ਜਮ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਦੋਸ ਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਕਿਥੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਾਲ ਕੀਕਣ ? ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਹੇ ਕੋ ਮਗੋਲ (ਕਾਲ) ? ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕਲ—ਜੁਗ' ਬਾਹਰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਹਾ ! ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਬਿਸਮਈ ਬਚਨ ਹੈ, 'ਦਵਾਰਿਕਾ-ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ? ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਲ ਕੀਕਣ ? ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬਕਰੀ ਕੀਕਣ ? ਬਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਚੂਹਾ ਕੀਕਨ ? ਹੇ ਕਾਲ 'ਮੁਗਲ' ਤੂੰ ਤਾਂ ਅਕਾਲ–ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਪਰ ਜੋੜੇ—ਬਰਦਾਰ ਹੈਂ, ਤੇਰਾ ਦਬਦਬਾ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਹੈ, ਸੱਚ-ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ !

ਹੁਣ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੈ। ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਲੋੜ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ । ਜੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਝਰੀਟ ਬੁੱਢੇ ਖਹੂੰ ੨ ਕਰਦੇ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਗਦਕੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਪਤ-ਝੜ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਬਸੰਤ ਕਿਥੋਂ ਆਵੇ ? ਜੇ ਮੌਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਵੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸੇਜ–ਆਪਣੀ ਨੱਬੇ ਸਾਲ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਜੋੜ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਖਸਮ ਕਾ ਕੀਨਾ।' ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਕੇ ਦੋਵੇਂ ਮੌਤ ਤੇ ਅ-ਮੌਤ ਆਪ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਸਭ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਮ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਕੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਤੇ ਕੀ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ :—

'ਮਾਇਆ ਮੋਹੇ ਦੇਵੀ ਸਭਿ ਦੇਵਾ ।
'ਕਾਲੁ' ਨ ਛੋਡੈ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ।'

ਗੁਰ-ਸਿੱਖ, ਖਾਲਸੇ, ਨਾਮ–ਰਸੀਏ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਹਨ । ਉਹ ਚਲਾਏਮਾਨ ਆਸਣ ਨੂੰ ਛਡ ਨਾਰ ਦੇ ਨਿਹਚਲ–ਆਸਣ ਉਪਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ

ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਅਕਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗਾ; ਪੈਰ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ ਲਛਮਨ ਜੀ (ਕਾਲ-ਵਸ) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਜਿਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ 'ਬਲਰਾਮ' (ਕਾਲ-ਵਸ) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ 'ਕਾਲ' ਤੇ 'ਅਕਾਲ' ਦੀ ਡਾਢੀ ਅਨੂਪਮ ਜੋੜੀ ਹੈ। ਸੱਚ-ਮੁਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਯਾਰ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

"ਹਲੇ ਯਾਰਾ ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਖੁਸਿਖਬਰੀ !
ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ !"

ਅਕਾਲ- ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ 'ਯਾਰ' ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ (ਖੁਸ਼ ਖਬਰੀ) ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਬਲ-ਬਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਹੈ ਜੁ 'ਕਾਲ' 'ਅਕਾਲ' ਦਾ ਇਕ ਚਾਕਰ ਹੈ, ਬਿਗਾਰੀ ਵਾਂਗੂ ਵਿਗਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਿਗਾਰ ਟੋਕਰੀ ਚੁੱਕਣ-ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਨੂੰ, ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਹਰਹਟ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨੀਕੀ (ਚੰਗੀ) ਬਿਗਾਰ ਹੈ। 'ਕਾਲ' ਸੰਸਾਰ ਚਲਾਣਣੀ ਕਲਾ(ਮਸ਼ੀਨ) ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਇਸ ਦਾ ਆਹਲਾ ਹੈ (ਆਲੰ ਤੇਰਾ ਨਾਉ)। ਆਹਲਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗੁਣ, ਭਾਵ ਕਲਾ (ਮਸ਼ੀਨਰੀ) ਚਲਾਣੀ, ਦਸਦਾ ਹੈ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਇਸ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। 'ਕਾਲ' ਦੀ 'ਬਿਗਾਰੀ' (Duty) ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ (ਨੀਕੀ ਤੇਰੀ ਬਿਗਾਰੀ) ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮੇਟ ਕੇ, 'ਪਤ-ਝੜ' ਲਿਅ ਕੇ, ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਵਿੱਚ-ਮੁੜ ਫੁਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨਭਉ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਾਨੋ ਇਕ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਕਾਲ ਨੂੰ 'ਨੀਕਾ, ਆਖਕੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੁ ਭਾਈ! ਤੇਰੀ ਚੰਗਿਆਈ ਸਚਖੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ? ਅਕਾਲ ਅੰਦਰ 'ਕਾਲ' ਦਾ ਕੀ ਦਖਲ ?

ਪਰ ਕਈ ਪਾਠਕ ਸੱਜਨ ਆਖਣਗੇ ਕਿ 'ਮੁਗਲ' ਦੇ 'ਕਾਲ' ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਗਾਥਾ ਨਹੀਂ ਘੜਨੀ (ਘੜੀ ਵਾਲੀ), ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਘੋੜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਹ ਆਲ ਪਲਾਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਘੜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੂਜਕ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਨਿਰਗੁਣ

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਰਗੁਣ ਨੂੰ ਪੂਜੇ। ਪਰ ਜੇ ਸਬੂਤ ਹੀ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੋ ਸਬੂਤ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕੀ ? ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਕਾਲ (Time) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਥੇ ਕਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੋਟ (ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ) ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕ ਜਦ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

ਕੁਜਾ ਆਮਦ ? ਕੁਜਾ ਰਫ਼ਤੀ ? ਕੁਜਾ ਮੇਰਵੀ ?

ਕਿਧਰੋਂ ? ਕਿਧਰ ? ਕਿਧਰ ਜਾਏਂਗਾ ? ਇਹ ਤਿੰਨ—ਭੂਤ,ਭਵਿੱਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਕ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੁ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਝੱਟ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਏਥੇ ਇਸ਼ਾਰਾ 'ਕਾਲ' ਵੱਲ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਅਕਾਲ ਵਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਦਿ ਸਚ ਨਾਲ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ਦਾ ਵੀ ਚੇਥਾ ਅੰਕ ਹੁੰਦਾ ; ਭਾਵ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦ 'ਜੁਗ' ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਦ 'ਕਾਲ' ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਕਾਲ ਆਪ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਚ ਮੁਚ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਗਲ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਜੁ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ 'ਕਾਲ ਨੂੰ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ, ਸਤਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦਵਾਪਰ ਤੇ ਕਲਜੁਗ, ਇਹ ਚਾਰ ਪਰਮਣੀਕ ਕਾਲ ਦੇ ਚੱਕਰ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਚਕਰ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਹਨ ; ਮਾਨ ਇਹ ਚਾਰ ਚੱਕਰ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਮੁਗਲ ਦੇ ਕੁੱਲੇ (ਟੋਪੀ) ਉਪਰ ਪਗੜੀ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ਹਨ। ਆਹ ! ਕਾਲ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਖੂਬ ਤੇਰੀ ਪਗੜੀ ਪਗੜੀ ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਪਰਲੋ ਦੇ ਚੱਕਰ, ਮਨਵੰਤਰਾਂ ਦੇ ਵਲਿੱਸ। ਵਾਹ ! ਵਾਹ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਪ ਜੀ ਦੀ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਫ਼ੋਟੋ ਸਚਿੱਤ੍ਰ, ਪਵਿੱਤ੍ਰ, ਬਚਿੱਤ੍ਰ (Picturespue) ਹੈ। ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਬੋਲ ਕੀਕਣ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ? ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਇਸਦੇ ਕਢਾਏ ਅਸੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਕੱਢ ਛਡਦੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰਨੀ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇ (ਮੀਠੇ ਤੇਰੇ ਬੋਲ) !

ਹੁਣ ਅੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮੁਕਤੀ ਕਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਤਦ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਜੋ ਗੁਣ, ਤਮੋਗੁਣ, ਸਤੋ ਗੁਣ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਪਉੜੀਆਂ ਟੱਪ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਵੇ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਸਰਪਟ ਦੌੜਦਾ ਹੈ (ਅਵਸ ਵਾਂਗ)। ਤਮੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਇਤਨਾ ਚੰਚਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਕੁੰਭਕਰਣ ਵਾਂਗ ਹਾਂ ਇਹ ਅਭਮਾਨ ਹਾਥੀ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਰਾਜ ਵਾਂਙ)। ਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਸੀਤਲਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਇੰਦਰ ਦਾ ਜੋ ਹੈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ (ਨਰਹਿ-ਨਰਿੰਦ)। ਪਰ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੈ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਤੀ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮੇ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਯਾ ਮੁਕਤੀ

ਦਾ ਦਾਤਾ (ਮੁਕੰਦ) ਜੋ ਹੈ ਓਹ ਅਸਪਤਿ, ਗਜਪਤਿ, ਨਰਹਿ ਨਰਿੰਦ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ (ਮੀਰ) । ਓਹ ਕੋਈ ਸਰਗੁਣ-ਮੁਗਲ ਨਹੀਂ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਚੌਦੀਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾ) । ਓਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਵਲ–ਬਰਨ ਹੈ, ਓਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਮਨ-ਮੋਹਣ ਹੈ , ਸ਼ਾਮਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ !!! ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਸੱਚ–ਖੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਕਾਲ ਰੁਪੀ ਮੁਗਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ । ਕਾਲ ਤਾਂ ਬਿਨਾਸੀ ਚੱਕਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਕੀਕਣ ਲਭਦਾ ਹੈ ? ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਧ੍ਰੂ–ਪਦਵੀ–ਨਿਸਚਲ–ਆਸਣ–ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ :–

"ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ 'ਨਿਹਚਲੁ–ਘਰੁ' ਪਾਇਆ ।
ਸਰਬ ਸੂਖ ਫਿਰਿ ਨਹੀਂ ਡੋਲਾਇਆ ॥ ੧ ॥
ਗੁਰੂ ਧਿਆਇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਮਨਿ ਚੀਨੇ ।
ਤਾਤੇ ਕਰਤੈ 'ਅਸਥਿਰੁ' ਕੀਨੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਗੁਣ ਗਾਵਤ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ।
ਤਾਤੇ ਕਾਟੀ 'ਜਮ' ਕੀ ¹ਫਾਸੀ ॥ ੨ ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਲੀਨੇ ਲੜਿ ਲਾਇ ।
ਸਦਾ ਅਨਦੁ ਨਾਨਕ ਗੁਣ ਗਾਇ । ੩ ॥ ੩੦ ॥ ੩੬ ॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ ਪੁੱਜਕੇ ਕਾਲ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਪਰ ਪੁੱਜੇ ਕਿਥੇ ? ਸੋ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :–

"ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੇਤ ।
ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਚੇਤ............।
'ਨਿਹਚਲ–ਆਸਣੁ' ਮਿਟੀ ਚਿੰਤ, ਨਾਹੀ ਡੋਲੇਤ ।
ਭਰਮੁ ਭੁਲਾਵਾ ਮਿਟੀ ਗਇਆ, ਪ੍ਰਭ ਪੇਖਤ ਨੇਤ ।"
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਪਾਈਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਜ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ।

... ...

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਤੇ 'ਕਾਲ' 'ਅਕਾਲ' ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

¹ਕਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ।

—o—

੧੨.

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮਾਇਆ !

ਸਤ ਮਾਨਸਿਕ ਕੋਠੜੀਆਂ

(Seven Mental Sheaths)

'ਦ੍ਰੋਪਦੀ' ਕਿਸ 'ਕੋਠੜੀ' ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ?

"ਕੋਠਰੇ ਮਹਿ ਕੋਠਰੀ 'ਪਰਮ-ਕੋਠੀ' ਬੀਚਾਰਿ ।"

(ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਜੀ ਦੇ ਚੀਰ-ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਨਾਲੇ 'ਦ੍ਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ' ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ 'ਮੁਗਲ' ਦੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ 'ਮੁਗਲ' ਵਾਲੀ ਗਾਥਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਸਨ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਵਿਚਾਰ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕਲਾਂ (Veiled myths) ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਮੁਗਲ'=ਜਮ) । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ (allegory) ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਵਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਖੋਜੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪਿਛਲੇ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ (Epic) ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ[1] 'ਰਮਾਇਣ' ਤੇ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਵੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਾਥਾਵਾਂ (Sustained allegories) ਹਨ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ-ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜੁ ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ ; ਉਲਟੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸੱਚ 'ਮੁੱਚ 'ਹਨੂਮਾਨ' ਹਵਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪਵਣ—ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਙ ਹੀ ਸੀ । ਤੇ 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ' ਬਾਬਤ ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜੰਮੀ ਸਗੋਂ 'ਜੱਗ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ

---

[1]ਵੇਖੋ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹਸਯ' ਤੇ 'ਰਾਮਾਇਣ ਰਹਸਯ' ਪੁਸਤਕਾਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੇਸ ਤਰਨ ਤਾਰਨ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੀਲਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ।

ਤੇ ਇਸਦਾ ਭਰਾ 'ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੁਮਨ' ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀਆਂ (Historic (Personalities) ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾ (allegory) ਵਿਚ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੱਥਰ ਤਾਰੇ। ਹੁਣ ਇਸਦਾ ਸਾਫ਼ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ। ਪਰ ਅਜ ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਇਹੋ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸ਼ਾਇਦ ਸੈਲ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਤਰਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਘੁੰਡੀਆਂ ਬੜੀ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਯਥਾ :—

'ਮਨਮੁਖ ਪਥਰੁ [1]ਸੈਲੁ ਹੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣ ਫੀਕਾ ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਕੇਤਾ ਰਾਖੀਐ ਅਭ [2]ਅੰਤਰਿ ਸੂਕਾ ॥
[ਆਸਾ ਮ: ੧]

'ਮਨਮੁਖ ਪਾਥਰੁ ਸੈਲੁ ਨ ਭੀਜੈ'
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਮਨਮੁਖ ਹੀ 'ਪੱਥਰ' ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਹੱਲਿਆ (ਗਉਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਇਸਤਰੀ) ਜੋ 'ਸੈਲ-ਪੱਥਰ' ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਤਾਰਿਆ! ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਹੱਲਿਆ ਆਚਾਰ ਤੋਂ ਗਿਰ ਕੇ 'ਮਨਮੁਖ' ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਤਸੰਗ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ 'ਸੁਰਜੀਤ' ਹੋਈ, ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਈ :—

"ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰੂਪਦ-ਸੁਤ[3] ਉਧਰੀ ॥
ਗਉਤਮ-ਸਤੀ[4] ਸਿਲਾ[5] ਨਿਸਤਰੀ ॥
[ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਪੱਥਰ ਦਾ ਤਰਨਾ' ਇੱਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨ ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਸਿਧੇ ਅਰਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰ ਇਹ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਸੱਤਾ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, 'ਪੱਥਰ'-ਜੂਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚੇਤਨ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆ ਲੇਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੁੱਝੀ-ਕੁੰਜੀ 'ਨਾਮ' ਹੈ ਜੋ ਦੁਰਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਗੋਵਰਧਨ-ਪਹਾੜ (ਭਾਵ ਜਗਤ) ਨੂੰ ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਨੇ ਕੀਕਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਪੱਥਬ' ਕੀਕਣ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਤਰਦਾ ਹੈ :—

੧ ਪੱਥਰ ਵਾਂਙ ਕਠੋਰ ਚਿੱਤ। ੨ ਦਿਲ ਸੁਨ ਹੈ। ੩ ਦ੍ਰੂਪਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ। ੪ ਅਹੱਲਿਆ। ੫ ਸੈਲ ਪੱਥਰ-ਮਨਮੁਖ ਆਚਾਰ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ।

"ਗੁਰਮਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਿ[1] ਗਵਰਧਨ ਧਾਰ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਇਰਿ[2] ਪਾਹਣ[3] ਤਾਰੇ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਲੇਹੁ 'ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥"

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਨਾਮ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਭ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ' ਦਾ ਯੁਧ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ (ਪਾਂਡੋ) ਹਨ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਸੁਰੀ (ਕੈਰੋਂ); ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਰਾਉਣੇ ਵਾਲਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ। ਦੁਰ-ਯੋਧਨ ਨੂੰ 'ਦੁਰ' ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ 'ਯੁਧ' 'ਦੁਰ' ਹੈ,—ਭਾਵ ਦੂਰ ਕਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਹੰਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਵਾਲਾ। ਤੇ 'ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ'[4] ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣ 'ਧਰਮ' ਰੂਪੀ 'ਇਸ਼ਟ' ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ[5] ਦ੍ਰੋਪਦ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਧੀ ਜੋ ਧ੍ਰੂ—ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ 'ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੁਮਨ' (ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ) ਹੈ, ਤੇ 'ਇਕ ਲੜਕੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ। ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਰਚਨਾ (Metaphysics) ਜਾਣਨੀ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ।

ਸੱਤ ਮਾਨਸਿਕ ਕੋਠੀਆਂ

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਨ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਮਨ ਦੀ, ਤੀਜੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਨ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਤੇ ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿਸਿਆਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਾਲ ਪਤਾ ਲਗਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਸੱਤਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਹਰ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਖਾਂਗੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਮੁਚੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਕੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗ ਜੁ ਮੁਕਤੀ ਕਿਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਉਪਰ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਹਿਜ ਰਸ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਈਏ, ਭਾਵ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸੱਤ 'ਕੋਠੜੀਆਂ' ਆਉਣਗੀਆਂ :—

1 ਆਤਮਾ। 2 ਸਮੁੰਦਰ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ। 3 ਮਨਮੁਖ ਰੂਪੀ ਪੱਥਰ

4 ਯੁੱਧ=ਲੜਾਈ+ਇਸ਼ਟਰ=ਇਸਟ (ਧਰਮ) ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ। 5 ਦ੍ਰੋਪਦ=ਧ੍ਰੂ+ਪਦ=ਜੋ ਧ੍ਰੂ (ਅਟਲ) ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ।

੧ ਤਨ ਮਈ[1] ਕੋਠੀ

ਇਹ ਤਨ ਸਥੂਲ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜ ਭੂਤਾਂ[2] ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਉਸ ਦਾ ਤਨ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਫੁਲਾਣਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ, ਅਮਕਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਪਿੱਦੀ ਕਦ ਵਾਲਾ, ਇਤਿਆਦਿ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ 'ਨਉਂ' ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਯਾ 'ਗੋਲਕਾਂ' ਹਨ :—

'ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਸੋ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਹਾਤਾ ਹੇ।'

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ ੧)

ਨੌ ਗੋਲਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :—ਦੋ ਨੇਤ੍ਰ, ਦੋ ਕੰਨ, ਨਾਸਕਾਂ, ਇੱਕ ਮੂੰਹ, ਇੱਕ ਗੁਦਾ ਇਕ ਪਸ਼ਾਬ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ। ਦਸਵੀਂ ਮੋਰੀ (ਗੁਪਤ ਗੋਲਕ) ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਇਸ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ' ਵਿਚ ਆਖਦ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਦਿਮਾਗ ਸਰੀਰ ਚਲਾਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਚੋਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਗੋਲਕ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਣ ਵਾਲੇ ਰੋਮ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ 'ਨਗਰੀ' ਨੂੰ 'ਪੰਚ ਬਟਵਾਰੇ' ਭਾਵ ਕਾਮ; ਕ੍ਰੋਧ; ਲੋਭ; ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਚੋਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਰੂਪੀ ਤੋਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸ ਤੋਂ ਭੁਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ 'ਪੰਚ ਦੂਤ' ਵਸ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਪਾ—ਰਸ ਭਾਵ ਸਹਿਜ ਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਦੇਹੀ ਨਗਰਿ ਕੋਟਿ ਪੰਚ ਚੋਰ ਬਟਵਾਰੇ
ਤਿਨ ਕਾ ਥਾਉ ਥੇਹ ਗਵਾਇਆ।

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪)

'ਦਸਵਾ ਦੁਆਰ' ਤਦ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਅਸਥਿਰ ਕਰਕੇ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ 'ਗੁਪਤ ਗੋਲਕ' ਲੱਭਦੀ ਹੈ :—

'ਨਗਰੀ ਏਕੈ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ
ਧਾਵਤੁ ਬਰਜਿ ਰਹਾਈ।
ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੂਟੈ ਦਸਵਾ ਦਰੁ ਖੂਲੈ
ਤਾਂ ਮਨੁ ਖੀਵਾ ਭਾਈ।'

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

---

1 ਭਾਵ ਤਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ — ਤਨਮਈ। 2 ਅਪੁ (ਪਾਣੀ), ਤੇਜ (ਅੱਗ), ਬਾਇ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਆਕਾਸਾ।

ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਦਸ ਇੰਦਰੀਆਂ (ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪੰਜ ਕਰਮ) ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕੰਨ, ਨੇਤ੍ਰ, ਰਸਨਾ, ਨੱਕ ਤੇ ਤੁਚਾ ਹਨ ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਨ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜ ਕਰਮ-ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਓਹ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਰੂਪੀ ਹਾਕਮ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਪਰ 'ਕਰਮ' ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੇ ਇਹ ਹਨ ਮੂੰਹ ਜੋ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਜੋ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੈਰ ਜੋ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਗੁਦਾ ਜੋ ਗੰਦਾ ਮਾਦਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਲਿੰਗ ਜੋ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਯਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਮਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰੋਂ ਲੈਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੌੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਦਾ ਅਕਸ ਲੈਕੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਦਸ ਬਘਿਆੜੀਆਂ[1] ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਮਾਨੋਂ ਸ਼ੇਰਨੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਇਧਰ ਕਦੀ ਉਧਰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਤਨ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਵਸ, ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵਸ ਕਰਕੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਹੋੜੀਏ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਨਾਲ ਹੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਮਾਨੋਂ ਘੋੜਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ (ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ 'ਲਿਵ) ਲਗਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾ' ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਪਤ ਸੀ ਤੇ ਬਘਿਆੜੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਸੀ, ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹੈ :—

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਿਦ ਅੰਤਰ ਧਾਰੈ।
ਪੰਚਾ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨਿਵਾਰੈ।
ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਰਿ ਰਾਖੈ ਵਾਸਿ।
ਤਾ ਕੈ 'ਆਤਮੈ' ਹੋਇ 'ਪ੍ਰਗਾਸੁ'।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗਾਥਾ-ਗਿਆਨ (Allegory) ਹੈ, ਤਨ ਨੂੰ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ (ਜੰਗਲ) ਆਖਿਆ ਹੈ, ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨੋਂ ਦਸ ਗਊਆਂ ਹਨ, ਤੇ 'ਆਤਮਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਚਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗਊਆਂ ਨਿਮ੍ਰ ਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹਨ :—

'ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਮਨ-ਹਰਨ ਮਨੋਹਰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਾਵਤ ਗਾਊ ਰੇ।'

(ਕਬੀਰ ਜੀ ਗਾਉੜੀ)

ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਨੂੰ 'ਚਿਤ-ਚੋਰ' ਯਾ 'ਮਨ-ਹਰਨ ਮਨੋਹਰ' ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਪ੍ਰਗਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਬੰਸਰੀ' ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਕੇ

1 ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ।

ਅਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਬਾਹਰਲੀ ਬਣਤਰ 'ਦੇਹੀ-ਨਗਰੀ' ਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ 'ਤਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ' ਹੀ ਆਖਾਂਗੇ।

੨. ਪ੍ਰਾਣ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਪਰ ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਹੜੀ ਸੱਤਾ ਹੈ ?

ਤਨ ਰੂਪੀ ਇੰਜਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ-ਰੂਪੀ ਭਾਫ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤਨ ਮਾਨੋ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤਨ ਤੇ ਕੀ ਇੰਦਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਸੱਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੂਖਮ-ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੜ੍ਹ ਤਨ ਟੁਰਦਾ, ਫਿਰਦਾ, ਉਠਦਾ, ਬਹਿੰਦਾ, ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋੜ ਯਾ ਤਅੱਲੁਕ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੇ ਸੁਆਸ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਕਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਪਣੇ ਸੁਆਸ ਕਿਤਨਾ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਰੋਕ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਸੂਖਮ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਠਯੋਗੀ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹਠਯੋਗ ਵਰ-ਜਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਵਿਧੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੈ—ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਸੁਖੈਨ ਆਉਣ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਖਿੱਚਣਾ ਨਾ ਰੋਕਣਾ। ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਗੰਦੀ-ਹਵਾ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਹੋ ਸਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਹੋ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ[1] ਯਾ ਦਸ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ ਜੁ ਤਨ ਰੂਪੀ ਮਸ਼ਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰੂਪੀ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਹੀ ਫੂਕ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੩. ਮਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ; ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਜੀਕਣ ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਹੈ। ਤਨ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ਠੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਸਥੂਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਭਾਵੇ ਸੂਖਮ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਮਾਇਕ ਹਨ,

---

੧ ਪ੍ਰਾਣ, ਅਪਾਨ, ਸਮਾਨ, ਉਦਾਨ, ਵਿਆਨ ਇਹ ਪੰਜ ਉਪਰਲੇ, ਤੇ ਪੰਜ ਹੇਠਲੇ—ਨਾਗ, ਕੂਰਮ, ਕ੍ਰਿਕਲ ਦੇਵਦਤ, ਧਨੰਜਯ = ੧੦

ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜ-ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ । ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪਕੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਯਾ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਮਨ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਮਨ ਦਾ ਖਾਸਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਘੜੀ ਵਿਚ ਮਾਸਾ ਘੜੀ ਵਿਚ ਤੋਲਾ । ਕਦੀ ਲਾਹੌਰ ਕਦੀ ਪਸ਼ੌਰ ਭਾਵ ਮਨ ਕਦੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ । ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਮਾਨੋ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦਸ ਜਾਗੀਰਾਂ ਹਨ । ਕਦੀ ਮਨ ਇਸ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੀ ਉਸ ਵਿਚ । ਜੇ ਮਨ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਵਾਂਙ ਪਹਾੜੀ-ਝੀਲ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਮਾਨੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਹਨ । ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ । ਜੀਕਣ ਤਲੀ ਉਪਰ ਪਾਰਾ ਟਿਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ । ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਬਾਲਕ ਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਿਚੱਲਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਕਾਇਆ-ਨਗਰਿ[1] ਇਕੁ ਬਾਲਕੁ[2] ਵਸਿਆ
ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ ।
ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਜਤਨ ਕਰਿ ਥਾਕੇ
ਬਾਰੰਬਾਰ ਭਰਮਾਈ ।"

[ਬਸੰਤ ਮ: ਮ]

"ਮਾਧੋ ਇਹ ਮਨੁ ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਈ ।
ਚੰਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗ ਬਹੁਤ ਹੈ ਯਾਤੇ ਥਿਰੁ ਨਾ ਰਹਾਈ ।"

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ :—

(੧) ਸੰਕਲਪ, (੨) ਵਿਕਲਪ ।

ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਫੁਰਨਾ' ਜੁ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇੱਧਰ ਉਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿਸੇ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵੇਲੇ ਮਾਨੋ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਉਤੇ ਇਕ ਬੁੜਬੜੀ (ਬੁਲਬਲਾ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਕਲਪ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬੜਬੜੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਯਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਬੜੀ ਗੜਬੜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਦ ਹੋਵੇ ? ਤਦ ਜੇ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਨਾ ਨਿਕਲਣ । ਹੁਣ ਆਤਮਾ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਮਾਨੋਂ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਯਾ ਪਲੇਟ ਹੈ । ਕੀ ਇਹ ਪਲੇਟ ਬੁੜਬੜੀਆਂ ਵਲੋ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗੀ ? ਨਹੀਂ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਜਦ ਜਲ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਤਦ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ

1. ਸਰੀਰ (ਤਨ) । 2. ਮਨ

ਰੱਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਮਨ ਅਤ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿਨਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ । ਕੀ ? ਜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਾਲਾਬ ਯਾ ਝੀਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਚਿੱਤ' ਕਰਕੇ ਆਈਏ ਤਾਂ 'ਮਨ' ਸਿਰਫ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਯਾ ਸਤਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਬੁਦਬੁਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਹੁਣ 'ਮਨਮਈ ਕੋਠੀ' ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਸਾਂਝ ਲਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ।

'ਮਨਮੁਖ' ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਚਿੱਤ ਰੂਪੀ ਤਲਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਲਖ ਘੋਲੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਲੇ-ਚਿਤ ਨੂੰ ਕਊਆ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :...

'ਜਗੁ 'ਕਊਆ' 'ਨਾਮੁ' ਨਹੀਂ ਚੀਤਿ ।
ਨਾਮੁ ਬਿਸਾਰਿ ਗਿਰੈ ਦੇਖੁ ਭੀਤਿ ।
ਮਨੂਆ ਡੋਲੈ ਨੀਤਿ ਅਨੀਤਿ ।'

[ਬਸੰਤ ਮ: ੫]

ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਇਕ ਕਾਂ ਹੈ ਤੇ ਚਿੱਤ ਢੋਦਰ-ਕਾਂ, ਭਾਵ ਦੋਵੇਂ ਕਾਲੇ ਹਨ । ਜਦ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਵੇ ਤਾਂ 'ਕਾਗ' 'ਹੰਸ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਚਿੱਤ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸ੍ਵੱਛ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਜੋੜ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਆਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਸਨ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਕਣ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੱਢਕੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅੱਖ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਝਟ ਪਟ ਮਨ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਆਹ ਡਰ ਹੈ । ਫਿਰ ਮਨ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਬਚਾ ਕਰੋ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਤਾਰ-ਘਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਭੋ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਘੱਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਨ ਤਾਰ ਬਾਬੂ ਹੈ ਜੋ ਟਿਕ ਟਿਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਟਿਕ ਟਿਕ ਕਰਕੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਘੱਲਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਰੋ ਤੇ ਔਹ ਨਾ ਕਰੋ ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦਸਾਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ-ਕਾਂਟਾ ਹੈ ਜੋ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਮਨ ਨੂੰ 'ਹਾਥੀ' (ਕੁੰਚਰ) ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ; ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਜਦ ਤੋੜੀ ਵਸ ਨਾ ਆਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਕਦਲੀ-ਬਣ ਨੂੰ ਇਹ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਨੂੰ ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਵਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :—

'ਮਨੁ ਕੁੰਚਰੁ ਕਾਇਆ ਉਦਿਆਨੈ
ਗੁਰੁ ²ਅੰਕਸੁ ਸਚੁ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਨੈ ।

ਭਾਵ ਮਨ-ਹਾਥੀ ਜੋ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ੂਕਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਤ੍ਰਿਸੂਲ (ਅੰਕਸ) 'ਸ਼ਬਦ' (ਨਾਮ ਹੈ ।

੪. ਮੱਤ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇੰਦਰੀਆਂ ਸੁਨੇਹੇ ਮਨ ਕੋਲੋਂ ਖੜੀਦੀਆਂ, ਹਨ । ਪਰ ਕੀ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੱਤ ਭਾਵ ਬੁੱਧੀ ਕੋਲੋਂ ਰਾਇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਯਾ ਨਾ ਕਰੀਏ । ਬੁੱਧੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਜੁ 'ਹਾਂ' ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਨਫ਼ਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ; ਫਿਰ ਸੋਚਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਰੋ । ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨ, ਕਰਮ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਨ ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਅੱਗੋਂ ਬੁੱਧੀ (ਮਤ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ । ਮੱਤ, ਇਸ ਲਈ, ਮਨ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੈ ਤੇ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬੁੱਧੀ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ 'ਕੁਬਜਾ' ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਸਤਸੰਗ ਨਾਲ ਇਸਦਾ 'ਕੁੱਬ' ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ' ਦਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ :—

"ਸਾ ਬੁਧਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਵਿਸਰਹਿ ਨਾਹੀ ।
ਸਾ ਮਤਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਤੁਧੁ ਧਿਆਈ ॥"
(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫)

ਜਦ ਕੁੱਬੀ-ਬੁੱਧੀ (ਦੁਰਮਤ) ਉਲਟਕੇ ਸਿੱਧੀ (ਗੁਰਮਤ) ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਭਾਵ ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ ਤੇ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ)। ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਡੱਡੂ ਵਾਲੀ ਹੈ :—

"ਕੂਪੁ³ ਭਰਿਉ ਜੈਸੇ ਦਾਦਿਰਾ
ਕਛੁ ਦੇਸੁ ਬਿਦੇਸੁ ਨ ਬੂਝ ॥
ਐਸੇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਬਿਖਿਆ ਬਿਮੋਹਿਆ
ਕਛੁ ਆਰਾਪਾਰੁ ਨ ਸੂਝ ॥"
(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ)

ਪਰ ਜਦ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਕਿਰਨ ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪੀ ਕਮਲ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਕਮਲ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

1, ਮਨ ਹਾਥੀ ਹੈ ਤੇ ਤਨ ਜੰਗਲ ।
2. ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਨੀਸ਼ਾਨ ਹੈ ।
3. ਖੂਹ ਵਿਚ ਡੱਡੂ ਭਰੇ ਹਨ ।

੫. ਮੈਂ–ਮਈ ਕੋਠੀ

ਤਨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ, ਪ੍ਰਾਣ ਉਪਰ ਮਨ ਸੀ, ਮਨ ਉਪਰ ਮਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਤ ਉਪਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈਂ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਮਨ ਤੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਜੁ ਅਮਕਾ ਕਮ ਕਰੀਏ ਯਾ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਫਿਰ 'ਹਉਮੈਂ' ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਹਉਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਤੱਕਦੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ। ਅਪਣਾ-ਨਫ਼ਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਕਸਾਨ ਸੋਚਣਾ ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈਂ (ਅਹੰਕਾਰ) ਮਨ, ਚਿੱਤ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੜਦਾ ਹੈ :—

"ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨਾ ਜਾਈ ਲਖਿਆ
ਵਿਚਿ ਪੜਦਾ ਹਉਮੈ ਪਾਈ ॥"
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਕ ਠੁੱਲਾ ਗਰਬ (crude pride) ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਰਾਵਣ' ਯਾ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੂਖਮ-ਅਹਕਾਰ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ (ਸੂਖਮ ਤੇ ਠੁੱਲੇ) ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ-'ਗਰੁੜ' ਹੈ।

ਇਸੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ 'ਬਿਖਮ-ਗਾਂਠ' ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਅਖੀਰਲੀ ਗੰਢ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

"ਤਬ ਇਹ ਮਹਿ ਜਉ ਸਭ ਮਹਿ ਪੇਖੈ
'ਕੁਟਿਲ[1] ਗਾਂਠਿ' ਜਬ ਖੋਲੈ ਦੇਵ।
(ਬਿਲਾਵਲ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ)

ਕੋਉ 'ਬਿਖਮ ਗਾਰ ਤੋਰੈ।
ਆਸ ਪਿਆਸ ਧੋਹ ਮੋਹ ਭਰਮ ਹੀ ਹੋਰੈ।
(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਬਹਾਦਰ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਇਸ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰੇ :—

"ਨਾਨਕ ਸੋ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮੁ
ਜਿਨਿ ਵਿਚਹੁ ਦੁਸਟੁ ਅਹੰਕਰਣੁ ਮਾਰਿਆ।"
(ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੩)

---

੧ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਗਾਂਠ (ਗੰਢ)

੬. ਕਾਲ-ਮਈ ਕੋਠੀ

(ਮਾਇਆ-ਮਈ ਕੋਠੀ)

ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਉੱਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਠੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕਾਲ, ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲ-ਕਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਉਪਜਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ ਤਅੱਲੁਕ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ-ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾ (Space) ਦੂਜੀ ਕਾਲ (Time)। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਮੋਢੀ ਹਨ ਤੇ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਤਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿਸ਼ਾ (Space) ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਖਿਲਾਰਾ ਹੀ ਖਲਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਕਾਲ' (Time) ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕਲਾ (ਮਸ਼ੀਨ ਯਾ ਚੱਕੀ) ਕਾਲ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੋਕੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਚੌਰਾਸੀ ਦਾ ਗੇੜਾ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੈ; ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਸੁਰਗ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਾਲ ਦੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰਜੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਬੈਕੁੰਠ ਭੋਗਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਇੰਦਰ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਸਤੋਗੁਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਪ ਦਾ ਫਲ ਸਿਵਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੁਖ ਭੁਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਆਪ 'ਕਾਲ' ਦੇ ਵਸ ਹਨ, ਤੇ ਅਪਣਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਕੇ ਬਿਨਸ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਨਿਹਚਲ ਨਗਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਚ-ਖੰਡ ਹੈ :—

"ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਮਹਿ ਸਰਪਰ ਮਰਣਾ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਪੁਰੀ ਨਿਹਚਲ ਨਹੀ ਰਹਣਾ।
ਸਿਵਪੁਰੀ ਕਾ ਹੋਇਗਾ ਕਾਲਾ।
ਤ੍ਰੈਗੁਣ ਮਾਇਆ ਬਿਨਸਿ ਬਿਤਾਲਾ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਅਰੁ ਰੁਦ੍ਰ ਲੋਕ
ਆਈ ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਤੇ ਧਾਇ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕਉ ਜੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ
ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵੈ ਪਾਇ ॥

[ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫]

ਭਾਵ ਜੋ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ-ਤਮੋ, ਰਜੋ, ਸਤੋ-ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਨਸ ਜਾਵਗੀ—ਕੀ ਪਹਾੜ, ਕੀ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ ਤੇ ਕੀ ਪੁਰੀਆਂ।

ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਮਾਨੋ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਹ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਡਤਾਂ, ਤਪੀਆਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

"ਮੋਹਨੀ* ਮੋਹਤ ਰਹੈ ਨ ਹੋਰੀ।
ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਕੀ ਪਿਆਰੀ,
ਤੂਟੈ ਨ ਕਾਹੂ ਤੋਰੀ।
ਖਟੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਉਚਰਤ ਰਸਨਾਗਰ,
ਤੀਰਥ ਗਵਨ ਨ ਥੋਰੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਪੂਜਾ ਚਕ੍ਰ ਬਰਤ ਨੇਮ ਤਪੀਆ
ਊਹਾ ਗੈਲਿ ਨ ਛੋਰੀ।
ਅੰਧਕੂਪ ਮਹਿ ਪਤਿਤ ਹੋਤ ਜਗੁ,
ਸੰਤਹੁ ਕਰਹੁ ਪਰਮਗਤਿ ਮੋਰੀ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਨਾਨਕ ਭਇਓੁ ਮੁਕਤਾ,
ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਤ ਭੋਰੀ।,'

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਕਾਲ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ 'ਜਮ' ('ਮੁਗਲ') ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਰਪਣੀ' ਭਾਵ ਡਸਣ-ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਯਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਮ 'ਕਲਾ' ਯਾ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੜੂ-ਖੂਹ ਵਾਂਙੂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲ ਇਥੇ ਹੀ ਮਰੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ :—

'ਸੋ ਜਾਗੈ ਜੋ ਏਕੋ ਜਾਣੈ।
ਪਰਕਿਰਤਿ[1] ਛੋਡੈ ਤਤੁ[2] ਪਛਾਣੈ।

(ਭੈਰਉ ਮ: ੩)

੭. ਅਕਾਲ ਕੋਠੜੀ

(ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ)

ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਧੁਰ-ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ 'ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ'

* ਮਾਇਆਂ, ਕਾਲ ਦੀ ਮਾਂ।

1 ਮਾਇਆ, ਕਾਲ ਦੀ ਮਾਂ 2 ਵਾਹਿਗੁਰੁ

ਯਾ ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਖਿਆਤ ਵਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਹੈ ; ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਕੋਈ 'ਕੋਠੜੀ ਨਹੀਂ' । ਇਸ 'ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਥਨੀ-ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਪਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ 'ਨਿਜ-ਮਹਲ' ਉਪਰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕੋਠੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਨੂਪਾ' 'ਅਨਭਉ ਨਗਰ', 'ਕਰਤਾਰ-ਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ', 'ਨਿਹਚਲ-ਥਾਨਾ', 'ਧਰੂ ਆਸਣ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ

"ਸਚ-ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।"

ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ :—

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਜੋਤਿ ਰਲ ਜਾਵਹਿੰਗੇ ।

ਕਹਿਕੇ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਿਜ-ਮਹਲ', 'ਹਰਿ-ਮੰਦਰ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਵੇਖੁ ਤੂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ।
ਹਰਿਮੰਦਰ 'ਸਬਦੇ' ਖੋਜੀਐ ਰਹਿ ਨਾਮੋ ਲਹੁ ਸਮਾਲਿ...।
ਹਰਿਮੰਦਰ ਮਹਿ ਹਰਿ ਵਸੈ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਸੋਇ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਣਜੀਐ ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹੋਇ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸੁੰਨ-ਮੰਡਲ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ;—

'ਅਰਧ ਉਰਧ ਮੁਖਿ ਲਾਗੋ ਕਾਸੁ ।
ਸੁੰਨ-ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਕਰਿ ਪਰਗਾਸੁ ।
ਊਹਾਂ ਸੂਰਜ ਨਾਹੀ ਚੰਦੁ ।
ਆਦਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਕਰੈ ਆਨੰਦੁ ॥ ੫ ॥
ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਿੰਡੀ ਸੋ ਜਾਨੁ ।
'ਮਾਨ ਸਰੋਵਰਿ' ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ।'
(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ ਬੇਦੁ ਨਹੀਂ ਸਾਸਤ੍ਰੁ
ਤਹਾ ਬਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰਾ ।

1 ਅੱਜ ਕਲ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਚ-ਖਡ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੋਠੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਕਣ 'ਅਗਮ ਪੁਰੀ' 'ਅਨਾਮ-ਪੁਰੀ ਆਦਿ । ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਧੋਖਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੂੜ੍ਹ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁਚੇ ਜਿੱਥੇ ਨਵੇਂ 'ਗੁਰੂ' ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ । ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਵੀਰ ਇਸ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਬਚਣਗੇ ।

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਨਰ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ
ਬਾਵਰਿਆ ਸੰਸਾਰਾ ।
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪੁਰਾ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ;—

"ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥
ਦੂਖੁ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥...
ਕਾਇਮ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥
ਦੋਮ ਨ ਸੇਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ ॥
(ਗਾਉੜੀ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਚਿੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ (ਅਨਦੋ-ਅਨਦ) ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ 'ਨਿਜ–ਘਰ' ਭਾਵ ਉਹ ਘਰ ਹੈ ਜੋ ਧੁਰ-ਅੰਦਰ, ਨਾਲ਼ ਅਟਲ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਠੜੀ ਤੱਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਖਿੱਚ (Lift) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪਉੜੀ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਤਾਲਾ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ । ਨਾਮ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਤਾਂ ਇਸ ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਦਾ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ 'ਤਾਰ' ਜਗਤ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਭੈ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਡੋਰੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਇਹ (ਮੁਢਲੀFundamental) ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੈ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਸਿੱਖ' ਦਾ ਮਿਲਾਪ, ਨਾਲੇ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਭਗਤ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੀ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫਿਰ ਕਰਤਾ ਤੇ ਭੋਗਤਾ (Subject and Object) ਇਕ[1] ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅਤੀ-ਸੁੱਚੀ, ਅਤਿ-ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਰੂਪ ਤਾਂ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਜੀ ਦਾ ਹੈ ।

---

1 ਨਾਮ ਉਹ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅੱਪੜਕੇ 'ਲਿਵ' (Subjectivity) ਤੇ 'ਧਾਤ' (ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ=Objectivity) ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪਰਮ-ਤੱਤ 'ਕਾਲ' (Time) ਤੇ 'ਦੇਸ' (Space) ਦੇ ਉਪਰ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਆਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜਦੇ ਹਨ । ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਐਡ੍ਰਸ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :—

Extract from the Presidential address of Sir James Jeans F.R.S. Sept. 1934.

"Now we come to the central & most surprising fact of the whole situation............The birth of new physic has as its general thesis that the nature we study does not consist so much of something we perceive as of

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ)

ਇਸ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਲ-ਦੀ-ਕਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਕਾ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਗਲ' ਕੀਕਣ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ! ਇਥੇ ਕਾਲ ਵੀ ਬਿਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

'ਤ੍ਰੈ ਵਰਤਾਇ ਚਉਥੈ-ਘਰਿ ਵਾਸਾ ॥
'ਕਾਲ' 'ਬਿਕਾਲ' ਕੀਏ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸਾ ॥
ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਸਰਬ ਜਗ ਜੀਵਨੁ
ਗੁਰਿ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਦਿਖਾਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਇਸ ਨੂੰ ਚੌਥਾ-ਘਰ ਯਾ ਚੌਥਾ-ਪਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਪਦਵੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ 'ਜੋਤ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ; ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਦਿਨ (Eternal day) ਹੈ :—

'ਅਹਿਨਿਸ 'ਜੋਤਿ' ਨਿਰੰਤਰ ਪੇਖੈ ।
ਆਨੰਦ ਰੂਪੁ ਅਨੂਪੁ-ਸਰੂਪਾ
ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਦੇਖਾਇਆ ।'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਹ 'ਸਹਿਜ-ਰਸ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

'ਮਰੈ ਨਾਹੀ ਸਦ ਸਦ ਹੀ ਜੀਵੈ ॥
ਅਮਰੁ ਭਇਆ ਅਬਿਨਾਸੀ ਥੀਵੈ ॥

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਬਾਕੀ)

our peceptions; it is not the object of the subject-object relation, but the relation itself. "There is, in fact, no clear-cut division between the subject & object ; they form an in-divisible whole now becomes Nature............ The old, particle-picture, which lay within the limits of space & time, broke matter up into a crowd of distinct particles, and radiation into a shower of distinct protons. The newer & more accurate wave-picture, which transcends the framework of space & time, recombines the protons into single beam of light...........when we view ourselves in space & time we are quite obviously distinct individuals ; when we pass beyond space & time we may perhaps form ingredients of a continuous stream of life'—(ਨਾਮ) । ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਉੱਪਰ ਆਕੇ ਸਭ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ !

ਨਾ ਕੋ ਆਵੈ ਨਾ ਕੋ ਜਾਵੈ
ਗੁਰਿ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ਭਰਮੀਜਾ ਹੇ ॥'
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ !ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਇਸ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੱਲਵੇ ਝਲਕਾਰੇ (Joint Supervision) ਆਉਂਦੇ ਹਨ :—

(੧) ਓਅੰਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ— ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ; ਮਾਇਆ 'ਦਾਸੀ' ਬਣਕੇ ਅੱਗੇ ਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਕਲਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

(੨) ਏਕੰਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ—ਜਦ ਅਨੰਤ-ਸੰਸਾਰ (ਵਿਸ਼ਵ) ਇਕੋ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਇਆ ਹੋਇਆ ਭਾਸਦਾ ਹੈ।

(੩) ਨਿਰਾਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ—ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਸਭੋ ਅਕਾਰ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰਗੁਣ ਵਿਚ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋਕੇ 'ਨੇਤ ਨੇਤ' ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਝਲਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਂਝਾ—ਦਰਸ਼ਨ 'ਵਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ' ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੋਧਕ ਚਿੰਨ੍ਹ (Symbol) 'ਵਾਹ ! ਵਾਹ !' ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਉਚੇਰਾ ਨਹੀਂ :—

'ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਾਮ ਅਚਰਜ ਕੋ ਹੋਈ।
ਅਚਰਜ ਤੇ ਪਰ ਉਕਤਿ ਨ ਕੋਈ।'
(ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

'ਵਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ'[1] ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਜੋ ਕਥਨੀ ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਪਰ ਏਥੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਯੋਗ ਹੈ ਜੁ ਅੰਤਮ-ਕੋਠੜੀ ਤਾਂ 'ਅਕਾਲ—ਕੋਠੜੀ' ਹੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਚਖੰਡ ਹੈ ! ਇਥੇ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ-ਏਕੰਕਾਰ-ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿਹਚਲ ਥਾਂ ਹੈ !

* * *

ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ 'ਕੋਠੜੀਆਂ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸੱਤ-ਕੋਠੀਆਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਹਰ ਆਈਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਅਸੀਂ ਸਥੂਲ, ਜੜ੍ਹ ਤੱਤਾਂ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੰਦਰ ਜਾਈਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਪਰਮ ਤੱਤ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ

1 ਇਸ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਵੱਖ ਪੋਥੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ-ਰੇਖ, ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ' ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਅਕਾਲ-ਮੂਰਤ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ (Existence) ਹੈ । ਜੇ ਸੂਖਮਤਾ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮ-ਘਾਟੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੀ......ਪਰਮ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ; ਸਾਨੋ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਪਹਿਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ 'ਉਚਿਆਈ' ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਦੂਜ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ 'ਡੂੰਘਿਆਈ' ਦਾ । ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਰਾਹ ਇਕ ਹੀ ਹਨ, ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੇਰ ਫੇਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਚਾਈ ਡੂੰਘਾਈ, ਅੰਤ ਬੇਅੰਤ ਆਦਿ ਅੰਤ, ਊਚ-ਨੀਚ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਦੁਖ ਸੁਖ, ਹਰਖ ਸੋਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ :-

ਨਾ ਇਹੁ[1] ਬੂਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ- ਜਮ ਜਾਲਾ ।
ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ ।
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ ੧ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ[2] ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਸੀਤੁ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਤੁ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਸੋਗੁ ।
ਸਭ ਕਿਛੁ ਇਸਕਾ ਇਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗੁ॥੨॥

ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਮਾਇਆ ।
ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ।
ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਇਸੁ ਲੇਪ ਨਾ ਲਾਗੈ ।
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਗੈ ॥੩॥

ਤੀਨਿ ਗੁਣਾ ਇਕ ਸਕਤਿ ਉਪਾਇਆ ।
ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤਾ ਕੀ ਹੈ ਛਾਇਆ ।
ਅਛਲ ਅਛੇਦ ਅਭੇਦ ਦਇਆਲ ॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ ।
ਤਾਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕਛੂ ਨ ਪਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥ ੪ ॥ ੧੯ ॥ ੨੧ ॥

(ਗੋਂਡ ਮ ੫)

ਇਹ ਅੰਤਮ-ਆਤਮਾ ਸਾਡਾ ਸਾਖੀ-ਪੁਰਖ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਹੈ । ਇਹੋ ਲੱਭਣ ਅਸੀਂ ਟੁਰੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਕੇ ਫਲਾਸਫੀ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਅੰਤ

੧ ਆਤਮਾ । ੨ ਗਰਮੀ ।

ਹੈ । ਹੇਠਲੇ ਟੇਬਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ-ਕੋਠੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ ਨਾਮ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੀ ਹਨ :-

ਨੋਟ :– ਹੇਠਲੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਵਿਚ (੧-੫) ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ । (੬) ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤੇ (੭) ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪੁਰਖੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ।

(PSYCHIC MAN & SPIRIT.)

		ਨੰ:	ਕੋਠੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਨਾਮ	ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਾਂ	ਨੋਟ
Body	ਸਥੂਲ	੧	ਤਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਕਾਇਆਂ ਨਗਰ	ਆਤਮ-ਗੜ੍ਹ, ਹਰਿ-ਮੰਦਰ	ਨੌਂ ਗੋਲਕਾਂ, ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਪੰਜ ਤੱਤ ਇਸ ਵਿਚ ਹਨ ।
Psychic Base		੨	ਪ੍ਰਾਣ-ਮਈ	ਹਵਾ-ਫੂਕਨੀ ਯਾ ਖੱਲਾਂ	'ਭੜ੍ਹੀ-ਖੱਲਾ'	ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਪੰਜ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।
	ਅਤੀ ਸੂਖਮ	੩	ਮਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਫੀਲ, ਕਾਂ, 'ਅਰੁਣ'	ਕੀਟੀ, ਹੰਸ, ਧਵਲ, ਧਰਮ	ਨਿੰਮਰਤਾ; ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਗਿਆਨ; ਦੁਖ ਸੁਖ ਤੋਂ ਪਰਮ-ਸੁਖ
	,,	੪	ਮੱਤ-ਮਈ ਕੋਠੀ	'ਕੁਬਜਾ' ਦੁਰਮਤ'	'ਸਿੱਧੀ', ਗੁਰਮਤ	ਦੁਰਮਤ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤ
	,,	੫	ਮੈਂ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਕੰਸ ਰਾਵਣ	'ਕਛੂਆ' 'ਸੰਮ-ਸਰ	'ਕਛੂਆ' ਹਉਮੈਂ ਸਮੇਟਣ ਵਾਲਾ ਹੈ = ਧਿਆਨ
	ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ	੬	ਕਾਲ-ਮਈ ਕੋਠੀ (ਦੂੰਪਦੀ ਵਾਲੀ)	ਜੰਮ (ਮੁਗਲ) 'ਸਰਪਣੀ' ਕਾਲੀਨਾਗ	'ਰਾਮ' 'ਗਰੁੜ'	ਮਾਇਆ ਯਾ ਦੂੰਪਦੀ ਇਸ ਅੰਦਰ ਹੈ ।
Spirit	ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ	੭	ਅਕਲ ਕੋਠੜੀ (ਪਰਮ ਕੋਠੜੀ	ਜੀਵ-ਆਤਮਾ	ਪਰਮਾਤਮਾ; 'ਸਚ-ਖੰਡ'	(੧) ਨਾਮ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ (੨) ਸਚ ਖੰਡ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ

ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਢੂੰਡੀਏ ਜੁ

'ਬਸਤ੍ਰ ਛੀਨਤ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਰਖੀ ਲਾਜ ।'

ਵਾਲੀ ਪਰਮ-ਘੁੰਡੀ ਦਾ ਕੀ ਤਤ੍ਵ ਭਾਵ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਪੰਜਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ-ਵਹੁਟੀ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਾਇਆ) ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਯਾ ਫੋਟੋ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ (ਪਾਂਡਵਾਂ) ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੌਣ ਐਸਾ ਸ਼ਖਸ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੀ 'ਇਸਤਰੀ' ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪੰਜ ਖਾਵੰਦ ਸਨ । ਦੋ ਖਾਵੰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੁਹਾਗਣ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਖਾਵੰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਿਉਂ ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤੱਤ-ਵੇਤਾ ਸੱਜਣ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਇੱਥੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀ 'ਸਾੜ੍ਹੀ' ਸੀ ਜੋ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ 'ਬਾਹਰਲੇ-ਬਸਤਰ' ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ, ਚਿਤ, ਬੁਧ, ਅਹੰਕਾਰ ਹਨ ਤੇ ਇੱਥੇ ਤੋੜੀ ਹੀ ਜੀਵ-ਮਾਤਰ ਦੀ ਗੱਮਤਾ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਟ 'ਦੁਸਾਸਨ' (ਮਨਮੁਖ) ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਇੱਥੇ ਤਕ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਉਮੈਂ-ਕੋਠੀ ਤਕ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ 'ਕਾਲ-ਕੋਠੀ' ਹੈ, ਭਾਵ ਕਾਲ (Time) ਦਾ ਹੀ ਲੰਮੀ 'ਸਾੜ੍ਹੀ' ਹੈ ਜੋ ਭੂਤ, ਭਵਿਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਇਕ-ਰਸ ਬੇਅੰਤ (Infinite) ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਸੂਖਮ-ਸਾੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ-ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨੰਗੇਜ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ ਚੀਰ (ਕਪੜਾ) ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰਨਾ ਇਕ ਮਨਮੁਖ (ਦੁਸਾਸਨ ਯਾ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਇਹ ਪਰਦਾ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੱਤਾ ਹੈ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਪੜਦਾ ਯਾ ਢਕਣਾ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ? ਜੋ ਆਪ

'ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖੁ ਨ ਪੰਖਣੂ ਸਾਜਉ ਚਤੁਰੁ ਸਰੂਪੁ ।'

ਹੈ; ਜੋ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ 'ਅਕਾਲ—ਕੋਠੜੀ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਅਖੀਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 'ਕਾਲ' (Time) ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਹੈ, ਜਿੱਥੇਂ ਬੇਅੰਤ ਜੁਗ (ਸਤਜੁਗ' ਤਰੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ, ਕਲਜੁਗ, ਆਦਿ) ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਤੇ ਜਿਸ ਕਾਲ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਤੱਖ (ਨੰਗੇਜ) ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ !............ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਥ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ 'ਪੁਰਖ'-ਭਾਵ ਛੱਡਕੇ 'ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖ ਨ ਪੰਖਣੂ' (Neuter) ਭਾਵ ਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸ਼ੁਧ ਆਤਮਾ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ (ਮਾਇਆ) ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਬਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ–

"ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰੋਪਦੀ-ਸੁਤ ਉਧਰੀ ।"

ਭਾਵ 'ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਨੰਗੇਜ ਵੀ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ ਰੇਸ਼ਮੀ-ਸਾੜੀ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਖੀ-ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਆਓ ਆਓ ! ਤੇਸਿਮਰਨ-ਰਸ ਨਾਲ ਗੁੱਟ ਹੋਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵਾਂਙ ਬੇਅੰਤ-ਸਾੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾਓ ।

———

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

—: o :—

ੲ

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ !

ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਿ ਗਿਆਨ-ਕਾਂਡ ?

ਸਹਜ-ਅਵਸਥਾ !!

———

ਕਾਂਡ ੧੩-੧੫

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਰਮ ਤੇ ਉੱਦਮ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਮੁਕਤੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਤੇ 'ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ' ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਤਦ ਫਿਰ ਏਹੋ ਸੰਸਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਯਾ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੈਕੁੰਠ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਏਹੋ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਅਵਸਥਾ (Spiritual Phase) ਹੈ

ਪਰ 'ਨਾਮ' ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਰੇਡੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। 'ਹੱਥ ਕਾਰ ਵਲ ਦਿਲ ਯਾਰ ਵਲ' ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸ਼ੁਧ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਟੀਸੀ "ਸਹਜ" ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ।

੧੩

ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ?

ਸਨਕਾਦਿਕ ਕੌਣ ਹਨ ?

(੧) "ਕਰਮ ਸੁ-ਕਰਮ ਕਰਾਏ ਆਪੇ
ਇਸੁ ਜੰਤੈ ਵਸਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹਿ ॥"

(੨) "ਚੂਕਾ ਭਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾ ਹੋਇ ਨਿਹਕਰਮਾ ॥"

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਜੁ ਜੁਗ-ਪਲਟਾਊ (Revolutionary) ਤਬਦੀਲੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝਟ ਪਟ ਇਹ ਆਖਾਂਗਾ ਜੁ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੇਪੁਰੇ ਕਰਮ-ਸਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੈ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਉਪਰ ਆਵੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰੇ। ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜੁ ਕਰਮ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹਨ—'ਜਿਹ ਕਰਨਾ ਤਿਹਾ ਭਰਨਾ। (As you sow so shall you reap)। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੀ ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ? ਵਕਤ ਸੀ ਜਦ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਾਂ ਜੁ ਹਾਂ ਜੀ, ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸੁਕਰਮ ਕੁਕਰਮ (ਪਾਪ ਪੁੰਨ) ਤਾਂ ਮਨ ਗੱਡੀ ਦੇ ਦੋ ਪਹੀਏ ਹੀ ਹਨ; ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਪੈਟਰੋਲ, ਭਾਵ ਯਾ ਘੋੜਾ ਘੋੜੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਉਪਰਲੀ ਅੰਗਮੀ ਤਾਕਤ (Mysterious Force) ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਵ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ, ਅੱਡਰੀ, ਉਚੇਰੀ ਸੱਤਾ, ਇਹ ਗੁੱਝੀ ਤਾਕਤ ਮੈਨੂੰ ਹੌਲੀ ੨ ? ਪਰਤੀਤ ਹੋਈ ਜਿਸਨੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਦਾਤਰੀ ਨਾਲ ਕੱਟ ਮੈਨੂੰ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਿਚ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਨਵੇਂ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਖਾਸ ਮਾਲੀ ਕੌਣ ਸੀ ! ਇਹ ਮੈਂ ਦਾਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ–ਗੀਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਜਾਦੂ-ਲੇਖਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ । ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਹਨ, ਪਰ ਦੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਦੱਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਰਮ-ਫਲਾਸਫੀ (ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁੱਝੀ ਨਾਸਤਕਤਾ ਹੈ) ਤੋਂ ਖਿੱਚਕੇ 'ਹੁਕਮ' ਰੂਪੀ ਸਚ–ਖੰਡ ਵੱਲ ਲਿਆਂਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਸੱਜਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ, ਅਮਕੇ ਨੂੰ ਫਲਾਣੀ ਪਦਵੀ ਕੀਕਣ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੋਤੇ ਵਾਂਙ ਝੱਟ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, 'ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉੱਦਮ ਤੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮੁਰਾਤਬੇ ਉਪਰ ਉਹ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ ।' ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸੱਚ, ਇਸ ਜਨਮ ਦਾ ਬੀਜ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੀਜ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਬਦ-ਨਰਬਦ ਸਮਾਂ ਟੱਪਕੇ ਉੱਥੇ ਆ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ 'ਪਾਹਲੋਂ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀਕਣ ਪੈਦਾ ਹੋਈ । ਹੁਣ ਜੇ ਆਖੀਏ ਜੁ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ, ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਭਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਗੋਰਖ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਜਨ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕੀ ? ਕੁਕੜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋਈ ਯਾ ਕੁਕੜੀ ਦਾ ਅੰਡਾ ? ਜੇ ਕੁਕੜੀ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੰਡਾ ਕਿਸ ਥੀਂ ਹੋਇਆ ? ਜੇ ਅੰਡਾ ਕੁਕੜੀ ਥੀਂ ਜਮਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਕੇੜ੍ਹੀ ਸੀ ? ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਹੇਰ ਫੇਰ ਯਾ ਗੋਰਖਧੰਦਾ ਹੈ, ਜੁ ਇੱਥੇ ਜਾਕੇ ਅਕਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ਦਾ ਰਾਜ ਤਾਂ ਹੇਠ ਹੇਠ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇ-ਸਮਝੀ ਨੂੰ ਢਕਣ ਲਈ ਆਖ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, 'ਭਾਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਾਇਆ) ਅਨਾਦੀ ਹੈ, ਕੁਕੜੀ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਹੋਈ, ਤੇ ਅੰਡਾ ਕੁਕੜੀ ਤੋਂ......ਅਨੰਤ ਤਕ—like recurring decimal—ਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੂਜਾ; ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕੌਣ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ।' ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ੁਤਰਮੁਰਗ ਵਾਂਙ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਲੈਣ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੀਰਘ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਡ ਗੁਰੂ-ਗੋਰਖ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰੂਪੀ ਠਗਉਰੀ ਪਾਈ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਇਸ ਅੰਡੇ-ਮੁਰਗੀ ਵਾਲੀ ਫਲਾਸਫੀ ਦੇ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਕਿਰਪਾਲੂ ਵੀਰ ਜੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, 'ਵੀਰ ਜੀ, ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਅੰਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਯਾ ਇਹ ਕਰਮ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਭੂਤਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਸਦਾ ਲਈ ਚਮੁੱਟੇ ਰਹਿਣਗੇ ?' ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਤੜਬੜਥ

ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮਾਨੋਂ ਹਿਰਦਾ ਤਪਸ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਸੁਆਂਤੀ ਬੂੰਦ ਵਾਸਤੇ ਡਾਢਾ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੀਕਣ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ, ਇਸ ਗੁੰਝਲੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੜੀ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਵੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ :—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :—'ਜਬ ਕਛੁ ਨ ਸੀਓ ਤਬ ਕਿਆ ਕਰਤਾ,
ਕਵਨ ਕਰਮ ਕਰਿ ਆਇਆ ?"
ਉੱਤਰ :—'ਅਪਨਾ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ
ਠਾਕੁਰਿ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ ॥ ੧ ॥
ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਮੁਝ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਈ।
ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਕਰਾਏ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰ ਸੋਈ।"

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਓਹ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦੇਰ ਦਾ ਤੜਫਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀ ? ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਹੋਈ, ਭਾਵ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ' (ਜਬ ਕੁਛ ਨਾ ਸੀ) ਤਦ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਕੀਕਣ ਹੋਇਆ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਦੁਰਲਭ ਮਨੁੱਖਾ-ਦੇਹੀ ਪਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਹੋ ਗਿਆ ?—

"ਕਵਨ ਕਰਮ ਕਰਿ ਆਇਆ ?'

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਪਰ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਹਾਂ-ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ :—

"ਅਪਨਾ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਠਾਕੁਰਿ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ।"

ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਪਣੀ ਗੁੱਝੜੀ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦ ਗੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਹੁਕਮ' ਅਗੰਮੀ-ਫੁਰਮਾਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਜੁ ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸ 'ਕਰਮ' ਕਰਕੇ ਬਣੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੁਕਮ ਵਰਤਾਇਆ-ਕਿਧਰੇ ਆਕਾਸ਼' ਕਿਧਰੇ ਪਾਤਾਲ, ਕਿਧਰੇ ਜੀਵ, ਕਿਧਰੇ ਜੜ੍ਹ ਆਦਿ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਵਾਕ ਅੱਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਨੀ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰਾਂ ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

"ਗੁਰ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ ਪਾਇ ਕਰੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ–ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ।
ਮੇਰੈ ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਬੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ ।"

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪)

ਇਸ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਛੇੱਡਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਇੰਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੀਕਣ ਇਹ ਤੀਰ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਵੜਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਸਲੀਬ ਉਪਰ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਯਸੂ ਮਸੀਹ (Jesus Christ) ਨੂੰ ਬਰਛੀ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੇਧਿਆ ਸੀ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹੂ ਤੇ ਪਾਣੀ (Blood & Water) ਯਸੂ ਮਸੀਹ ਜੀ ਦੇ ਵਿੰਨ੍ਹਣੇ ਉਪਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲਿਆ । ਆਹ ! ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਡਾਢਾ ਅਚੰਭਾ, ਅਲੌਕਿਕ, ਅਦਭੁਤ, ਦਿਲਚੀਰਵਾਂ, ਮਨ ਨੂੰ ਖੀਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਉਹ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਨਵੇਂ ਫੁੱਟੇ ਸੋਮੇ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਸਿਧੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੋਲੀ ਹੋਈ, ਬਦਲਵੀਂ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਸ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਦੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੋਝ-ਮਾਨੋ ਇਕ ਪਾਰੇ ਦੀ ਗਾਗਰ ਜਿੱਡਾ ਸਿਥਲ ਭਾਰ ਚੁਕੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਖੜੋਤਾ ਸਾਂ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਭਾਰ ਮਣ ਦੋ ਮਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮਣਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸੀ । ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਜੁ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਸਾਰਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਦਾ ਭਾਰ ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੋਮਲ ਪਿੱਠ ਯਾ ਸਿਰ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਭਾਰ ਹੇਠ ਮੇਰੀ ਧੌਣ ਕੁੱਬੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮੀ ਦਾ 'ਹੁਕਮ' ਰੂਪੀ ਅਣਿਆਲਾ–ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਇਹ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਇਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਪਾਲੂ ਗੁਰੂ–ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਸਤ–ਕਮਲ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਵਿੱਡਲ ਪੋਟਲੀ, ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਸਹਿ ਅਕਹਿ ਭਾਰ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਾਮਾ ਪ੍ਰੈਸ (Bramah Press) ਵਾਂਙ ਨਚੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਿਰੋਂ ਲਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਬੋਝ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾ ਸੁੱਟਕੇ ਨਿਹੰਗ, ਨਿਹਾਲ, ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ :—

"ਜਉ ਲਉ ਪੋਟ[1] ਉਠਾਈ ਚਲਿਅਉ ਤਉ ਲਉ ਡਾਨ ਭਰੇ ।
'ਪੋਟ' ਡਾਰਿ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤਉ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਏ ।

---

1 ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ, ਗੰਢ, ਭਾਰ ।

ਜਉ ਲਉ ਮੇਰੋ ਮਰੋ ਕਰਤੋ ਤਉ ਲਉ ਬਿਖੁ ਘੇਰੇ ।
ਮਨੁ ਤਨੁ ਬੁਧਿ ਅਰਪੀ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਤਬ ਹਮ 'ਸਹਜਿ ਸੋਏ ॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਉਪਰ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਉਹ ਤ੍ਰਿਭਵਣੀ ਛੱਟ 'ਕਰਮ ਪੋਟ' ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠ ਗਈ !! ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਕਢਕੇ ਘੜਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਉਪਰ ਪਾਕੇ ਨਹਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਜਿਤਨੀ ਵਾਰੀ ਘੜਾ ਉਪਰ ਚੁਕਦਾ ਸਾਂ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਖੇਚਲ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਭਰੇ-ਘੜੇ ਦਾ ਬੋਝ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਧੌਣ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਰਾਹ-ਗੁਜ਼ਰੂ ਰਾਹਬਰ ਨੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖੜੋਣਾ ਛੱਡ ਸਿਰ-ਮੂੰਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰਕੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਇਸ ਤਲਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡੁਬੇ ਹੋਏ ਘੜੇ ਦਾ ਵੀ ਬੋਝ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਭਾਰ ਤਾਂ ਤਦ ਤਕ ਸੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ ਯਾ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਾਂ । ਅੰਦਰ ਹੋਕੇ ਭਾਰ ਕਿਥੇ ? ਇਹ ਟੁੱਭੀ ਕਦ ਮਾਰੀ ? ਜਦ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਤੇ ਤਾਰੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ :—

"ਜਬ ਨਖ[1] ਸਿਖ ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੀਨਾ ।
ਤਬ ਅੰਤਰਿ ਮਜਨੁ ਕੀਨਾ ।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਹਾਂ ਜੀ ਜਦ ਇਸ ਡੂੰਘੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ—ਸਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋੜੀ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰੀ ਤਾ ਕਰਮ-ਰੂਪੀ ਘੜੇ ਦਾ ਬੋਝ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਗਿਆ । ਜਦ ਤਕ ਘੜਾ ਤਲਾ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸੀ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਬੋਝ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੋਝ ਕਿਥੇ ?

ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰੈਮਣੀ ਛੱਟ ਜ ਮੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਪਰ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਹੇ (ਕੁਕਰਮਾਂ) ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਨਾਲੇ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਖੋਪ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਓਹ ਸਭ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ । ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਤੇਲੀ ਦੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗੂੰ ਫਿਰ ਫਿਰ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਓਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕੈਦ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਨੂਮਾਨ ਜਿੱਡਾ ਬਲ ਆਇਆ, ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਗਲਾ ਸਰੀਰ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਜਿੱਡੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ; ਮਾਨੋਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੂਖਮ, ਗੁਪਤ ਖੰਭ ਲਗ ਗਏ ਹਨ । ਤੇ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋਈ :—

"ਪਿੰਗੁਲ ਪਰਬਤ ਪਾਰਿ ਪਰੇ, [2]ਖਲ ਚਤੁਰ ਬਕੀਤਾ ।

1 ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋੜੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ।

2 ਮੂੜ੍ਹ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਕਤਾ (ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ) ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅੰਧੁਲੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੂਝਿਆ, ਗੁਰ ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ...।
ਮੈਲੁ ਖੋਈ ਕੋਟਿ ਅਘ ਹਰੇ,ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਚੀਤਾ॥੧॥ਰਹਾਉ ।
ਸਿੰਘੁ ਬਿਲਾਈ ਹੋਇ ਗਇਓ, ਤ੍ਰਿਣੁ ਮੇਰੁ ਦਿਖੀਤਾ ।
ਸ੍ਰਮੁ ਕਰਤੇ ਦਮ ਆਢ ਕਉ ਤੇ ਗਨੀ ਧਨੀਤਾ ॥ ੩ ॥
(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! 'ਹੁਕਮ' ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਕਰਮ—ਜੰਜਾਲ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਰੁਨ (ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ) ਨੂੰ ਗਰੁੜ ਰੂਪੀ ਖੰਭ ਲਗ ਗਏ । ਇਸ ਮੂੜ੍ਹ ਅਣਜਾਣ, ਅਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਹੋਈ ! ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ, ਭੁੱਲਣਹਾਰ, ਸ਼ੁੱਕ੍ਰ—ਵਰਗੇ-ਕਾਣੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ ਅਕਾਸ਼ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਕਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਹਨ, ਕਿਥੋਂ ਆਏ ਤੇ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਝੂਲੇ ਪਾਤਾ ! ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਹੁਕਮ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਮਹਾਂ ਦਲਿੱਦਰੀ, ਕੋੜ੍ਹੀ ਤਪਤ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲਤਾ, ਸੀਤਲਤਾ ਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਦੀ ਸੁਆਤੀ ਬੂੰਦ ਮਿਲ ਗਈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਦੋ ਕੌਡੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨੌ-ਨਿਧਾਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ—ਸਿੱਧੀਆਂ ਲਭ ਪਈਆਂ ! ਸਿਕੰਦਰ, 'ਕਾਰੂੰ ਤੇ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹੱਥ ਆਏ !

ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ,
ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ।

... ...

ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗੁੱਝੀ[1] ਸੋਝੀ ਹੋਈ । ਕੀ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ !! ਕੀ ? ਮੈਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਜਿਥੇ ਬੈਕੁੰਠ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ (੧) ਜੈ (੨) ਬਿਜੈ ਦੋ ਚੌਂਕੀਦਾਰ ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਸਨਕਾਦਿਕ) ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦੇ । ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ :—

'ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ' ਅਖਾਇੰਦਾ 'ਆਗਮ ਜਾਣ ਨ ਧੀਰਜ ਆਣੈ ।
ਸੁਣ ਸੁਣ ਮਸਲਤ ਮਜਲਸੈ ਕਰ ਕਰ ਚੁਗਲੀ ਆਖ ਵਖਾਣੈ ।

1 ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ।

ਬਾਲ ਬੁਧ ਸਨਕਾਦਕਾਂ ਬਾਲ ਸੁਭਾਉ ਨ ਵਿਰਤੀ ਹਾਣੈ।
ਜਾਇ ਬੈਕੁੰਠ ਕਰੋਧ ਕਰ ਦੇ ਸਰਾਪ 'ਜੈ ਬਿਜੈ' ਧਿਙਾਣੈ .....।
ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਗਰਬ ਗੁਆਣੈ.................।'
(ਵਾਰ ੧੨)

ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਸਨਕਾਦਕ ਕੌਣ ਹਨ ? ਨਾਰਦ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ਤਿੰਨ ਔਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਨ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਗੁੰਝਲ ਝਟਪਟ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ ਕੋਈ ਦੂਰ ਨਹੀਂ. ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਇਸ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਨਾਰਦ ਕੌਣ ਹੈ—ਨੱਚਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਰਦ-ਮੁਨੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਜੁ ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੀ ਨਾਰਦ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਗਾ ਟਿਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ—'ਨਾ'+'ਰਿਦ' (ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਰਿਦਾ, ਦਿਲ, ਇਕ ਜਗਾ ਨਾ ਰਹੇਵੇ) ਤਾਂ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਮਨ (ਨਾਰਦ) ਚੰਚਲਤਾਈ ਕਰਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇ ਦਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੈ। ਜੈ—ਬਿਜੈ ਕੌਣ ਹਨ ? ਇਹ ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਅਡਰੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾ ਸ਼ਾਬਾ (ਜੈ) ਯਾ ਉਲਟ ਦੂਰ ਦੂਰ (ਬਿਜੈ) ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਜੈ—ਬਿਜੈ ਕੌਣ ਹਨ ? ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

"ਪਾਪੁ ਪੁੰਨ" ਜਾਂਚੈ ਡਾਂਗੀਆ[1] ਦੁਆਰੈ, ਚਿਤ੍ਰ-ਗੁਪਤ ਲਖੀਆ।'
(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

ਭਾਵ ਇਹ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਹੀ ਜੈ—ਬਿਜੈ ਬਣਕੇ ਸਾਡੇ 'ਨਾਰਦ'—ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵਿੱਚ ਹੇਰ—ਫੇਰ ਹੈ, ਕਰਮ—ਜੰਜਾਲ ਹੈ ; ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਉਤਾਹਾਂ ਨਾਮ, ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ (ਸਨਕ.ਸਨੰਦਨ, ਸਨਤਕੁਮਾਰ, ਸਨਾਤਨ) ਕੌਣ ਹਨ ? ਇਹ ਅੰਤਹਕਰਨ ਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ—(੧) ਮਨ, (੨) ਚਿਤ, (੩) ਬੁੱਧੀ ਤੇ (੪) ਅਹੰਕਾਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਿ-ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਜੀਵ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਭਿੰਨ ਚਮੜੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਚਾਰ ਅੰਗ ਮਾਨੋ ਮਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ (Waves) ਜਲ-ਤਰੰਗ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਚਾਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਪੈਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ? ਉਤ੍ਰ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ-ਵਸ ਮੁਨਿ-ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਬਾਲਕ—ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਜੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਆਤਮਾ (ਬ੍ਰਹਮ) ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣ 'ਮੂਲ' ਦਾ ਕੀਕਣ ਪਤਾ

1 ਡਾਂਗਾਂ ਵਾਲੇ ਚੌਂਕੀਦਾਰ, ਜੈ ਬਿਜੈ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜੈ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਦ ਵਿਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਹਾਰ ਤੇ ਬਿਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' (ਜੀਵ) ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਦ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ :—

"ਬ੍ਰਹਮਾ" ਵੇਦੁ ਪੜੈ ਵਾਦੁ ਵਖਾਣੈ ।
ਅੰਤਰਿ ਤਾਮਸੁ ਆਪੁ ਨ ਪਛਾਣੈ ।"

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਅਗਿਆਨੀ ਜੀਵ) ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢ (ਬ੍ਰਹਮ) 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਪਤਾ ਕੀਕਣ ਲਗੇ ? ਤਾਂ ਜੇ 'ਨਾਮ' ਯਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰੇ :—

'ਤਾ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਏ 'ਗੁਰ-ਸਬਦ' ਵਖਾਣੈ ॥'

ਭਾਵ, ਜੇ 'ਨਾਮ' (ਸ਼ਬਦ) ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਅਟੁਟ, ਅਨਹਤ, ਇੱਕ—ਰਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਪਕੜੇ । ਹਾਂ ਜੀ, ਜੇ ਬਿਜੈ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੇੜੀਆਂ ਹਨ !

ਤ੍ਰਾਹ, ਤ੍ਰਾਹ, ਨਾਰਦ-ਮੁਨੀ (ਮਨ), ਤੂੰ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਤੂੰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ 'ਨਾ-ਰਿਦ' ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ 'ਰਿਦਾ' ਹੈ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਆਹ ! ਸਨਕ, ਸਨੰਦਨ, ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ, ਸਨਾਤਨ ਮੁਨਿ-ਪੁਤਰੋ ! ਤੁਸੀਂ ਇਤਨ ਵੱਡੇ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਜੀਵ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਜੇ ਬਾਲ-ਬੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਚਤ ਹੋ ? ਤੁਸੀਂ ਜੀਵ ਵਾਂਗ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋ, ਅਪਣੇ ਮੂਲ (ਬ੍ਰਹਮ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਸਨਕ ਸਨੰਦ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ।'

ਪਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ, ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਜੋ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਢਿੱਡਲ ਪੰਡ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੁੱਟਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੈ-ਬਿਜੈ ਦੀ ਡਾਂਗ ਤੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਦੁਲਹਨੀ ! ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਓ !! ਗਾਓ ਗਾਓ ਇਹ ਸੋਹਿਲੜਾ :—

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਹੈ
ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਜਾਤਾ ਸੋਇ ॥
ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ
ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥
ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਤਿ-ਪੁਰਖੁ ਹੈ
ਜਿਸਨੋ ਸਮਤੁ ਸਭ ਕੋਇ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ (=ਜੀਵ) ਭਾਵ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਦ ਅਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਸ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲਪੱਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਗਿਆਨ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾਂ (ਜੀਵ) ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਉਪਰਲੀ ਮਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਹੈ
ਜਿਸੁ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਤੁਲਿ ਹੋਇ ॥
ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਜਾਣੁ ਹੈ
ਜਿਸ ਅੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰੁ ॥
ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ
ਜਿਸੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।
ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ
ਜਿ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਸੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ
ਜਿਸਤੇ ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪)

—o—

ਕਾਂਡ ੧੪

ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਮੁਕਤੀ ਕਿ ਜੁਗਤੀ ?

'ਜਿਥੈ ਰਖਹਿ ਬੈਕੁੰਠ ਤਿਥਾਈ ।'

(ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਜੀਕਣ ਦਾਇ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਵਾਂ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ! ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ 'ਨਾਮ'-ਰੂਪੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ-ਭਲੱਈਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵਾੜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਪੁੱਟੀਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਅੰਦਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ! ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਪਰ ਕਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉਪਰ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜੁ ਨੌਂ-ਮਣੀ ਸਿਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਰੱਖ ਛੱਡੀ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟਣ ਉਪਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੱਸ ! ਜਿਹੜੀ ਸੌਖ (Relief) ਉਸ ਸਿਲ ਦੇ ਹਟਾਉਣ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਸੁਖ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਬੋਝ ਮਨ ਉਤੋਂ ਹਟਣ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜੀ ਰਖਦਾ ਹੈ; ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕੀੜੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਯਾ ਇਕ ਪਿੱਦੀ ਕਿਸੇ ਪਰਬਤ ਹੇਟ ਦੱਬੀ ਹੋਵੇ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਕੰਡੇਦਾਰ ਵ ੜੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉ ਪੱਲਾ ਛੁੜਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ । ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਧਨ ਹਨ-ਆਸਾ, ਮਨਸਾ, ਭਰਮ, ਪਾਖੰਡ, ਛਲ, ਲੋਭ, ਅਚ ਕਚ, ਕੂੜ-ਕੁਸੱਤ......। ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ । 'ਪੰਡਤ' ਇਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । 'ਪੰਡਤ'

ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਰੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੁਧ ਵਿਰੋਲਕੇ ਮੱਖਣ ਕੱਢਦਾ ਹੈ :–

'ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਬੰਧਨੀ ਭਾਈ ਕਰਮ ਧਰਮ ਬੰਧਕਾਰੀ ।'
ਪਾਪਿ ਪੁੰਨਿ ਜਗੁ ਜਾਇਆ¹ ਭਾਈ ਬਿਨਸੈ 'ਨਾਮੁ' ਵਿਸਾਰੀ ।
ਇਹ ਮਾਇਆ ਜਗਿ ਮੋਹਣੀ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਭੇ ਵੇਕਾਰੀ ॥੧॥

ਸੁਣਿ 'ਪੰਡਿਤ' ਕਰਮਾ ਕਾਰੀ ॥
ਜਿਤੁ ਕਰਮਿ ਸੁਖੁ ਊਪਜੈ ਭਾਈ ਸੁ ²ਆਤਮਾ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੀ ॥ਰਹਾਉ॥
ਸਾਸਤੁ ਬੇਦੁ ਬਕੈ ਖੜੋ ਭਾਈ ਕਰਮ ਕਰਹੁ ਸੰਸਾਰੀ ॥
ਪਾਖੰਡਿ ਮੈਲੁ ਨ ਚੂਕਈ ਭਾਈ, ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਵਿਕਾਰੀ ।
ਇਨ ਬਿਧਿ ਡੂਬੀ ਮਾਕੁਰੀ ਭਾਈ ਊਂਡੀ ਸਿਰ ਕੈ ਭਾਰੀ...।੨॥

ਪੰਡਿਤ ³ਦਹੀ ਵਿਲੋਈਐ ਭਾਈ ਵਿਚਹੁ ਨਿਕਲੈ ਤਥੁ ।
ਜਲੁ⁴ ਮਥੀਐ ਜਲੁ ਦੇਖੀਐ ਭਾਈ ਇਹੁ ਜਗੁ ਏਹਾ ਵਥੁ ।
ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਭਰਮਿ ਵਿਗੂਚੀਐ ਭਾਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਉ ਅਲਖੁ।।੫॥

ਇਹੁ ਜਗੁ ਤਾਗੋ ਸੂਤ ਕੋ ਭਾਈ ਦਹਦਿਸ ਬਾਧੋ ਮਾਇ ।
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਗਾਠਿ ਨ ਛੂਟਈ ਭਾਈ ਥਾਕੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ।
ਇਹੁ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ਭਾਈ ਕਹਣਾ ਕਿਛੂ ਨ ਜਾਇ...।੬॥

ਇਹੁ ਤਨੁ ਹਾਟੁ ਸਰਾਫ ਕੋ ਭਾਈ ਵਖਰੁ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰੁ ।
ਇਹੁ ਵਖਰੁ ਵਾਪਾਰੀ ਸੋ ਦ੍ਰਿੜੈ ਭਾਈ ਗੁਰ 'ਸਬਦਿ' ਕਰੇ 'ਵੀਚਾਰੁ' ।
ਧਨੁ ਵਾਪਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਭਾਈ ਮੇਲਿ ਕਰੇ ਵਾਪਾਰੁ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਹੁਣ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੇ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪੈਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਅਜੇ 'ਅਨੰਦਪੁਰੀ' ਯਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਦੀ ਕਨਸੋ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਵ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ 'ਮੁਕਤੀ' ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਯਾ. ਇਉਂ ਜਾਣੋ ਜੁ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਡੁਬਦਾ ਡੁਬਦਾ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਕੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਆ ਲਗਾ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕਿਧਰ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਉਥੇ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ? 'ਸ਼ਬਦ' ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਉਪਰ 'ਵਿਚਾਰ' ਕਰਨਾ ਦੂਜੀ ਗੱਲ। 'ਸ਼ਬਦ' ਸਾਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਲਿਆਕੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸਾਂ ਸਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਪਰ

---

੧ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਛਾਂ ਵਾਂਙੂ ਹਨ ਜੋ ਨਿਤ ਨਿਤ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ; ਇਹੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ੨ ਮੁਕਤੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ੩ ਦਹੀਂ ਦੇ ਰਿੜਕਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ੪ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦਾ ਜਲ।

ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਵਿਚਾਰ'—'ਬ੍ਰਹਮ—ਗਿਆਨ' ਦੀ ਜੁਗਤੀ-ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ 'ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਦਰਜਾ ਉਪਰ ਹੀ ਗਿਣਨੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ :—

ਇਹੁ ਵਖਰੁ ਵਾਪਾਰੀ ਸੋ ਦ੍ਰਿੜੈ ਭਾਈ
ਗੁਰ 'ਸਬਦਿ' ਕਰੇ 'ਵੀਚਾਰੁ'।

ਭਾਵ ਨਾਮ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਪੂਰਾ ਪਕੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਵਿਚਾਰੇ ਜੁ ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਥੇ ਖੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ੨ ਔਖ ਆਉਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭਵਸਾ-ਗਰ ਨੂੰ ਤਰਕੇ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਪਰ ਅਜੇ ਬੈਕੁੰਠ ਰੂਪੀ 'ਸੱਚ—ਖੰਡ' ਨੂੰ ਅਪੜਨਾ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਂਗੂ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸਚ ਮੁਚ ਦੂਰ ਸੀ ਇਥੇ ਖੜੇ ਬੰਬਈ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਹੋਟਲ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਜਗ-ਮਗ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨਮਾਨ ਲਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਕਿਆ ਸੋਹਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮਾਖਿਓਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਜੜਿਤ ਪਰਬਤ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਕਾਲ ਹੈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਮੁਫ਼ਤ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਮਧੇਨ, ਕਲਪਤਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਜੋ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਛਬੀਲਾਆਂ ਹਨ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਹਨ। ਹੋਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਉਥੇ ਕਦੇ ਵੀ ਬੀਮਾਰੀ ਯਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ; ਉਥੇ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਜੁਆਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਰਾ—ਮਰਾ ਦੇ ਰੋਗ, ਬੁਢਾਪੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਹੋਰ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ-ਦੇਸ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਉਪਰਲ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਹੈ ; ਇਸ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇੰਦਰ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ; ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੁਰਗ ਦੀਆਂ ਮੋਹਨੀਆਂ, ਪਰੀਆਂ ਨਾਚ ਤੇ ਨਿਰਤਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਬੈਠਕੇ ਰਾਗ ਦਾ ਰਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ; ਉਥੇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਇੰਦਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਦੈਂਤ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜੁ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਪਰ ਇਸ ਇੰਦਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਗ਼ੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੌ ਅਵਸ-ਮੇਧ ਜੱਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਵੀ ਡਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਜੀਵ-ਮਾਤਰ ਇਤਨੇ ਜੱਗ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਦਵੀ ਨਾ ਖੋਹ ਲਵੇ ਪਰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪੁਰੀ ਦੇ ਉਤੇ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ—

ਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ-ਪੁਰੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਪੁਰੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਇੰਦਰ ਦੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਇਤਨੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਹਨ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ ਉਚਾ ਹੈ ! ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੁ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਦੇਸ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੋਰ ਉਚਾ, ਅਤਿ ਸੂਖਮ; ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕਿਧਰੇ ਸੋਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖੁਸਖੁਸੀ ਸੀ। ਕੀ ? ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੁ 'ਇੰਦਰ ਪੁਰੀ' 'ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰੀ' ਤੇ 'ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ' ਨੂੰ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਹੀ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੇੜਾ ਹੈ। ਯਥਾ :—

ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਮਹਿ [1]ਸਰਪਰ ਮਰਣਾ।
ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰੀ ਨਿਹਚਲੁ ਨਹੀ ਰਹਿਣਾ।
ਸਿਵ ਪੁਰੀ ਕਾ ਹੋਇਗਾ [2]ਕਾਲਾ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਸੁਰਗ, ਬੈਕੁੰਠ ਤੇ ਪੁਰੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਟਾਨ-ਕੋਟ ਸਾਲ ਆਯੂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਤਨੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹੋਣ ਉਪਰ ਵੀ ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਕਾਲ-ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਅਵੱਸ਼ ਜੱਲਣਾ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੀ ਜੁ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਡੋਰੀ' ਨੂੰ ਪਕੜੀਏ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਆਕਾਲ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਪੌੜੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਸੱਚ ਖੰਡ' ਵਾਲੇ ਆਕਾਲ ਉਪਰ। ਜਦ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ ਉਹ ਪੌੜੀ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਸ ਇਹੋ ਹੀ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਅਨਹਦ, ਅਨਾਹਤ, ਅਤੁੱਟ, ਸਰਬੱਗ, ਅਕਲ-ਕਲਾ ਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ 'ਡੋਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਨ ਢਾਡੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਆਈ। ਇਹ ਰਸ, ਇਹ ਗਿਆਨ ਝੂਟਾ, ਇਹ ਹੁਲਾਸ ਅਬਚਲੀ ਮੌਜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਨੰਤ ਤੋਂ ਆਕੇ ਅੰਤਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਸ, ਇਸ ਲਹਿਰ, ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਤਾ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁਚਾ ਚਮਕਦਾ ਲਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਗੰਮੀ-ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵੀ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

[3]ਮਾਈ ਰੀ ਪੇਖਿ ਰਹੀ [4]ਬਿਸਮਾਦ।
ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਓ
ਅਚਰਜ [5]ਤਾਕੇ ਸ੍ਵਾਦ ।। ਰਹਾਉ।

---

1. ਅਵਸ਼ਯ, ਜ਼ਰੂਰ। 2. ਅੰਤ।

3. ਜੀਵ (ਪੁਤ੍ਰ) ਹੁਣ ਜਾਗਕੇ ਆਦਮੀ ਮਾਂ (ਮਾਇਆ) ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ (ਬਾਪ) ਦਾ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। 4. ਅਨੰਦ ਦਾ ਝੂਟਾ। 5. ਉਸਦਾ ਸੁਆਦ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਅਕਥਨੀਯ ਹੈ।

ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਬੰਧਨ ਹੈ 'ਸੋਈ
ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੋ [1]ਅਹਿਲਾਦ
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਗਾਏ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ
ਬਿਨਸਿਓ ਸਭੁ ਪਰਮਾਦ ।੧।
'ਡੋਰੀ ਲਪਟ ਰਹੀ ਚਰਨਹ ਸੰਗਿ
ਭ੍ਰਮ ਭੈ ਸਗਲੇ ਖਾਦ ।
ਏਕੁ ਅਧਾਰ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੀਆ
ਬਹੁਰਿ ਨ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਦ ।੨।੯੪।੧੧੭।
(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ 'ਨਾਮ-ਰੂਪੀ' ਸੂਰਜ ਪਰਗਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰ ਜੀਵ ਰੂਪ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਰਸ ਝਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਹੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਤਾਰ, ਇਹ ਪੱਟ ਦੀ 'ਤਾਰ' ਇਹ ਰਖੜ ਦੀ 'ਡੋਰੀ' ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਅਤੁਟ ਜੇਵੜੀ ਹੈ ਜੁ ਜੀਵ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਰੱਸੀ' ਦੇ ਪਕੜਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ? 'ਭਰਮ ਭੈ ਸਗਲੇ ਖਾਦ !' ਸਾਰੇ ਭਰਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਿਟ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਇਕੋ ਇਕ ਏਕੰਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ! ਇਥੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕਿੱਥ ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦ-ਸਥਿਰ 'ਜੋਤ' ਹੈ। ਜਦ ਇਸ 'ਜੋਤ' ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਯਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਚੱਕਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ ! ਤਦ ਕਾਲ ਤੋਂ ਟੱਪ ਅ-ਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ :—

ਪਾਇਆ 'ਨਾਮ' ਨਿਧਾਨੁ ਜਿਸ ਨੋ ਭਾਲਦਾ।
'ਜੋਤਿ' ਮਿਲੀ ਸੰਗਿ ਜੋਤਿ ਰਹਿਆ [3]ਘਾਲਦਾ।
ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਵੁਠ ਤਿਤੁ ਘਰਿ।
'ਆਵਣ-ਜਾਣ' ਰਹੇ ਜਨਮੁ ਨ ਤਹਾ ਮਰਿ।
ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵਕੁ ਇਕੁ ਇਕੁ ਦ੍ਰਿਸਟਾਇਆ।
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਨਕ ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ।"
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫)

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਧੰਨ, ਧੰਨ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਤਿਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਧੰਨ ਧੰਨ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਾਡਾ ਸਦੀਵ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ, ਧੰਨ ਧੰਨ !

1, ਉਹ ਨਾਮ-ਦਾਤਾ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।
2. ਹਰੀ ਦਾ ਅਚੰਭਾ ਰਸ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਦੀਵ ਸੱਤਾ = ਜੋਤ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ ਜੋਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ।
3. ਹੁਣ ਘਾਲ, ਮਿਹਨਤ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਗਿਆ, ਆਨੰਦ ਆਇਆ।

ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਆਨੰਦ ਚੋਜ, ਹੁਲਾਸ, ਅਹਿਲਾਦ ਵੀ ਇਕ ਡਾਢੀ ਅਨੋਖੀ ਰਸ ਭਰੀ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਨਾਮ ਨਿਧਾਨ ਕੀ ਹੱਥ ਆਇਆ ਮਾਨੋ ਕਾਰੂੰ ਤੇ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹੱਥ ਲਗ ਗਏ। ਮਾਨੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅਨੰਦ, ਸੁਖ—ਸਹਿਜ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਇਸ ਲੂਠੇ ਹੋਏ ਮਨ ਉਪਰ ਤਰੁੱਠੀ ; ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਣ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕਿੱਥੇ ? ਓਹ ਤਾਂ ਅ–ਕਾਲ (Timeless) ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਉੱਚੀ ਘਾਟੀ ਹੈ, ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਵਾਲੀ, ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਆਤਮ ਰੂਪੀ ਹਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ–ਮਰਨ ਤਾਂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਹ, ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਯਾ ਪੁਰੀਆਂ (ਇੰਦਰ ਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ ਆਦਿ) ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ 'ਕੋਹ-ਕਾਫ਼' ਹੈ ਜਿਥੇ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਆਨੰਦ ਤੇ ਯੁਵਾ–ਰਸ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ 'ਏਕੇ' ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ, ਇਥੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਪਰਾਏ ਦਾ ਭਰਮ ਭੇਦ ਉੱਠਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਸ 'ਏਕਤਾ' ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ, ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਨ-ਡੋਰੀ' ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨਾ ਵੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਵਾਹਿਦ ਗੁਰ ਹੈ—

"ਸੋ ਜੋਗੀ ਜੋਗਿਤ ਪਛਾਨੇ ।।"

ਜੋਗੀ, ਭਾਵ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਡੋਰੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁਗਤੀ ਕੀ ਹੈ ? 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਝਰਨਾਟ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ! ਪਰ ਕੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਸ ਉਪਰ ਨਵੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ 'ਵੀਚਾਰ' ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਵਿਚਾਰ' ਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਇਕ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ (Space) ਤੇ ਕਾਲ (Time) ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਾਣੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੈਦ ਤੋਂ ਟੱਪ ਅਕਾਲ–ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁਛਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜੁ ਫਿਰ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਸੰਸਾ ਅਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿਸੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹਨ। ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਪਰ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ! ਕੀਕਣ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਅਫੜਾ–ਦਫੜੀ. ਦੌੜ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ Struggle for existence) ਵਾਲੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹੀ ਹੈ ਜਦ ਤੜੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਲੀਨ-ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕ-ਹਿਰੀ ਨਹੀਂ ਦੂਹਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਤਾਂ 'ਖੋਤਾ' ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਲੜਨ ਭਿੜਨ, ਦੁਲੱਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਾ ਪੱਠਾ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ, ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੇਵ–ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਿੱਚੋ–ਤਾਣ ਤੇ ਸਿਆਪੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਖੋਤੇ' ਨੂੰ ਖਿਲਾਂਦਾ ਪਿਲਾਂਦਾ ਤੇ

ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਜਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਤੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ ਯਾ ਸੰਗਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਸਰੀਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪੜਦਾ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ :—

ਪਾਇਆ [1]'ਲਾਲੁ-ਰਤਨੁ' ਮਨਿ ਪਾਇਆ ।
ਤਨੁ ਸੀਤਲੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਥੀਆ
ਸਤਿਗੁਰ 'ਸਬਦਿ' ਸਮਾਇਆ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਲਾਥੀ ਭੂਖ ਤ੍ਰਿਸਨ ਸਭ ਲਾਥੀ
ਚਿੰਤਾ ਸਗਲ ਬਿਸਾਰੀ ।
[2]ਕਰੁ ਮਸਤਕਿ ਗੁਰਿ—ਪੂਰੈ ਧਰਿਓ
ਮਨੁ ਜੀਤੋ ਜਗੁ ਸਾਰੀ ॥ ੧ ॥
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੂਕੇ ।
ਅਖੁਟੁ ਖਜਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ
ਤੋਟਿ ਨਹੀ ਰੇ ਮੂਕੇ ॥ ੨ ॥
ਅਚਰਜੁ ਏਕ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਭਾਈ
ਗੁਰਿ ਐਸੀ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ ।
ਲਾਹ ਪਰਦਾ ਠਾਕੁਰੁ ਜਉ [3]ਭੇਟਿਓ
ਤਉ ਬਿਸਰੀ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ॥ ੩ ॥
ਕਹਿਓ ਨ ਜਾਈ ਏਹੁ 'ਅਚੰਭਉ'
ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚ ਭਏ ਬਿਗਾਸਾ
ਗੁਰਿ ਨਿਧਾਨੁ ਰਿਦੈ ਲੈ ਰਾਖਿਆ ।

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਨ ਤੇ ਕੀ ਭਾਸਿਆ ? ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਾਡੇ ਹੱਥ 'ਲਾਲ ਰਤਨ' ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਝੁਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਉਪਰ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡਕ ਪੁਜਦੀ

1 ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਲਾਲ ।

2 ਹਾਥ; ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ।

3 ਜਦ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪੜਦਾ ਚੀਰ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲੇ ।

ਹੈ, ਚਿੰਤਾ–ਚਿਖਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਮਨ ਸੀਤਲਤਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਲਬ–ਲੋਭ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵੇਖਕੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦਾ ਡੋਲਣਾ, ਵਾ–ਵਿਰੋਲੇ ਵਿੱਚ ਦੌੜਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸਥਿਰ ਅਵਸਥਾਹੈ ! ਇਹ ਡਾਢੀ ਅਦਭੁਤ, ਪਰਮਾਦਭੁਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਉਹ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੀ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਪਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤ-ਅਘਾਵਣ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਨਦ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? 'ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ।' ਹੁਜੋ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਦੇ ਲਾਰੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਮਾਤ–ਲੋਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵੱਲ ਧਾਵ ? ਧਾਵੇ ਤਾਂ ਤਦ ਜੇ ਉਥ ਕੋਈ ਵੱਧ ਅਨਦ ਹੋਵੇ ! ਹੁਣ ਓਥੇ ਏਥੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਰਿਹਾ ? ਉਹ ਸੱਚ–ਚਿੱਤ ਅਨੰਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਬੈਕੁੰਠ–ਦੇਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਸ਼ਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਮ—ਰਸ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ **ਗੱਲ** ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਸਾਡੇ ਉਪਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘੁੰਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਕੀ ? ਇਹ ਜੁ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਬੈਕੁੰਠ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ-ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਥ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹੀ ਉਹ ਹਿਲੋਰੇ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਤਦ ਜ 'ਨਾਮ-ਡੋਰੀ' ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਇਹ 'ਡੋਰੀ' ਹੱਥ ਆਈ ਤਾਂ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਉਸ ਮੋਹਣ, ਮਨ-ਮੋਹਣ, ਜਗ-ਮੋਹਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉੱਪਰਲੀ-ਆਂ 'ਪੁਰੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕੀ ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ'
ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ।
ਦਰ–ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹੋਵੈ
'ਮੁਕਤਿ' ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥ ੩ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਤੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਜਦ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਯਾ ਮੁਕਤ' ਹੋਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਿਹੀ ? ਜਦ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਰਗੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਾਈਸਰਾਇ (Viceroy) ਬਣਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਿਥੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, 'ਮੁਕਤੀ' ਤੇ ਬੈਕੁੰਠ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਰਾਤਬਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ 'ਮੁਕਤੀ' ਤੇ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਵੱਲ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਪਰ ਟਿਕ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਜਦ 'ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੋਣ ਪਰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ, ਇੱਕ ਸਮੁੱਚੀ ਕਲ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਜੁ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਪੁਰਜ਼ਾ ਨਿਕਾਰਾ ਹੈ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਹੀਏ (Wheels) ਟੁਰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਵਡ ਕੋਈ ਛੋਟੇ, ਪਰ ਕੀ ਜੇ ਨਿੱਕਾ ਪਹੀਆ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਘੜੀ ਚੱਲੇਗੀ ? ਨਹੀਂ, ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਘੜੀ ਤਦੇ ਟੁਰੇਗੀ ਜੇ ਸਾਰੇ ਪਹੀਏ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਪਹੀਏ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਕੀਮਤ (Intrinsic value) ਇੱਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਮਕਾ ਅਮਕੇ ਕੋਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪਟਵਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਸੀਲਦਾਰ ਕੰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਟੁਰੇ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਹਾਂ। ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਾਸ ਉੱਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਭੋ ਇਕੋ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਦੀ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਤ- ਦੁਸ਼ਟ ਵੀ ਸੱਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਭਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਰੀਵ-ਏਕਤਾ, ਇਸ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਜਾਨਤਾ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ¹ਬੰਧਾ ॥
ਗੁਰਿ ਕਾਟੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤਬ ਛੁਟਕੇ ਫੰਧਾ ॥
ਜਬ ਲਗੁ 'ਹੁਕਮੁ' ਨ ਬੂਝਤਾ ਤਬ ਹੀ ਲਉ ਦੁਖੀਆ ॥
ਗੁਰ ਮਿਲਿ 'ਹੁਕਮ' ਪਛਾਣਿਆ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਸੁਖੀਆ ॥
ਨਾ ਕੋ ਦੂਮਨੁ ਦੋਖੀਆ ਨਾਹੀ ਕੋ ਮੰਦਾ ॥
ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੇਵਕੋ ਨਾਨਕ ਖਸਮੈ ਬੰਦਾ ॥

(ਆਸਾ ਮ ੫)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਥਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਪਟ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖ 'ਖ਼ਸਮੈ-ਬੰਦਾ' ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਤ੍ਰਖਾਣ ਬਕਸ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਉਪਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਕਸ ਦੇ ਉਪਰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਲਕੜੀ ਗੇਲੀ ਵਿਚ ਸੀ ਤਦ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਤਖਤਾ ਹੇਠਲੇ ਤਖਤੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖੇ ਜੁ ਮੈਂ ਕਿਹੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਸਦਾ ਵੰਗਾਰਨਾ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਹੇਠਲਾ ਤਖਤਾ ਉਪ-ਰਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਜੁ ਹੇ ਵੀਰ ! ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਵੀ ਬਕਸ ਵਿੱਚ

1 ਕੈਦ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ।

ਕੁਝ ਸ਼ੈ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜ ਮੈਂ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਬਕਸ ਵਿਚੋਂ ਖੰਡ ਯਾ ਆਟਾ ਲੂਣ ਸਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਵੱਗ ਜਾਵ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਵ ਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸੱਭੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜਗਾ ਇੱਕ ਹਨ, ਜਦ ਤੇੜੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਕੋਈ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਉਪਰ ! ਉੱਪਰ ਹਠਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਬਕਸ ਦ ਤਖਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ–ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਵਾਕ ਹੈ :—

'ਜੇ ਤਖਤਿ ਬੈਸਾਲਹਿ ਤਉ ਦਾਸ ਤੁਮਾਰੇ,
ਘਾਸੁ ਬਢਾਵਹਿ ਕੇਤਕ ਬੋਲਾ ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ,
ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਅਗਹ ਅਤੋਲਾ ।
(ਸਾਰੰਗ ਮ ੫)

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾ ਛਡੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਜੇ ਘੀ ਵੱਢਣ ਉੱਪਰ ਲਾਓ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਘਟ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਉਥੇ 'ਹੁਕਮ' ਦਾ ਹੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਾਡਾ ਠਿਕਾਣਾ ਬੈਕੁੰਠ ਯਾ ਸੁਰਗ ਆਦਿ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੜਾ (Fall) ਹੈ, ਸਾਡਾ ਟਿਕਾਣਾ ਉਸ ਸਦ–ਸਥਿਰ ਸੱਤਾ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ :—

'ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰਿ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿਆ ॥
ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ[1] ਅਵਤਾਰ ਮਾਇਆ ਧੰਧਿਆ ॥
ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਿਆ ॥
'ਨਾਮ' ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਨਾਹਿ ਸਰਪਰ ਹਾਰਿਆ ॥
ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ਅਨੇਕ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮਤੇ ॥
ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸਭੁ ਵਾਦਿ ਜੋਨੀ ਭਰਮਤੇ ॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਪਿਛੇ ਨਜ਼ਰ ਮੋੜ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰੀਏ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮਰਾਤਬਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ '_ਕਤੀ' ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਵੀਰ 'ਮੁਕਤੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਏ ਹਨ ਉਹ ਮਾਰੂ-ਥਲ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਲੱਭਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਾਲੇ ਰੇਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਇੱਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਰੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਣਾ ਇਕ ਡਾਢਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮੁਕਤੀ' ਪਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖਈ-ਰੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕੋਮਲ ਦੇਹੀ

1 ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਅਵਤਾਰ (ਜਨਮ) ਹੈ ।

ਨੂੰ ਵਿੱਚੇ ਵਿੱਚ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਵੀਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਛੱਡ ਸੰਨਿਆਸੀ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ ਯਾ ਸਾਧੂ ਇਸ ਲਈ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਜੰਜਾਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ 'ਮੁਕਤੀ' ਲੱਭਾਂਗੇ । ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜੁ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡਕੇ ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕਨਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਕੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਉਹ ਭੱਜਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਓਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਪੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ? ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੁ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹਨ ? ਕੀ ਸਾਡੀ ਦੇਹੀ ਕੋਮਲ ਤੇ ਰਸ ਭਰੀ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਮਨਮੋਹਣੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਦੇਹੀ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅੱਗ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਲ-ਜਾਲ ਯਾ ਜੰਜਾਲ ਸਮਝਣਾ ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸਣ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਡਾਢਾ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਮੰਦਾ ਤਦ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ 'ਜੁਗਤੀ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਕੇ, ਦਾਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਸਮਝਕੇ ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਪੱਟੀ ਬਣਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਭਰਮ-ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਬਣਕੇ ਲਾਲੰ ਲਾਲ ਚਲੂਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਕੱਜਲ ਕੋਠੜੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਮ-ਗੁਫਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ, 'ਮੁਕੰਦ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹੋ ਬੈਕੁੰਠ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸੱਚ ਖੰਡ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਤਜੁਗ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

"ਦੁਖੁ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਸੁਖੁ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਏਕੈ ਏਕੀ ਨੇਤੈ ।
ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਹਾਰ ਨਹੀ ਸਭ ਜੇਤੈ।
ਸੋਗੁ ਨਾਹੀ ਸਦਾ ਹਰਖ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਛੋਡਿ ਨਾਰੀ ਕਿਛੁ ਲੇਤੈ
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੈ ਕਤ ਆਵੈ ਕਤ ਰਮਤੈ ।"

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਜੁਗਤੀ' ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਉੱਪਰ ਫਿਰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਸੁਖ ਹੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਭਲਾ ਹੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ 'ਮੁਕਤੀ' ਦੀ ਇਤਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ 'ਜੁਗਤੀ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੱਸਦਿਆਂ, ਖੇਲਦਿਆਂ, ਖਾਂਦਿਆਂ, ਪੀਂਦਿਆਂ ਇਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਈਏ :—

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟੀਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ ।
ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ॥੨॥
(ਮ: ੫ ਗੂਜਰੀ ਵਾਰ ੪)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੰਮ ਕਾਜ, ਸੇਵਾ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋੜਦੀ, ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਰਬਾਣ ਪਦਵੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ । ਹਾਵ; ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਤੇ ਅਲਿਪਤ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ । ਇਹ ਦਰਜਾ ਉਚਮ-ਉਚਾ ਤੇ ਸੁਚਮ-ਸੁਚਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਆਦਿ ਸੱਜਨ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਕੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋਈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਟੁਰਨ, ਫਿਰਨ, ਹੱਸਣ-ਖੇਡਣ, ਖਾਣ ਪੀਣ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਹੋੜੇ ? ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਕਤੀ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਰ ਉਚੇਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਨਾਮ-ਦਾਰੂ ਪੀਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅੱਗੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ਜਾਂ ਉਸ ਘਰ ਰੱਖੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਨਾ ਤੇ ਜਮਣਾ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਆਪ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁਟੰਬ, ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਾਦਰੀ, ਨਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਸਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ :—

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ।
ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਇ ।
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਆਓ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜੇ ਹਾਂ :—

(੧) ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਤੇ 'ਮੁਕਤੀ' ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਾਤਬਿਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਯਾ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਜੁ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਵੇਗੀ, ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮੰਗੀ ਸੀ :—

ਮੂਏ ਹੂਏ ਜਉ ਮੁਕਤਿ ਦੇਹੁਗੇ
ਮੁਕਤਿ ਨ ਜਾਨੈ ਕੋਇਲਾ...........
ਫੇਰਿ ਦੀਆ 'ਦੇਹੁਰਾ ਨਾਮੇ ਕਉ
ਪੰਡੀਅਨ ਕਉ ਪਿਛਵਾਰਲਾ ॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

(੨) ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ਼-ਬਬਾਣ ਉੱਪਰ ਸੁਆਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ 'ਨਾਮ' ਉੱਪਰ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਅਨਹਤ-ਨਾਮ ਦਾ ਕ੍ਰੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਸ ਇਹ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਤੇ ਅ-ਕਾਲ ਅ-ਦੇਸ ਭਾਵ ਸਰਵੱਗ ਨਿਰੰਤਰ ਹੈ :-

'ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਮ ਰਾਮ ਧਿਆਏ ॥
ਏਕ ਪਲਕ ਸੁਖ ਸਾਧ ਸਮਾਗਮ
'ਕੋਟਿ ਬੈਕੁੰਠਹ' ਪਾਏ............
ਜੋ ਜੋ ਸੁਨੈ ਰਾਮ ਜਸੁ ਨਿਰਮਲ
ਤਾਕਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖੁ ਨ ਸਾ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪਾਈਐ ਵਡਭਾਗੀ
ਮਨ ਤਨ ਹੋਇ ਬਿਗਾਸਾ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

(੩) ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਸਭ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਪੁਰੀਆਂ ਯਾ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਗਰੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੋਣ ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :...

ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵਹਿ।
ਜਮ ਨ ਛੋਡੈ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਮਾਵਹਿ
ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਤਾ ਮੁਕਤਿ ਪਾਈਐ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਪੀਜੈ ਹੇ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

(੪) ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੋਲਾ ਵਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੰਮਣ-ਮਰਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮਰਣ-ਜੀਵਣ ਨਹੀਂ :-

ਜੀਵਣੁ ਮਰਣੁ ਕੋ ਸਮਸਰਿ ਵੇਖੈ।
ਬਹੁੜਿ ਨ ਮਰੈ ਨਾ ਜਮੁ ਪੇਖੈ ।

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੩)

(੫) ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਾਲ ਹਨ। ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਨਾਮ-ਖਿੱਚ

ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਵੱਲ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ :-

ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਮੰਗਾਹੀ ।
ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥੁ 'ਸਬਦਿ' ਸਲਾਹੀ ।
ਬਿਨੁ 'ਗੁਰ ਸਬਦੈ' ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ
ਪਰਪੰਚੁ ਕਰਿ ਭਰਮਾਈ ਹੇ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ 'ਪਾਪੁ' 'ਪੁੰਨ' ਦੁਇ ਭਾਈ ।
ਦੁਹੀ ਮਿਲਿ ਕੈ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ।
ਦੋਵੈ ਮਾਰਿ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਵੈ
ਗੁਰਮਤਿ 'ਸਹਜਿ' ਸਮਾਵਣਿਆ ।

(ਮਾਝ ਮ: ੩)

ਕਰਮਕਾਂਡ ਬਹੁ ਕਰਹਿ ਅਚਾਰ ।
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਧ੍ਰਿਗੁ ਅਹੰਕਾਰ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩)

(੬) ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ 'ਨਾਮੁ' ਅਭਿਆਸ ਯਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੇਸ਼ਕ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰੇ । ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਰਮ' ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਹਰੀ ਜੜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਫਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਫਲ ਫਿਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ—

ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਬਹੁ ਕੀਨੇ ।
ਨਿਤ ਸਾਖਾ ਹਰੀ ਜੜੀਜੈ ।
ਧਰਮੁ ਫੁਲੁ ਫਲੁ ਗੁਰਿ ਗਿਆਨੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ
ਬਹਕਾਰ ਬਾਸੁ ਜਗਿ ਦੀਜੈ ।
ਏਕ ਜੋਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ
ਸਭਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਇਕੁ ਕੀਜੈ ।
ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸਭ ਏਕੈ ਹੈ ਪਸਰੇ
ਸਭ ਚਰਨ ਤਲੇ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ।

(ਕਲਿਆਣ ਮ: ੪)

(੭) ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਆਖੀਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕੋ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ ਰਹੈ ਇਕ ਰੰਗਾ ।

ਪ੍ਰਭੁ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸਦ ਹੀ ਸੰਗਾ ।
ਠਾਕੁਰ ਨਾਮੁ ਕੀਓ ਉਨਿ ਵਰਤਨਿ ।
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਵਨੁ ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਸਨਿ ।
ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਰਾਤੇ ਮਨ ਤਨ ਹਰੇ ।
ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ ਸਰਨੀ ਪਰੇ ।। ਰਹਾਉ ।।
ਚਰਨ ਕਮਲ ਆਤਮ ਆਧਾਰ ।
ਏਕ ਨਿਹਾਰਹਿ ਆਗਿਆਕਾਰ...।
ਹਰਖ ਸੋਗ ਦੁਹਹੂ ਤੇ ਮੁਕਤੇ ।
ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਜੋਗ ਅਰੁ ਜੁਗਤੇ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

(੮) ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸੰਨਿਆਸ' ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬੇ–ਰਸਤੇ ਖੜਦਾ ਹੈ । ਜੀਵਨ–ਮੁਕਤ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਚੇਤੰਨ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਕਿਆ ਜੰਗਲੁ ਢੂਢੀ ਜਾਇ ਮੈ ਘਰਿ ਬਨ ਹਰੀਆਵਲਾ ।
ਸਚਿ ਟਿਕੈ ਘਰਿ ਆਇ 'ਸਬਦਿ' ਉਤਾਵਲਾ ।
ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਸੋਇ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੀਐ ।
ਗੁਰ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ਮਹਲੁ ਪਛਾਣੀਐ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

(੯) ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ–'ਆਪਿ ਮੁਕਤਿ, ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰੁ ।' ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਰਬਾਣ ਸਨ । 'ਮੁਕਤੀ' ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ ਆਦਮੀ ਅਪਣੇ ਅੱੜਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਜੀਵੇ :—

'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋ ਆਖੀਐ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਮਰੀਆ ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਹਰਿ ਜਗੁ ਦੁਤਰੁ ਤਰੀਆ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੪)

(੧੦) ਗੁਰਮੁਖ ਲਈ ਬੈਕੁੰਠ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਨਮ ਦੇਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਘਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਪੁਰਸ਼ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹਨ—

(ੳ) ਜਿਥੈ ਕਿਥੈ ਦੀਸਹਿ ਨਾਲੇ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਖਸਮਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੇ ।
(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)

(ਅ) ਸੂਖ ਮਹਲ ਜਾ ਕੇ ਊਚ ਦੁਆਰੇ ।
ਤਾਂ ਮਹਿ ਵਾਸਹਿ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ ।। ੧ ।।

ਸਹਜ–ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਅਤਿ ਮੀਠੀ ।
ਵਿਰਲੈ ਕਾਹੂ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਡੀਠੀ ।। ੧ ।। ਰਹਾਉ ।।

ਤਹ ਗੀਤ ਨਾਦ ਅਖਾਰੇ ਸੰਗਾ ।
ਊਹਾ ਸੰਤ ਕਰਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗਾ ।
ਤਹ ਮਰਣੁ ਨ ਜੀਵਣੁ ਸੋਗੁ ਨ ਹਰਖਾ ।

ਸਾਚ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖਾ ।
ਗੁਹਜ ਕਥਾ ਇਹ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।
ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬਾਣੀ ।
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

੧੫

੧. ਹੁਕਮ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ?

੨. ਧਰੂ ਭਗਤ ਕੌਣ ਹੈ ?

੩. ਸਹਜ-ਅਵਸਥਾ !!

(ੳ) ਤਾਰਨ ਤਰਨੁ ਤਬੈ ਲਗੁ ਕਹੀਐ
ਜਬ ਲਗੁ 'ਤਤੁ' ਨ ਜਾਨਿਆ ।
(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

(ਅ) 'ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਇ ਆਪਣੈ
'ਕਰਮੀ' ਵਹੈ ਕਲਾਮ ।
(ਸਾ: ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਪਿਛਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕਈ ਸੱਜਨ ਪੁੱਛਣਗੇ ਕਿ ਜੇ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ 'ਕਰਮ' ਨਹੀਂ, ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ (Law of karma) ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਾਂਙ ਅਸੱਤ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਕਰਮ ਸੱਤ ਹਨ ਯਾ ਅਸੱਤ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਹੁਕਮ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ? ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਔਖਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ।

ਇਹ ਵ੍ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕ ਉਚੇ ਪਹਾੜੀ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਉਚਾਈ ੮੦੦੦ ਫੁਟ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੋਰਖਨ ਬੰਗਲੇ Gorkhan forest rest-house ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਾਧਾ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਕਸਮੀਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਐਨ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ 'ਜੰਮੂ' ਤੇ 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਹੈ । ਇਉਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਖੂਬੀਆਂ ਹਨ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕੈਲ ਤੇ ਦਿਆਰ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਜੰਗਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੁਦਲੂ (Fir) ਦੇ ਸਸਤ ਜੰਗਲ ਪਰ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ੮੦੦੦ ਫੁਟ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਿਆਰ ਘੱਟ ਉੱਗਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਗੋਰਖਨ ਬੰਗਲਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝਾ ਕਾਂਟਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗੱਡੀ

ਬਦਲਦੀ ਹੈ । ਮਾਨੋਂ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦਾ ਜੰਕਸ਼ਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੱਡੀ ਲਾਹੌਰ-ਪਸ਼ੌਰ ਦੀ ਸੜਕ ਛੱਡ ਜੰਮੂ-ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਬਾਹਰਲਾ ਕਾਂਟਾ (Junction) ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਉਤਮ ਕਾਂਟਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ 'ਹੁਕਮ' ਤੇ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਿਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੀ ਸੱਚੀ ਫੋਟੋ ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ । ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੇ ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਦਭੁਤ—ਬਰਖਾ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਮੇਰੇ ਉਜਾੜ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ । ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਮਾਰੂ-ਥਲ ਵਾਂਙ ਤਰਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਆਂਤੀ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਇੰਞ ਗੁਸਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਜ਼ਮੀਨ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਇਕ ਡੀਕ ਵਿਚ ਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਗੋਰਖਨ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਇਕਾਂਤ ਬੈਠਿਆਂ ਮੇਰ ਅੰਦਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਇੱਕ ਬੱਦਲ ਉਠਿਆ, ਗੱਜਿਆ ਵੱਜਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੂਸਲਾ-ਧਾਰ ਇੰਞ ਵਸਿਆ ਜੁ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸੁੰਨ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਗਿਆ । ਉਹ ਸਮਾਂ, ਉਹ ਦਿਨ, ਉਹ ਸੁਭਾਗੀ ਘੜੀ ਡਾਢੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੁਧ-ਬੁਧ ਵਿਸਰ ਗਈ, ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਦੇਹੀ ਸੂਖਮ ਹੋ ਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਨਾਲ ਧੋਤੀ ਗਈ । ਢੇਰ ਚਿਰ ਮੈਂ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪੀਂਘ ਝੂਟਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਦ ਇਹ ਹੜ੍ਹ ਘਟਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ, ਨੱਕ ਰਗੜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਜੁ ਹੇ ਦਿਆਲੂ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਜੁ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਹੋ । ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਤਜਰਬੇ ਬਾਬਤ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਰੌ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਗਾਣ ਲਈ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਪਰ 'ਨਾਮ' ਮੈਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਚੁੰਬਕ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਪਰ੍ਹਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਸੱਭੋ ਕੁਝ ਹੈ । ਇਹ ਮਾਦੀ ਦੁਨੀਆ ਕੀ ਹੈ! ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਝੱਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਾਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡਲ੍ਹਕਣ ਕਰਕੇ ਹੈ । ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਗਿਆ । ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਠਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਸੀ ;—

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਭਿ ਬੰਧਨਾ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਸਨਬੰਧੁ ।
ਮਮਤਾ ਮੋਹੁ ਸੁ ਬੰਧਨਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਸੁ ਧੰਧੁ ।
ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਜੇਵਰੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਸਨਬੰਧੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਵਰਤਣਿ ਵਰਤੈ ਅੰਧੁ ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਾਰ)

ਭਾਵ ਕਰਮ–ਧਰਮ ਇੱਕ ਧੰਧਾ, ਇੱਕ ਜਾਲ, ਇਕ ਧੋਖਾ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਛੀ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹੰਭਲੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਸੀ ।

ਪਰ ਅੱਜ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਬੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਮਨ ਦੀ ਰੌ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਫਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਿੱਠੀ ਮਲਾਈ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਰਮ–ਧਰਮ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰੇਮ–ਕਾਂਗਾਂ, ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਆਲਾ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਅੰਧ-ਕੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਦੇ ਸਗੋਂ ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਕੇ ਕਢਦੇ ਹਨ ।ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲ ਚਿਤਮਿਤਰੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਲਾਲ-ਚਲੂਲੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਕਰਮ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਕਾਂਡ' (ਕਰਮ ਕਾਂਡ) ਆਖਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ 'ਖੰਡ' ਵਾਂਗ ਮਿੱਠੇ ਹਨ। ਤਦ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਪਗ-ਡੰਡੀ ਉਪਰ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਤਦ ਇਹ ਦੁਨਿਆਂ ਮਾਰੂ—ਥਲ ਵਾਂਗ ਝੂਠੀ ਭਾਸਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਅੰਦਰੋਂ ਧੁਨ ਉਠਦੀ ਹੈ ;–

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ।"

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸੱਚੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਸੱਚੀ, ਤੁਹਾਡਾ 'ਨਾਮ' ਵੀ ਸੱਚਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਮ–ਧਰਮ ਵੀ ਸੱਚਾ ! 'ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਕਰੇ ਬਿਸਥਾਰੁ ।' ਭਾਵ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਭਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, "ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਏਕੰਕਾਰੁ !!!" ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਕਰਮ ਸੱਚੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਵਾੜੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੜੱਤਣ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਰੀ-ਰਸ ਭਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁਛੋਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਧਰੂ' ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦੇਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਮੈਨੂੰ ਤਦ ਹੋਈ ਜਦ 'ਹੁਕਮ' ਤੇ 'ਕਰਮ' ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਭੇਦ ਲਭਾ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਧਰੂ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਸੱਚੇ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਤਾਂ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਕੋਈ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਹੋ ਹਾਲ ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰਮੁਖ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਗੋਰਖ ਧੰਧਾ ਹੈ ;

ਆਓ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰੋ ! ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕਥਾ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣੀਏ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀਏ—

'ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ।'

ਜੇ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਨ ਵਿਚਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਪੈਸੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜਦ ਦੁੱਧ ਬਣਕੇ ਵਿੱਦਿਆ ਗਈ ਤਾਂ ਹਜ਼ਮ (Assimilate) ਹੋ ਗਈ; ਸਾਡੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਕੇ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ—ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਜੋ ਡਾਢੀ ਔਖੀ ਪਰ ਨਾਲੇ ਸੌਖੀ ਹੈ! ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਦੇਕੇ ਸੁਣਨੀ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਧਰੂ ਜੀ ਸੰਭੂ ਦੀ ਮਨ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਧਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਿਵਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ–ਇੱਕ 'ਸਰੁੱਚੀ' ਜਿਸਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ 'ਉਤਮ' ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜੀ 'ਸੁਨੀਤੀ' ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਛੜ 'ਧਰੂ' ਜੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਧਰੂ' ਤੇ 'ਉਤਮ' ਮਤਰੇਏ ਭਰਾ ਸਨ, 'ਸਰੁਚੀ' ਤੇ 'ਸੁਨੀਤੀ' ਮਾਨੋਂ ਸੌਕਣਾਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦ ਧ੍ਰੂ ਬਾਲਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਧ੍ਰੂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ 'ਉਤਮ' ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਧਰੂ ਰੋਂਦਾ, ਵਿਲਕਦਾ ਤੇ ਝਿੜਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਘਰ ਛੱਡ ਬਾਹਰ ਉਠ ਟਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੈ, ਅਜੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਾਢਾ ਵੈਰਾਗ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਮਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਉਠ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਫਿਰ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੀਕਣ ਆ ਮਲੇ। 'ਧ੍ਰੂ ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਨਿਸੰਗ।' ਉਸ ਵੇਲੇ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਲਵਲੀਨ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਨੰਦ-ਝੁਨਕਾਰ! ਉੱਠੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਮਿਠੜੀ ਥਰਕੰਮਣੀ ਆਈ ਤੇ ਧਰੂ ਜੀ ਵੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖਿਆ, ਹੇ ਪੁਤਰ! ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕਬੂਲ ਪਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਵਰ ਮੰਗ; ਪਰ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਆਪ ਜੀ ਦ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਪਰਸਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਸੀ, ਸੋ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਹੋਰ ਕਾਈ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋਚਾ ਨਹੀਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਿਰ ਆਖਿਆ, ਪੁਤਰ ਕੋਈ ਵਰ ਮਗੋ। ਤਾਂ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ! ਆਪਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਆਸਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਪੁੱਤਰ ਧ੍ਰੂ! ਤੁਹਾਡੀ ਭਗਤੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਹ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤਾਰਿਆ 'ਨਖੱਤਰਾਂ' ਤੋਂ ਉੱਚ ਹੋਵੋਗੇ, ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਸੱਤ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਸੱਭੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪਰਦੱਖਣਾ ਕਰਨਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਅਚਲ,ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬ੍ਰਾਜਮਾਨ ਰਹੋਗੇ। ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਅਜੇ ਧ੍ਰੂ ਭਗਤ ਜੀ ਧ੍ਰੂ ਤਾਰਾ ਬਣਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਸਸ਼ੋਭਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸਸ਼ੋਭਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਦੀ ਨਾਭੀ ਹਨ। ਜੇ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ

ਉਪਰ ਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਵੇ !!

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਧ੍ਰੂ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ! ਧੰਨ ! ਧੰਨ !

ਪਰ ਕੀ ਕਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖੇਚਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਅਣੋਖੀ ਮਿਠੜੀ ਗੁੜ੍ਹੀ ਗਾਥਾ (Allegory) ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਅਰਥ ਵੀ ਢੂੰਢੀਏ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਓ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਸਹਿਤ, ਇਸ ਗੁਝੜੇ ਭੇਤ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ । 'ਸ੍ਵੰਭੂ-ਮਨ' ਰਾਜਾ ਜੋ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ 'ਮਨ' ਦੀ ਉਹ ਸੱਤਾ ਜੋ 'ਸੈਭ ਹੈ, ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਥਿਰ ਜੋ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਹੈ ਓਹੋ 'ਸ੍ਵਭੂਮਨ' ਹੈ । ਇਹ ਰਾਜਾ ਪੂਰਨ ਨਿਰੋਲ 'ਆਤਮਾ' ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਨਿਰਲਪ ਹੈ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ 'ਆਤਮਾ' ਬਦਲਕੇ 'ਜੀਵ-ਆਤਮਾ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਪ-ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁਰਨਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਰਚਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਸ੍ਵੰਭੂ ਮਨ' ਰਾਜਾ ਅਫੁਰ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਫੁਰ-ਜੀਵ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਹ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਧ੍ਰੂ' ਤੋਂ ਇਹ ਅਜੇ ਦੋ ਦਰਜ਼ੇ ਪਰੇ ਹੈ । ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ, ਰਾਜਾ-ਪ੍ਰਵਿਰਤ, ਭਾਵ ਉਹ ਦਸ਼ਾ ਜਦ ਜੀਵ ਅਪਣੇ ਫੁਰਨੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (ਸੰਸਾਰ) ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਤਾਂ 'ਨਿਵਿਰਤੀ' (ਨੇਤ ਨੇਤ) ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਕੋਈ ਅਡੰਬਰ ਯਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਰਪੰਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦਾਦਕ-ਅਵਸ਼ਥਾ ਵਿੱਚ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਰਚਿਆ (ਪਰਵਿਰਤੀ) । ਇਸ ਕਰਕੇ ਧਰੂ ਦਾ ਪਿਤਾ 'ਪਰਿਵਿਰਤੀ' (ਵਿਕਾਸ=Evolution) ਹੈ । ਇੱਥੇ ਤੋੜੀ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਝਗੜਾ-ਝੇੜਾ ਅੱਗੋਂ ਚੱਲੇਗਾ । ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ? ਭਲਾ ਸੋਚੋ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਹ ਉੱਤਰ ਆਵੇਗਾ, ਜੁ ਇਹ ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਸ (ਸੁ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ 'ਲਿਵ' ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਉਤਮ' ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਲਿਵਲੀਨ ਹਨ ਉਹੋ ਹੀ 'ਉੱਤਮ' ਹਨ, ਉਹ ਹੁਕਮੀ-ਬੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਨ । ਪਰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ' ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨੋ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਹੈ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਤਾਂ 'ਹੁਕਮ' ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਪਰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬੰਧਾਨ, ਨੀਤੀ (Law) ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਕਿਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ? 'ਸੁ' ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ! ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਲੜਾਈ (ਸੁ)-ਰੁਚੀ (ਲਿਵ) ਤੇ ਸੁ-ਨੀਤੀ (ਕਰਮ =Law) ਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕੌਣ ਜਿੱਤਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਪਾਠਕ ਸੱਜਨ ਇਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜੁ ਉਹੋ ਸੁਆਲ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਲੈਕੇ ਟੁਰੇ ਸਾਂ । ਭਾਵ, ਕੀ 'ਹੁਕਮ' ਡਾਢਾ

ਹੈ ਯਾ 'ਕਰਮ' ਡਾਢੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਧ੍ਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਕੀ ? ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ, ਭਾਵ, ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਉਪਰ, ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਸੱਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' (ਲਿਵ) ਧਰੂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਛੱਡਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ 'ਪੁਤ੍ਰ' ਨੂੰ ਜੋ 'ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ' ਹੈ ਰਾਜ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਧਰੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁ-ਨੀਤੀ (Law= ਕਰਮ) ਖੱਟੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਤਦ ਕਰਮ ਧਰਮ ਝੂਠੇ ਬੰਧਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ, ਬਦਲਵੀਂ ਅਵਸਥਾ (Translation) ਹੈ ਇਸ ਕਿਉਂ ? ਕਰ ਜੁ ਅੰਤ ਨੂੰ ਧਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆ ਮਿਲਣਾ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁਕੇ 'ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤ' ਸਭ ਦਰਬਾਰ ਸਮੇਤ ਧਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਪਾਟ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਧਰੂ ਜੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਭਾਵੇਂ ਉਹ 'ਸੁਨੀਤੀ' (Law= ਕਰਮ) ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਖਸੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ (ਨੀਤੀ ਬਣਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਥੰਮਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ! ਹੁਣ ਉਹੋ ਕਰਮ ਆਪਣੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲ ਕੇ ਸੋਹਣੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਭਾਵ 'ਨੀਤੀ' ਬਣਕੇ ਆ ਗਏ । ਫਿਰ ਧਰੂ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਨਾਭੀ ਕਿਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਹੈ ਤੇ 'ਧਰੂ ਮਾਨੋ ਸੰਸਾਰ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਧੁਰਾ (Axle) ਹੈ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ 'ਧੁਰਾ' ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਕੀਕੂੰ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਹੋਰ ਵੇਖੋ— ਪਹੀਆ ਚੱਕਰ ਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਗਾਂਹ ਪਿਛਾਂਹ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧੁਰਾ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿਹਚਲ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰੂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰੂ ਤਾਰਾ (Pole-Star) ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਸਥਾਪਨ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪੂਰਨ ਚੱਕਰ ੨੪ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਓ ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ 'ਹੁਕਮ' (ਸੁ-ਰੁਚੀ ਤੇ ਕਰਮ' (ਸੁ-ਨੀਤੀ) ਦੀ ਰੱਸਾ-ਕਸੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜਾ ਵੇਖੀਏ ਪਹਿਲੋਂ ਰੱਸਾ ਖਿਚਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' (ਲਿਵ) ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ' (ਕਰਮ) ਜਿੱਤ ਗਈ । ਗੁੱਝਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਕਰਮ-ਬੱਧ ਧਰੂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਤੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਉੱਤਮ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਉਹੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਓਹੋ ਧਰੂ ਸਜ-ਧਜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ-ਤਖ਼ਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤਦ 'ਕਰਮ' ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਆਓ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਖਿੰਡਾਰੀਏ । 'ਉਤਮ' ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰੂ ਉੱਚਾ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਉੱਤਮ' ਸਚ-ਮੁਚ ਉੱਤਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਜੰਜਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਰੀਆ-ਪਦ ਵਿੱਚ (Transcendent) ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਰੀਆ-ਪਦ ਹੋਕੇ ਵੀ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਦਰਤ ਦੀ

ਅਧੀਨਤਾ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ (ਕਰਮ-ਪੁੱਤ੍ਰ=ਨੀਤ) ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ ,–

(ੳ) ਅਗਿਆਨ ਵੇਲੇ ਗਿਆਨ-ਰੂਪੀ 'ਉੱਤਮਾ' ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਧਰੂ ਕੋਲੋਂ।

(ਅ) ਜਦ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ (Law) ਧਰੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਲਿਵ ਰੂਪੀ 'ਉਤਮ' ਕੋਲੋਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਸਾ-ਕਸ਼ੀ ਹੈ। ਕਦੀ (ੳ) ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ (ਅ) ਜਿੱਤਕੇ ਰੱਸਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਸ਼-ਮਕਸ਼ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੋੜੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਵੈਰਾਗ ਜੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਛੱਡਕੇ ਨੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਅਗਿਆਨ ਸੀ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਖਚਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸਲੀ ਸੱਚੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਵਸਥਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ—ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਦਿਲ ਘੜੀ ਦੇ ਪੈਂਡੂਲਮ (Pendulum) ਵਾਂਗ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਾ ਭਟਕੇ ਸਗੋਂ ਤਰੱਕੜੀ (Balance) ਵਾਂਙ ਇੱਕ ਟਿਕ, ਇੱਕ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸਲ ਗੁਰਮੁਖ ਅਵਸਥਾ ਇਹ ਹੈ :—

ਸਹਜ

ਉੱਤਮ (ਗਿਆਨ)=ਧ੍ਰੂ (ਕਰਮ, Law)
ਸੁ–ਰੁਚੀ = ਸੁ-ਨੀਤੀ
(ਲਿਵ, ਹੁਕਮ)= (ਕਰਮ)

ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਦ ਤੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਲੜੇ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣ, ਇਸ ਉਚਮ-ਉਚੀ, ਸੁਚਮ-ਸੁਚੀ ਅਤਿ ਮਿਠੜੀ, ਤੋਲਵੀਂ (Balanced) ਅਵਸਾ–ਦਾ ਨਾਮ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:ਥ

"ਸਹਜੇ ਜਾਗਣੁ ਸਹਜੇ ਸੋਇ।
ਸਹਜੇ ਹੋਤਾ ਜਾਇ ਸੁ ਹੋਇ।
ਸਹਜਿ ਬੈਰਾਗੁ ਸਹਜੇ ਹੀ ਹਸਨਾ।
ਸਹਜੇ ਚੂਪ ਸਹਜੇ ਹੀ ਜਪਨਾ ॥੩॥
ਸਹਜੇ ਭੋਜਨੁ ਸਹਜੇ ਭਾਉ।
ਸਹਜੇ ਮਿਟਿਓ ਸਗਲ ਦੁਰਾਉ।

ਸਹਜੇ ਹੋਆ ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ।
ਸਹਜਿ ਮਿਲਿਓ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਸੰਗੁ ।।੪।।
ਸਹਜੇ[1] ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਸਹਿਜ ਉਦਾਸੀ ।
ਸਹਜੇ ਦੁਬਿਧਾ ਤਨ ਕੀ ਨਾਸੀ ।
ਜਾਕੈ ਸਹਿਜ ਮਨਿ ਭਇਆ ਅਨੰਦੁ ।
ਤਾਕਉ [2]ਭੇਟਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ।।੫।।
ਸਹਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਓ 'ਨਾਮੁ' ।
ਸਹਜੇ ਕੀਨੋ ਜੀਅ ਕੋ ਦਾਨੁ ।
ਸਹਜੇ ਕਥਾ ਸਹਿ ਆਤਮੁ ਰਸਿਆ ।
ਤਾਕੈ ਸੰਗਿ ਅਬਿਨਾਸੀ ਵਸਿਆ ।।੬।।
ਸਹਜੇ ਆਸਣੁ ਅਸਥਿਰੁ ਭਾਇਆ ।
ਸਹਜੇ ਅਨਹਤ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ।
ਸਹਜੇ ਰੁਣ ਝੁਣ ਕਾਰੁ ਸੁਹਾਇਆ ।
ਤਾਕੈ ਘਰਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸਮਾਇਆ ।।੭।।
ਸਹਜੇ ਜਾਕਉ ਪਰਿਓ ਕਰਮਾ ।
ਸਹਜੇ ਗੁਰੁ ਭਟਿਓ ਸਚੁ ਧਰਮਾ ।
ਜਾਕੈ ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਾਕੈ ਕੁਰਬਾਣੈ ।।੮।।੩।।

(ਗਉੜੀ ਮ. ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਹਸਣਾ ਤੇ ਵਸਣਾ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਤੇ ਪੀਣਾ, ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੁੰਨ ਦਾਨ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਭਗਤੀ ਭਾਉ, ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਜਪ ਜਾਪ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਰੁਣ ਝੁਣ ! ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਅਤਿ-ਉੱਤਮ, ਤੋਲਵੀਂ ਪਦਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਲੋਚਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ, ਬਸ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਨੰਦ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਲਿਵਲੀਨਤਾ ਮਗਨਤਾ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਹਜ[3] ਸਮਾਧੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਖਿੰਨ ਭੰਗਰ ਨਹੀਂ, 'ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਅਨਕਾਲ ਸਰੂਪਾ' ਹੈ । ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਹੈ :—

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਹਜ ! ਧੰਨ ! ਧੰਨ !
ਆਹਾ ! ਸਹਜ ! ਆਹਾ !

1. ਘਰ, 2. ਮਿਲਿਆ
3. ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਉਪਰ ਹੋਰ ਵਧੇਰਾ ਚਾਨਣਾ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ' ਨਾਮੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖੋ ।

ਵਾਹੋ ਵਾਹ ! ਸਹਜ ! ਵਾਹੋ ਵਾਹ !
ਵਾਹੋ ਵਾਹ ! ਸਹਜ ! ਵਾਹੋ ਵਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਲ ਬਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

"ਜਾਕੈ 'ਸਹਜੁ' ਭਇਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਾਕੈ ਕੁਰਬਾਣੈ ।"

ਬਸ ਇਹ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖਰ ਚੋਟੀ, ਓਹ ਠਿਕਾਣਾ, ਓਹ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹਬਲ਼ੀ ਮਾਰੀ ਸੀ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ 'ਕਰਮ' ਤੇ 'ਹਕਮ' ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਕੂਣ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਕਲਾ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਸਦਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜੁ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਗਡੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ– (ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੇ ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ) । ਇਸ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਤਾ, ਵੈਰਾਗ, ਅਕੱਲਾਪਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਹਸਦਿਆਂ,

ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ—(ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੇ ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ) । ਇਸ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਤਾ, ਵੈਰਾਗ, ਅਕੱਲਾਪਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਹਸਦਿਆਂ,
ਖੇਲਦਿਆਂ, ਖਾਂਦਿਆਂ, ਪੀਂਦਿਆਂ ਪਰ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋਇਆਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕਰਮ ਤੇ ਹੁਕਮ ਇੱਕੋ ਹੀ ਢਾਲ ਦੇ ਦੋ ਫਬਵੇਂ ਪਾਸੇ (Matched sides) ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ 'ਕਰਮ' ਅਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੇਵਾ ਮੰਗੇ । ਇਹ ਮੇਵਾ ਮੰਗਣਾ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਤੋੜੀ ਹੀ ਸੀ । ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਜੁ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਕਰਾਣਾ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਭਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਾਣਾ ਛੱਡਕੇ ਮੂੰਹ-ਮੰਗੇ ਚਿਤਵਣੇ ਚਿਤਵਣਾ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਹੈ । ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਤਖ਼ਤ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਭੀਖ ਉਦਾਸ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਪਾਟ, ਦਰਬਾਰ, ਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਕੱਟਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਨ । ਇਸ ਆਤਮ ਭੇਦ, ਸਬਦ ਭੇਦ (mystery of name) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਪਰਮ ਸੁਖ-ਮੁਕਤੀ ਹੈ :–

'ਸੁਖ ਕਉ ਮਾਗੈ ਸਭੁ ਕੋ ਦੁਖੁ ਨ ਮਾਗੈ ਕੋਇ ।
ਸੁਖੈ ਕਉ ਦੁਖੁ ਅਗਲਾ ਮਨਮੁਖਿ ਬੂਝ ਨ ਹੋਇ ।
ਦੁਖ ਸੁਖ 'ਸਮ' ਕਰਿ ਜਾਣੀਅਹਿ 'ਸਬਦਿ 'ਭੇਦ' ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥੫॥
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਆਓ ਜ਼ਰਾ ਹੁਣ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ 'ਮੁਕਤੀ' ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਮੁਕਤੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ ਹ ਬੈਠੀਏ, ਯਾ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਈਏ, ਯਾ ਕਿਸ ਗੁਫਾ ਯਾ ਕਦਰਾ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਈਏ । ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਸਬਦ-ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਪਰ ਫੜਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਸਬਦ-ਵਿਚਾਰ (ਸਬਦ=ਬ੍ਰਹਮ, ਵਿਚਾਰ=ਗਿਆਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਬਦ-ਵਿਚਾਰ=ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ) ਵਿੱਚ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਐਗਮਵੀਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ 'ਤੱਤ ਵਿਚਾਰ' ਕਰਨ ਉਪਰ ਹੈ । ਜਦ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਸਾਂ ਕੀਤੀ, ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਅਗੰਮੀ ਤ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਇਸ ਦਾ ਤਾਣਾਂ ਪੇਟਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਮ (Duty) ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਹੈ ਉਹੋ ਵੱਜ ਕੇ ਕਰੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡਕੇ ਘਾ ਕੱਟਣਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਪਰ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਘਾ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਕਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਘਾਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਭੇ ਕੰਮ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੂੜਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੂੰਝਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਫੁਰਮਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਨਿੱਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਪੜਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਓਹ ਗਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ :—

ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ [3]ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ।
[4]ਸਉਕਨਿ ਘਰ ਕੀ ਕੰਤਿ ਤਿਆਗੀ।
ਪ੍ਰਿਅ ਸੋਹਾਗਨਿ ਸੀਗਰਿ ਕਰੀ ।
ਮਨ ਮੇਰੇ ਕੀ ਤਪਤਿ ਹਰੀ ॥੧॥
ਭਲੋ ਭਇਓ ਪ੍ਰਿਅ [5]ਕਹਿਆ ਮਾਨਿਆ ।
ਸੂਖ-'ਸਹਜ' ਇਸ [6]ਘਰ ਕਾ ਜਾਨਿਆ ॥ਰਹਾਉ॥
ਹਉ [1]ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਿਅ ਖਿਜਮਤਦਾਰ ।
ਓਹੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ।
ਲੇ ਪਖਾ ਪ੍ਰਿਅ ਝਲਉ ਪਾਏ ।
ਭਾਗਿ ਗਏ ਪੰਚ ਦੂਤ [2]ਲਾਵੇ ॥੨॥
ਨਾ ਮੈ ਕੁਲੁ ਨਾ ਸੋਭਾਵੰਤ ।
ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਉ ਭਾਨੀ ਕੰਤ ।
ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਗਰੀਬ ਨਿਮਾਨੀ ।
ਕੰਤ ਪਕਰਿ ਹਮ ਕੀਨੀ ਰਾਨੀ ॥੩॥

1 ਬਰਾਬਰ, ਭਾਣੇਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰੀਏ । 2 ਨਾਮ ਦੀ ਅਗੰਮਵੀ ਅਨਹਤ ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੁਖ ਹੈ । 3 ਵਾਹਿਗੁਰੂ
4 ਮਾਇਆ-ਵਸ ਬੁਧੀ । 5 ਭਾਣਾ । 6 ਘਰ=ਮੰਦਰ, ਸੋ ਘਰ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਦਾ ।

ਜਬ ਮੁਖ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਸਾਜਨੁ ਲਾਗਾ ।
ਸੂਖ 'ਸਹਜ' ਮੇਰਾ ਧਨੁ ਸੋਹਾਗਾ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੀ ਪੂਰਨ ਆਸਾ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲੀ ਪ੍ਰਭ ਗੁਣ-ਤਾਸਾ[3] ॥-॥੧॥੯੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਅਮੋਲਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਦੁਆਰਾ ਗਾ ਕੇ ਇਉਂ ਆਖਾਂਗਾ:—ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ' 'ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ' ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ........ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ਜੀ ਰਾਮਾ'—ਉਹੋ ਧੁਨੀ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਮਧੁਰ-ਬੈਨ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਰੋਮ ਰੋਮ ਨਾਲ !!

ਫਿਰ ਇਹ ਆਖਣਾ ਕੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰ ਲਓ ? ਤਾਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਦ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਈਏ, ਕਦੀ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸਾਂ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਤੱਤ (Logos) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਪਕੜਿਆ ਤਦ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਬਣ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਸੁਰਗ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਇਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਰੋਜ਼ ਚੜ੍ਹਨਾ । ਫਿਰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋਕੇ, ਦੁਰਾਡੇ ਬਹਿਕੇ ਵੇਖਣਾ ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਣਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਤਰਨ' ਯਾ 'ਤਾਰਨ' ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ । ਜਦ 'ਤੱਤ (ਸਬਦ=ਨਾਮ=Logos) ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਵਸਦਿਆਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ :—

ਰਾਮਾ ਮੋਕਉ ਤਾਰਿ ਕਹਾ [4]ਲੈ ਜਈ ਹੈ ।।
ਸੋਧਉ ਮੁਕਤਿ ਕਹਾ ਦੇਉ ਕੈਸੀ ।
ਕਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦੁ ਮੋਹਿ ਪਾਈ ਹੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਤਾਰਨ ਤਰਨੁ ਤਬੈ ਲਗ ਕਹੀਐ
ਜਬ ਲਗੁ 'ਤਤੁ' ਨ ਜਾਨਿਆ ।

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੰਧੀ ਹਾਂ; ਜੋੜੇ ਬਰਦਾਰ । 2 ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਆਦਿ ਚੋਰ । 3 ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ । 4 ਕਿਸੇ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਬੈਕੁੰਠ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਅਬ ਤਉ ਵਿਮਲ ਭਏ ਘਟ ਹੀ ਮਹਿ
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ।

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਬਾਹਰ ਕਿਥੇ ਖੜਨਾ ਹੈ ? ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ 'ਨਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਹੈ ਓਹ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਮਿਲਣੀ ਹੈ ? ਇਹ 'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ' ਅਵਸਥਾ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹੈ । ਇਥੇ ਅਵਸਥਾ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹੈ । ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਕਰਮ (Law) ਤੇ ਧਰਮ (Religion) ਸੁਖ ਤੇ ਦੁਖ, ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦੋਵੇਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਉਂ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਮਿਲਕੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ! 'ਧ੍ਰੂ' ਪਦ ਨੀਤੀ (Law) ਵਾਚਕ ਹੈ । ਭਾਵ ਉਹ ਕਾਲ ਕਲਾ ਦਾ ਨਿਹਚਲ ਧੁਰਾ[1] (unmovable axle) ਹੈ ! ਤੇ 'ਉਤਮ' ਪਦ ਸ਼ੁੱਧ ਅਕਾਲ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਹ ਦੋਵੇਂ 'ਕਾਲ' ਤੇ 'ਅਕਾਲ' ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ:—

"ਕਾਲੁ' 'ਅਕਾਲੁ' ਖਸਮੁ ਕਾ ਕੀਨਾ
ਇਹੁ ਪਰਪੰਚੁ' ਬਧਾਵਨੁ ।

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

———

1 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

—∞—

ਸ

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸੱਚ-ਖੰਡੀ ਪਉੜੀ

'ਨਾਮ'

'ਨਾਮ' ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ !!

ਸੁਣਨ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਖਾਈ !!!

ਕਾਂਡ ੧੬—੧੭

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸੱਚੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਉੜੀ 'ਨਾਮ' ਹੈ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਸਿਮਰਨ' ਯਾ 'ਲਿਵ' ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ 'ਪੰਜੇ-ਖੰਡ' ਟਪਦਾ ਟਪਦਾ ਐਸੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਜਾ ਅਪੜਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਵ-ਰੂਪ **(Transfiguration)** ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ !

'ਨਾਮ' 'ਸੁਣਨ' (ਭਾਵ ਅਨੁਭਵ) ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਉਪਰ ਵਰਤਣ (ਮੰਨਣ) ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡੀ ਵਿੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਸੂਖਮ ਜਿਹਾ ਭਰਮ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਇੰਦਰ-ਜਾਲ ਵਾਂਙ ਵਿਛਾਈ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਸੂਖਮ-ਪੜਦਾ ਵੀ ਫਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਖਾਲਸਾ' ਬਣਕੇ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

੧੬

੧. ਨਾਮ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ
੨. ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਕੌਣ ਹਨ ?[1]
੩. ਸੱਚੇ ਯੋਧੇ ਕੌਣ ਹਨ ?

"ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਨਾਮੇ ਸਾਂਤਿ ਆਈ ॥
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤੀਐ ਸਭ ਦੁਖ ਗਵਾਈ ॥"

(ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਹ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ 'ਮੁਕਤੀ' ਨਹੀਂ, 'ਜੁਗਤੀ' (ਜੁੜਨਾ) ਹੈ, ਭਾਵ ਰੱਬੀ-ਜੋਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ । ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਤੋੜ-ਜੋੜ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਵਾਂਙ ਝੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ

1 "The Aswins", says Muir, "have been a puzzle to the oldest commentators who have differed widely in their explanations. According to different interpretations quoted in the Nirukta, they were 'heaven & earth,' 'two kings, performers of holy acts'. It seems to be the opinion of Yaska that the Aswins represent the transition from darkness to light, when the intermingling of both produces that inseperable duality expressed by the twin nature of these deities. And this interpretation is the best that can be give of the character of the cosmical Aswins. They are young, yet also ancient, beautiful, bright, swift etc., and their negative character, the result of alliance of light with darkness is expressed by dassa, the destroyer and also by the two negatives in the compound nosatya (na+a+satya), i. e. not unture i. e. truthful,"

—P. 31 Dowson's Hindu Classical Dictionary,

ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਲੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਭਰਮ ਤੇ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ "ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ" ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

(ਬਾਕੀ ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 191 ਦੇ ਹੇਠਾਂ)

ਲਾਭ [1]ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਗੰਮ-ਦਾਤ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਭਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਉਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੋੜੀ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਹੱਥ ਲਾਲ-ਹੀਰਾ ਚਾ ਰੱਖੀਏ, ਪਰ ਬਾਲਕ ਨੂੰ 'ਲਾਲ' ਨਾਲੋਂ ਸਗੋਂ ਲਾਲ-ਬੇਰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪਰਖ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਦਾਤ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਾਮੀ, ਮਾਇਕੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ ਉਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲ-ਬੇਰ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਅਮਰ ਫਲ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਿਤਿਆਂ ਓਹ ਕੌਡੀ ਮੁੱਲ ਵੀ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਗਾਹਕ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਆ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀਰਾ, ਇਹ ਲਾਲ, ਇਹ ਰਤਨ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਵਾਏ ਮੁੱਲ ਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਵਿਣੁ ਗਾਹਕ ਗੁਣੁ ਵੇਚੀਐ ਤਉ ਗੁਣੁ [2]ਸਹਘੋ ਜਾਇ ॥
ਗੁਣ ਕਾ ਗਾਹਕੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤਉ ਗੁਣੁ [3]ਲਾਖ ਵਿਕਾਇ ॥

(ਸਾ: ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ-ਅੱਖਾਂ ਦੀ, ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ ਦਿਲਾਂ ਦੀ, ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ ਬੁੱਧੀ ਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ,

---

(ਸਫ਼ਾ 190 ਦੇ ਫੁਟ ਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੈਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾਇਆ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਆਤੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੋ ਦੈਵੀ ਵੈਦ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੱਜਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਆਤਮਾ' ਜੋ 'ਨਾਮ' ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਚਮੁਚ ਸੱਤ ਹੈ; ਅਸੱਤ ਨਹੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ Na-a-Satya 'ਨਾ-ਆ-ਸਤ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੈਦੀ-ਵੈਦ-ਦੈਵੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮ-ਰੂਪ ਨਹੀਂ. ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਤਮਕ-ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੁਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮਕ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਦੋ ਸਦਾ-ਨਵ-ਜੋਵਨ ਵਾਲੇ ਵੈਦ-ਹਨ-ਭਾਵ ਇਹ ਮਾਇਕ-ਜੀਵ ਨੂੰ, ਜੋ 'ਮੁਰਦਾ' ਹੈ, ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ: 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ "੧ਓ......ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

1 ਚਤੁਰ ਬੇਦ ਮੁਖ ਬਚਨੀ ਉਚਰੈ ਆਗੈ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਈਐ।
ਬੂਝੈ ਨਾਂਹੀ ਏਕੁ ਸੁਧਾਖਰੁ, ਓਹੁ ਸਗਲੀ ਝਖ ਝਖਾਈਐ।
ਭਾਵ ਸਭ ਸੁਖ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੈ।

2 ਸਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਪਾਰਖੂ ਨਾ ਹੋਵੇ। 3 ਜੇ ਗਾਹਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਦਾ ਹੈ।

ਦਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁੱਕ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਸੋਮਾ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੁਖ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਏ, ਜੀਕਨ ਟੋਏ-ਟਿੱਬੇ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨਾਮ ਦੇ ਬਿਬਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣ' ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਢੇਰ ਫਰਕ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਤਾ ਯਾ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਸੁਣਿਐ' ਤੇ 'ਮੰਨਿਐ'' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਖੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਲੱਛਣ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਥੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਚੇਤ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ? ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ 'ਸੁਣਨਾ' ਸਿਰਫ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਮ (Words) ਸੁਣਨਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਰਾਮ-ਨਾਮ, ਸਤਿ ਨਾਮ ਆਦਿ। ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੋੜੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਸੁਣਨਾ' ਤੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁੱਚ-ਉੱਚੀ (Transcendent) ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਪਰਪੱਕ ਹੋਣ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਪਰ ਅਪੜਨ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਸਾਡੇ ਰੋਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੁੱਰ ਚੋਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸਾਉਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਖਾ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਭਰੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲੀ, ਯਾ ਜੀਕੁਣ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣਿਆਲੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ! ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲਾ ਭਤਕਰਾ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਖੋ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਤਰੇ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਬਾਬਤ ਪੜ੍ਹੋ ਜੁ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ 'ਜਪੁ' ਨਹੀਂ, 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ! ਕੀ ਕਦੀ ਅਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਜੁ ਜਪੁ ਦੀ ਜਗਾ 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ' ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਜੇ ਵੀਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਝਟ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੁ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਅਰਸ਼ੀ-ਬਾਣੀ, ਇਸ ਮਹਾਂ-ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਅਲਫ-ਬੇ, ਊੜਾ-ਐੜਾ ਨਹੀਂ ਦਸ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਉਤਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੁਰਾਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜੇ ! ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਇਲਹਾਮੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ, ਧੁਰ ਅੱਗੇ, ਅਧਿਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਹਨ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ-ਗੋਸ਼ਟ' ਵਿਚ ਆਇਆ ਜੁ

'ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥
ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥'

ਤਥਾ

'ਤਤੁ ਨ ਚੀਨੈ ਮਨਮੁਖੁ ਜਲਿ ਜਾਇ।'
'ਦੁਰਮਤਿ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾਂ ਖਾਇ।'

ਇਸ ਅਗੰਮੀ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉਪਰ ਚੱਲਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਸੁਣਿਐ' ਤੇ 'ਮੰਨਿਐ' ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਮ ਦਾ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਅਗੰਮਵੀਂ-ਨਾਮ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਰਪੱਕ-ਜਪ ਦਾ "ਨਿਸ਼ਾਨ' ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਪੱਕਣ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚੋਂ ਝਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਸਾਵਣ ਦੀ ਝੜੀ ਵਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਪਤ-ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਵੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਧੁਰ ਝੁਨਕਾਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਸੁਣਨ' ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਹੈ, ਭਾਵ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜੁ ਇਸ ਅਗਮੀਂ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਤਤ੍ਵ-ਬੋਧ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਕਿਧਰ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਸੁਣਨਾ'ਤੇ'ਮੰਨਣਾ' ਮਾਨੋ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ ਹਨ,ਪਰ ਜੋ ਗਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਭੀੜੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਆਬਨਾਇ (Isthmus),ਉਸ ਖੱਧਕ ਉਸ ਖਾਈ ਵਿਚ ਦੋ ਡਰਾਉਣੇ ਟਾਪੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸਾਡਾ ਬੇੜਾ ਜਾਕੇ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਬੇੜਾ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ, ਕੀ 'ਨਾਮ' ਲੱਭਕੇ ਵੀ ਅਜਾਂ ਅੱਗੇ ਔਕੜਾਂ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੂ ਸੂਖਮ-ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੂਖਮ-ਚੋਰ ਆ ਟੱਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੋਰ ਚੋਰ ਨਹੀਂ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਖੀਰਲ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਚ ਮੁਚ ਹੰਸ ਹਨ ਯਾ ਬਗਲੇ ਭਗਤ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਟਾਪੂ, ਇਹ ਦੋ ਚਟਾਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮ-ਬੜਾ ਟੱਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਭਰਮ ਤੇ ਭਉ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੰਤਮ-ਆਧੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਪ-ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਔਕੜਾਂ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹਨ। ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦੋਵੇਂ ਮਨ ਦੇ ਡਾਕੂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਠੁੱਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ 'ਸੁਖ-ਦੁਖ' ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਢੂੰਡ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ 'ਭਰਮ-ਭੈ' ਤਾਂ ਸੂਖਮ² ਆਂਧੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਨ-ਰਸੀਏ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਨਾਮ-ਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਉੱਪਰ ਆਨੰਦ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੰ ਲਾਲੀ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੰ ਵਜਦ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੰ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਲਈ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਰਸ, ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ, ਇਹ ਦਰਿਆ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਕੇ ਵਗ ਟੁਰੇ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੀਆਬੇਨ ਤੇ ਰੇਗਸਤਾਨ, ਥਲਾਂ ਦੇ ਥਲ ਤੇ ਉਜਾੜ-ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰ

ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੂਪੁ ਵਰਨੁ ਨਹੀਂ ਰੇਖਿਆ, ਸਾਚੇ 'ਸਬਦਿ' ਨੀਸਾਣੁ। (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਭਾਵ 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੱਚਾ ਨੀਸ਼ਾਨ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ—

ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦੇ ਆਪੁ ਪਛਾਣੇ। ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਦਰਿ ਨੀਸਾਣੇ।

2. ਮਨ ਦੇ ਦੁਖ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸੁਣਨਾ 'ਮੰਨਣੇ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਇਹ ਰਸ ਆਪੇ (Self) ਤੋਂ ਟੱਪ ਸਗਲ-ਆਪੇ (Universal-Self) ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੨)

ਆਓ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨੇ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣੇ' ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਾਰਨਾ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੱਤ ਰੂਪੀ ਮੱਖਣ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਰਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਝਟ ਪਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਯਾ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖਣ। ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਹੀ ਡਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ! ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਰਥ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਲ-ਘੋੜੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਲਾਲ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਣ ਕੋਤਲੀ-ਘੋੜੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਉਠਾਈ, ਕੇਸ ਫੰਡਾਈ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੌੜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਡਾਢਾ ਅਦਭੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਨਾ ਚਾਨਣਾ, ਸਗੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਮਿੱਠੀ ਲਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ¹ਪਹੁ (Day-dawn) ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਹੁ ! ਤੂੰ ਅਤੀ ਸੁਹਾਉਣੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੀ ਸਾਂਝੀ-ਧੀ ਹੈਂ। ਉਸ਼ਾ (Usha=ਪਹੁ) ! ਤੂੰ ਆਰਸ਼ੀ ਰੰਗਤ ਵਾਲੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਲਾੜੀ ਬਣਕੇ ਤੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਚੱਲੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ ! ਤੈਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਮਜੀਠ-ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਲਾਲੋ-ਲਾਲ; ਗੁਲਾਲ ਏਂ ! ਪਹੁ ! ਤੂੰ ਰੰਗਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਦੋਵੱਲੀ (Dual) ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੇ ਤੂੰ ਮੰਝ-ਮੰਝਾਟੇ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਅਰਸ਼ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਕਾਲ-ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਗੰਢਦੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ ਤੂੰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਪੇਵੰਦ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਗੰਢ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤੀ ਦੀ ਜੱਫੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਨ ਤੇ ਉਨਮਨ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮੋਹ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ 'ਸੂਰਜ' ਨੇ ਪੂਰਾ ਚੜ੍ਹ ਪੈਣਾ ਹੈ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਿੱਠਾ-ਧ੍ਰੋਹ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਸਿਆ ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਡਲ੍ਹਕਦੀ ਹੈ। ਪਹੁ, ਤੂੰ ਨਾ ਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਭਰਮ-ਭੈ ਰੂਪੀ ਦਰ-ਜੇਠ ਝਣ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੂੰ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਏਂਗੀ ! ਪਹੁ, ਤੇਰਾ ²ਪੋਹੁ ਮਾਘ ਵਿਚ ਅਵੱਸ਼ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ ਉੱਤਰਾਇਣ ਵਲ ਫਿਰ ਮੁੜ ਟੁਰੇਗਾ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਸੋਹਣੀ, ਮਨ

1. ਪਹੁ=ਦਿਨ ਦਾ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਇਥੇ ਭਾਵ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਜਾਗ ਹੈ।
2. ਪੋਹੁ=ਮਹੀਨਾ ਪੋਹੁ।

ਮੋਹਣੀ, ਘਟ-ਜੋਹਣੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਰਣਾ ਹੈ ! ਪਹੁ, ਲਡਿੱਕੀ ਲਾਡਲੀ ! ਪਹੁ, ਅੰਤ-ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਸਾਂਝ !! ਪਹੁ, ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਅਮੋਹ !!! ਪਹੁ...........ਪਹੁ ....ਪਹੁ !!!

ਹਾਂ ਜੀ ਇਸ ਪਹੁ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਇਕ ਅਰਸ਼ੀ ਧਰੂਹ, ਹਿਲੂਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਪਹੁ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵਡਿਆਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੀਕਣ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਵਿਚ ਸੰਧਿ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਪਹੁ ਪਿੱਛੋਂ ਅਵੱਸ਼ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੀਕਣ 'ਨਾਮ' ਪਿੱਛੋਂ ਅਵੱਸ਼ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ 'ਸੁਣਨਾ' 'ਮੰਨਣੇ' ਵਿਚ ਬਚਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਝਖਮੁਖੇ (Twilight) ਵਿਚ ਭਰਮ-ਭੈ ਰੂਪੀ ਬੱਦਲ ਪਹੁ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਨੂੰ ਗੜੂੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਮ' ਦੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਰਮ-ਭੈ ਦੀ ਇੰਜ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਾਹੂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਥਮਗੁੱਥਾ ਯਾ ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? [1]ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, "ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ ! ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਹਾਮਣੇ ਦਿਸਦੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਨਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉਡਦੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਕੜਦਾ ਹੈਂ ?' ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਨਾਮ ਇਉਂ ਲਲਕਾਰਦਾ ਹੈ, 'ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ! ਸਚ ਮੁਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੁ ਤੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਤੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਇਹ 'ਜਪ-ਨੀਸਾਣ' ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ?" ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ 'ਪਿਰ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਸੱਤਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕੀਕਣ ਕੋਈ ਅੱਪੜੇ ?' ਨਾਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਭਾਈ' ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਸਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਉਹ ਉਚੜੀਆਂ-ਮਾੜੀਆਂ ਛੱਡਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਅਟੁੱਟ-ਨਾਮ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੱਚਾ-ਨੀਸ਼ਾਨ ਹੈ :-

"ਪਿਰ[2] ਉਚੜੀਐ -ਮਾੜੜੀਐ ਤਿਹੁ ਲੋਆ ਸਿਰਤਾਜਾ ਰਾਮ।
ਹਉ ਬਿਸਮ ਭਈ ਦੇਖਿ ਗੁਣਾ ਅਨਹਦ-ਸਬਦ ਅਗਾਜਾ ਰਾਮ।
'ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੀ' ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨੀਸਾਣੋ।
ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਖੋਟੇ ਨਹੀਂ ਠਾਹਰ ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਪਰਵਾਣੋ।"

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

1. ਭਰਮ ਤੇ ਮੋਹ ਇਕ ਹੀ ਹਨ; ਜਦ ਭਰਮ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਤਦ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:—
'ਫੂਟੋ ਆਂਡਾ ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਓ ਪਰਗਾਸੁ।'

2. ਉਚੀ ਮੁਮਟੀ, ਭਾਵ ਦੂਰ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ਼ ਸਾਡੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਤਿਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਕਟ ਹੈ।

ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਮਾਇਆ ਸੱਤ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਪ੍ਰਪੰਚ ਹੈ।' ਪਰ 'ਨਾਮ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜੁ ਮਾਇਆ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੱਤ ਹੈ; ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਤ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹੋ ਸੱਤ ਹੈ—

ਆਦਿ ਸਚੁ, ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ।
ਹੈਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ।

ਪਰ ਫਿਰ ਭਰਮ ਸਾਨੂੰ ਭੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, [1]ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਣ ਵਿਸਵਾਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਇਕ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ,ਅਗੰਮੀ ਗੁਣ ਹੈ।

ਜਦ ਭਰਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਰਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਈ 'ਭਉ' ਆ ਪਿੱਛੇ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਭਾਈ! ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਐਧਰ ਟੁਰਣ ਨਾਲ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਵਸੇ, ਇਹ ਤਜ਼ਬਜ਼ਬ' ਇਹ ਖੁਸ-ਖੁਸੀਆਂ ਮਾਨੋਂ ਘੁੰਮਣ--ਘੇਰ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ 'ਮੰਨਣੇ' ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਭੈ' ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਦੁਰਬਲਤਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਉਹ ਹੈ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਙ ਆਪਣੀ ਗਰਦਣ ਅਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰੱਖਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ 'ਸਿੰਘ' 'ਯੋਗੀ ਅਤੇ ਯੋਧਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਭਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਭੈ ਨੂੰ ਵੀ ਵਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ 'ਸੁਣਨ' ਤੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਦੋ ਔਕੜਾਂ, ਦੋ ਟਾਪੂ 'ਭਰਮ' ਅਤੇ 'ਭੈ' ਹਨ, ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਭਿਆਸੀ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਾ ਉਤਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ਼ ਅਧੂਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪੜਦੇ। ਇਹ ਸੱਜਨ ਹੱਥ-ਹੋਣ 'ਜਗਨ ਨਾਥ' ਸੁਆਮੀ ਵਾਂਙ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਲਵਲ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ 'ਕਰਨੀ' ਨਹੀਂ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਚਾਰ ਅਚਾਰ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਭਰਣੀ ਇੱਕੋ ਤੋਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ।

(੩)

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ', ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ

---

1. ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ 'ਨਾਅਸੱਤ ਹੈ; ਭਾਵ 'Notuntrue'; ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ।

ਬੜੀ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਹਨ; ਨਾਲੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਕਿਉਂ ਹਨ, ਇਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਸੁਣਨ ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਦੇ ਮੰਝਮਿਆਨੇ ਪਿੱਛੇ ਦਸੇ ਦ ਡਾਕੂ 'ਭਰਮ ਤੇ ਭੈ' ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ-ਅ-ਸਤ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸਚ-ਮੁਚ ਹੈ!' ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਭਰਮ ਅਤ ਭੈ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ, ਭ ਵ ਅ-ਭਰਮ ਤੇ ਅਭੈ, 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਯਾ 'ਨਾ-ਅ-ਸਤ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਾ-ਅਸੱਤ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਯਕ ਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ-ਅਸੱਤ ਭਾਵ ਪੂਰਨ-ਸੱਤ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਨ੍ਹਾ ਨੂੰ 'ਅਸਵਨੀ ਕੁਮਾਰ' ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਯਾ ਗਿਆਨ-ਰੂਪੀ ਰਥ ਨੂੰ ਊਸ਼ਾ-ਰੂਪੀ ਪਹੁ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹੁ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋ ਤਾਰੇ, ਦੋ ਕੁਮਾਰ, ਦੋ ਭਰਾ (ਅ-ਭਰਮ ਅਤੇ ਅਭੈ) ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ; ਤਦ ਮਨ 'ਸੁਣਨ'-ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਛੱਡ 'ਮੰਨਣ'-ਪਦਵੀ ਵਲ ਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ" ਵੀ ਆਖ ਸਕਦ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤਾਂ ਭੈ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਤਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਦੂਈ ਦਾ ਭਰਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ 'ਅਸ਼ਵਨੀ-ਕੁਮਾਰ' ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ' ਸਾਂਝੇ ਕਹੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਸੁਣਨ' ਤੇ ਮੰਨਣ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨ, ਇਹ ਜੀਵ-ਅਜੀਵ ਦੀ ਗੰਢ ਹਨ; ਇਹ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਰਾ-ਮਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਅਮਰ-ਦੇਵਤ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੁਗਲ (Twins) ਹਨ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ਼ਾਰਤਾਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਇਹ ਦੋ ਕੁਮਾਰ ਕਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੀਕਣ 'ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ' ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦ ਉਲਟ ਭਰਮ-ਭੈ' ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ :

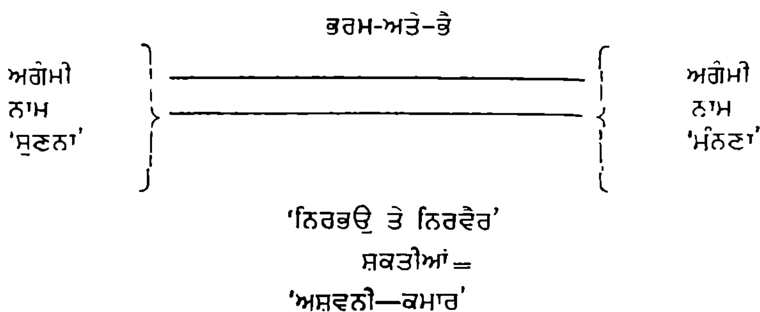
ਅਨਹਦੁ ਵਾਜੈ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਭਾਜੈ ॥......

ਨਾਨਕ ਭ੍ਰਮ ਭੈ ਮਿਟੀ ਗਏ ਰਮਣ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰਿ ॥

ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣ' ਵਿੱਚ ਭਰਮ-ਭੈ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ', ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ, ਭਾਵ ਪੂਰਣ-ਨਿਸਚੇ' ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਨਿਰਭਉ ਤ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਗੈਰ ਨਾਮ-ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਭੀ ਅਬਲਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਿਚੋੜ ਅਸੀਂ ਇਉਂ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :—

---

੧ ਐਨ-ਉਲ-ਯਕੀਨ।

'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ'
ਸ਼ਕਤੀਆਂ =
'ਅਸ਼ਵਨੀ—ਕੁਮਾਰ'

ਜਦ ਤੋੜੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੈ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਂ ।

(੪)

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ) 'ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਣ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ ਸਹਿਨ-ਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸਿਮਰਨ ਆਦਿ । ਪਰ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰਤਾਜ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ-ਪੁਰਖ ਬਣਨ ਵਲ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ । ਐਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਬਗੈਰ ਨਿਡਰਤਾ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਵਣ ਕੁੰਭਕਰਨ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਨਿਡਰ ਸਨ । ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਐਕੜ ਵੇਲੇ ਓਹ ਵੀ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਸੱਚੀ ਨਿਡਰਤਾ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੱਚੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੂੜ-ਮਤ ਆਖਦੇ ਹਨ । 'ਨਾਮ' ਹੋਣ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਸਜਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਓਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਾਹੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ; ਭਾਵ ਉਹ ਟਕੇ ਦੇ ਯਾਰ (Mercenary) ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਅਗਿਆਨੀ ਜੋਧਿਆਂ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਭੂਲੋ ਰਾਵਣ ਮੁਗਧੁ ਅਚੇਤਿ ।
ਲੂਟੀ ਲੰਕਾ ਸੀਸ ਸਮੇਤਿ ।......

ਸਹਸਬਾਹੁ ਮਧੁਕੀਟ ਸਹਿਖਾਸਾ ।
ਹਰਣਾਖਸੁ ਲੇ ਨਖਹੁ ਬਿਧਾਸਾ ।......
ਜਰਾਸੰਧਿ ਕਾਲੁ ਜਮੁਨ ਸੰਘਾਰੇ ।
ਰਕਤਬੀਜੁ ਕਾਲਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ । .....
ਬੂਡਾ ਦੁਰਜੋਧਨੁ ਪਤਿ ਖੋਈ ।.. ...
ਜਨੁ ਕਉ ਦੂਖੁ ਪਚੈ ਦੁਖੁ ਹੋਈ ।......
ਜਨਮੇਜੈ ਗੁਰ [1]ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ।
ਕਿਉਂ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਿਆ ।
ਕੰਸੁ ਕੇਸੁ ਚਾਂਡੂਰੁ ਨ ਕੋਈ ।
ਰਾਮੁ ਨ ਚੀਨਿਆ ਅਪਨੀ ਪਤਿ ਖੋਈ ।...
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਡਰਤਾ ਜੋ ਭਰਮ ਯਾ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੂੜ-ਪਣ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ । ਭਰਮ ਗਏ ਬਿਨ ਸੁਖ ਨਹੀਂ—

'ਕਿਉ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਭਰਮ ਭੁਲਾਨਿਆ ।'

(੫)

ਪਰ ਕਈ ਸੱਜਨ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਜੋਧੇ ਅਸੁਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਸਨ, ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਮੱਤ ਵਾਲੇ । ਕੀ ਚੰਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੱਕ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ 'ਨਾਮ' ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਡ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੀਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ "ਅਭੈਮਨੂ" ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਚੇਤੇ ਕਰੋ । ਇਹ ਯੋਧਾ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬੜਾ ਨਿਡੱਰ ਤੇ ਚਤੁਰ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਭੈ-ਮਨੂ' (Abbimanu) ਸੀ, ਭਾਵ ਓਹ ਜਿਸ ਦਾ 'ਮਨ'-ਅਭੈ, ਨਿਡਰ ਹੈ । ਇਸ ਯੋਧੇ ਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਬੜੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਰਸਾਏ ਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ । ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੱਕਰ–ਵਿਊਹ[2] (ਗੋਰਖਧੰਧੇ ਵਰਗੇ) ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ

1. ਨਾਮ ।
2. ਇਹ ਇਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਸੀ ਜੋ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਕਿਲੇ ਵਰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਰਸਤਾ ਭੁਲ-ਭੁਲਈ ਵਰਗਾ, ਭਾਵ ਗੋਰਖ ਧੰਧੇ ਵਾਂਗ । ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ।

ਲਿਆ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਯੋਧਾ ਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਾਪਸ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਭਿਮਨੂੰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਕੇ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ-ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਭਿਮਨੂੰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਗੁਣ ਹੈ, ਭਾਵ ਅਭੈਤਾ (ਨਿਡਰਤਾ, ਨਿਰਭਉ-ਪੁਣ) ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਖੂਬੀ 'ਨਿਰਵੈਰਤਾ' ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭਿਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭਰਮ-ਰੂਪੀ ਗੋਰਖ-ਧੰਧੇ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੋਰਖ-ਧੰਧੇ (ਚੱਕਰ-ਵਿਯੂਹ) ਅੰਦਰ ਉਹ ਨਿਡਰਤਾ ਕਰਕੇ ਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੋਰਖਧੰਧੇ ਵਿਚੋਂ ਓਹ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ-ਪ੍ਰਗਾਸ਼' ਨੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੀ ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਇਕੋ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸਨ ਪਰ ਅਭੈਮਨੂੰ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਇਕ 'ਨਿਰਭੈਤਾ' ਹੀ ਸੀ।

(੬)

ਸੱਚਾ ਨਾਮ—ਅਭਿਆਸੀ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਦੋਵੇਂ ਹੈ, ਭਾਵ ਓਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜ-ਪਿਆਰੇ ਉਹ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਗ-ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋਣ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆ ਲੜੇ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਪਰ ਵਕਤ ਉਪਰ ਅਪਣੀ ਰੱਖਿਆ (Self-defence) ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਫੜਨਾ, ਯਾ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਣਾ ਸਾਡਾ ਪੂਰਣ ਧਰਮ ਹੈ, ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ 'ਸੁਨਣ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਫਰਕ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੇ :—

ਨਾਮ—ਸੁਣਨਾ (ਆਪਣੇ ਉਧਾਰ ਲਈ)। ਨਾਮ-ਮੰਨਣਾ (ਸਰਬ ਉਧਾਰ ਲਈ)

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਣਿਐ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ॥
ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਈਐ ਬੂਝੈ ਜਨੁ ਕੋਈ ॥

(ੳ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸਭ ਸਿਧਿ ਹੈ, **ਰਿਧਿ ਪਿਛੈ ਆਵੈ ।**	(ੳ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਕੁਲੁ ਉਧਰੈ, **ਸਭੁ—ਕੁਟੰਬੁ ਸਬਾਇਆ ।**

ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਨਉ ਨਿਧਿ ਮਿਲੈ,
ਮਨ ਚਿਦਿਆ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸੰਤੋਖੁ ਹੋਇ,
[1]ਕਵਲਾ ਚਰਣ ਧਿਆਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸਹਜ ਉਪਜੈ,
ਸਹਜੇ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ।

(ਅ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸੁਚਿ ਸੰਜਮੋ,
ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਘਟਿ ਚਾਨਣਾ,
ਆਨੇਰੁ ਗਵਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ [2]ਆਪੁ ਬੁਝੀਐ,
ਲਾਹਾ ਨਾਉ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਪਾਪ ਕਟੀਅਹਿ,
ਨਿਰਮਲ ਸਚੁ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਉਜਲੇ
ਨਾਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ ।

(ੲ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ,
ਨਾਮੇ ਸਾਂਤਿ ਆਈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤੀਐ,
ਸਭ ਦੁਖ ਗਵਾਈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਨਾਉ ਊਪਜੈ,
ਨਾਮੇ ਵਡਿਆਈ ।

੧ ਮਾਇਆ ।
੨ Self

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥
(ਜਪੁਜੀ)

ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੰਗਤਿ ਉਧਰੈ,
ਜਿਨੁ ਰਿਦੈ ਵਸਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਣਿ ਉਧਰੈ,
ਜਿਨ ਰਸਨ ਰਸਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਦੁਖ ਭੁਖ ਗਈ,
ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਤਿਨੀ ਸਲਾਹਿਆ,
ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇਆ ।

(ਅ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਦੁਰਮਤਿ ਗਈ.
ਮਤਿ ਪਰਗਟੀ ਆਇਆ ।
ਨਾਉ ਮੰਨਿਐ ਹਉਮੈ ਗਈ,
ਸਭਿ ਰੋਗ ਗਵਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਨਾਮੁ ਊਪਜੈ,
ਸਹਜੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸਾਂਤਿ ਊਪਜੈ,
ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ,
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ।

(ੲ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਰਤਿ ਊਪਜੈ,
ਨਾਮੇ ਮਤਿ ਹੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਗੁਣ ਉਚਰੈ,
ਨਾਮੇ ਸੁਖਿ ਸੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ 'ਭ੍ਰਮੁ' ਕਟੀਐ,
ਫਿਰ ਦੁਖੁ ਨ ਹੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸਾਲਾਹੀਐ,
ਪਾਪਾਂ ਮਤਿ ਧੋਈ ।

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥
ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥
(ਜਪੁਜੀ)

ਆਪਣਾ—ਆਨੰਦ (ਵਿਗਾਸ) । ਸਰਬ-ਸੁਖ (ਤਰੇ ਤਾਰੈ)

ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਵਾਲੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ 'ਨਾਮ-ਸੁਣਨਾ' ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਨੰਦ ਲਈ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਸੁਣਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਰਮ-ਭਉ ਦੀ ਕਾਲਖ ਮਨ ਤੋਂ ਮਾਂਜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰੇ (Koh-Noor) ਵਾਂਙ ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਆਪਣੇ ਉਪਰ, ਘਰ—ਬਾਹਰ, ਦੇਸ—ਬਦੇਸ਼ ਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਤਕ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੨ ਨੌ ਨਿਧੀਆਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੌੜਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ 'ਨਾਮ' ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗਾਹਿਰ—ਗੰਭੀਰ, ਰੱਜ ਪੁੱਜ, ਸ਼ੁੱਧ—ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ! (ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰ)। ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਚੰਦ੍ਰਮੇ ਵਾਂਙ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਆਪ ਕੱਟਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣ ਆਸ—ਪਾਸ, ਘਰ ਬਾਹਰ ਸਭ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹਨ।

"ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰ। ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰਸਿਖ।"
(ਜਪੁਜੀ)

ਇਹ ਨਾਮ—ਰਸੀਏ ਅਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਖ ਮਠ ਯਾ ਹੱਟ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ, ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਵੰਡਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਵਡਦੇ ਹੋਏ ਸੰਗਦ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਦਾਤ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ—ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ ! ਐਥੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾ ਨਾਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੋਈ ਚੁੱਪ-ਗੜੁਪ, ਕਾਨਾ ਫੂਸੀ; ਇਸ਼ਾਰਤਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ, ਸਾਦਾ ਨਾਮ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ, ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ, ਆਹਮਣੇ—ਸਾਹਮਣੇ—ਹੈ। ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਖਾਵੇ, ਜੋ ਚਾਹੈ ਸੋ ਪਾਵੇ; ਜੋ ਅੜੇ ਸੋ ਝੜੇ ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦੀ 'ਗੁਪਤ—ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ! ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀਉ, ਪੂਰਨ—ਪ੍ਰਤੱਖ—ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਝੁਲਾਇਆ ! ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀਉ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਤਾਰਨ ਲਈ ਨਾਮ-ਦਾ ਬੜਾ ਬਣਾਇਆ। ਧੰਨ ਹਨ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਦੀ ਸੱਚੀ ਮੂਰਤ 'ਖਾਲਸਾ'—ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ !! ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ; ਗੁਰੂ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਹੈ :—

"ਅਜੈ 'ਗੰਗ-ਜਲੁ' ਅਟਲੁ
ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਸਭ ਨਾਵੈ।
ਨਿਤ [1]ਪੁਰਾਣ ਬਾਚੀਅਹਿ
ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਮੁਖਿ ਗਾਵੈ।
ਅਜੈ ਚਵਰੁ ਸਿਰਿ ਢਲੈ
'ਨਾਮੁ—ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਮੁਖਿ ਲੀਅਉ।

੧ ਪੁਰਾਣ ਵੇਦ ਆਦਿ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਇਸ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਚਦੇ ਯਾ ਚਿਤਾਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰ
ਆਪਿ ਪਰਮੇਸਰਿ ਦੀਅਉ ।
ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰ
ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਗਯਉ ।
ਹਰਿਬੰਸ ਜਗਤਿ ਜਸੁ ਸੰਚਰ੍ਹਉ ।
ਸੁ ਕਵਣ ਕਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਮੁਯਉ ।

(ਸਵਯੇ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰੂ–ਗਰੰਥ ਜੀਉ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੁਯਉ !' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ–ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ । ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਦਾ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸੁਣਨਾ' ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਹੋਰ ਗੱਲ !!

੧੭

੧. ਅਕਲ ਤੇ ਲਿਵ !
੨. 'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਆਤਮਾ' !
੩. ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ !

— oo —

(੧) ਸਬਦੁ ਚੀਨਿ ਆਤਮੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ।
(ਸੂਹੀ ਮ: ੩)

(੨) ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ ।
ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਜੋ ਮਿਲੈ, ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਸੋਇ ।
(ਸਲੋਕ ਮ: ੨)

ਪਾਠਕ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ-ਮਤ[1] ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਵੇਦਾਂਤ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ 'ਆਤਮਾ' ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਸ ਡਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ 'ਨਾਮ' ਉਪਰ ਹੈ । ਅਸੀਂ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਵੀ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਹੀ ਰਾਹ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਘਾਲਾਂ ਤੇ ਕਮਾਈਆਂ ਨਾਲ ਅੱਪੜਦੇ ਹਾਂ । ਪਰ ਨਵੀਨ-ਵੇਦਾਂਤੀ ਝਟ ਪਟ 'ਅਕਲ' ਰਾਹੀਂ 'ਆਤਮਾ' ਉਪਰ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਅਸਾਂ 'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਆਤਮਾ' ਉਤੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਤੱਕਣਾ ਹੈ ਜੁ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਅਕਲ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ 'ਆਤਮਾ' ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਖੜ ਸਕਦੀ, ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਗੰਮੀ-ਛੋਹ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, 'ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ', ਭਾਵ, ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਲੀ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਥੇ ਅੱਪੜ ਗਏ ਹਾਂ ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ; ਉਹ ਨਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਉਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਅਕਲ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਨਾਮ' ਦੀਆਂ ਟੇਗਾਂ ਉਪਰ ਖੜੋਕੇ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਾ ਛੋਂਹਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ, 'ਮਿਲੈ, ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ ।' ਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਤਦ ਹੈ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ।

---

੧ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਨਵੀਨ ਯਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵੇਦਾਂਤ ਤੋਂ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂਤ ਵੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਾਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ।

'ਨਾਮ' ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? 'ਅਕਲ' ਇਕੱਲੀ ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੜ ਸਕਦੀ ? ਇਹ ਇੱਕ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਸੁਆਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਥੋੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹਰ ਆਤਮ-ਵਿਚਾਰ ਥੋਥੀ ਹੈ, ਛੂਛੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਅਸੀਂ ਅਪਣਾ ਮੰਦਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਰੇਤਲੇ ਥਲ ਉਪਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਕੀਮਤੀ, ਨਿਰਮੋਲਕ, ਅਚੰਭਕ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਵਡ ਮੁੱਲੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਅਕਲ ਜੇ ਚਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਸੋਨਾ ਹੈ, ਜੇ ਅਕਲ ਸੋਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਮ ਲਾਲ ਹੀਰਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਕਲ ਲਾਲ ਹੀਰਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਉਹ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਅੱਗੋਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਜਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਯਾ ਸਿਰਫ਼ 'ਅਕਲ' ਯਾ ਅੱਖਰੀ ਅਕਲ ਗਿਆਨ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ।

(੧)

ਪਹਿਲਾ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਜੋਤ' ਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਨੇਰਾ ਕਰਕੇ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਉਲਟ ਭਾਵ 'ਰੌਸ਼ਨੀ' ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਰੌਸ਼ਨੀ; ਕਿਰਨਾਂ ਕਿਰਨਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਵੇਧਨ-ਸ਼ਕਤੀ (Perforative Power) ਵਿਚ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਤ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਬੂਟੇ, ਘਰ, ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ । ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸੁਆਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਇਆਣਾ ਬਾਲਕ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਯਾ ਦੁਆਨੀ ਚੁਆਨੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਪੇਟ ਵਿਚ ਨਿਗਲ ਜਾਵ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪੈਸਾ ਯਾ ਸਿੱਕਾ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਵੱਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸੂਖਮ ਹਨ ਪਰ ਇਤਨੀਆਂ ਸੂਖਮ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਜੁ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪੈਸੇ ਤੋੜੀ ਅੱਪੜ ਸਕਣ । ਕੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਐਸੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਕੀਆ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੇਖ ਸਕੇ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, 'ਹਾਂ' ਹੁਣੇ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਇੱਕ ਐਕਸ-ਰਿਸ਼ਮਾਂ (X-rays) ਵਾਲਾ ਆਲ੍ਹਾ

ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਛਪ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ । ਇਹ ਐਕਸ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਫੋਟੋ ਕੀਕਣ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਿਰਨਾਂ ਤੀਬਰ-ਤੇਜ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਧਨ-ਸੱਤਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੀਆਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਇਹ ਗੁਪਤ ਮੰਦਰ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਬਸ ਜੋ ਫਰਕ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਤੇ ਐਕਸ-ਕਿਰਨਾਂ (X-rays) ਵਿੱਚ ਹੈ, ਓਹੋ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ । 'ਅਕਲ' ਤਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਗੁਪਤ-ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਲੱਭਦੀ ਹੈ । 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਜੋ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਓਹ ਫੋਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਰਦਾ ਕਈ ਨਹੀਂ । 'ਆਤਮਾ' ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਉਹ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੁਲੀ-ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਦੀ । 'ਸਬਦ-ਸੱਤਾ' ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਇੱਕ ਸੂਖਮ-ਤਰ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :—

> [1]ਅਦ੍ਰਿਸਟੁ ਅਗੋਚਰੁ ਪਕੜਿਆ '[2]ਗੁਰ ਸਬਦੀ',
> ਹਉ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੀਐ ॥
>
> (ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪)

ਅਸੀਂ ਡੁਬਦੇ ਹਾਂ, 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਬੇੜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਤਾਰਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਫੋਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, 'ਨਾਮ' ਸਾਡੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਿ ਰੂਪੀ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰਦਾ ਹੈ :—

> ਹਮ ਪਾਥਰ ਨਾਵ, ਬਿਖੁ ਭਵਜਲੁ ਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥
> ਗੁਰ ਦੇਵਹੁ 'ਸਬਦੁ' ਸੁਭਾਇ ਮੈ ਮੂੜ ਨਿਸਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥
>
> (ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪)

(੨)

'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਫਰਕ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਅਸਾਡੇ ਅਤੇ ਦੂਰਬੀਨ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਕਈ ਤਾਰੇ, ਨਖੱਤਰ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹਨ, ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਪਰ ਜੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਨ (Telescope) ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਉਹੋ ਗੁਪਤ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਅਕਲ' ਦੀ ਮਾਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਤੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਦੂਰਬੀਨ ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਭਾਸਦੇ, ਹਨ । ਫਿਰ ਜੀਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਤਲੇ ਜਰਮ (Germe) ਕੀੜੇ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੇ; ਪਰ ਖੁਰਦਬੀਨ (Microscope) ਨਾਲ ਝਟ-

---

੧ ਆਤਮਾਂ । ੨ ਨਾਮ ਨਾਲ ।

ਪਟ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਓਦਾਂ ਹੀ 'ਆਤਮਾਂ' ਸੂਖਮ ਜਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਖੁਰਦਬੀਨ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਓਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਅਵੱਸ਼ ਵਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਸ਼ਬਦ' (ਨਾਮ=Logos) ਰੂਪੀ ਖੁਰਦ-ਬੀਨ ਨਾ ਲੱਗੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। 'ਨਾਮ' ਦੇ ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾਂ' ਉਘੜ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ :—

"ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਬਨਵਾਰੀ।
ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲ 'ਗੁਪਤੋ' ਵਰਤੈ,
'ਗੁਰ ਸਬਦੀ' ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਰੀ ਜੀਉ।"
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੪)

(੩)

ਬਾਹਰਲੀ-ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀ-ਰੋਸ਼ਨੀ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਜੋਤ' ਆਖਦੇ ਹਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਢਲਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਖੋਟ ਜਾਂ ਮੁਲੰਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਪਾਣੀ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਦੀ ਰਲਾਵਟ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਗਰ ਖਾਰਾ ਹੈ, ਜੇ ਚੰਨ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਦਾਗ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੱਜ ਹੈ, ਜੇ ਮੋਰ ਸੋਹਣਾ, ਮਨ-ਮੋਹਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਪੈਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਝੂਰਦਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਘਨ ਹੈ। ਕਿ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੁ ਦੀਵੇ ਹੇਠ ਹਨੇਰਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਵੇਖੋ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਛਛੈ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਮੁ ਹੋਆ।
(ਪਟੀ ਮ: ੧)

ਇਹ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਮਾਨ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਾਂਜੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਫਿਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਉਤੇ 'ਤਮਾ' ('ਤਮ-ਸੰਸਾਰੁ ਚਰਨ ਲਗਿ ਤਰੀਐ') ਭਾਵ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਸਹਜੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਕੇ ਓਹੋ 'ਆਤਮਾ' ਜੋ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ (ਤਮੋਗੁਣ) ਹੇਠ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਆਤਮਾ' ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਹਨੇਰ ਕਰਕੇ ਭਾਸਦਾ ਨਹੀਂ; ਓਹ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਚੰਬੜਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਾਹੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਹਿ ਸਕਦਾ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :—"ਨਾਲਿ ਹੋਵੰਦਾ ਲਹਿ ਨ ਸਕੰਦਾ, ਸੁਆਉ ਨਾ ਜਾਣੈ ਮੂੜ੍ਹਾ।" ਜਦ ਮਨ—ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ 'ਨਾਮ'-

ਦੀਪਕ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਤੋਂ 'ਤਮੋ' ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਨ-ਪ੍ਰਗਾਸ ਬਿਨ-ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :—

(੧) ਨ ਛਲ ਹੈ ਨ ਛਿਦ ਹੈ ਨ ਛਾਇਆ ਕੋ ਮਿਲਾਉ ਹੈ।
(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

(੨) ਜਿਹ ਮੰਦਰਿ ਦੀਪਕੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਅੰਧਕਾਰੁ ਤਹ ਨਾਸਾ।
ਨਿਰਭਉ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਭ੍ਰਮੁ ਭਾਗਾ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਦਾਸਾ।
(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

'ਆਤਮਾ' ਰਾਮ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਪਰ 'ਪ੍ਰਗਾਸ' ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਜੋਤ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਜੋਤ' ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :—

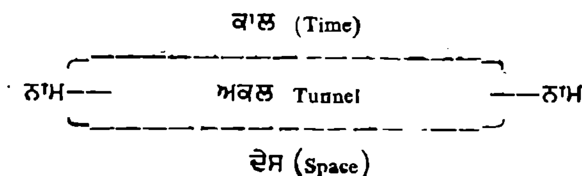
(੧) ਘਟਿ ਘਟਿ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਹੈ
ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਕੀਓ ਰੰਗਿ ਰੀਤਿ।
ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਵਸੈ ਜਗ-ਜੀਵਨਾ
'ਪਰਗਾਸੁ' ਕੀਓ ਗੁਰਮੀਤਿ।
(ਸਲੋਕ ਮ: ੪)

'ਨਾਮ' ਜਪਤ ਹੋਆ 'ਪਰਗਾਸੁ'।
ਗੁਰ ਸਬਦੇ ਕੀਨਾ ਰਿਦੈ ਨਿਵਾਸੁ।
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਉਹ 'ਜੋਤ' ਉਹ ਪ੍ਰਚੰਡ-ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾ ਆਤਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਅਕਲ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਉਸ ਚਿੱਤ ਮਿੱਤਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਂਙ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਯਾ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਹੈ।

(੪)

ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਕਲ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਵਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਜੁ ਅਕਲ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੋ ਕੰਧਾਂ ਹਨ-ਕਾਲ (Time) ਤੇ ਦੇਸ (Space)। ਇਹ ਦੋ ਕੰਧਾਂ ਅਕਲ ਦੇ ਗਿਰਦ ਇੰਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਗੁਫਾ (Tunnel) ਵਿਚ ਰੇਲ :—

ਜਦ ਤੋੜੀ ਰੇਲ ਗੁਫਾ ਯਾ ਕੰਧਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਤੇ ਚਾਨਣ ਦੂਰ ਗੁਫਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਫਾ ਵਾਂਗ ਕਈ ਰੇਲਾਂ ਯੂਰਪ (Europe) ਵਿਚ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਧਰਤੀ ਦ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਵੇ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ਼ ਰੇਲਾਂ (Undergrund railways) ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਟਰਦੀਆਂ ਹਨ ਓਦਾ ਹੀ 'ਅਕਾਲ' ਦੀ ਗੱਡੀ ਵੀ ਦੇਸ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਰੇਲ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, 'ਨਹੀਂ'। ਜਦ ਰੇਲ ਗੁਫਾ ਛੱਡ ਉਪਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਯਾ ਖੁੱਲੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਾਸਿਓਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ, ਪੂਰਨ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ'-ਮੰਡਲ' ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸੰਤ ਮੰਡਲ' ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਜਮ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ-ਕੰਦਰਾਂ, ਦੇਸ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਗੱਡੀ ਗੁਫਾ ਛੱਡ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਸੰਤ-ਮੰਡਲ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਦੁਰਤੁ ਸਭੁ ਨਸੈ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਨਿਰਮਲ ਰੀਤਿ।
ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਹੋਇ ਏਕ ਪਰੀਤਿ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲੁ ਤਹਾ ਕਾ ਨਾਉ।
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇਵਲ ਗੁਣਗਾਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਜਨਮ ਮਰਣੁ ਰਹੈ
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਜਮੁ ਕਿਛੂ ਨ ਕਹੈ।
ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਹੋਇ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ 'ਨਾਮੁ' ਵਖਾਣੀ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਆਸਨੁ।
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਪਾਪ ਬਿਨਾਸਨੁ।

(ਭੈਰਉ ਮ. ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ 'ਬੁੱਧੀ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਦੇਸ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁਰਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਗੁਫਾ (Tunne)

ਵਿੱਚ ਗੱਡੀ ਬਹੁੰ ਦੇਰ ਤੇੜੀ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਸਾਹ ਘੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਇਹੋ ਜਮ ਦਾ ਆ ਕੇ ਸਾਹ ਘੁੱਟਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ 'ਸੰਤ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਪ ਛੱਪ ਕਰਕੇ ਟੁਰਨ ਲਗ ਪਈ, ਫਿਰ ਕਾਲ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਜਮ ਦਾ ਖਟਕਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਨਿਰਮਲ-ਬਾਣੀ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣ ਹੈ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰ ਹੈ। 'ਅਕਲ' ਅਤੇ 'ਨਾਮ' ਵੱਚ ਬੱਸ ਇਹੋ ਗੁਫਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ-ਗੱਡੀ ਵਾਲਾ ਫਰਕ ਹੈ।

(੫)

'ਅਕਲ—ਸ਼ਕਤੀ' ਮਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਕੜਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਲ ਮਾਇਆ ਵਾਂਙਣ ਆਪ ਵੀ ਠੁਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਲ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਉੱਚ ਹਨ ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਠੁੱਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ—ਪੈਸਾ, ਟਕਾ—ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਵੀਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਵਾ ਤਾਂ ਵੀਟਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਅਕਲ' ਮਾਇਆ ਦਾ ਪੰਜਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪੰਜਾ ਸੂਖਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜ ਸਕਦਾ। ਅਣੂਆਂ (Molecules) ਪਰਮਾਣੂਆਂ (atoms) ਤੇ ਬਿਜਲੈਣੂਆਂ (Electrons) ਤੇੜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸੂਖਮ-ਤਰ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਅਕਲ ਦਾ ਫੌਲਾਦੀ ਪੰਜਾ ਅਜਿਹਾ ਨਿਸਫਲ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ [1]ਛਾਨਣੀ। [ਨ]ਾਮ' ਬਿਨਾਂ [2]ਅਕਲ ਇੰਞ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਨਿਸਫਲ ਭਵਾਟਣੀਆਂ

---

1 ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਕਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖੋਜ (Psychical Research) ਨਾਲ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ :—"Starting from aether, electrons & other paychical machinery we cannot reaeh conscious man & render of what is apprehended in his consciousness. We have only one approech, namely through our direct knowledge of mind. The approach through the psychical world leads only into the cycle of physics; where we run round and round like a kitten chasing its tail and never reach the world-stuff at all."

——— Eddington. "The Nature of the Physical World."

2 ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੁਕਸ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮੁਢਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਵਿਚਾਰਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ (Pros & Cons)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਵੰਦਾਂ (Antinomies of Pure reason) ਨੂੰ ਅਕਲ ਆਪ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਕੈਂਟ, ਜਰਮਨ ਫਿਲਾਸੋਫਰ, ਨੇ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ :—

Kant's the Critique of Pure Reason :—*First Antinomy, Thesis.* The world

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ)

ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਤੇਲੀ-ਦਾ-ਬਲਦ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ! ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਤੇਲੀ ਦੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗ ਰੱਬ ਰੂਪੀ ਥੰਮ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੂਰੇਡੇ ਚੱਕਰ ਲਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਓਹ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਾਹਰਲੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਨਿਜ-ਮਹਲ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(੬)

ਗੱਲ ਕੀ, ਮਾਇਆ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਥ ਹੈ ਇਤਨੀ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਲੰਕਾ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ। ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਕੌਣ ਟੱਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਓਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜਿੱਡਾ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਹੋਵੇ ! ਯਾ ਓਹ ਜਿਸ ਕੋਲ 'ਨਾਮ' ਰੂਪ ਤੁਲਹਾ ਯਾ ਬੇੜੀ ਹੋਵੇ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ :—

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਂਧਿਓ ਸੇਤੁ ਬਿਧਾਤੈ ।
ਲੰਕਾ ਲੂਟੀ ਦੈਤ ਸੰਤਾਪੈ ।
(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟ)

'ਨਾਮ' ਉਹ ਗ਼ੈਬੀ-ਪੁਲ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਪੁਲ ਬਿਨਾਂ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਬਿਨਾਂ ਕੀਕਣ ਇਹ ਤੇ ਉਹ ਕੰਢੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :-

"ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ! ਬਿਨੁ ਪਉੜੀਆ
ਮੰਦਰਿ ਕਿਉਂ ਚੜੈ ਰਾਮ ।
ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ! ਬਨੁ ਬੇੜੀ
ਪਾਰਿ ਨ ਅੰਬੜੈ ਰਾਮ ।

(ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਫੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

has a beginning in time, & is also limited in regard to space. *Proof.* Were the world without a time beginning, we should have to ascribe a present limit to that which can have no limit, which is absurd. Again were the world not limited in regard to space, it must be conceived as an infinite whole yet it is impossible thus to conceive it.

Antithesis. The world has neither beginning in time, nor limit in space, but in both regards is infinite, *Proof.* The world must have existed from eternity, or it could never exist at all. It we imagine it had a beginning, we must imagine an interior time when nothing was. But in such time the origin of anything is impossible. At no moment could any cause for such a beginning exist.

ਗੱਲ ਕੀ ਅਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਖ-ਧੰਧਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਦਦ ਬਗ਼ੈਰ।

ਪਾਰਿ ਸ ਜਨੁ ਅਪਾਰੁ [1]ਪ੍ਰੀਤਮੁ
[2]ਗੁਰ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਘਾਵਏ ।
ਮਿਲੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕਰਹਿ ਰਲੀਆ
ਫਿਰੀ ਨ ਪਛੋਤਾਵਏ ।
(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਨਾਮ' ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਐਉਂ ਗੰਢਦਾ ਹੈ ਜਿੱਦਾਂ 'ਪਹੁ' ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੰਢਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿੱਦਾਂ ਅਰਸੀ-ਧਨਸ਼, ਸਤ-ਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਉੱਤਰ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਿਕਸ਼ (Atmosphere) ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

... ...

ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ! ਤੂੰ ਕਾਲ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ; 'ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਅਕਾਲ ਦੀ ਸੋਹਾਗਣ-ਲਾੜੀ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ ਰਾਣੀ ! ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਵਸ ਹੈ । 'ਸੁਰਤੀ'-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰੂਪ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰਾ ਰੂਪ ਅਨੂੰਪ ਹੈ। ਹੇ ਅਕਲ ਰਾਣੀ ! ਤੂੰ ਕੁਰਸ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈਂ । 'ਸੁਰਤੀ'-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਅਰਸ਼-ਕੁਰਸ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਭਦੀ ਤੇ ਸੁਹਾਉਂਦੀ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ! ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਬਾਗ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਸਭ ਜਤੀ ਸਤੀ ਤੇਰੇ ਹੀ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ । ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਜਗਤ-ਜਨਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਜਗਤ-ਮਾਤਾ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ । ਤੂੰ ਸਾਇੰਸ-ਦਾਨ, ਖੋਜੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਾਰੀ ਜਣਦੀ ਹੈਂ । ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ, ਅਕਾਲੀ, ਖਾਲਸੇ, ਨਬੀ, ਔਲੀਆ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਆਪਣੀ ਕੁਆਰੀ-ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈਂ—
[3]Virgin birth !

ਅਕਲ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਗਦੀ,-ਜੋਤ ਹੈ । ਅਕਲ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਅਕਲ-ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨ ਚਾਬੀ ਦੇ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ-ਦੀ-ਚੱਕੀ । ਅਕ਼ਲ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ—

'ਘੜੀਐ 'ਸਬਦੁ' ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ।
ਜਿਸ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ।'
(ਜਪੁਜੀ)

ਅਕਰ ਉਹ ਰੇਲ ਹੈ ਜੋ ਸਥੂਲ-ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ; 'ਨਾਮ' ਉਹ ਬੇੜਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਦੀ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਸਤਹ ਪਰ ਅਡੋਲ ਤਰਦਾ ਹੈ । ਅਕਲ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ । 2 ਨਾਮ ।

3 Virgin birth ਕੁਆਰੀ-ਕੁੱਖ ਦਾ ਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਵ-ਜੀਵਣ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਕੁਆਰੀ— ਮਾਂ 'ਨਾਮ'—ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ-ਬਿਬਾਨ ਹੈ ਜੋ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਉਡਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਅਕਲ ਧਰਤੀ ਦੀ ਧੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਪ ਵਾਂਙ ਧੜ ਦੇ ਭਾਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਉਹ ਉਡਣ-ਪੰਖੇਰੂ ਹੈ, ਉਹ 'ਗਰੁੜ' ਹੈ ਜੋ ਸੱਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਕਲ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਫਰਕ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਆਲਾ ਹੈ; 'ਨਾਮ' ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਹੇ ਅਕਲ! ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ'! ਤੂੰ ਅ-ਨਾਮ ਹੈਂ!! ਅਕਲ 'ਅੱਜ-ਕਲ' ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਹੈ, 'ਨਾਮ' 'ਸਦਾ-ਹੁਣ' ਦੇ 'ਸੱਤ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ!!!......ਅਕਲ! ਤੂੰ ਧੜ ਹੈਂ, ਨਾਮ! ਤੂੰ ਸਿਰ ਹੈਂ, ਸਰਦਾਰ ਹੈਂ। ਤੁਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਕਲ ਬਿਨਾਂ ਲਿਵ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਤੇ ਲਿਵ ਬਿਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ!!! 'ਅਕਲ' ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ ਇਉਂ ਹੈ:—

"ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ।
ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ।
ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾਂ ਸੈਤਾਨੁ।"

[ਸਲੋਕ ੧ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ]

ਅਕਲ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅਸਾਂ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਪੜ੍ਹਨਾ-ਗੁਣਨਾ, ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਅਕਲ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਦੀਵਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਦਾ, ਕਾਲ-ਅਕਾਲ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਾਨਣ-ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਇਕੀ ਚਾਨਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਚੇਰਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਯਾ ਰਤਾ ਮੁਲੰਮਾ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ। 'ਨਾਮ' ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ ਇਉਂ ਹੈ:—

"ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਤਰਣਾ ਨਾਇ ਪਤਿ ਪੂਜ।
ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਗਹਣਾ ਮਤਿ ਮਕਸੂਦੁ।
ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਨਾਉ ਮੰਨੇ ਸਭ ਕੋਇ।
ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਪਤਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹੋਇ।
* * * *
ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਤਾਣੁ ਨਾਉ ਦੀਬਾਣੁ।
ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਲਸਕਰੁ ਨਾਉ ਸੁਲਤਾਨੁ।
ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਮਾਣੁ ਮਹਤ ਪਰਵਾਣੁ।
ਤੇਰੀ ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ।
ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਸਹਜੁ ਨਾਇ ਸਾਲਾਹ।

ਨਾਉ ਤੇਰਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਬਿਖੁ ਉਠਿ ਜਾਹ ।
ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਸਭਿ ਸੁਖ ਵਸਹਿ ਮਨਿ ਆਇ ।

[ਪ੍ਰਭਾਤ ਮ: ੧]

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬਾਧੀ [2]'ਜਮ-ਪੁਰਿ' ਜਾਇ ।"

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ-ਹੀਣ ਚਾਨਣ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਜਮ-ਪੁਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਨਿਹਕਾਮ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਖੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਦੇਸ, ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ :–

'ਨਾਮੁ ਰਿਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ।
ਨਰਹਰ ਨਾਮੁ ਨਰਹਰ ਨਿਹਕਾਮੁ ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

———

1. ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚੰਬੜਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੀਵੇ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
2. ਕਾਲ ਦੇ ਘਰ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

੮

'ਨਾਮ'–ਉਪਾਸਨਾ !

ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂ !!

ਸਿਮਰਨ, ਅਰਦਾਸ, ਜਤ ਸਤ !!!

ਕਾਂਡ ੧੮—੧੯

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਂ 'ਨਾਮ' ਉਪਰ ਗਿਆਨ-ਮਈ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂ ਯਾ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ, ਅਰਦਾਸ, ਜਤ-ਸਤ, ਭਗਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਕਿਉਂ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ, ਪਰ ਸਵਿਸਥਾਰ ਵਰਣਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੋਥੀ "ਗਿਆਨ-ਗੁੜ੍ਹਤੀ"।

੧੮

੧. ਨਾਮ–ਉਪਾਸਨਾ

ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਤੇ ਸਿਮਰਨ

ਹਉ ਪੂੰਜੀ ਨਾਮੁ ਦਸਾਇਦਾ ਕੋ ਦਸੇ ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ।
ਹਉ ਤਿਸੁ ਵਿਟਹੁ ਖਨ ਖੰਨੀਐ ਮੈ ਮੇਲੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪਾਸਿ ।
(ਮਾਰੂ ਮ ੪)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ 'ਧਰਮ', 'ਸਚਾਈ' ਨੇਕੀ', ਪਵਿੱਤਰਤਾ' ਆਦਿ (Purity of Heart) ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸੱਤ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੱਤ ਓਹ ਕੋੜ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਪੈਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਲੂਲੇ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਪਰ ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਜੁ ਅਸੱਤ ਛੱਡਏ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀਏ, ਤੇ ਸੱਤ ਪਕੜੀਏ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਪਕੜੀਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਕੂੜ ਮਾਖਿਓਂ ਤੇ ਸੱਚ ਖਪਰਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਲਵਾਂਗੇ । ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਮਿੱਠਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕੌੜਾ ਕਿਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਨਾ ਸੱਤ ਕੌੜਾ ਹੈ ਨਾ ਖਪਰਾ ਨਾ ਕੂੜ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਨਾ ਸੌਖਾ; ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਾ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ । ਵੇਖ, ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਿੜ੍ਹਨਾ ਕਿਹਾ ਸੌਖਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ੨ ਅਸੀਂ ਟੀਸੀ ਛੱਡ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਅਟਕਦੇ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਸੋਚੋ, ਵਾਦੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਯਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ? ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚੌਪਾਸੀਂ ਘਿਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਲ੍ਹਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਦੀ ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨਾ ਜਾਪੇਗਾ । ਉਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਫਿਰ

ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਤੇ ਸਿਖਰ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਹੀ ਓਹ ਅਨੰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਲ-ਠਾਰਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਸਕੇਗਾ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਓਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੋਹਣਾ ਮਨ-ਮੋਹਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੱਕਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਹਾਵਾਈ-ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਖਣ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਹੋਰ ਸਭ ਗੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਅਨੰਤ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਓਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ ਜੋ ਅਵੱਸ਼ ਚੜ੍ਹਨੀ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਅਨੰਤਕ-ਝਾਕੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਝੂਠ ਓਹ ਉਤਰਾਈ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪ ਰੇੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਹੇਠ ਰਿੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਇੱਕ ਸਾਹ-ਘੁੱਟਣੀ ਕੈਦ ਹੈ। ਜੋ ਹਾਲ ਇਸ ਇੱਕ ਕਰਮ-ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੇ ਕੀ ਹਨ ? ਮਾਨੋ ਇਹ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਗਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬਾਹਰ ਵੀਟਦੀ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਸਾਡਾ ਆਤਮਕ-ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੱਖਣਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਐਥ ਤਕ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਆਤਮਕ-ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘੜਾ ਖਾਲੀ ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਭਰ ਹੋਏ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਤਸ਼ਦੀਹ ਦੇਦੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਮਨਮੁਖ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੌਲ-ਫੁੱਲ ਉਲਟਕੇ ਵੀਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਗੁਰਵਾਕ :—

"ਮਨਮੁਖੁ ਊਧਾ-ਕਉਲੁ ਹੈ, ਨਾ ਤਿਸ ਭਗਤਿ ਨ ਨਾਉ।...
ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਦਰੁ ਚਿਤੁ ਨਾ ਭਿਜਈ; ਮੁਖਿ ਫੀਕਾ ਆਲਾਉ।"

(ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ ੧ ਮ: ੩)

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਦ ਆਤਮਕ ਰਸ ਵੀਟਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦ ਆਤਮਕ ਰਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਅੰਦਰ ਸੱਤ ਨਾਲੇ ਸੱਤਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। "ਸੁਆਦ Plesure) ਰਸ ਵੀਟਣ ਵਿੱਚ ਹੈ; ਸੱਤ (Good) ਰਸ ਸਮੇਟਣ ਵਿੱਚ, "ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਵਿਚ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਵਿੱਚ ! ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੁਣ ਕੌਣ ਹੋਏ ? ਉਹ ਜੋ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਯਾ ਉਹ ਜੋ ਸੁਆਦਾਂ ਤੋਂ ਟੱਪ, ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਪਾਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਸੱਤ ਦਾ ਜਗਿਆਸੂ (Seeker after truth) ਸੱਤ ਤੇ ਤਦ ਹੀ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇੰਦ੍ਰੇਜਿਤ ਹੋਵੇ। ਜਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਜਤ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਸਤ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦ। ਇੱਕ ਇੰਦ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਦਸਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲਗਾਮ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਰਿ ਰਾਖੈ ਵਾਸਿ। ਤਾਕੈ 'ਆਤਮੈ' ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸੁ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਆਤਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਇਤਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਰਾਤ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਸੂਰਜ ਦਾ ਵੇਖਣਾ ! ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਘੜਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਦਸ ਹੋਣ ਮੋਰਆਂ, ਨਹੀਂ ਮੋਰਆਂ, ਤੇ ਦੂਜ ਪਾਸੇ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖਣੀ ਜੁ ਇਹ ਘੜਾ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਰਹੇ ! ਕੇਹੀ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ? ਸੁਆਦ ਯਾ ਇੰਦ੍ਰੇ-ਰਸ ਤਾਂ ਆਤਮ ਘੜਾ ਵੀਟਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਆਪ ਚੂਸਦਾ ਤੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਹੱਡੀਆਂ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ਅਪਣਾ ਹੀ ਲਹੂ ਇੰਞ ਖਾਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਕੁੱਤਾ ਪਸ਼ੂ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਆਦਮੀ ਵੀ ਪਸ਼ੂ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਵਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਆਪ ਸੱਖਣੇ-ਮੁਖਣ ਸੁੰਨ-ਮਸੁੰਨ ਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

'ਮਨਮੁਖ ਬੋਲੇ ਅੰਧੁਲ, ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਅਗਨੀ ਕਾ ਵਾਸੁ ।
ਬਾਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਬੁਝਨੀ, 'ਸਬਦ' ਨ ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ।
ਓਨਾ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਿ ਸੁਧਿ ਨਹੀ, ਗੁਰਬਚਨਿ ਨ ਕਰਹਿ ਵਿਸਾਸੁ ।'

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵਰਤਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਰਤਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਜਮ (Moderation) ਨਾਲ, ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ। ਪਰ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮ-ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਆਪਣੇ ਇੰਦ੍ਰੇ ਵਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਲਕੇ ਸਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤ ਸੁਆਦ ਦਾ ਉਲਟ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਅਸਾਂ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਉਤਰਾਈ ਦੀ ਸੁਖੱਲ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹਰ ਸ਼ੈ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਸਤ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਲਣਾ, ਭਾਵ 'ਇੰਦ੍ਰੇ ਜਿਤ' ਹੋਣਾ ਹੀ ਆਤਮਕ-ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ।

(੨)

ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਸੀ ਜੁ ਅਸੱਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਤਰੰਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ--ਕਾਲੇ ਤੇ ਚਿਟੇ, ਤੇ ਇਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਘਰ ਵੀ ਚਿਟੇ ਹੋਣ ਤੇ ਫੌਜ ਵੀ ਸਾਰੀ ਚਿਟੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੇਡ ਕੀਕਣ ਚਲੇ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਸੱਤ ਨੂੰ ਪਰਤਾਵਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੱਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੱਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪੂਰੀ ਨਾ ਜਾਪੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਅਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ

ਸਤਵਾਦੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰ ਤਾਉਣ ਦੀ ਲੰਮੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸਾਡੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤਾਂ ਥੋੜ-ਦਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਥੋੜ-ਵੇਖੂ (short-sighted), ਉਹ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਨੂੰ ਝੱਟ ਬਨ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਇਕ ਮੌਕੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਆਪਣ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ, ਜੇ ਮਾੜੇ ਹੋਣ, ਆਪ ਪਛਤਾਈਏ ਤੇ ਸ਼ਰਮ, ਡੰਡ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਮਝ ਜਾਈਏ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੰਞ ਆਪ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਖਕੇ ਅਨਡਿਠ ਕਰ ਛਡਦੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਔਗਣ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਛਡਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅਸੀਂ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪ-ਉਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠ ਗੜੱਮ ਡਿਗਦੇ ਹਾਂ । ਗਲ ਕੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਵੀ ਇਨਸਾਫ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ । ਜੇ ਫਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ-ਬਤੁਰਤੀ ਸੌਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਹਥ ਦੇ, ਉਸ ਹਥ ਲੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹਨ, ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ, ਜਦ ਔਗਣਾਂ ਦਾ ਕੌਲ ਨਕੋ-ਨਕ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਡੁਬਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ (The greater the ascent, the greater the fall.) ਜਿਹਾ ਕਿ ਰਾਵਣ, ਕੰਸ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਜੈ ਹੈ, ਪਰ ਵਿੱਚ ਅਸੱਤ ਇਸ ਲਈ ਉਠ ਨਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਕਚੇ ਤੇ ਪਕੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਵੇਖੋ, ਨਟ ਰਸੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਨਚਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਉਸਦੀ ਤਲੀ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ 'ਵਾਹ ਵਾਹ' ਕਰਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਬੁੱਢਾ ਨਟ ਕੋਲ ਖੜੋਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ, ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ' । ਨਟ ਨੇ ਕੰਮ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਬੁਢੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ? ਉਤਰ ਹੈ, ਜੁ ਬੁਢੇ ਦਾ ਇਹ ਆਖਣਾ ਜੁ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ, ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਛੋਟੇ ਨਟ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਨਟ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਕੁਝ ਇੰਜ ਹੀ ਅਸੱਤ ਸਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਅਕਾਸ਼-ਗੰਗਾ (milky way) ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਅਸੱਤ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਖੇਡ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ, ਕੱਚ-ਪਕ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਸਤ ਦੀ ਅੰਤਮੀ ਬਿਜੈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਵਣ ਲਈ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪੁਰਸ਼ ਸੱਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਯਾ ਤਾਂ ਅਸੱਤ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਡਿਗ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਓਹ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਫਿਰ ਧੋ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲਈ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲਦੇ ਹਨ, ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਝੱਖੜ ਤੇ ਵਾ-ਵਿਰੋਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਦਬਦੇ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ

ਅਡੋਲ, ਇਕ-ਟਿਕ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਤਾਵੇ ਹਨ..... ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਜੈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ 'ਧੀਰਜ' ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਧੀਰਜ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਡੋਲਤਾ। ਯਥਾ-

(੧) ਅਸਥਿਰ ਰਹਹੁ, ਡੋਲਹੁ ਮਤ ਕਬਹੂ ਗੁਰ ਕੈ ਬਚਨਿ ਅਧਾਰਿ।
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਸਗਲ ਭੂ ਮੰਡਲ, ਮੁਖ ਊਜਲ ਦਰਬਾਰ।
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ. ੫)

(੨) ਕਰਹਿ ਸੁ ਹੋਈਐ ਹਾਂ। ਸਹਿਜਿ ਸੁਖਿ ਸੋਈਐ ਹਾਂ।
'ਧੀਰਜ' ਮਨਿ ਭਏ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਦਰਿ ਪਏ, ਮੇਰਾ ਮਨਾ।
(ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫)

'ਨਾਮ'-ਰਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਦੋ ਗੁਣ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਕੱਛਣ ਲਈ ਮਾਨੋ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਗੈਰ ਅਧਿਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਕੱਛਣਾ ਐਡਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਗਲੇ ਲਈ ਪਰਬਤ ਚੜ੍ਹਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ-ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਹਿਲੋਂ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ :—

'ਜਤੁ' ਪਾਹਾਰਾ, 'ਧੀਰਜੁ' ਸੁਨਿਆਰ।

ਜਤ ਸਤ ਦਾ ਆੜੀ ਹੈ, ਤੇ ਧੀਰਜ ਸਤ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ। ਆਤਮ-ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਮਾਨੋ ਪੱਕੀਆਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਹਾਂ ਉਪਰ 'ਨਾਮ'-ਮੰਦਰ ਉਸਰੇਗਾ।

(੩)

ਜਤ-ਸਤ ਸੰਜਮ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਣ ਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਦੇ ਲਈ ਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਓਹ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਸਾਨੂੰ ਭੁਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਤ੍ਰਾਣ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਕ, ਔਗਣ ਘਨੇਰੇ; ਹੁਣ ਕੱਲਾ ਆਦਮੀ ਕੀਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਵੇ ? ਗੱਲ ਕੀ, ਇਕ ਪੜਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਅ-ਸਮਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਤੇਜ-ਪੁੰਜ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੇਜ ਪੁੰਜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਓਟ ਲੈਣਾ ਹੈ ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਸਤਵਾ ਤੱਤ (Direct relgion witn the Supreme Being is the esseuce of relgion) ਕਿਸ ਦੀ ਓਟ ? ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ, ਵਡੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇਂਦਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਅੱਖ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਵਿਚ ਰਚੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਸਜੇ ਖਬੇ, ਉਪਰ ਥਲੇ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਬੇਅੰਤ ਹੈ—

"ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਜਾਕੈ ਹੈ ਹਥ । ਸੋ ਸਿਮਰਹੁ ਅਨਾਥ ਕੋ ਨਾਥੁ ।......
ਜਿਨ ਧਾਰੇ ਬਹੁ ਧਰਣਿ ਅਗਾਸ । ਜਾਕੀ ਜੋਤਿ ਜੀਆ ਪਰਗਾਸ ।
ਜਾਕੀ ਬਖਸ ਨ ਮੇਟੈ ਕੋਇ । ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਨਿਰਭਉ ਹੋਇ ।"
(ਗਉੜੀ ਮ:੫)

ਅੰਤਕੀ ਜੀਵ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ, ਬੇਅੰਤ ਦਾ ਹੀ ਹਣ ਆਸਰਾ ਹੈ । ਇਹ ਇੱਕ ਐਸਾ ਦਾਰਸ ਹੈ ਜੁ ਡਿੱਗਾ ਢੱਠਾ ਹੋਇਆ ਚਿੱਤ ਝੱਤ ਪਟ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਖੜੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ ਹੋਣ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡੀ ਵੇਗਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਕਿਰਣ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਸਾਡੀ ਹਿਰਦੇ-ਕੰਦਰਾ ਤੱਕ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਾ ਅਨਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ—

ਜਾਕਉ ਮੁਸਕਲ ਅਤਿ ਬਣੈ, ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ।
ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਦੁਸਮਨਾ, ਸਾਕ ਕਿ ਭਜਿ ਖਲੇ ।
ਸਭੋ ਭਜੈ ਆਸਰਾ, ਚੁਕੈ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ।
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ।
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਅੰਤਕੀ-ਜੀਵ ਦਾ 'ਬੇਅੰਤ' ਦਾ ਲੜ ਫੜਨਾ, 'ਬੇਅੰਤ' ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੱਚੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ । ਕੱਲ-ਮਕੱਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋਈ ਕੀ ਕਰੇ ? ਉਹ ਨੂੰ ਰਾਤ ਘੂਰਦੀ ਤੇ ਦਿਨ ਗਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਪੀੜਦਾ,ਕਸ਼ਟ ਪਰਤਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੇਸ ਤੇ ਕਾਲ ਯਮਰਾਜ ਬਣਕੇ ਸੰਘੀ ਘੁੱਟਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜੇ ਅੰਤਕੀ ਬੰਦਾ ਬੇ-ਹੱਦ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਤਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਖੜੋਤਾ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ, "ਗੋਸਾਈਂ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ" ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਵਡਕੇ ਦੀ ਥਾਪੀ ਹੁਣ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਕੀ-ਬੰਦਾ ਬੇਅੰਤ ਦੀਆਂ ਸਹੰਸਟ-ਭੁਜਾਂ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ:—

ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ, ਮੈਂ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ।
ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੰਝ ਇਕਠੀਆ, ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਜੀਉ ।
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਕਤੀ-ਪੁੰਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਨਾ, ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਜਨ-ਰਾਜ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੀ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ ।

(੬)

ਪਰ ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬਧ ਕੀਕਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅੰਕਾ ਵਿੱਚ ਵਡਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ :—

(੧) ਅਰਦਾਸ ਯਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ।
(੨) ਸਿਮਰਨ ਯਾ ਪ੍ਰੀਤ-ਗੰਢ ।
(੨) ਅਕਹ-ਸਿਮਰਨ ਯਾ 'ਨਾਮ' !

ਆਓ ਇੱਕ ਇੱਕ ਨੂੰ ਲਈਏ ਤੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤ ਤੇ ਬੇਅੰਤ, ਜੀਵ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕੀਕਣ ਪੈਵੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

'ਅਰਦਾਸ' ਯਾ 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਉਸ ਬਿਨੈ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਨਿਉਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਔਗੁਣਾ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ । ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਈ ਹੱਥ ਅੱਡਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਸਿਰਫ ਦਿਲ ਅੱਡਦ ਹਨ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੱਕ ਰਗੜਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਮਲੀਨ ਹਿਰਦਾ ਹੀ ਰਗੜਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਹੈ- ਪਿੱਛ ਲਈ ਪਸ਼ੇਮਾਨੀ; ਅੱਗੇ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਮੰਗ । ਗੱਲ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਮਨ ਦੀ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਟੇਢੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਮਨ ਦ ਪੁੱਠ ਕੌਲ-ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪੁੱਠਾ ਹੈ ਤਦ ਤੜੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਕਰਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਸੇਧ (Right Orientation of Mind) ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ । ਹੱਥ ਅੱਡਣਾ ਨੱਕ ਰਗੜਨਾ ਐਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਮਨ ਦੇ ਕਵਲ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ । ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਗੜ੍ਹਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ । ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਖਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਦੇ ਵਿੰਗ ਟਿੰਗ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣਾ ਅਰਦਾਸ ਹੈ । ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਔਗਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਡੁਬਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਓਹ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਇਕ ਚੀਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮੈਂ ਚੇਤਨ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੜ-ਪੱਥਰ ਹਾਂ ਜੋ ਮਾਇਆ-ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਿਆ; ਮੇਰੇ ਔਗਣ ਮੈਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਛੱਡਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਬਹੁੜੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ :—

(੧) ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦੁ ਸਾਗਰੁ ਨੀਰਿ ਭਰਿਆ, ਤੇਤੇ ਆਉਗਣ ਹਮਾਰੇ ।
ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਕਿਛ ਮਿਹਰ ਉਪਾਵਹੁ, ਡੁਬਦੇ ਪਾਥਰ ਤਾਰ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

(੨) ਮੋਹ ਚੀਕੜ ਫਾਥੇ ਨਿਘਰਤ ਹਮ ਜਾਤੇ,
ਹਰਿ ਬਾਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪਕਰਾਇ ਜੀਉ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਜਦ ਤਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਲੀਨਤਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਐਡ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਹੀਂ ਜਿੱਡਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਭਾਉ ਨਹੀਂ ਭਾਉ ਹੈ . ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਰਦਾਸ, ਪਛਤਾਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮੈਲ ਧੋਤੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਉ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਉ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ) ਵਧਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਕੀ ਹੈ ? ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਆਤਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਚੋਰ ਦੀ ਯਾਰੀ ਚੋਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਜੁਆਰੀਏ ਦੀ ਜੁਆਰੀਏ ਨਾਲ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧ ਹਿਰਦੇ ਭਾਵ ਭਗਤ ਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ । ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਚਿੱਟਾ ਹਿਰਦਾ ਹੀ ਚਿੱਟ-ਪਰਮਾਤਮਾ (ਸੇਤਾਂਬਰ-ਸੁਆਮੀ) ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਿਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਓਹਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਕਣੱਖੀਆ ਤਕਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਡਰ-ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਲਘਕੇ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਉਪਰ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ, ਭਾਵ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਕ ਨਵ-ਜੀਵਨ (Conversion) ਦੇ ਘਰ ਆਈਏ । ਅਰਦਾਸ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਮੂੰਹ ਬਦੀ ਵੱਲੋਂ ਉਲਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਲ ਰਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਨਮੁਖਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਪਿੱਛੇ ਸਾਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ, ਪਰੇਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਗੰਢ 'ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ' ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜੁਗਤੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੋਇਲ ਦੀ ਅੰਬ ਨਾਲ, ਮੱਛੀ ਦੀ ਨੀਰ ਨਾਲ, ਚਕਵੀ ਦੀ ਸੂਰਜ ਨਾਲ, ਚਕੋਰ ਦੀ ਚੰਨ ਨਾਲ, ਪਪੀਹੇ ਦੀ ਘਨਹਰ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਕੁਰੰਕ ਦੀ ਨਾਦ ਨਾਲ, ਜਲ ਦੀ ਦੁਧ ਨਾਲ, ਮਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤ ਨਾਲ, ਪਤੰਗ ਦੀ ਦੀਪਕ ਨਾਲ ਇਤਿਆਦਿ. ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਓਹ ਦਾਮਨਕ-ਖਿੱਚ (Electric attraction) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਦੋ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਹੀ ਕਿ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡਕਾ-ਦੰਪਤੀ ਜੋੜਾ ਹੈ । ਜੋ ਅਨਨਯ-ਭਗਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਹੋ ਭਗਤ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ—

ਧਣੀ ਵਿਹੂਣਾ ਪਾਟ ਪਟੰਬਰ ਭਾਹੀ ਸੇਤੀ ਜਾਲੇ ॥
ਧੂੜੀ ਵਿਚਿ ਲੁਡੰਦੜੀ ਸੋਹਾਂ ਨਾਨਕ ਤੈ ਸਹ ਨਾਲੇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਫਰਕ ਇਤਨਾ ਹੈ ਜੁ ਦੰਪਤੀ-ਪ੍ਰੀਤ ਪਿੰਡ-ਘੇਰੀ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤ-ਪ੍ਰੀਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਮਾਨੇ (Cosmicscale) ਤੇ ਹੈ।

ਭਗ.ੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕੇ ਹਨ-ਪੂਜਾ, ਅਰਚਾ ਇਤਿਆਦਿ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆ ਵੰਟਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇੰਦਰਜਿਤ ਪੁਰਸ਼ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉਪਰ ਲਗਾਮ ਪਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਇਕ ਪੜਾ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਵਧਰੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ ਨਾਲ ਉਸ ਕੇਂਦਰ ਵਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਇਹੋ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡੀਆ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਖਿਚ ਕ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੀਰਤਨ ਜਦ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲਿਵ ਵਿਚ ਤ ਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੜ ਹੈ, ਹਾ ਹਾਂ, ਡਾਢੀ ਲੜ ਉਸ ਥਾ ਦੇ ਲੱਭਣ ਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਟੁਟ, ਅਤਚਲ ਕੀਰਤਨ-ਧੁਨੀ ਆਪ ਹ ਰਹੀ ਹੋਵ -ਸਾਡ ਅੰਦਰ ਸਾਡ ਨਿਜ-ਆਤਮੇ :-

"ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ।
ਜਾਕੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ। ੧। ਰਹਾਉ।
ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰ।
ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਅਉਤਾਰ। ....
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ।
ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ।

(ਆਸਾ ਮ ੫)

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਖਾਸ ਉਪਮਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਿਜ-ਧਾਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਟੁਟ-ਕੀਰਤਨ[1] 'ਹਾ ਹਾ' ਤੇ 'ਹੂ ਹੂ' ਗੰਧਰਬ ਅਪੱਛਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਅਪੜਕੇ ਫਿਰ ਲਿਵ ਵਿਚ ਤੋਟ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦ ਹਨ, ਤੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

"ਹਰਿ ਆਵਤੇ ਕੀ ਖਬਰਿ ਗੁਰਿ ਪਾਈ
ਮਨਿ ਤਨਿ ਆਨਦੋ ਆਨੰਦ ਭਏ,
ਹਰਿ ਆਵਤੇ ਸੁਨੇ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਹਰਿ ਲਾਲ।"

(ਨਟ ਨਰਾਇਣ ਮ: ੪)

1 ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਹੇਮਕੁੰਟ।

(੫)

ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਭਿੰਨ ੨ ਹੈ; ਤੇ ਰਤਾ ਕੁ ਫਰਕ ਹੈ ਵੀ ਅਵੱਸ਼। ਵਖੋ, ਜਿੱਥੇ ਭੈੜ-ਕੁੱਟ ਹੋਵ, ਉਥ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਉਸ ਵਲ ਸਿਮਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਰਸਨਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਭਾਵੇ ਰਸਨਾ ਸਿਮਰ ਕੇ ਵੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਰਸਨਾ ਯਾ ਮਾਲਾ ਛੱਡ ਹੋਠਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਵਲੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਕਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਯਾ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਮਨ ਬੜਾ ਚੰਚਲ ਹੈ। ਚੰਚਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਠੁੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਰਸਨਾ, ਮਾਲਾ ਦੁਆਰ। ਜਦ ਮਨ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਮਨ ਬਾਹਰ ਦੌੜਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਚਿੜੀਆਂ-ਕਾਂ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲੋਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਲੇ ਵੀ ਕਈ ਸੱਜਨ ਅਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਾਉਂ ਅਭਿਆਸ (Practice) ਹੈ। "ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਮੰਤਰ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਅਪਣੇ ਆਪ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੁਗੋ-ਜੁਗੰਤਰੀ ਆਤਮਕ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜੀਕਣ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਨੂੰ ਚਾਬੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੀਕਣ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਾਮ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜ਼ਮਾਈ ਹੋਈ, ਸੱਚੀਸੁੱਚੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕਾਂਤ ਸਿਮਰਨ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਿਜ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦ ਹਾਂ। ਪਰ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਣਗੇ ਜੁ ਕੀ ਸਦਾਚਾਰ (morality) ਓਹੋ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ? ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਦਾਚਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਖੜੋਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਧਿਆ-ਤਮਕ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੱਲ-ਮਕੱਲ' ਆਪਣ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਿਰਬਲ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਓਹ 'ਬੇਅੰਤ' ਦੇ ਲੜ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਹੋ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ ! ਕੀ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲੋੜ (God consciousness)। ਸਿਮਰਨ ਉਸ ਰਾਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿਤੂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖਿਨ ਖਿਨ ਓਹ ਸਾਡੇ ਸੁੰਨ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਆਤਮਕ—ਬਲ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਬੈਟਰੀ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਬਿਜਲੀ ਰਸ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰੋਟ ਕਿਉਂ ਵਿਘਨ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ ਸ਼ਾਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਡੱਡ-ਰਾਣੀ (Frog-queen) ਦੀ ਇੱਕ ਸੋਹਣੀ ਗਾਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਬਣ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ, ਕੋਲ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲਾਬ ਸੀ ਉਸ ਦ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਇਹ ਮਣਮੋਹਣੀ ਰਾਣੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਮੋਹਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁੜੀ ਦ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਰੱਖੀ ਜੁ ਇਹ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਰਾਜਾ ਮੁੜਕੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਰਾਣੀ ਬਿਨਾ ਜਲ ਤੋਂ ਮਹਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਰਾਜ ਤੇ ਰਾਣੀ ਦੋਵੇਂ ਖੇਡਦੇ, ਹਸਦੇ ਭੱਜਦ ਬਾਗ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਆਉਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਥੱਕ ਗਏ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ, ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ, ਰਾਜੇ ਨੇ ਭੁਲਕੇ ਪਾਣੀ ਦ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਕੀ ਅਚੰਭਾ ਗੱਲ ਹੋਈ ? ਓਹ ਰਾਣੀ ਡੱਡੂ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲਾ ਕੇ ਤਲਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਕਹਿ ਸੱਲ ਦ ਗਈ।

ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਰਤਾ ਕੁ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਾਸਤੇ ਸੱਲ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਖਿਣ ਵੀ 'ਨਾਮੀ' ਦੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਵਾਂਙ ਅਕਹਿ ਸੱਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ :—

(੧) ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ।

(ਬਾਰਮਾਹ ਮਾਝ)

(੨) ਨਾਨਕ ਹੋਈ ਦਿਨਸੁ ਸੁਹਾਵੜਾ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਵੈ ਚਿਤਿ।
ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ, ਫਿਟੁ ਭਲੇਰੀ ਰੁਤਿ।

(ਮ: ੫ ਵਾਰ ਗਉੜੀ ੨)

ਗੱਲ ਕੀ, ਸਿਮਰਨ ਸਾਡੇ ਵਗਦਿਆਂ ਨੂਠਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਭਰਪੂਰ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਓਹ ਫਿਰ ਸਖਣੇ ਮੁਖਣੇ ਹੋ ਜਾਣ।

ਕਈਂ ਸੱਜਣ ਪੁਛਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਣ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ (Personality) ਦਾ ਕਰੀਏ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ—ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਹੈ,ਹੋਰ ਕਾਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਤਨਾ ਉੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅੰਤਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲਾਭ ਵੀ ਥੋੜਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਥੇ ਇਹ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਕੇ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਨਹੀਂ। ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋੜਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰਨਾ। ਦੂਜੇ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੀ ਰੂਪ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਰੂਪ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਅਵਿਕਤ-ਪੁਰਖ (Impersonal Person), ਰੂਪ ਰਖ ਰੰਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਅਕਹਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਿਹੜਾ ? ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਨਿਰੰਕਾਰਾ ! ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਿਆਂ ਇਹੋ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵਧੇਰ ਪੱਟ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਉਚਾਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਮੀ' ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ? 'ਨਾਮ-ਪ੍ਰਗਾਸ' ਵਾਲਾ, ਜਦ ਨਾਮ ਦੀ ਅਕਹਿ, ਅਟੁਟ, ਅਬਚਲ ਧੁਨੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਤੋਂ ਉਠ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅੱਗੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਬਿਸਰਾਮ ਹੈ :—

"ਮਾਈ ਮੈ ਧਨੁ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਨਾਮੁ।
ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਧਾਵਨ ਤੇ ਛੂਟਿਓ ਕਰਿ ਬੈਠੋ ਬਿਸਰਾਮ।...
ਜਨਮ ਜਨਮ ਕਾ ਸੰਸਾ ਚੂਕਾ
ਰਤਨੁ ਨਾਮੁ ਜਬ ਪਾਇਆ।
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਕਲ ਬਿਨਾਸੀ ਮਨ ਤੇ,
ਨਿਜ ਸੁਖ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ।

(ਬਸੰਤ ਮ: ੯)

(੬)

ਇਸ ਪ੍ਰਗਾਸ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਮ, 'ਅਨਹਤ-ਨਾਮ' ਫਿਰ ਸਾਡਾ 'ਗੁਰੂ' ਬਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਉਂਗਲ ਇੰਜ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਬਾਪ ਬੱਚੇ ਨੂੰ। ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਸੁਖ, ਆਨੰਦ, ਬਿਸਰਾਮ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਾਇਆ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅੱਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ 'ਸੁਣਿਐ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਫਿਰ 'ਮੰਨਿਐ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਸੀਂ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। 'ਨਾਮ' ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਮਾਂਜਦਾ ਹੈ, ਧੋਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰੰਗਦਾ ਹੈ,

ਜੀਕਣ ਪਹੁ ਵਲੋ 'ਉਸ਼ਾ' ਬੱਦਲਾ ਨੂੰ ਗੁਲਾਨਾਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਦੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪੇ 'ਗੁਰਪੀਰ' ਤੇ ਆਪੇ 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਅਕਹਿ ਦਾਤ, ਸ੍ਰੀ–ਕੇਸ (The Sacred Keshas) ਸਾਡੀ ਗੁਪਤ–ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੇਸ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜੀਵ–ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਚੀ ਗੰਢ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਉਸ ਨਿਜ-ਸਬੰਧ ਦੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੇ ਰਾਖ ਹਨ। ਜੀਕਣ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਕਿੰਗਰਾਂ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸੜੀਆ ਹਨ, ਤੀਕਣ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦਸਮ–ਦੁਆਰ ਇਸ ਅਚੰਭਾ-ਦਾਤ ਬਿਨਾ ਰੰਡ-ਮਰੰਡਾ ਹੈ। ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਬਣ ਸਪੰਜ ਬਣਕੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਖਾ ਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੀਕਣ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਸ੍ਰਛ ਸੰਦਲ–ਬਣਾਂ ਵਾਂਗ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ 'ਨਾਮ–ਬਰਖਾ ਖਿੱਚਕੇ ਸਾਡੀ ਸੁੱਕੀ ਸੜੀ ਆਤਮਾ–ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਤ ਦਾਮਨਿਕ–ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਜਨਕ ਤੇ ਰੱਖਯਕ ਹੈ, ਆਤਮਕ-ਹੁਲਾਸ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਵਾਂਙ ਥੋਥਰਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ, ਪੈਗੰਬਰ, ਈਸਾ-ਮੂਸਾ, ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਇਹ ਉੱਤਮ-ਦਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਕੇ ਰੱਖਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ ਇਹੋ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੋਹ ਲੇਂਦੇ ਹਨ, ਚਰਨ–ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸਕੇ ! ਯਥਾ :...

(੧) ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਸਾਧੂ ਧੂਰਿ ਰਵਾਲ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਓ ਗੁਰਿ ਮੀਠਾ,
ਗੁਰ ਪਗ ਝਾਰਹਿ ਹਮ ਬਾਲ।
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੪)

ਗੁਰੂ–ਘਰ ਵਿਚ ਊਚਮ-ਉਚੀ, ਸੂਚਮ–ਸੂਚੀ, ਮਹਾਂ–ਪਵਿੱਤਰ ਦਾਤ 'ਕੇਸ' ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ; ਇਸ ਮੁਹਰ–ਛਾਪ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ–ਧਰਮ ਹੈ :—

ਭਾਗਠੜੇ ਹਰਿ ਸੰਤ ਤੁਮਾਰੇ ਜਿਨ ਘਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ।
ਪਰਵਾਣੁ ਗਣੀ ਸੇਈ ਇਹ ਆਏ ਸਫਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਕਾਮਾ।
ਮੇਰੇ ਰਾਮ, ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ।
'ਕੇਸਾ' ਕਾ ਕਰਿ ਚਵਰੁ ਢੁਲਾਵਾ ਚਰਣ ਧੂੜਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈ।
ਜਨਮ ਦੁਹਹੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ।
ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ।
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਅੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਰਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ, ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਚਾਰ ਹੀ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ। ਓਹ ਆਚਾਰ ਜੋ ਨਾਮ-ਵਿਹੂਣਾ ਹੈ ਸੁੰਨਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ; ਇਹ ਰਸ ਭਿੰਨਾ, ਆਪ-ਪੂਰਾ (Self-sufficient) ਓਹ ਮਮਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਤ ਲਈ। ਸਤਿ ਕਰਨੀ ਹੀ ਅੰਤਮ-ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

(੧) ਮਨੁ ਸਚ ਕਸਵਟੀ ਲਾਈਐ ਤੁਲੀਐ ਪੂਰੈ ਤੋਲਿ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

(੨) ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ। (ਉਹੀ)

———

੧੯

੨. ਨਾਮ–ਉਪਾਸਨਾ !

ਸਾਧਨਾ–ਮਾਰਗ ਤੇ ਅਰਦਾਸ

ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਕੁਚੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਫਰਕ !!

'ਅਰਦਾਸਿ ਕਰੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਪਾਸਿ । ਨਾਨਕੁ ਮੰਗੈ ਹਰਿ-ਧਨੁ ਰਾਸ ।'
(ਆਸਾ ਮ: ੫)

(੧)

ਅਰਦਾਸ ਧਰਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਉਚਿਤ ਹੈ ਜੁ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ ਜੁ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਸੁਫਲ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਜੋ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਆਗਿਆ ਲਈਏ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਰਹਿਰਾਸ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸੇ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸੌਂਵੀਏ:—

ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮੁ ਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਖੀਐ।
ਕਾਰਜ ਦੇਇ ਸਵਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੁ ਸਾਖੀਐ।

ਗੱਲ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ। ਆਓ ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰੀਏ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋਕਣ ਇਕ ਗੇੜੂ ਖੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੇੜੂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਟਿੰਡਾਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ ਉਹ ਜਲ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਟਿੰਡਾਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਕਈ ਸਖਣੀਆਂ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਟਿੰਡ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਵਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੁ ਪਾ, ਅੱਧ ਸੇਰ, ਸੇਰ ਪਾਣੀ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲਵੇ, ਪਰ ਟਿੰਡ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਜੁ ਖੂਹ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਚਲਾਵੇ। ਖੂਹ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਅਲੱਗ ਢੱਗਿਆਂ ਅਤੇ ਢੱਗੇ

ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੇੜ ਖੂਹ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਖਣੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਦੀ ਮਨੋ—ਕਾਮਨਾ ਹੈ (ਜੇ ਟਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਕਲਪੀਏ) ਜੁ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਅਸਾਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੈਰ ਪਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਇੱਕ ਅ-ਸੰਪੂਰਨ—ਸੱਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਅੱਗ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਪੂਰਨ ਕਰ ! ਇਹ ਜਾਨਦਾਰ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹੈਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੈਵਾਨ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੈਵਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁ ਮੈਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹਾਂ ਕਿ ਅਧੂਰਾ, ਊਰਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੂਰਾ......। ਉਸ ਦੀ ਪਸ਼-ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਦ ਤੋਂ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ। ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਦੋ ਅੱਖਰੀ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਨਾ ਵੀ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਰੋਣਾ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਪਣੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਅਥਰੂ ਕੇਰਨਾ ਹੈ, ਹਾਹੁਕੇ ਭਰਨਾ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਪਣੀ ਅਬਲਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹਨ, ਅੱਖਰ ਅਜੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹਨ, ਕੈਦ ਹਨ, ਪਰ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੱਚੀ ਅਰਦਾਸ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿਰਦੇ—ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੰਗ-ਮਨੰਗੀ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਇਹ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਛੁਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗਲ਼ਧੜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗ ਬੜੇ ਚਿਕਨੇ ਚੋਪੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਜੀ, ਦਿਆਲੂ ਜੀ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਰੱਖ. ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵਾਂਗ ਮੇਰਾਂ ਨੰਗ ਕੱਜੋ, ਸੀਤਾ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਓ ਇਤਿਆਦਿ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ੨ ਅੱਖਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨੋਂ ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ ਦਾ ਤਵਾ ਹੈ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ 'ਗੰਗਾਰਾਮ' ਹੈ ਜੋ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਆਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸ ਇਕ ਭੋਲਾਭਾਲਾ, ਨਿਰਬਲ ਅਣ-ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੱਟ-ਬੂਟ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਰਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਦੋਏ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਚੁਪਚਪੀਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟਕੇ। ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਆਖਦਾ ਹੈ ਸੋ ਦਿਲੋਂ; ਮਨੋਂ ਉਹ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਸਤਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਉਪਰ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹੁੰਚਗੀ ? ਉਸ ਗਲਾਧੜ ਦੀ ਯਾ ਇਸ ਭਲੇ ਭਰਾ ਦੀ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਬੋਲਦਾ ਘਟ ਹੈ, ਪਰ ਆਖਦਾ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ ਹਾਥੀ ਦੀ

ਚਿੰਘਾੜ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦ੦ ਉਪਰ ਪਿਛੋਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰੀਬਣੀ ਕੀੜੀ ਦੀ ਅਣ-ਆਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਅਪੜਦੀ ਹੈ,

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗ ਇਹ ਹਨ :—

(੧) ਇਹ ਊਰੀ-ਤਾਕਤ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਪੁਕਾਰ ਹੈ-'ਆਸਾ' ਦਾ ਜਨਮ।

(੨) ਇਹ 'ਸੱਚੀ-ਖਾਹਸ਼' ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਯਾ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ।

(੩) ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਊਰਾ ਯਾ ਅਧੂਰਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਕ ਰੋਗੀ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਘਾਇਲ ਹੋਇਆ, ਆਸੋਂ ਨਿਰਾਸ, ਮਰਣ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਤੇ ਮੇਰੇ ਫੱਟ ਮੇਲ। ਇਕ ਮਾਈ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬੇਟਾ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ ਪਲਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਰਾ, ਤਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਭਾ, ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿੰਮੋਝੂਣ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੇ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਜਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਅਪੀਲ ਉਸ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ 'ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੇਂ ਬਿਨੁ ਸਾਸ ਤੇ ਰਾਖੈ।' ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਚਟਾਨ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤ ਜਹਾਜ਼ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਘਰ ਤਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਤੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਜਾਂ ਵੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਨੱਕ ਰਗੜ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਮੇਂਡਾ ਪਤੀ ਇਸ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਟੱਪ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਂ, ਯੂਨਸ ਵਾਂਗ ਮੱਛੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਅਪੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇ! ਗੱਲ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਕੀ? ਊਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਚੀਖ-ਪੁਕਾਰ। ਚੀਖ ਪੁਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਹੈ? ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਸਾ ਯਾ ਉਮੈਦ (Hope) ਜੁ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਲਥ ਜਾਣ। ਆਸਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਜੇ ਆਸਾ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਸਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਜਹਾਨ ਹੈ। ਆਸਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਤਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਕੰਗਾਲ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੌਲਤ-ਮੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਵਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸ਼ੁਧ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੈਦ ਹੈ। ਇਹ ਆਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਊਰੇ ਹਨ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਊਰਾ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੂਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ! ਜਦ ਉਹ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤ੍ਰੁਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ :—

ਜਾ ਕਉ ਮੁਸਕਲੁ ਅਤਿ ਬਣੈ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ।
ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਦੁਸਮਨਾ ਸਾਕ ਭਿ ਭਜਿ ਖਲੇ ।
ਸਭੋ ਭਜੈ ਆਸਰਾ ਚੁਕੈ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ।
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ।।੧।।

ਸਾਹਿਬੁ ਨਿਤਾਣਿਆ ਕਾ ਤਾਣੁ ।
ਆਇ ਨ ਜਾਈ ਥਿਰੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਚੁ ਜਾਣ ।।੧।। ਰਹਾਉ ।।
ਜੇ ਕੋ ਹੋਵੈ ਦੁਬਲਾ ਨੰਗ ਭੁਖ ਕੀ ਪੀਰ ।
ਦਮੜਾ ਪਲੈ ਨਾ ਪਵੈ ਨਾ ਕੋ ਦੇਵੈ ਧੀਰੁ ।
ਸੁਆਰਥੁ ਸੁਆਉ ਨ ਕੋ ਕਰੇ ਨਾ ਕਿਛੁ ਹੋਵੈ ਕਾਜੁ ।
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਤਾ ਨਿਹਚਲੁ ਹੋਵੈ ਰਾਜੁ ।
ਜਾ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤੁ ਬਹੁਤੁ ਦੇਹੀ ਵਿਆਪੈ ਰੋਗੁ ।
ਗ੍ਰਿਸਤਿ ਕੁਟੰਬਿ ਪਲੇਟਿਆ ਕਦੇ ਹਰਖੁ ਕਦੇ ਸੋਗੁ ।
ਗਉਣੁ ਕਰੇ ਚਹੁ ਕੁੰਟ ਕਾ ਘੜੀ ਨ ਬੈਸਣੁ ਸੋਇ ।
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲ ਹੋਇ ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ, ਕੋਈ ਭੀੜ, ਕੋਈ ਔਕੜ ਆ ਬਣੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਾ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੀ ਸਬੀਲ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਆਹਾਂ-ਭਰਿਆ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ, ਹਿਰਦੇ-ਦਾ-ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸੁਆਸਾਂ-ਦੀ-ਲੜੀ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ । ਉਸ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਸ਼ਮੇਂ ਉਸ ਭੀੜ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਯਾ ਔਸ਼ਧੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਆਈ ਲੈਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਲਪੱਗ-ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਰਬੱਗ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕਦੇ ਹਾਂ।
ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਕਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ ਵਿਚ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਉਸਾਰ ਦੋ-ਮਿੰਟੀ ਹੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਉਸ ਘੜੀ ਉਹ ਆਸਾ ਦੇ ਉਸਾਰ ਡਾਢੇ ਸੱਚੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਪੱਥਰ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ! ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਪਲੱਗ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਰਬੱਗ-ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਬੇਮਲੂਮੀ-ਡੋਰੀ ਹੈ, ਏਹ ਆਸਾਂ ਦਾ ਸੁਹਾਉਣਾ ਪੁਲ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਮ-ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ-ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ੁਸ਼ੋਭਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ! ਪ੍ਰਾਰਥ-ਨਾਵਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇਂ ਦੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੈ, ਰੋਗੀ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰਾ ਹੈ, ਤੇ ਗੂੰਗੇ ਲਈ ਜ਼ਬਾਨ !

ਜਦ ਨਿਰਾਸੇ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

"ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ।
ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੰਧਪੁ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ।
ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈ,
ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਕਾੜਾ ਜੀਓ ॥੧॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫)

(੨)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਕਿਰਨ ਜਿਹੀ ਲੱਭੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਕਿਰਨ ਲੱਭਣ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਜਦ ਕਿਰਣ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕਿਰਣ-ਪਤੀ ਵੀ ਕਿਧਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਘੁੱਪ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਿਰਨ ਮਨ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬੱਦਲ ਹਟ ਜਾਣਗੇ । ਜੋ ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ, ਅਧਮ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੈਬੀ-ਤਾਕਤ, ਰੱਬ ਯਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ । ਪਰ ਇਹ ਘੁੱਪ-ਹਨੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਣਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਣ ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਨਰਕ' ਵਿਚ ਖਿੱਚਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਤਮ-ਘਾਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਉਪਰ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇੰਞ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਹ ਪਸੂ, ਪ੍ਰੇਤ, ਬੇਤਾਲ ਆਦਿ ਬਣਕੇ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਆਪ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਆਤਮ-ਘਾਤ, ਇਸ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਹੁੱਸੜ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਵਾਨ ਹਸਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੈ, ਬੱਦਲਾਂ ਹੇਠ ਆਈ ਹੈ । ਪਰ ਆਤਮ-ਘਾਤੀ ਉਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ

ਨਿਕਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇੰਞ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਅੱਗਾ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਘਾਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਇੱਕ ਕਿਰਨ ਹੈ ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਦੀ। ਪਰ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰ ਹੈ; ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਜ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਭੈ-ਦਾਇਕ ਤੇ ਕੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਛੱਡ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਕੂੰਭ' ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਵਾਸ ਉੱਲੂਆਂ ਤੇ ਚਾਮਚੜਿੱਕਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਚਾਨਣ ਛੱਡ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈੜ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਉਹ ਅਪਣ ਆਪ ਉੱਪਰ ਜਮ ਦਾ ਵਾਰ ਅਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੋਸ਼ ਕਿਸ ਉੱਪਰ ? ਅਪਣੇ ਉੱਪਰ :–

ਦਦੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਊ ਕਿਸੈ ਦੋਸੁ ਕਰੰਮਾ ਆਪਣਿਆ।
ਜੋ ਮੈ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈ ਪਾਇਆ ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਅਵਰ ਜਨਾ।

(ਪਟੀ ਮਹਲਾ ੧)

(੩)

ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਇਕ ਵਡੀ ਦਲਦਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕੂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਫਸੇ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲੜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖੀਏ ਜੋ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਟਹਣੀ ਲੈਕੇ ਉਪਰਲੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਟੁਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਥਕਾਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੁ ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਵੇ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬਨਿਹਾਲ-ਦੇਵਗੋਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਪਹਾੜ (Pir Punjal) ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਭਾਵ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਉਰਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਵਾਦੀ। ਦੇਵਗੋਲ ਦੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲ ੨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਇੰਜ ਚੱਕਰ ਲਾਈ ਖੜੋਤੀਆਂ ਹਨ ਮਾਨੋਂ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਭਿਆਨਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅਸਮਾਨ ਤਕ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਅੱਧ ਉਪਰ ਬਰਫ ਹੀ ਬਰਫ ਹੈ ਜੋ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਬਨਿਹਾਲ ਦੇ ਕਾਲੇ ਕਾਲ੍ਹੇ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਘੂਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ-ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਟੱਪਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬੀਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਉਪਰਲੀ ਸੁਹਾਉਣੀ ਬਰਫ ਜਦ ਧੁੱਪ ਵੇਲੇ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੈਦੀ ਦਾ ਕਾਲਾ ਬੋਲ਼ਾ ਦਿਲ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਬਰਫਾਂ ਦੀ ਚਿਟਿਆਈ ਉਸ ਕੈਦੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ

ਹੈ, ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਆਰ ਪਾਰ ਖੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੁੰਦ ਹਵਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ 'ਪੀਰ' ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੀਆ ਕਨਸੋਆ ਲੈਂਦੀਆ ਦੇਂਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ 'ਪੰਜਾਲ' ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚੋਟੀ ਜਾ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਰਫ-ਲੱਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਡਾਢੀਆਂ ਸੁਹਾਉਣੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ—ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲ ਯਾ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਟਾਂਵੀਂ ਟਾਵੀਂ ਕਿਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ, ਸੁਧ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰੂਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇੰਵ ਇੱਕ ਹਲੂਣਾ ਯਾ ਕੰਬਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕੈਦੀਮਨ ਉਡਕੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬਲ ਪੰਛੀ ਵਾਂਙ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਤੀ ਉਪਰ ਆ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਵ ਜੰਮੀਆਂ ਯਾ ਵਿਛੜਦੀਆਂ-ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਪੂਰਬ ਯਾ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਛੁਪ ਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਟੱਕਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਦ ਇਹ ਕੈਦੀ-ਮਨ ਇੱਕ ਖਿਣ ਲਈ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ 'ਸੀ-ਮੁਰਗ ਵਾਂਗ ਕੋਹ-ਕਾਫ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਉਪਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ! ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੂਰਣ-ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਘਰ ਉੱਚੀਆਂ ਪਾਇਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਰਸ਼ ਦੇ ਝੂਟੇ ਮਾਣਦਾ ਹੈ! ਪਰ ਇਹ ਉਡਾਰੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤ ਫਿਰ ਉਹ ਕੈਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਰਫ-ਲੱਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ !!

ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਕੈਦੀ ਜਦ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਰਫ਼-ਲੱਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਵਰਗੀ ਵਲਿੱਸ ਮਾਰਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੀਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ ਅਤੀ ਹੀ ਸੁਹਾਂਉਣੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕਿਸੇ ਚਿਤੇਰੇ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਸੱਪ ਦੀ ਲਪੇਟਵੀਂ ਮੂਰਤ ਉੱਕਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਧਨਿਹਾਲ ਦੀ ਲਮੀਂ-ਲੰਮ-ਸਲੰਮੀ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ ੩੦੦੦ ਫੁਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵੀਹ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਸੜਕ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਤਾਂ ਕੈਦੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਉਸ ਬਰਫ਼-ਲੱਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬੀਲ ਵੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੜਕ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰਲੀ ਸੁਰੰਗ (Tunnel), ਜੋ ੮੯੯੯ ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਬਨਿਹਾਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਟੱਪਕੇ ਪਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੁਰਗ ਆਖਦ ਹਨ, ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਜੜਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਉਪਰ ਇਕ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਹੀ ਲੱਭਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਲੋਕੀ ਚਸ਼ਮਾ-ਸ਼ਫ਼ਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਚੜਨ ਵਾਲੇ

1 ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਗਰੜ-ਵਰਗਾ ਪੰਛੀ ਮੁਸਲਮ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਘਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਆਓ ਹੁਣ ਪਿਛਾਹ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤੇ ਇਸ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀਏ ! ਉਹ ਸਿਖਰ ਜਿੱਥੇ ਬਰਫ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਹ-ਕਾਫ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸਿਖਰ-ਚੋਟੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸਾਂ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਲਮ-ਸਲੰਮੀ ਪਰ ਮੋਣਵੀਂ (Graded) ਲੀਕ ਜੋ ਹੇਠ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖੀ-ਦੀ-ਵਾਟ ਯਾ ਪੈਂਡਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੰਘਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਚਸ਼ਮਾ-ਸਫ਼ਾ ਜੋ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਸਿੱਖੀ-ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਚਸ਼ਮ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਾਟ ਯਾ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਅੱਲ੍ਹੜ ਰਸਤੇ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਯਾ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਫਸਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਉਹ ਸੋਹਣੀ 'ਪਰੀ' ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਦੀ ਕਦੀ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੁ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਅਵਸ਼ ਅੱਪੜ ਜਾਈਏ ? ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਉਹ ਤਾਂ 'ਅਰਦਾਸ' ਯਾ 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਲਪੱਗ ਯਾ ਅੱਲ੍ਹੜ-ਜੀਵ ਦੀ ਉਸ ਸਿਖਰ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਸਰਵੱਗ 'ਸੀਮੁਰਗ' ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਗਢਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਟੋਹਣੀ, ਸੋਟੀ, ਆਸਰਾ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਇਕ ਪੰਥ (ਭਾਵ ਪੈਂਡਾ) ਯਾ ਉਹ ਸੋਹਣੀ, ਉਘਰੀ ਹੋਈ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੇ ਬਰਫ-ਲੱਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ ਕੁੰਡਲ ਮਾਰਦੀ ਪਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਿਦਕ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ 'ਪੰਥ', ਲੀਕ, ਵਾਟ, ਜਰਨੈਲੀ-ਸੜਕ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਯਾ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਟੋਹਣੀ, ਸੋਟੀ ਯਾ ਆਸਾ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਓਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਧੁਰ ਉਪਰ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਸਦੀ ਕੈਦ ਉਸਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਉਸਦੀ ਥਕਾਵਟ ਇੰਜ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਇਕ ਸੁਫਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਅਪੜ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਸ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ :-

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ ।
ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ ।
ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ ।
ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਬ੍ਰਿਖ ਜੋਇਓ ।.........
ਕਈ ਜਨਮ ਸੈਲ ਗਿਰਿ ਕਰਿਆ ।
ਕਈ ਜਨਮ ਗਰਭ ਹਿਰਿ ਖਰਿਆ ।
ਕਈ ਜਨਮ ਸਾਖ ਕਰਿ ਉਪਾਇਆ ।
ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਇਆ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਸ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤਹਾਂ ੮੪ ਦੀਆਂ ਉਹ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਚੇਤ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ। ਫਿਰ ਸੁਚੇਤ ਹੋਕੇ ਵੀ, ਆਦਮੀ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਲੰਘ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਲੱਭਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :—

ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ।
ਚਿਰੰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ।
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਭਜਿਓ ਜਨਮੁ ਪਰਾਪਤਿ।
ਕਰਿ ਸੇਵਾ ਭਜੁ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਗੁਰਮਤਿ'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਮਨੁੱਖਾ-ਦੇਹੀ ਹੀ ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਟੱਪ ਕੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਤਦ ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਗੁਰਮਤ' ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਟੁਰੀਏ! ਮਿਲੀਏ ਕੀਕਣ ? ਉੱਦਮ ਨਾਲ, ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ, ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ। ਕਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਹੀ ਅੱਡੀਏ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵੀ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ, ਗਲੇਫ਼ੀ ਹੋਈ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਅਰਦਾਸ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਹਥ ਫੜਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਕ ਹੈ :

'ਕਰਮ-ਭੂਮਿ' ਮਹਿ ਬੋਵਹੁ ਨਾਮੁ।
ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਤੁਮਾਰਾ ਕਾਮੁ।
ਫਲ ਪਾਵਹਿ ਮਿਟੈ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ।
ਨਿਤ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਜਾਸ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅੰਤਰਿ ਉਰਧਾਰਿ।
ਸੀਘਰ ਕਾਰਜੁ ਲੇਹੁ ਸਵਾਰਿ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਕਰਮ-ਭੂਮੀ' ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਥੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਅੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਉਸ ਬਨਿਹਾਲ-ਕੈਦੀ ਵਾਂਙ ਹੈ ਜੋ ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੜਕ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਟੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੋ ਟੁਰੇ ਹੀ ਨਾ, ਉਹ ਕਦ ਉਪਰ ਅਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਆਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਔਕੜਾਂ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਮੇਵਾ

ਨਹੀਂ । ਜੱਟ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਵਣ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਹਲ ਨਾ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਝੜੀ ਲੱਗ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਵੀ ਜਦ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਕਣ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਦਾਤੇ ਦੀ ਦਾਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਜੇਬਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅੱਡਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੇਬਾਂ ਨੂੰ ਹਠੋਂ ਸੀੜ ਰੱਖਣਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਅਸ਼ਰਫੀਆ ਦੀ ਦਾਤ ਕਿਧਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਗ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੋਕੇ ਨਾਲ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਟੰਗਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਟੋਹਣੀ ਵੀ ਕੀ ਕਰੇ ? ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸ਼ਪਾ ਸ਼ਪ ਉਪਰ ਲੈ ਜ਼ਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਪਟਰੋਲ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਲੜੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉੱਦਮ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਅਫਲ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂਘਾਂ ਤਾਂ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਭਾਰੀਆਂ ਰਖਦ ਹਨ ਪਰ ਉੱਦਮ ਰੱਤੀ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜੋ ਜਮ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਲਈ ਟੁਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹੌਂਸਲਾ ਚਿੜੀ ਵਰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ, ਜੋ ਪੋਲੋ ਖੇਡਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਕੜਨਾ ਗੁੱਲੀ-ਡੰਡਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਉਹ ਕੀਕਣ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪੁਰੇ' ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਹੀ ਇਹ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ :—

'ਚੜਿ ਕੈ ਘੋੜੜੇ ਕੁੰਦੇ ਪਕੜਹ ਖੂੰਡੀ ਤੇ ਖੇਡਾਰੀ ।
ਹੰਸਾ ਸੇਤੀ ਚਿਤੁ ਉਲਾਸਹਿ ਕੁਕੜ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ।'

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਹੰਸਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੰਮ ਬਗਲਿਆਂ ਵਰਗੇ, ਫੜਨਾਂ ਤਾਂ 'ਸੀ-ਮੁਰਗ' ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਹੈ ਪਰ ਡਰਦੇ ਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਨ, ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਡਰ ਬਿੱਲੀ ਦਾ ਹੈ ! ਗੱਲ ਕੀ ਸਿੱਖੀ-ਧਰਮ ਇਕ ਵਾਟ ਹੈ, ਰਸਤਾ ਹੈ, ਪੈਂਡਾ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵਾਟ ਦੁਹੇਲੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੇਮ-ਕੁੰਟ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵੀ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ 'ਸਿੱਖ' (ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਲੇ) ਦਾ 'ਸਿੰਘ' (ਸ਼ੇਰ) ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ! ਤੇ ਏਹੋ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਲਈ 'ਖੰਡੇ' ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ !!

ਮਤ ਕੋਈ ਇਹ ਸਮਝੇ ਜੁ ਇਹ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ 'ਅਰਦਾਸ' ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ 'ਅਰਦਾਸ' ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਉਪਰ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :— "੧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ-ਦਾਨ ੨, ਗੁਰਮਤ ਦਾਨ, ੩. ਵਿਸਾਹ ਦਾਨ, ੪. ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ ੫. ਦਾਨਾਂ ਸਿਰ ਦਾਨ 'ਨਾਮ' ਦਾਨ" ਹੁਣ ਇਸੇ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਉਪਰ-ਖਿੱਚੀ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਰੱਖਕੇ ਵਿਚਾਰੋ ਤਾਂ ਜੁ ਪਤਾ ਲੱਗੇ

ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਫਿਰ ਉਹੋ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਘਾਟੀ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਓ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਉਹ ਸੋਹਣੀ ਠੋਕਵੀਂ, ਪੱਕੀ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰ ਅਵੱਸ਼ ਸਾਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੈ ਕਰਦੀ ਹੈ 'ਗੁਰਮਤ ਦਾਨ' ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਰਲਭ ਵਾਯੂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਬਲ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਵਿਸਾਹ ਦਾਨ ਯਾ ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ ਉਹ ਹਠਲਾ ਮੁਢਲਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸ਼ਫ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਨਿਰਾਸਤਾ' ਯਾ ਨਾਸ਼ਤਕਤਾ ਰੂਪੀ ਦਲਦਲ ਦੀ ਮੈਲ ਪਾਂਧੀ ਆਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਧੋਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਮ-ਦਾਨ' ਉਹ ਉਪਰਲੀ ਬੱਦਲ-ਚੁੰਮਵੀਂ, ਖਿੱਟੀ-ਦੁੱਧ ਚੋਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਰੂਪੀ ਕਸ਼ਮੀਰ-ਵਾਦੀ ਹੱਥ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਰੂਪੀ ਪਲੰਘ ਦੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਚਾਰ ਪਾਵੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਸ੍ਵਰਗੀ ਪਲੰਘ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ!

(੪)

ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹੇਠਲੇ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਉਪਰਲੇ ਮੰਡਲ ਤਕ ਅਪੜਨ ਲਈ ਇਕ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਸੀੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਵਾਂਗ ਦੁਹੇਲੀ ਵਾਟ ਕਢਦੀ ਹੋਈ ਹਮ-ਕੂਟ ਦੀ ਚੋਟੀ ਜਾ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਪੀਰਾਂ ਵਰਗੀ ਗਹਿ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਓ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਞ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਡੂੰਘਾਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕਿੱਥੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ! ਵੇਖੋ! ਹਠਲਿਆਂ ਤਬਕਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਕਿਹੀ ਮੈਲੀ ਕੁਚੈਲੀ ਤੇ ਦੁਰਗੰਧ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੇਠਾਂ ੨ ਮੱਛਰ, ਪਿੱਸੂ ਤੇ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਦਲਦਲਾਂ ਤੋਂ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਹਗੁਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਣ ਕਾਬੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਾਯੂ ਕਿਹੀ ਨਿਰਮਲ, ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਸੂਖਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋਂ ਉਪਰ ਅਤਰ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਡੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਮੰਜ਼ਲ ਨੂੰ ਤੈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ, ਦੇ ਮੱਛਰ, ਪਿੱਸੂ ਆਦਿ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਉਹ ਵਾਦੀ ਦੀ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਉਠ ਵਿਲੱਖਣ-ਬਰਫ ਨਾਲ ਰਲ, ਸਾਫ-ਸ਼ਾਫ਼ ਦੁਧ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਜੋਬਨ ਵਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਜੋਬਨ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ, ਚੰਦ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ, ਬਰਫ਼ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਠਹਿਰ ਵਾਯੂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਅਲਬਲੀ-ਸੂਰਤ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ-ਕਵਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ (ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਉਹ

'ਗੁਰਮੁਖ' ਹੈ) ਜਦ ਆਪਣਾ ਮੁਖੜਾ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ—ਆਰਸੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣ ਉੱਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਸ਼ਕ ਹੋ—

'ਨਾਨਕ ਆਪਸ ਕਉ ਆਪਹਿ ਪਹੂਚਾ।'

ਤੇ ਫਿਰ 'ਆਪਸ ਕਉ ਆਪਹਿ ਆਦੇਸੁ' ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਇੱਕ ਬੜੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ, ਅਦਭੁਤ ਵਿਲੱਖਣ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਐਡਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਛਾਨਣੀ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਣਨਾ !!

ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਫਲਾਣਾ ਗੁਰਮੁਖ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਫਲ ਨੂੰ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ। ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਰ ਹੈ।

(੧) ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤਬਦੀਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖ ਅਰਦਾਸ ਕੀ ਸੀ ! ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ, ਅਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਅੱਗੇ ਮੰਗ, ਜੁ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਮਿਹਰ ਕਰ, ਮੇਂਡੀ ਅਕੜ ਦੂਰ ਕਰ ਮੈਨੂੰ ਧੀਆਂ ਦੇ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ, ਧਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ, ਬੁੱਧ ਦੇ, ਬਲ ਦੇ, ਚੱਜ ਦੇ, ਆਚਾਰ ਦੇ, ਉਮਰ ਦੇ, ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਦੇ, ਇਹ ਦੇ, ਉਹ ਦੇਹ . . . ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮੰਗ ਹੈ, ਹੱਥ-ਅੱਡਣਾ ਹੈ, ਵਿਲਕਣਾ ਹੈ, ਰਾਜ ਪਾਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਰ ਦਰ ਦਾ ਗੁਪਤ ਯਾ ਪ੍ਰਗਟ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਕੀ ਜਾਦੂ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਅਲਾਦੀਨ ਦਾ ਅਚੰਭਾ ਲੈਂਪ ਲੱਭ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੱਭਿਆਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਖਜਾਨਾ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ? 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ' ਹਾਂ ਹਾਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਮੁਢਲਾ, ਅਲੌਕਿਕ ਰਸ ਹੈ। ਕੀ ? ਇੱਥੇ ਅਪੜਕੇ ਮੰਗ ਨਹੀਂ, ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਲੋੜ ਨਹੀਂ......ਢਾਢੀ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਮੰਗਣ ਟੁਰਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ' ਦੀ ਪੀੜ-ਪੜਾਲੀ ਘਾਟੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖੋ ਉਸਦੀ ਨੰਗ ਭੁਖ ਕਿਧਰ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ :—

ਹਉ ਢਾਢੀ *ਦਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਦਾ ਜੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ।
ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰਾ ਥਿਰ ਥਾਵਰੀ ਹੋਰ ਆਵੈ ਜਾਵੈ।
ਸੋ ਮੰਗਾ ਦਾਨੁ ਗੋਸਾਈਆਂ ਜਿਤੁ ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ।
ਪ੍ਰਭ ਦੀਓ ਦੇਵਹੁ ਦਰਸਨੁ ਆਪਣਾ ਜਿਤ ਢਾਢੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ।
ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਣੀ ਦਾਤਾਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਢਾਢੀ ਕਉ ਮਹਿਲ ਬੁਲਾਵੈ।
ਪ੍ਰਭ ਦੇਖਦਿਆ ਦੁਖ ਭੁਖ ਗਈ ਢਾਢੀ ਕਉ ਮੰਗਣੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ।

ਸਭੇ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀਆ ਲਗਿ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਪਾਵੈ ।

(ਡਖਣੇ ਮਹਲਾ ੫)

ਜਦ ਉਸ ਉਚੜ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੂੰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਪਈਆਂ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ 'ਉਸ' ਦਾ ਸੀ ਉਹ 'ਮੇਰਾ' ਹੋ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਕੌਣ ਮੰਗੇ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਮੰਗੇ, ਕੌਣ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਕੌਣ ਅਰਜ ਕਰੇ ਤੇ ਕੌਣ ਕੰਨ ਧਰ ਸੁਣ; ਕੌਣ ਦੇਵੇ ਤ ਕੌਣ ਲਵੇ, ਕੌਣ ਝੋਲੀ ਅੱਡੇ ਤੇ ਕੌਣ ਖੈਰ ਪਾਵ, ਕੌਣ ਜੰਦਰਾ-ਕੁੰਜੀ ਲਾਏ ਤੇ ਕੌਣ ਜੰਦਰਾ ਆ ਖੋਲੇ, ਕੌਣ ਵਹੀਆਂ ਰੱਖੇ ਤ ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤੋਂ ਲਵੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਸ ਸ਼ੈ ਲਈ......"ਪ੍ਰਭ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੁਖ-ਭੁਖ ਗਈ; ਢਾਢੀ ਕਉ ਮੰਗਣੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ।"

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਆ ਪਵਾੜਾ ਜੀ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੀਲਾ ਕੀ ਕਾੜ੍ਹਾ ਜੀਉ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾੜਾ ਕੀ ਅਸਾੜਾ ਜੀਉ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਮਾੜਾ ਜੀਉ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ *ਆਰ-ਪੜਾੜਾ ਜੀਉ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਸੋਕਾ ਤੇ ਕੀ ਸਾੜਾ ਜੀਉ !
ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾਂ, ਤਾਂ ਇਕੋ-ਇਕ 'ਏਕੰਕਾਰਾ' ਜੀਉ !!

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ-ਪਹਿਲੀ ਦ ਤ, ਵੱਡੀ, ਵਡਮੁੱਲੀ, ਅਮਿਣਵੀਂ ਅਤੋਲਵੀਂ, ਗਹਿਰ ਗਭੀਰਤਾ ਦੀ, ਅਖੁਟਵੀਂ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਬਾਹਰੀ......ਪਰ ਇਸੇ ਦੇ ਹੀ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਅੰਗ ਹਨ । ਕੀ ?

(੨) ਜਦ ਉਹ ਅੱਡਰਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੇ ਚੰਰਨਾਂ ਨਾਲ ਟੁਰਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਟੁਰਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਖਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੀ ਆਸ ਨਾਲ ਤਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੀ ਨਿਰਾਸ ਨਾਲ ਡੁੱਬਦਾ ਸੀ, ਆਪੇ ਭਉਜਲ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ, ਆਪੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਖੜੋਂਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ 'ਸੰਦਰ' ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰ ਉਹਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਓਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਇਹਦੇ ਪੈਰ ਓਹਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਇਹਦੀ ਕਾਨੀ ਉਹਦੀ ਫਾਊਂਟਨ ਪੈਨ (Fountain pen) ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਇਹਦੀ ਹਸਤੀ 'ਸੂਤਰ ਧਾਰੀ' ਦੀ ਸਰਬੱਗ-ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ! ਹੁਣ ਸੋਚਾਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਹੁਣ ਧੁੱਪ-ਛਾਵਾਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਹੁਣ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰਾਂ ਤੇ ਭਵਾਟਣੀਆਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਤਦ ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਝਾਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਜਿੱਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਭੁੱਲੜ-ਆਪਾ 'ਅਪਣ ਆਪ' ਨੂੰ ਹੀ ਇਉਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਉਠਿਆ .—

*ਸੰਦਰ ਤੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ।

''ਤਬ ਇਹੁ ਕਹਾ ਕਮਾਵਨ ਪਰਿਆ ਜਬ ਇਹੁ ਕਛੂ ਨ ਹੋਤਾ ।''
ਜਬ ਏਕ ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਆਪਹਿ ਕਰਤਾ ।
ਅਪਨੇ ਕਰਤਬ ਆਪ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਇਹੁ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਣਹਾਰੁ ਹੈ ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ।''

× × × ×

ਮਾਧਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਕਹੀਐ
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ ਜਿਉ ਰਾਖਹੁ ਤਿਉ ਰਹੀਐ । ਰਹਾਉ
ਕਿਆ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਕਿ ਕਰਣੈਹਾਰਾ ਕਿਆ ਇਸ ਹਾਥ ਬਿਚਾਰੇ ।
ਜਿਤੁ ਤੁਮ ਲਾਵਹੁ ਤਿਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਪੂਰਨ ਖਸਮ ਹਮਾਰੇ !
ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਰਬ ਕੇ ਦਾਤੇ 'ਏਕ-ਰੂਪ' ਲਿਵ ਲਾਵਹੁ ।
ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਪਨ-'ਨਾਮ' ਜਪਾਵਹੁ ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਹਾਂ ਹਾਂ ''ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਰਾਖਹੁ ਤਿਉ ਰਹੀਐ !''
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੇ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਰਹੁ ਤਿਉਂ ਕਹੀਐ !
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਬੈਸਾਲੋ ਤਿਉਂ ਬਹੀਐ !
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੇ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਸਹਾਰੇਂ ਤਿਉਂ ਸਹੀਐ !
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਲੁਭਾਵੇ ਤਿਉਂ ਚਹੀਐ !
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਜਿਉਂ ਦਵਾਵੇਂ ਤਿਉਂ ਲਈਐ !
ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਮਿਲਾਵੈ ਤਾਂ 'ਏਕ-ਰੂਪ' ਲਿਵ-ਲਈਐ !

ਆਰ ਪਾਰ ।

ਹਮ ਤੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
ਆਪਣ-ਰੂਪ 'ਆਪ' ਹੀ ਗਹੀਐ !

(੩) ਜਦ 'ਇਸ' 'ਉਸ' ਦਾ ਪਰਦਾ ਉਠ ਗਿਆ, ਜਦ ਦੂਈ ਦੀ ਰਾੜ ਦਿਲੋਂ ਉਠ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਕੀ ਕਾੜ੍ਹੇ ? ਫਿਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਠੱਗੇ ਤੇ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਠੱਗੇ ? ਫਿਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਲਈ ? ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਘੱਟ ਵੱਟੇ ਤੋਲੇ ਤੇ ਕੀਹਦੇ ਲਈ ? ਫਿਰ ਦੂਜ ਨੂੰ ਵੇਖਕ ਕਿਉਂ ਸੜ ਤੇ ਕੀਹਦੇ ਸਾੜੇ ਲਈ। ਇਹ ਰਸ ਪੀ ਪੀ ਜਿਹਵਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਈ, ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਰੱਜ ਗਈਆਂ, ਕੰਨ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ, ਮਨ ਖੀਵਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਊਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ :—

"ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੁਕੇ।
ਅਖ਼ਟ ਖਜਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ,
ਤੋਟਿ ਨਹੀ ਰੇ ਮੂਕੇ।
ਅਚਰਜ ਏਕੁ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਭਾਈ,
ਗੁਰ ਐਸੀ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ।
ਲਾਹ ਪਰਦਾ ਠਾਕੁਰ ਜਉ ਭੇਟਿਓ,
ਤਉ ਬਿਸਰੀ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ।
ਕਹਿਓ ਨ ਜਾਈ ਏਹੁ ਅਚੰਭਉ,
ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚ ਭਏ ਬਿਗਾਸਾ,
ਗੁਰ ਨਿਧਾਨ ਰਿਦੈ ਲੈ ਰਾਖਿਆ।"

ਆਹਾ, ਹਾ ! ਵਾਹ ਵਾਹ ਵਾਹ !! ਧੰਨ ਧੰਨ ਧੰਨ ਅਡੋਲਤਾ !! ਨਵ-ਜੰਮੀ ਅਡੋਲਤਾ ਧੰਨ ਧੰਨ !! ਹੇ ਅਡੋਲਤਾ ਤੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਸਨਮੁਖ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ; ਤੂੰ ਚਿੰਤਾਮਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਕਲਪਤਰੁ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਪਾਰਸ ਹੈਂ :—

ਹਾਂ ਹਾਂ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰ,
ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੁਕੇ !
ਨਉਂ ਨਿਧਾਂ, ਦਸ-ਅਸਟਸਿਧਾਂ ਪਾਈਆਂ,
ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਮੂਕੇ !
ਸਭ ਕਿਛ, ਮੈਂ ਸਭ ਕਿਛ ਪਾਇਆ,
ਭਾਲਨ ਤੇ ਅਬ ਰੂਕੇ !

ਨਹੀਂ ਕਿਛ, ਨਹੀਂ ਕਿਛ, ਗੁਪਤ ਰਹਈਆ,
ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਅਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂ ਕੇ ।
ਅਖੀਂ ਕਾਢ ਧਰੀ ਚਰਨਾਂ ਪਰ,
ਜਿਨ ਪਰਵਾਨ ਕੀਨੀ ਸਭ ਕੂਕੇ ।
ਅਸਚਰਜ ਅਸਚਰਜ ਕਉ ਮਿਲਿਆ,
ਸਭ ਖਿਚੋਤਾਣ ਗਵਾ ਕੇ !
ਅਖੁਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਆ,
ਨੌਨਿਧ-'ਨਾਮ' ਪਰੂ ਕੇ ।
ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਾਉ, ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਊਪਰ !
ਕਾਸਟ ਹਰਿਆਂ ਜਿਨ ਸੂਕੇ !

(੪) ਮਨ ਦੀ ਮਤੜੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁਣ ਸਹਿਜ-ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਿਵ ਲੀਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਕਿਛ ਵਰਤੇ ਸੋ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੀ ਏਹੋ ਹੈ ਜੁ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਛਾਣ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਰਲੇਪ, ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਦਾ ਲਈ ਤ੍ਰਿਪਤ ਆਨੰਦ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਰਜ ਅਰਜੋਈ ਫੁੱਲ ਸੀ ਤਾਂ ਅਨੰਦ-ਸਦਾ ਬਸੰਤੀ ਆਨੰਦ-ਫਲ ਬਣ ਲੱਭਾ :

'ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਣੈ ਕੀ ਏਹ ਨੀਸਾਣੀ ।
ਮਨਿ ਇਕੋ ਸਚਾ 'ਹੁਕਮੁ' ਪਛਾਣੀ ।
ਸਹਿਜ ਸੰਤੋਖਿ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ,
'ਅਨਦੁ' ਖਸਮ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੀਉ ।
ਹਥੀ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੇ ।
ਜਨਮ ਮਰਣ ਰੋਗ ਸਭਿ ਨਿਵਾਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕੀਏ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪੁਨੇ,
ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਰੰਗ ਮਾਣੇ ਜੀਉ ।'

[ਮਾਝ ਮ: ੫]

ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਉਹ ਪਾਰਸ ਜੋ ਅਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਦਨ ਜੋ ਹਰੜ-ਬਹੇੜੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਵਾੜੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਛਡਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੇ, ਦਾਤਾਰ ਨੇ :—

ਹਥੀ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੇ ।

ਹਾਂ ਹਾਂ 'ਹੱਥੀਂ-ਦਿੱਤੀ' ਪ੍ਰਗਟ-ਪ੍ਰਗਟੀਵੀਂ, ਸਭੋ-ਸਾਹਮਣੇ, ਅਗੋਣਵੀਂ, ਅਮੋਣਵੀਂ ਅਖੁਟ, ਅਮੁਕ, ਰਸਗੁੱਧੀ, ਰਸਭਿੰਨੀ, ਸਹਿਜ-ਸਮਿਜਈ !

॥ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸੰਪੂਰਣ ॥

ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ।

× ×× ×× ×

ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ (ਦੋ ਭਾਗ)	ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	22 50
ਕੱਤਕ ਕਿ ਵਿਸਾਖ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ	15 00
ਗਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ (ਸਤ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ)	ਪ੍ਰੋ. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	12 50
ਕਰਣੀ ਪਰਧਾਨੁ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ)	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਹਮੀ	40 00
ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ	ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	7 50
ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	7 50
ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ	ਕਨਿੰਘਮ	25 00
ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ	ਮਕਾਲਿਫ	12 50
ਕੋਸ਼ ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ	ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ	5 00
ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ ਪੁੱਤ	ਗਿ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ	10 00
ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ ?	,, ,,	12 00
ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ	,, ,,	18 75
ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ	,, ,,	15 00
ਜੀਵਨ ਚਰਿਤੱਰ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ	2 50
ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	25 00
ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ	,,	25 00
ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ	12 50
ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ	,,	15 00
ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	,,	5 00
ਮ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	,,	7 50
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	,,	7 00

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ